VAJDA JÁNOS ÖSSZES MŰVEI II.

KISEBB KÖLTEMÉNYEK

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

VAJDA JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI

II. kötet

Kisebb költemények
1861—1897

Kritikai kiadás

370 oldal — kötve 38,— Ft

A kritikai kiadás második kötete Vajda János 1861—1897 között keletkezett lírai és kisebb epikai költeményeit tartalmazza. Az újonnan feltárt és a jegyzetekben közölt adatok révén az eddigieknél teljesebb és hitelesebb megvilágításban áll előttünk Vajda költői pályájának második, jelentősebb szakasza. A költő vallomásaiból és az egykorú adatokból feltárul előttünk a versek élményi alapja; összefoglaló képet kapunk az egyes versek keletkezési körülményeiről és arról a nagyszabású, kollektív írói akcióról, amely műveinek 1887-es kiadását megelőzte.

Magánéletének ekkor legfontosabb eseménye szerencsétlen házassága és elválása. A versek élményi hátterének feltárása érdekében foglalkoznak a jegyzetek a feleség egyéniségével, a megismerkedés és a házasság, majd a válópör mozzanataival. Vajda különös egyénisége, kései költészetének értékei sokoldalú megvilágításban bontakoznak ki az irodalomkutatók és az irodalomszerető olvasók előtt.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

VAJDA JÁNOS ÖSSZES MŰVEI

II. KÖTET

VAJDA JÁNOS ÖSSZES MŰVEI

II. KÖTET

SZERKESZTI

BARTA JÁNOS

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1969

VAJDA JÁNOS
KISEBB KÖLTEMÉNYEK
1861 1897

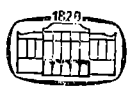

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1969

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
BOROS DEZSŐ

LEKTOR
KOMLÓS ALADÁR

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1969

AK 728 k 6972

69.66864 Akadémiai Nyomda, Budapest

Printed in Hungary

Vajda János arcképe 1881-ből. *Összes Költeményei* c. kötetből

1861

1.

EMLÉKKÖNYVBE

N. J.-nak

Hagyd az álmot a valóért,
Jelenért a multakat;
A természetes virágot
A csináltért soh se add,

Ha örömmel, üdvösséggel
Csordultig telt a szived,
Mi szükség, hogy a világnak
Dalban azt elénekeld?

Hisz a legnagyobb boldogság
Szóval ugy se mondható.
Van a földi szivben is menny,
De nincsen rá földi szó.

Nézd az ifju erdőt nyáron,
Hogy elnémul benn a dal;
Fészken ül a csalogány, és
Hangja — gyönyörökbe hal

1862

2.

CSAPONGÁS

I.

Csak hallanám örökké hangodat:
Elfeküdném a koporsóban, élve,
Behúnyt szemekkel, némán, mozdulatlan,
Sötét, hideg sirbolt alatt,
Örökkön örökké,
Világok keletkeztétől, egyik
Itéletnaptól másikig,
Kimondhatatlan, szakadatlan kéjben;
Hogy nem irigyelném magát
A felséges atyát,
Kinek dicsfényben melengő szent arcát
Hattyúnyakú, választott angyalok,
Hold fényeként rezgő, szelíd
Elringató éneke simogatja
Mig én oly édes örömest
Feküdném ott a koporsóban,
Behúnyt szemekkel, némán, mozdulatlan,
Örökkön örökké —
Csak hallanám szünetlen hangodat!
S ha — ölelhetném karcsú derekad,
Ha csókolhatnám édes ajakad?
Szeretnék úgy meghalni ott,
Hogy föl se költsön engemet soha
De soha semmiféle itéletnapi
Mennyekbe hívó trombita.
(Hisz ilyen kéj után
A mennyei lét maga: unalom!)
Hadd semmisülnék én meg egyedül,
Végkép, örökre, még emlékem is,
Hogy az ne háborgassa és
Elhervasztó irigységgel ne ölje
Az örökkévalóságot magát:
Mert volt egy lény, ki nála többet élt

Egy perc alatt, és igy kijátszta őt
Ah oly örömest halnék meg ott
Megsemmisülve mindörökre, hisz
Átélném én egy perc alatt
Az örökkévaló időt,
Ha ölelhetném karcsu derekad,
Ha csókolhatnám édes ajakad!

II.

Oh szépséges szép kedvesem,
Már igazán nem is tudom,
Mim vagy te én nékem?
Galambom, szentem, angyalom?
Vagy szegény szivemet szünetlen
Legkiváltképen álmaimban —
Fojtogató kis boszorkányom?
Oh gyönyörüségem, gyötrelmem,
Felséges kis tündérkirályném,
Házi oltárom, szentségem,
Mindennapi lelki kenyerem,
Te te, te te
Tündérregebeli csodakalácsom,
Kit egyre eszlek (fájdalom! csak
Szemeimmel!) — s még se fogysz el
Ugyan mit mondjak már neked,
Minek nevezzelek,
S egyátalán
Mit is csináljak már veled?
Gyöngyöm virágom, csillagom,
Ládd én azt gondolom,
Mégis talán nem bennem a hiba
Hisz én, ha csak rád gondolok,
(Hát még ha szemtül szembe látlak!)
Ugy remegek, mint nyárlevél,
Ha forró déli nap süti
S te csak nevetsz,
Mert — nem szeretsz!
Ez itten a dolog bibéje,
Hej, kedves, édes szép leány!

Szeretnél egy kicsit, csak
Egy szempillantatig:
Majd tudnám én, hogy mit tegyek
Tán nem hiszed?
Ugyan kisértsd meg, édesem,
Meglásd, egyszerre minden jól megyen

1863

3.

MEMENTO MORI

Siralomnak gyászvölgyében,
Hol örök a bú s panasz,
Zokog a szél, sir a felhő:
Emlékezzél rá, hogy meghalsz!

Por és hamu, pillanatmű,
Kicsiny és nagy, jámbor és gaz,
Ember, büszke, kicsinyhitű:
Emlékezzél rá, hogy meghalsz.

Itten ez árnyék világban
Nem tudva, mi való, igaz,
E homályos álomlétben
Emlékezzél rá, hogy meghalsz.

Bölcs, ki élted titkát kérded
Az égtől, s néma, siket az;
Csak a hulló csillag felel:
Emlékezzél rá, hogy meghalsz.

Hiuság, hir s dicsvágy rabja,
Nézz tükörbe, ott a válasz
Hamvval irva homlokodra:
Emlékezzél rá, hogy meghalsz.

Kit sulyos bűn tudata üld,
Kit erényed nem jutalmaz,
Kit fény vakit, szenny aljasít:
Emlékezzél rá, hogy meghalsz.

Ki nem birod a fájdalmat,
Olyan szivet szaggató az:

A kétségbeesés szélén
Jusson eszedbe, hogy meghalsz.

Fásult, kinek fáj az idő,
Mert számára nincsen vigasz,
Ki az élettől félsz, rémülsz:
Emlékezzél rá, hogy meghalsz.

Bölcs teremtő káromlója,
Ki minden jót földön tagadsz,
Borulj térdre: hálát adva
Emlékezzél rá, hogy meghalsz.

E hazug, csalárd világon,
Hol ami nem bárgyu, ravasz,
Minden egyéb bizonytalan:
Emlékezzél rá, hogy meghalsz.

Hol nem lehetsz tökéletes,
Mert a ki nem gyarló, szörny az,
S az ember hibával ember:
Emlékezzél rá, hogy meghalsz.

Világtalan börtön mélyén,
A hol élve meg nem viradsz:
Egyedül, csöndben, sötétben,
Emlékezzél rá, hogy meghalsz.

Agyvelő, mely kinban őrjöngsz,
Sziv, mely remegsz, hogy megszakadsz,
Nyomorék, porban fetrengő:
Emlékezzél rá, hogy meghalsz.

Égnek eltévedt árvája,
Ember, gyarló, gonosz, igaz:
E mostoha rideg földön
Emlékezzél rá, hogy meghalsz.

Ifjuság, szépség, dicsőség:
Csalódás, vész, átok s panasz;

Földi végzet, hamis játék!
Emlékezzél rá, hogy meghalsz.

Oh nehéz, rút, álnok e lét!
A halál, ez egy jó s igaz;
Mennyország, öröklét, minden!
Emlékezzél rá, hogy meghalsz!

1864

4.

MEMORANDUM

(1864.)

Csordultig telve az ürömpohár.
Nyugodni menni — jobb is volna már!
De nem mehetek, mert adós vagyok;
S én várok, mert fizetni akarok.

Egy csillagom biztat még, a tudat:
— Nem olthatá ki annyi kárhozat —
Hogy feljön egyszer még az én napom;
Számot vetek majd én is akkoron.

Ellenség, jó barát, ne féljetek,
Nem maradok adós, megfizetek.
Kinek mivel, jó-rosszal, fogadom,
Bár későn, dús kamattal megadom.

Addig csalékony tenger, sokaság,
Nyelved foroghat! — akar üld vagy áld,
— Ez elégtételt kéri tudatom:
Válaszra egyiket se méltatom.

S ti mai naphősök, széltrombiták!
Babérotok: csinált hamis virág.
Gúnyolódástok közönyös nekem,
S dicséreteiteket — megvetem.

5.

ÁRTOR ÉS ÍDA

I.

Oh kedves az élet, szép a világ;
Itt hagyni nehéz nyarad, ifjuság
De szép Ida nélkül nem élhetek
Világom, éltem, Isten veletek!

Pokol az éden is pár ne'kül;
Le a sírba, le, csak ne egyedül!
Kevély, dacos Ida ott lesz velem;
Egyszer halok, egyszer megölelem.

Kértem, könyörögtem; kinevetett.
A halállal szóltam; megegyezett.
Csak vigyem el, ugymond, majd összeád;
Öleljem örökké szűz derekát.

„Ölelni fogom szűz hóderekát,
Csókolni tüzes parázsajakát.
Rongy életemet igy jól eladom,
A halált, a rondát kikacagom."

II.

A sirbolt zárva, a kulcs kihajítva.
„Ketten valahára, ketten Ída!"

„ „De Isten a harmadik, tudd meg, p ó r!" "
„S mi mindaketten csak hamu, por!"

„ „Itt esküszöm, őseim hamvaira,
Hogy meghalok inkább!" " — "Hahaha!

Hisz magam is épen ugy akarom.
Szerelmet ad ajkam, halált karom.

Ragyogó szép tested ugy égetett;
Ki nem állhatom már; legyen hideg!

És lelkedet, azt magamba szivom,
Hogy el még a halál se válasszon."

Sírmécs oda fönn, aludj ki hamar;
Hóváll ne remegj, az éj betakar.

III.

Tizenkettőt ver az óra,
Vigyázzatok házatokra.
Atya, fiu és szent lélek!
Mondja minden jótét-lélek.

Dúl, ful a szél, szaggat fákat,
Mint valami dühödt állat.
Ablak, ajtó zörg; a sírbolt
Egyszerre csak nagyot sikolt.

Hirtelen megállapodék
A szél, mintha hallgatóznék.
Még egyet nyög, egyet sóhajt.
Mit jelenthet? kéjt-e vagy jajt?

IV.

Szivében a tőr, de az ajk meleg
Egy percig: ez Ártor, ez a tied!

Csak percig, ugyan minek is tovább?
Több kéjt az öröklét maga sem ád!

S gyult ajka halóéhoz közelít;
De holtat a holtak nem engedik!

Egyszerre, holott mi zörej se volt,
Valamennyi előtte áll, a holt.

A lányra eresztik pókkarjokat;
Nem húzza ki száz ló egy ujjokat.

Rángatja el Ártor, sehogy se megy.
Megkondul azonban fölötte: egy!

Eltünnek a vázak, de már mit ér?
Még tüzel az agy, de már fagy a vér.

És üthet az óra akár hatot,
Mindegy nekiök: az utolsó volt.

V.

Hova lett a kisasszony s a vadász?
Túrt hangyaboly, zúg, forr a grófi ház.

Egyházfi le-föl lót-fut; mi baja?
Orsó a szeme, gereben a haja.

Házát keresi, nem tudja melyik.
Hebeg, sokat is; nem érteni mit.

Kezében a kriptakulcs: oda hát!
Le a baktert, a szolgált katonát.

Lemegy az, föl is ér; beszélne már;
De néma örökre, szegény; mi kár!

A diák, pedig olyan jó feje volt,
Esze nélkül jött föl: tébolyodott!

Megy harmadik is, nagy igéretért;
De mi haszna, az meg már föl sem ért.

Ne senki be többet! Hivnak papot,
Beszenteli ujra a templomot.

A kriptagarádot befalazák.
Azóta, kié volt, kiholt az ág.

Halasztva a pör, temetve titok.
Ugy várja be a vég-itéletnapot.

S csak sejti ki hallja, mit beszél,
Mely szökdös az ablakon át, a szél.

6.

NEM UGY VAN ÁM

(1864.)

Nem ugy van ám az, mint mondják,
Sokat beszél a rosz világ.
Mint a nap a felhők közül,
Az igazság majd kiderül.

Szegény haza, te jó anya,
Elámított a sok banya.
Igérgetnek, jövendölnek
— Csak te fizess! — eget-földet.

De ha majd kifogysz a pénzbül,
S csak vér menthet ki a vészbül:
Bezzeg akkor mind eltágul,
Egy se lesz a sok cigánybul!

Én teremtőm, én Istenem,
Engedd ez időt megérnem;
Akkor, hazám, megismered,
Ki jó fiad, igaz hived?

1866

7.

BOLDOG SZERELEM

Kedvesem, gyönyörüségem,
Könyörülj már rajtam, kérlek;
Én kimondhatatlanom, hogy
Nem tudok eltelni véled!

Nézlek, bámullak, csodállak;
Szemeim kéjtelve usznak
Bájaid fényözönében,
A mig végre belefulnak.

Mert hiszen ki tudna nézni
Hosszasan a fényes napra?
Megvakulok igy hát én is
Egy pár percre, pillanatra.

Szépségednek örvényétől
Elkapatva, fuldokolva
El-elmerülök, azonban
Fölvet a hab, félig halva.

Azután eszemre térek,
Az hogy elnyom enyhe álom.
Haj de ott is megjelensz te,
S nyugtom abban sem találom.

Fölébredve, rád pillantva,
Bájaid megint gyötörnek;
Alig birom már a terhét
Ennyi isteni gyönyörnek.

Mert, én édesem, szerelmem,
A mi sok, az mégis csak sok;
Ha a mennyország szakad rám,
Az alatt én leroskadok.

Karjaid közé fonódom
Arcodon ég a hivó pir;
Fürtöidnek denevére —
Szívom ajkad, mint a vampir

És ölellek, és csókollak,
Besohajtlak, belehellek;
S nem elég! Ugyan mondd, édes
Hová legyek én már veled?

1867

8.

MAI DALOK

I.

„Engem bámulj s jutalmazz meg, nép!
Engem kövess; erényeim nagyok.
Halgattam, *türtem*, mit se tettem,
Én, ládd, én következetes vagyok."

És Hájfejü szent igazat szólt.
Csakhogy talán *egyéb* is kéne már!
Türelmes minden gyáva birka,
És következetes minden — szamár.

II.

Egész világ fegyverkezik,
Vért ont harctéren, vérpadon,
Puskát tölt, kardot köszörül,
A lappon és a macedon.

Szalámi gyáros talián
Hős elődök nyomába lép:
A hálósipka őshonán
Talpig fegyverben áll a nép.

Maroknyi dán az óriás
Osztrák-német hadakra tör.
Mit bánja ő, hogy elesik,
Ha: „tout est perdu hors l'honneur!"

Koréa, Kréta, Kandia,
Maholnap Szamojedia,
Mind véres harcok szinhelye,
Hol minden ember katona.

S a született hős, a magyar?
Mit tesz eközben ő, mi jót?
Attila, Árpád sarja most
Ir verset és mond dikciót.

9.

LUZITÁN DAL

Midőn vezéreik a rómaiaknak meghódoltak

I.

Hazám, hazám, minő uton jársz?
Mit tartsak immár felüled?
Szeresselek-e ezután is,
Megengedi a becsület?

Szerettelek gyász-napjaidban,
A mig szerencsétlen valál.
El nem riasztott oldaladtól,
Bár rémitett börtön, halál.

Szegény valál bár, koldus és rab,
De bár maradtál volna az;
Szenvedtünk volna még tovább is,
Nem jött ajkunkra vád, panasz.

Mert a mi szint'oly drága, mint te,
Mi szentebb még tán, mint magad,
Mi nélkül hitvány rongy az élet,
S haszontalan minden javad:

Megvolt egy kincsed, egy jutalmad,
Egy csodatévő bűvszered,
Mi ismét mindent helyrehozhat,
Mikor már minden elveszett.

Becsületed — e legfőbb kincsed,
Mit vissza nem hoz semmi sem! —

Eszeveszetten oda dobtad
A szabadulás perciben!

Legjobbjaid hiába kértek,
Hogy várakozz még keveset:
„Nincs veszve semmi sors alatt az,
Ki soha el nem csüggedett."

Nem hű fiaid hagytak cserbe,
Te hagytad cserbe azokat.
Ellökted őket, s felölelted,
A kik szerezték gyászodat.

És elcserélted özvegy fátylad,
Mit tisztelet, dics övezett,
A mennyezettel, haj! a honnan
Elköltözött a becsület .!

— Oh én hazám, boldogtalan hon!
Bukott hölgy, eltévedt anya!
Hősök szülője, elkerített
A sok hazudozó banya!

A keblet, mely tejével táplált,
Fertőzi undok idegen;
S ne fussak a födél alól, mely
Szégyent, gyalázatot terem!?
— — — — — — — — — — —

Oh én hazám, minő uton jársz,
Mit tartsak immár felüled?
Szeresselek-e ezután is?
Megengedi a becsület?

II.

Oh honfi, a ki leborulsz
Az oceáni partokon,
Felénk tekintesz és gyötör
A hazavágyó fájdalom;

Kit nem csábítnak el ama
Szebb, jobb világnak bájai,
Hogy ne ohajtsd, köztünk, velünk
Bilincseinket hordani;

Kinek keblében a remény
Elfáradt, a hit megtörött;
Ki itt nem éltet keressz,
Csak véreid közt sírgödört;

Oh honfi, immár légy nyugodt,
S ha menhelyed, újabb honod
A föld legmostohább zuga:
Ne hagyd el azt és halj meg ott!

Öljön meg ott a fájdalom,
Mert itt a szégyen ölne meg.
A hon, melyért szived sovárg,
Az a hon — volt, nincs, elveszett!

A nép, a melyért vérezél,
Megtagadá önnönmagát.
Nem hordja már rabláncait,
Mert s z o l g a lett és hord igát.

S ha tán a mult emléke hí,
Azt is hijába keresed.
E meggyalázott földbe már
Apáid hamvát sem leled.

Mert nem nyughattak abban ők!
Az ősök, a nagyok, dicsők,
Fölkeltek sirjaikbul, és
Most szerteszét bolyongnak ők.

Bolyongnak éjjel nyugtalan,
Keresve egy-egy szent helyet,
Hol jeltelen temetve van
A számüzött honszeretet.

És a mikor rájok virad,
E földbe rejtik arcukat,

Hogy meg ne gyúljanak azok
A szégyen és harag miatt

Oh honfi, csak bolygj hontalan,
S ti koporsótlan szellemek,
Ha már elég nagy átkotok,
Még vissza se tekintsetek.

Ne lássatok *nagyobbat* itt:
A megőrült becsületet,
Mit a helóta ivadék
Gúnykacaja közé temet !

1869

10.

SZÉKESFEHÉRVÁROTT

(Aug. 11. 1869.)

Hát ez ama hely, a holott
Az Árpádok laktak?
Ez a hamva leviharzott
Nyolc, kilenc századnak?

Valóban, az ős nagyságnak
Itt még romja sincsen.
Képe a mulandóságnak!
Hamu és por minden.

Elnézek a pusztaságon,
Ez utcákon végig.
Régi dicsőségnek — látom
Csak a búja él itt.

És mint a hű méh sokáig
Ama lomb körűl jár,
Honnan a raj anyja pedig
Régen elszállott már:

Ugy a rege jár e tájon,
Mult idők regéje;
Alig érthető immáron
Annak is igéje.

Csak a késő honfi-bánat
Érti még panaszát,
Midőn a bús éjszakákat
Együtt átvirrasztják.

És egymás karján bejárják
Az egész vidéket;
És egymásnak mutogatják,
Hogy itt mik történtek.

Itten állott az Elsőnek
Apostoli trónja;
Jeruzsálemi Endrének
Itt a koporsója.

Ős dicsőség, ősi nagyság
Kezdete és vége!
Itt minden fűszál, kő, virág
Régi szent ereklye.

Hol e ködös szentegyház van,
Lépdele Szent László,
Aranyos himes palástban,
Körüle sok zászló.

Felhő árnya, szél zugása,
Csörgése az érnek,
Csöndes, méla siratása
Elmult szép időknek.

E hallgatag utcákon itt
Nagy árnyékok járnak;
A harangok nevét zengik
Szent István királynak.

Ezek a fák, melyek itten
Búsan hajladoznak,
Hogy elmúlik végre minden!
Arról álmodoznak.

Nagy királyok széke hajdan
Ős Alba Regia.
Kegyeletes emlék mostan,
Hamvadó múmia.

Itt e vén torony előttem
Már inog is, látszik;
Egy sóhajtás még belőlem —
S a fejemre omlik

11.

A KÁRHOZAT HELYÉN

Ez a terem, a melyben történt.
Mondják, beszélik a falak.
Látom forogni a vad örvényt,
Mely elmerített, fényalak!
A teremtésnek delelőjén
Itt született a pillanat,
A mely után visszafelé mén
A lét, s hasonlót már nem ad.

S hajh! mielőtt aláhaladna
—Hol majd a zűrbe nyugoszik —
Az örökkévalóság napja
Mintha megállott volna itt:
E percet élem szakadatlan;
Agyamban ez a jelenet
Kering szünetlen, változatlan,
Mint befagyott emlékezet.

Itt, eme függöny éjjelében,
Mint egy-egy villogó gyilok,
Röpködnek, fuldokolva kéjben,
Tüzet lehellő sohajok.
Megelevenül tőlük itten
S remeg minden butordarab;
Árulkodik, suttog szememben,
Hátam mögött föl-fölkacag:

„Hogy gyalázatfolt ég a napban,
Virágkehelyben ronda pók.
Nincs szemérem a csillagokban,
Zsibáru lett a szűzi csók.
Hogy koldussá szegényült a lét;
Leélte tündöklő nyarát.

Üres a végetlen mindenség,
Ki van rabolva a világ!"

— Ah, úgy van úgy, itten veszett el
A második paradicsom.
Szép Éva, téged csábitott el
Ott egy kigyó, itt egy majom.
Igen bizony, hitvány majom volt;
God dam! vörös frakkot viselt.
Chic-kel kötött nyakára csokrot,
S ezzel Waterloot nyert e helyt.

Ugy kell neked, szivem! mit fellengsz?
Ez itten a világfolyás.
A fellegekben a mig jársz kelsz,
A virágot letépi más.
Mért nem tanultál Jupitertől?
Elég fényes példát adott:
Ismerve Európát, cselből
Előbb ökörré változott.

12.

A VAÁLI ERDŐBEN

Odabenn a mély vadonban,
A csalános iharosban,
Félreeső völgy ölében,
Sűrü árnyak enyhelyében;

Oh milyen jó volna ottan,
Abban a kis házikóban,
Élni, éldegélni szépen,
Békességben, csöndességben!

Nem törődni a világgal,
A világ ezer bajával.
Meggondolni háboritlan,
A mi immár közelebb van.

Illatos hegy oldalában,
A tavaszi napsugárban,
Nézni illanó felhőkbe,
Mult időkbe, jövendőkbe

És azután, utóvégre,
Észrevétlenül, megérve,
Lehullani önmagától,
A kiszáradt életfáról

S ismeretlen sirgödörbe'
Elalunni mindörökre
S ott egyebet mit se tenni,
Csak pihenni, csak pihenni

13.

VÉGTELENSÉG

Ha járok a sírok között;
— S mikor nem ott jár a halandó?
Van-e a földön talpalatnyi tér,
Hol sirhalom nem domborult?
Van-e füszál, virág a réten,
Mely hulla nem volt egykoron,
S ki tudja hányszor, mily alakban,
Mily szörnyü lét után?
Mert hát mi volna itt lehetlen
Az örökkétartó időben?

Örökké, mindörökkön, mindörökké!
Mily iszonyú, rettentő eszme!
Igen, ha járok a sírok között,
E feneketlen, pokolfekete
Borzasztó eszme mély örvénye
Széditi képzetem,
Kétségbe, rémületbe ejt.
Valóba', nem az elmulás, enyészet —
Az örök létnek gondolatja az,
Mi borzalommal tölti lelkem el.

Ó ember, ember! ki szeretteid
Emlékkövére, temető-kapukra
Aranybetükkel írod s hirdeted
Vigasztalásképen: „Föltámadunk!"
A melyre azután, hited szerint
Az örökkévaló élet következik;
Ember, boldogtalan szegény féreg te,
Meggondolád-e, mit jelent e szó,
E gondolatkisértet, fogalomszörny:
Örökkévalóság, halhatatlanság?
Meddig hatoltál, esve kelve e
Kétségbeejtő eszme gádorán,
E végtelen, sötét, vak folyosón?

Nem gondolád-e meg, hogy az idő,
Az örökkétartó idő kohója
Mindent megolvaszt; a kínt, a gyönyört,
A menyországot, poklot egyaránt?
Hogy ezeket ugy összekeveri,
Ki-kicseréli, mint álomtalan
Játékos a kártyát, melyet kiosztott?
Van-e öröm, gyönyör, mit az idő
Unottá, gyötrelemmé; — s fájdalom,
Mit megszokottá, kéjjé nem tehet,
S annál előbb pedig, minél nagyobb az?

Azt a vérforraló gyönyört, a mely
A holt anyagba életet lehell,
Tedd örökkévalóvá s ezredév
— Az öröklét egy röpke pillanatja —
Mulván, talán előbb, gyehennai
Kiállhatatlan kinná változik.
Igaz, hogy áll ez megforditva is.
És e szerint a kín is megpihen.
De hajh! minő vigasztalás! Megunni,
Megszokni a pokol tüzét! A kínt,
Melyből most, ebben a kegyelmesen
Mulandó létben, e kivánatos
Utóbbi tünde életváltozatban
Egy pillanatnyi is könyörülő
Halált hoz, — ezt a száraz vén dadát,
Ki mozdulatlan, néma és sötét
Sírbölcsejébe rejt, hol egy időre
Elring a fájdalom, elalszik a
Vergődő öntudat s szünete van
A kétségbeesésnek.
Ugyan úgy-e?
Elring? — Vajon? — És egy időre bár?
Ki mondja ezt? — A hitvallás, a vak,
A tudománynak, e világtalan
Koldusnak, a ki kéregetni
Jár a sirokhoz és be-bekiált;
De hasztalan! nem kap sötét
Ürökből egy szikrányi fényt soha.
Hiába járok én is itt. Hiába

Bolyongok éjjel nappal hallgatózva,
A sír füvére hajtva fejemet.
Hiába vájom körmeimmel a
Penészes hantokat, virrasztom a
Bonctermek büzhödő halottjait,
Vigyázva, lesve választ, jeleket,
Hogy van-e bennük képzelem, tudat. ?
Hallgatnak vérfagyasztón.

És csak egy
Az, a mi bizonyos, kétségtelen,
S hajh! ép ez egy, a mi kétségbejt.
Az, hogy vagyok, leszek. Nem létezővé
Immár nem válhatok többé soha.
Történhetik velem, mit agyvelőm
Gondolni képtelen; lehet belőlem
Örök zsidó, Prometheüsz, pokol
Tüzére, miljom esztendőkön át
Halálkínokra ítélt szenvedő.
Csak egy dolog, a mi bizonyos itt:
Hogy többé meg nem semmisülhetek.
Örök s végetlen e habarc világ.
Nem veszhet el belőle semmi sem.
Minden, mi megvan: megvolt és marad.
Elváltozunk; forgunk, keveredünk
E nagy kazánban, sülve főve, majd
Láthatlan légparányokká oszolva;
Rohanva a szelekkel, megpihenve,
Suttogva búsan, földieknek
Megfejthetetlen tulvilági nyelven,
Zokogva rablétünk panaszait,
Hogy lenni, lenni kell szünetlen;
Hogy nem örök a sír, nincs benn örök
Nyugodalom; nem menhely az, csupán
Szemfényvesztő csalárd sülyesztő
A világegyetemnek szinpadán.
Hogy a mi itten leltározva van,
E lomkamra lajstromából egy
Láthatlan porszemet ki nem vakarhat,
El nem sikkaszthat maga a mindenség
Mindenhatónak vélt leltárnoka.

Mert hát a végtelenség itt az úr,
Bár önmagával ő is tehetetlen.
Hajh! rettentő nevét, természetét
Ha akarná sem tagadhatja meg .
Igen, igen, nincs másként, nem lehet.
A végtelenség maga itt az úr,
Vagy ám ha tetszik, úr a végtelenség.
És eszerint teremtés, alkotás,
Teremtő, alkotó nincs, nem lehet.
Ha volt öröktől fogva e világ,
Azt akkor senki nem teremtheté.
S ha volt öröktől fogva önmagától,
Örökké tartónak kell lennie.
Mint semmisithetné meg önmagát?
Mi végtelen, az csonka nem lehet;
Annak, természeteskép, vége nincs,
Sem itt sem ott, sem hátul sem elől.
Ha végtelen a kezdet, végtelennek
Kell lenni a következésnek is.

S mi nem történhetik meg és mi nem
Történhetett meg már velem ezen
Neveket, számokat, ember fogalmat
Kinevető, e kifejezhetetlen
Időben? Ám képzeljük el kitöltve
Földünk s a szélső naprendszer közét
Esztendőszámok millióival.
Az egyetem széditő üreit
Megannyi miriárd évezredet
Jelentő összegekkel, és ugyan
Hová jutottunk el. mi áll előttünk?
Az örökkévalóság összegének
Egy észrevétlenül parányi. az hogy
Egyátalán mit sem jelentő száma
A mellyel ama kifejezhetetlen
Összeg se több, se kevesebb..
Irtóztató, irtóztató!
Mivé leszünk, hová leszünk? Mi van
A koporsók, a sírok fenekén?
Nem csal-e a halálnak látszata;
Nem álnok tettetés-e a merev

Élettelenség? Vajjon a halál
Nem oly szünetidő-e, mint minőt
A vallató biró kínpadra vont
Vonagló rabnak ad, hogy ujból
Életre hozza, s gyógykezelteti,
Jól tartja, hogy kínképessé tegye?
Egy ellenőrizetlen kényerő,
A mindenség hatalmában vagyunk.
Tehetlen birkák a vágóhidon,
Kik jótevő kegynek tekinthetik,
Hogy nem tudják, mi végre vannak ott?

Igen, mi végre, mi jogon leszünk
S alkottatunk megkérdezetlenül?

Mert szép e földi lét, tagadhatatlan.
Van itten szenvedés, sok itt a baj,
De mennyivel több a bű és a báj!
Tündérvilág ez, és kivánatos
E siralomvölgy! Vajh ki nem maradna
Itt még jóval tovább? Mily iszonyú
A léttel szemben a halál! mi szörnyű
Az arany napvilágból a sötét, szűk
Féreghazába szállni le! Ki nem
Ragaszkodik e léthöz görcsösen,
Habár elaggott, bár szerencse nem
Mosolyg reá, mezitlábas, szegény?
A mindenség itt összehalmozá
Csecsebecséinek szépét javát;
És oly rövidre szabta és csalókán
Hajszálra függeszté ajándokát,
Hogy, már ha egyszer itt vagyunk, szeretnénk
Tovább maradni, és egyszerre fáj a
Halál és öröklét eszméje is.
És a midőn átéltük életünk
Tündöklő délszakát, a sirhoz érve,
Kétségbe, őrületbe ejtő kinnal,
Villámcsapásként járja át velőnket
A gondolat, hogy mégis jobb leende:
Nem lenni, nem születni sohasem!
Vagy hogy ha már meglettünk, itt vagyunk:

Elmulni, elenyészni mindörökre,
Mind, mindörökre! Sirba szállani,
A honnan többé nincs föltámadás:
Hol nincsen érzés nincsen gondolat
És öntudatra ébredés soha —
Soha, soha!

De hát mit ér, mi haszna
Kopognom a lehetlenség konok
Vaskapuján? mi haszna verdesem
Fájó, törékeny fejem e kemény,
Áthatlan óriás acéltömegbe?
Szétzúzik ottan észrevétlenül
Mint egy galambtojás, mit a magasból
Ragadozó vad ejt le kősziklára.
Hiába, minden lehetséges itt, csak
Nem lenni nem lehet. Voltam, vagyok
Öröktől fogva, és leszek, parányi
Porszem, de egykoru magával az
Örök idővel, a csodálatos,
Megfoghatatlan végtelenséggel.
Hurcol, ragad magával egyre, lobogó
Sörénnyel, mint az elragadt fiut
Eszeveszett vad paripa, szünetlen
Világok és idők tünedező
Rengetegének tüskén bokrain. .
S mert útjának határa nincs sehol,
Nem állapodhatik meg, nem pihenhet,
Nem fáradhat, nem ülhet el soha,
Mint léglakó parány

És e szerint
A sírhalom, e forgó gömb sömörje,
Mely itten domborul, meg elsimul, mint
Egymást üző, egymásba olvadó
Tünékeny játszi hab az oceánon:
E sír örökkévalósága csak
Fiókja a nagy végtelenségnek;
Csak felvonásköz ama nagyszerű
Drámában, melynek vége nincs, a melynek
Szerzője ismeretlen, és a kit

Hiába hívunk, ő meg nem jelen.
E sírnak éje hát csak emberi
Szűk látkörü szemünk előtt örök, holott
E nagy világon semmi sincs örök,
Csak maga az egész, az egyetem,
Az idő és az anyagmennyiség.
Minden, mi ennek része, alakot vált,
Szerepet, életet cserél, időben
S térben kimért létfordulójaként..
Születnek, halnak csillagok, napok,
De eltünésük még nem elmulás,
Csupán az anyag s alakváltozásnak
Nagyobb idő s térközre mért neme
Annál, melyet saját testünk parányi
Mindenségében végbemenni látunk.

Igen igen! jó jó! tudom, tudom.
Ez igy van, igy lehet; de hát mit ér?
Mi mindezekben a megnyugtató?
A végtelenség kinja e szerint
Csak az egészé volna hát csupán, a
Végösszegé, a mely nem változik.
A részlegek számára megnyilik
A síri ágy hosszan pihentető,
Létfeledő, jótékony éjszakája.
De hajh! igen, megnyilik, az való;
És hosszu is lesz annak éjjele;
Több mint elég, hogy benne a vonagló
Kétségbeesés kínos görcseit
Gyönyörré változtassa át örök
Egyformaság unalma; ki felel,
Ki mondja meg, hogy mi történik ott,
Ama sötét üregben azután
Hogy koporsónkra hányják a göröngyöt
S magunkra hagynak onnan távozó,
Siránkozó szeretteink? Ki mondja meg
Mi van a sírban, a halál után?
A sír mélyébe hasztalan kiáltasz;
Hiába itt minden rimánkodás,
Sirás-rivás és fogcsikorgatás. . e
Gyógyithatatlan siketnéma hallgat.

A tudomány tántorgva, szédelegve
Tapogatózik ez örök sötétben.
Olthatlan szomja kutatásra készti
A világrend még föl nem fedezett
Nagy titkainak hegygerincein;
Mig végre ismeretvágy, mint merész
Szirtkalauz fölviszi őt oda,
A végtelenség örvényszélire,
A honnan aztán azon az uton,
Melyen fölért, nem térhet vissza már.
És ekkor aztán martaléka lesz
A kétségbeesésnek, és csupán csak
Egy menedéke, visszautja van:
Ha megragadja azt a kötelet,
A mellyel a vakhit kinálja meg,
És leereszkedik rajt a sötéten
Tátongó mély örvény fölött, a szűk
De biztos, csendes völgybe, honnan a
Magas égboltra van csupán kílátás,
A melynek aztán nem kutatja többé,
Csupán imádja titkait, belátva, hogy
Korláttalan hatalmak a tehetlen
Lényektől, kik még el sem érhetik,
Föl sem foghatják őket, egyedül
Föltétlen megadást fogadnak el.
Hisz és remél tehát föltétlenül,
Megnyugszik és ugyanazon kötélen
Ereszkedik le boldog áhitattal
Sírjába, melynek éjjele előbb
Kétségbeejté a kételkedőt.

Hajh, hát igen, nincs visszavezető
Ösvény egyéb számomra sem, sehol!
Haszontalan és hiábavaló
Minden halandó emberi törekvés:
Bevenni ama titkok várait,
A melyek kapuin kétségbesés,
Halál és őrület vad szörnyei
Riasztják vissza véges emberi
Elbizakodott képzelem merész,
Öngyilkos rohanásait.

El, vissza innen, e réműletes
Szédítő meredélynek pereméről!
Inogni érzem a talajt, — megindul
A föld alattam; forog a világ;
Szakadozik az égbolt, hullanak
És lenn a mélységben tündöklenek
A csillagok és integetnek
Fenyegetőleg: ember, ember,
Ki ide tévedél, ragadd kezedbe
A hit koporsókötelét szilárdul,
S el ne bocsásd többé soha!

14.

HUSZ ÉV MULVA

Mint a Montblanc csucsán a jég,
Minek nem árt se nap, se szél,
Csöndes szívem; többé nem ég;
Nem bántja újabb szenvedély.

Körültem csillagmiriád
Versenyt kacérkodik, ragyog,
Fejemre szórja sugarát;
Azért még föl nem olvadok.

De néha csöndes éjszakán
Elálmodozva, egyedül —
Mult ifjuság tündér taván
Hattyúi képed fölmerül.

És ekkor még szivem kigyúl,
Mint hosszu téli éjjelen
Montblanc örök hava, ha túl
A fölkelő nap megjelen.

15.

A HŰ NEMZETNAPSZÁMOS

Beteg vagyok, — ejh, — bú, panasz mit ér?
Mig volt erőm, szolgáltam a hazát.
Most már nincs, ergo nincs napszám, kenyér.
Nos hát, mi jogon élni is tovább?

Ásd meg sirod! nincs hátra már egyéb.
Csakhogy ne itt; túl a határokon;
Mert elijed a késő ivadék.
Idegen föld takarja el porom.

Hogy elfeledd, jól elfeledd, hazám!
Szomorú élettörténetemet;
Igy tán akad még, a ki igazán,
Önzetlen, mint én, eztán is szeret.

16.

A NYUGTALAN ZARÁNDOK

Amoda a kék hegyekbe'
Utasok mondják remegve —
Kerülve embert, világot,
Él egy nyugtalan zarándok.

Mintha félne önmagától,
Futna ki e nagy világból,
Mig lerogy kétségbesetten:
„Oh hogy vagyok, oh hogy lettem!"

Meredek szirt hasadéka
Sirja inkább, mint hajléka
Ott beszélget rémes éjjel
Egy kiásott halálfejjel.

Kopogatja, kérdezgeti,
Esdekelve térden neki.
Rá-ráhajol és hallgatja:
Nincs-e vajjon „gondolatja?"

Egyetlen butora, olcsó
Ágya egy fenyőkoporsó.
Belefekszik szemlehunyva,
Födelét magára vonva.

Ki-kifut a temetőbe,
Bekiált a sirgödörbe.
„Sötét ür, van-é hatalmad:
Adni örök nyugodalmat?!"

Éji szellő kél zokogva.
„Ez az idő monológja.
Mit sug a virág fülébe?
Van-e neki, van-e *vége*?

Mennyi bolygó egy rakáson!
Örökké forog a nyárson?
Rajta ember, állat, féreg,
Meghal-e vagy ujra éled?"

— Pajkos gyermekhad, nyomába,
Nevet halk, szelid szavába:
„Őrizkedjetek betűktől;
Gyilkol ez, hajh! és még sem öl."

Az öregek félnek tőle.
Messze térnek ki előle,
Mély fohásszal: „Igy jár itten,
Ki nem hisz a jó istenben."

Oh mi bántja, háborgatja,
Mi lehet a „gondolatja?"
Ismeretlen sírja halma
Vajh — ha tudja nyugosztalja!

17.

ŐSZI TÁJÉK

Az égen a felhő egymást üzi hajtja.
Suhogva a parton hajlong a sikár.
Csóválja fejét a hegyélen a makkfa:
Hogy oda megint az örömteli nyár!
Gyülemlik a holló, varjú kavarogva.
A cinege fázik a tüskebokorba'.
A kerti haraszton zokogja a szél:
Elhervad a rózsa, lehull a levél.

Elhervad a rózsa, lehull a levél!
Ezért születünk hát, ez az életi cél?
Csak eddig a pálya, semmit se tovább,
Vagy itten az ember csak öltözik át?
Mi itten örök: a halál-e, vagy a lét?
Hol itten a kezdet, hol és van e vég?
Mi itt a csalódás, hol itten az álom,
Vajh innen-e, avvagy túl a határon?

Az égen a felhő egymást üzi hajtja.
Bujdosni a tarlón indul a katang.
Elnémul az erdő, elszállt a galambja.
Siránkozik a falubéli harang.
Mezőkön az árnyék, tengereken hab
Mulik, születik, mint mára a holnap.
A szemfödelet rángatja hideg szél:
Elhervad a rózsa, lehull a levél.

Elhervad a rózsa, lehull a levél!
Hiába hisz ember, hiába remél?
Hát semmi, de semmi, a mi vigasztal
Ott túl amaz árkon ujra tavasszal?
Ereszkedik a ravatal a gödörbe.
Dörögnek a hantok: örökre, örökre.
A sírra borul le hű szerető:
Semmit soha vissza a temető?!

Az égen a felhő egymást üzi-hajtja.
Lemegy a nap. A nyáj hazatér.
Távolba vesz el halk, méla kolompja.
Kiált a kuvik, száll a denevér.
Sirhalmot ölelve az anya zokog.
— Majd kigyul a csillag, kisüt a hold.
S ott fenn a keresztfán suttogja a szél:
Kinyílik a rózsa, kihajt a levél!

18.

HAJÓN

Ülök a hajófödélen.
Száll a füst, zug a kerék.
Haladunk vigan, serényen.
Fut mögöttem a vidék.

Ringatózom e csalképen
A keringő táj felett.
Hogy sietnek szembe vélem,
S tünnek el fák, ligetek.

Így foly egybe mult, jövendő;
És a lelkem révedez:
Idő, idő, örök idő —
Nem-e a te képed ez?

Hátha nem is az idő múl,
Ez csak ugy tetszik nekünk.
Örök a lét innen és túl;
Elmuló csak életünk.

Hátha csak látásunk téved?
Az idő áll, mint a nap,
S csak a hátán bolyg az élet,
Fölszinén a sugarak?

Hátha az a mulandóság,
Mit mi annak képzelünk,
A valódi állandóság?
S csak a lét játszik velünk?

Hátha ugy van, hátha ugy van.
Az idő is, mint a part,
Változik, de mozdulatlan. .
Mi megyünk csak, ő marad?

19.

A VÁROSLIGETBEN

Ha a városligetben járok,
S az ég derült, a nap ragyog,
Oly szépnek látom a világot!
Oly boldog, oly vidám vagyok.

Mint hánytvetett hajós a révben,
A gyermek anyja kebelén,
Sebzett vad a tó gyógyvizében:
Magamat itt ugy érzem én.

Itthon vagyok; ez az én fészkem.
Füpamlagomra heverek.
Olyan vagyok, (és voltaképen
Ki boldogabb?) mint a gyerek.

Egyszerre örülök a létnek,
És szinte nem fogy a csodám:
Hogy is láthattam oly sötétnek?
S magamba gondolom, no lám,

Van, van igazság mégis itten!
A földi sors mértéke jó.
Bár neked itten semmid sincsen
Mindabból, a mi elmuló;

Sajátod e véges határban
Nincs egy arasznyi földdarab:
A mindenség közbirtokában
Mégis te vagy leggazdagabb.

Tán a vagyontul függ itt minden,
Hogy a mivel birsz, mennyit ér?

A telekkönyv itt sziveinkben;
A fő, hogy abba mennyi tér?

Mi haszna süt a nap a tóba,
Ha ronda, sáros a szine?
Mit ér a vaknak a szinpompa,
Süketnek öszhang, dal, zene?

Minek neked parányi részlet,
Ha tied az egész világ?
Téged, felséges szép természet,
Oly dicsőnek, mint én, ki lát?

E tiszta sziv kristálytükrében
Te örömest nézed magad.
Gyönyörködöl, hogy olyan épen,
Oly hűn, a mint vagy, visszaad.

Nem, többé nem panaszkodom rád,
Hogy mért nevelted fiadat
Olyan hasonlatosnak hozzád,
Oly nyilt, igaznak, mint magad.

Az élet álnok versenyében
Volt e miatt sok, sok bajom.
De megvan érte, látom, érzem,
A mérhetetlen jutalom.

Mi egymásé vagyunk. Egymásban
Élünk, találjuk örömünk.
Ismerjük egymást; fény s homályban
Találkozunk, ölelkezünk.

Itt van egészen — a szememben
Megannyi gyémánt harmatod.
Aranyhajával itt szivemben
Fürdik, szűz meztelen, napod!

Legdrágább kincseid kinálod,
Szemérmes kebled fölnyitod;

Elrejtett bájaid föltárod
Nincs köztünk semmi fesz, titok.

Mi értjük egymást; ez az erdő
Az én királyi palotám;
E mennyezetes mohos csertő
Trón, bölcső, páholy, nyoszolyám.

Virág — illatlehelletével,
Fényével a meleg sugár,
Köszöngető lomb néma jellel,
Édes bús dallal a madár;

Ölelgetésében a pázsit,
Pillangó játszi röptiben,
A szél, mely fürteim közt játszik,
Csókjaiban beszél velem.

A nyári égbolt arenája
Vándor színész felhőivel,
Az üstökös lovar pályája
Tündéri szinműt játsznak el.

— Igy mulatunk, igy édelgünk mi
Ketten, magunkban egyedül;
Vigyázva, hogy ne lásson senki,
És a mulatság sikerül.

Mert persze, persze a ligetbe
Én rendesen korán megyek;
Mikor még nincs megfertőztetve;
Nem járnak ott még — emberek.

20.

VÉGE VAN.

Vége van, mindennek vége.
Oh lelkem gyönyörüsége,
Boldogságom menedéke,
Szülőföldem szép vidéke —

Szép fiatal sűrü erdő
Illatot, bübájt lehellő,
Tündérek, csodák tanyája
— Oh hogy bánt most a pompája!

Egykor itten, réges régen
Hogy örültem, hogy reméltem!
Gyöngy a füben, lomb az ágon,
Csupa öröm a világon.

Most is ugy van, minden ugy van,
A hogy akkor, változatlan.
Csak az ágon a madár szól
Elveszett tündérországról!.

Nem is arról, a mi meg volt;
Az egészen többé nem holt.
Szeget vert a mult időbe,
Él az ottan mindörökre.

Ifju erdő, arany keret,
Benne édes emlék helyett
Kisértetek, hazajárók,
Soha el nem ért ábrándok:

Álmaikban meggyilkoltak,
Le nem zárt szemü halottak.
Elszalasztott óra üdvét
Meg nem hozza egy öröklét!

Vége van, mindennek vége.
Be oda a sűrüségbe —
Leborulva, elfeledten
Megsiratni, hogy születtem!

21.

ROZAMUNDA

I.

Szemedből mindent megtanultam.
Előttem nincs többé titok.
Higyjétek, hogy megbolondultam:
Azt mondom, én mindent tudok.

Öröklét, elmulás, istenség
Rejtélyeit mind ismerem.
Mind, mind együtt van, semmi kétség,
Egyetlen szóban: szerelem.

Halljátok hát, jegyezzétek meg:
Az öröklét egy pillanat,
Az, melyet egy pár szép szemfénynek
Üdvözitő kegyelme ad.

Örök időknek minden üdve
E pillanatban benne van.
És hogy ez igy van fönn eldöntve,
Bölcsen van az, jóságosan.

Hosszu, unalmas halhatlanság,
Minek viselnők terhedet?
Ha ez az egy perc, oh boldogság!
Egyszerre mindent kifizet?

Az elmulás, halál? — Csalódás.
Ki szeretett, szeretve volt,
Megőrzi létét egy mosolygás,
Mint csillagot az égi bolt.

E nagy világ egy, de kicsinyben
Külön, mérhetlen millió.
A szerelem, az itt a minden,
A többi csak hozzávaló.

A méret itten nem határoz.
Nap, leányszem, kisebb, nagyobb;
Ott, honnan szerelem sugároz,
Maga a mindenség ragyog.

Oh, én világom üdvössége!
Hát ugy-e ez mind szép dolog:
De tudod-e, hogy mit sem ér e,
Csak ha te is helyben hagyod?

Ha kinek végtelen hatalmad,
Én szép felségem, édesem,
Kizárólagos szabadalmat
E találmányra adsz nekem?

II.

Tudom, hogy el vagyok kárhozva,
Mert már az égben nem hiszek;
És a mi hitem elrabolta,
A föld, a föld is elveszett.

Mert már nekem a bibliából
Akárki mit mond, hiteget,
Azt olvasom két szemsugárból:
Nincs más menyország, nem lehet!

Most már tudom, együtt van itten
Mind a mi édes, a mi jó.
Az öröklétből szemeidben
A rekapituláció.

Hogy is lehetne hát menyország
Az, a mi pláne végtelen!
Nincs e világon több valóság,
Csupán csak egy, a szerelem.

— Oh mennyei gyönyörüségem,
S ha ezt nekem te nem hiszed,
Nem igaz-e, hogy üdvösségem
Az égen földön elveszett?!

22.

ARABELLA

Mert lelkem oly tükör, a melyben
Legszebbnek látod magadat;
Gyönyörködöl az istenképben,
Minőnek szerelmem mutat;
Mert szép vagy ott, mint a dicsőség,
Hóditó, mint a diadal;
Tekintetedben angyalfönség,
Mitől imává lesz a dal:

Ezért lejársz hozzám az égből,
Hogy ez arany visz-sugarak
Rád özönölve a lelkemből
Fürösszék hiuságodat.
Oh hát e kölcsönös fényesség
Legyen választó átok itt,
Mely arcodon s szivem mélyén ég,
Engem megöl, téged vakit?

Hát csak butor, bár kedves, drága,
Tükröd maradjak én neked,
Kit soha, bármi hőn sovárgja,
Félvén, nem ér lehelleted?
Hát lelkem fénye, tisztasága
Legyen számomra kárhozat,
S ki Isten voltodat nem látja,
Szerelmedet majd annak add?

Ez hát a rend a mindenségben!
Te is olyan vagy, mint a nap,
Tündöklő a végetlenségben,
Melytől minden fényt visszakap;
De kebléhöz nem fér, csak az, ki
Reá homályt vet, léha folt;
Mig hátul a föld megkeríti,
Arcára csúsz a satnya hold?!

23.

A BIKOLI FÁK ALATT

Akármikor, ha reggel, este,
Maraszt, vonz engem a vadon.
Rejtelmes sugdosásit lesve,
Hő áhitattal hallgatom.

Sok kérdésemre mélyen hallgat;
De a mit mond, az mind igaz.
(Hazudni, csalni, szabadalmad
Csupán neked van, emberarc!)

Még akkor is, sőt legfőképen
Ha rekkenő a nyári dél,
Álmában, önfeledve, épen
Legmélyebb titkokat beszél.

E szentegyházi néma csöndben
Neszt hallva a falevelen,
Azt gondolom, no most előttem
Az isten egybe megjelen.

Bár hasztalan, mert csak alkatja
Egyetemében létez ő.
Szárnyfal mögött van, nem mutatja
Soha magát a rendező.

Sőt halhatatlan költeménye,
E mérhetlen világ nekünk
Örök talány; főeszméjébe
Nem hat röviden tekintetünk.

Miért vagyunk, mi és e minden?
Hogy véghetetlen, ha egész?
És ha egész, hogy véghetetlen?
Soha nem éri földi ész.

Az ember e világra mért jött?
Mért tűn el oly hamar, hova?

Mi itten a kétségbeejtőbb:
Az örök e vagy a soha?

Elnézek e tündöklő tájon.
Mi szép világ, arany világ!
És kérdezem magamba fájón:
Mért nem maradni itt tovább?

És felel a hegy oldalából
Lezuhanó vidám patak:
Elmúl-e testem e világból,
Mert az Oceánba szakad?

A lángoló nap elhunyása
Ott ama kék hegyek mögött
Csak földiségünk csalódása.
Rész változik; a mind: örök.

Csak mi maradunk a sötétben,
Mig itt vagyunk, életrabok;
Velünk, amott a mindenségben
A nap örökké ég, ragyog.

..De majd a szélben mely a gallyon,
Suttogva röpked szanaszét,
A bús idő fohászát hallom,
Hogy miért nincs számára vég?

Örökzsidó-szakállát rázza
Ott a sikáros part fölött:
„Az egyetemnek tárházába'
Nincs rém, csak ez a szó: örök!"

És száll a holló éj a fákra;
Holdfényben zörren a haraszt;
Lelkemre gyötrő kétely árnya:
Honnan meritsem a vigaszt?

Egyszerre mintha feneketlen
Örvényed látnám: végtelen.

Leborulok kétségbesetten,
Szivem szorul, szédül fejem.

Majd mintha gyóntató oltárnál
Csak hallok még egy gyönge neszt:
„Erről, fiam, ne gondolkozzál;
Jobb lesz neked nem tudni ezt!"

24.

CSILLAGOK

Ha illatos, ábrándos éjen
Elnézem a sok csillagot;
Merengve a végetlenségen,
Elgondolom, döbbenve érzem,
Mi semmiség, parány vagyok!

E ragyogó napok fényteste
Mily óriási, szertelen.
Nagyságuk titkait keresve,
Hogy rémül el kétségbeesve
A legmerészebb képzelem!

Csigává törpülök ijedten;
Féreggé őrl a gondolat:
Mi ez a lét, mi maga itten
E vergődő rabképzeletben
Az öröklét egy pillanat?

Ti ott a fölséges égbolton
Tündöklő fényes csillagok,
Nagyok, dicsők! de én azt mondom,
Az én szerelmes kis galambom
Szemében szebb, jobb fény ragyog.

Oh! .. mikor én azokba nézek,
Hogy éledek, hogy áradok!
Egyszerre nőni kezd a féreg;
Azt gondolom, az égig érek,
S uram bocsá! — isten vagyok!

Enyim e szép világ, mely itten
Én értem, kedvemért forog.
Én vagyok itt cél, központ, minden;

A nap, hold, a tejút, körültem
Csak eszköz, ékszer, butorok.

...Ti csillagok a magas égbe'
Elbujhattok mind, bujjatok!
Isten jósága, bölcsessége
Az én galambom szép szemébe'
— Higyjétek el, — ott legnagyobb!

1882

25.

PÁROS DALOK

I.

Kérded: mért kedves a magány,
Mért nem köll a világtól semmi?
Fénynél miért jobb titkos árny?
— Mi könnyü erre megfelelni!

Hát a mi szép elszórva csak van
E nagy kerek világon,
Azt hiba nélkül, egymagadban
Nem mind együtt találom?

II.

Mert hát, való, mindenben, a mi szép itt,
Mi jó, van abba' hiba is;
Folt a napon, rózsán tövis.
Te benned én nem látok semmit!

...Azaz hogy voltakép, hogy ne hazudjam,
Van benned is, megengedem,
Mit rejtegetsz; de hát nekem
— Csodálatos! — ép ez tetszik legjobban.

Van árnya is felséges alakodnak;
De a mi ugy vakítana,
Ragyogó fénye, sugara
Nincs olyan a tündöklő nyári napnak!

26.

SIRBOLTBAN

Elmulás e földön: ébredés a mennyben.
Égiek sorsán hát szivünk mért kesergjen?
Halandó sirassa a halhatlanokat?
Nem mi vagyunk-e itt inkább a halottak?

27.

HA SZÉPET LÁTOK

Ha szépet látok a világon,
Én mindig csak rád gondolok,
És rád gondolva, napvilágom!
Egyszerre szép minden dolog.

A vadon erdő, virágok, fák,
Magába mind üres keret.
Gyönyörűséges tündérország,
Ha benne látom képedet.

A szép tavasz, a tündöklő nyár,
A fényes ég, mind mennyi kéj!
Hát még veled! mikor, sötét bár,
Ah, kedvesebb tán még az éj!

És nélküled, árván, magamban?
Azok az égő csillagok
Megannyi gyertyafény, mely búsan
A ravatal körül lobog.

28.

TANÁCS

elkeseredett, világfájdalmas lelkeknek.
Jovanovics János után szerb eredetiből.

Élő fájdalom e világ;
Kemény próba test, léleknek.
Nincsen itten békessége
Se városnak, se vidéknek.

Ez a világ örök zsibaj;
Föl se veszi érzelminket.
Boldog a ki elrejtőzik,
Boldogok a szerzetesek.

Amig ifju vagy csak küzdesz;
De minden erőd elhagyott,
Csodásan, hivogatólag
Szólnak a zárdaharangok.

A világ lök, rád nehezül,
Egyre csak sért, gyötör téged;
Hogy ha neki hátat forditsz,
Ki venné rossz néven tőled?

Hát bizony csak fordits hátat,
Hisz ő sem törődik véled;
Ha lát, megvet, és ha dicsér,
Akkor épen megcsal téged.

Ha a terhek összezuztak,
Lelkedre sötétség borul.
Hát csak eredj kolostorba,
— S igyál buzgón a jó borbul.

29.

AZ ÜSTÖKÖS

Az égen fényes üstökös; uszálya
Az ég felétől le a földre ér.
Mondják, ez ama „nagy", melynek pályája
Egyenes; vissza hát soha se tér.

Csillagvilágok fénylő táborán át
A végtelenséggel versenyt rohan.
Forogni körbe nem tud, nem akar, hát
Örökké társtalan, boldogtalan!

Imádja más a változékony holdat,
A kacéran keringő csillagot;
Fenséges Niobéja az égboltnak,
Lobogó gyász, én neked hódolok.

Szomoru csillag, életátkom képe,
Sugár ecset, mely festi végzetem,
Akárhová mégysz a mérhetlen égbe,
Te mindenütt egyetlen, idegen!.

30.

A FELEDHETLENHÖZ

Vigasztalást a földön, emberekben
Nem lelve, már az éghöz fordulok.
Hiszen ha örökkévaló, végetlen,
Számomra is kell lenni írnak ott.

De hol van az, ki belőled kitörné
Elmult idő! egy órád, minutád?
Meg nem történtté tenné, a mi történt?
Mi haszna lenne ujjá a világ!

Mit ér nekem a felséges menyország
Képzelhetetlen örömeivel?
Kétségbeejtő örökkévalóság
Emlékedet nem törülheti el!

Az angyalok nem türnének meg ottan,
Ki nem találnám ott se helyemet,
Siratva amaz örömcsarnokokban
Mi ide lenn örökre elveszett!

31.

SZEMKÖZT

A mélységes mély tengerek
Örvénye ugy el nem ragad,
Mint, ha szemedbe mélyedek,
Egy szédületes gondolat.

Mért üdvözíthetnél te mást,
Akárkit, csak nem engemet?!
Keresem a vigasztalást,
S ha meglelem, kétségbe ejt.

Vágyamnak, melyet érezek,
Nagysága ép a kárhozat.
Éleszti kis szél a tüzet,
De már a nagy eloltja azt.

Bár szűm sovárgja untalan,
De mert istennek lát szemem,
Hogy mondja neked ajakam:
Jövel, égj, kárhozz el velem?!

Ha birhatnám szerelmedet!
Tudod-e már, mi volna az?
Hogy ez az egy mért nem lehet?
Mert képzelem és szent igaz,

Hogy akkor ott megáll a nap,
S — lélekzet nélkül — a világ;
Az idő még egyet sohajt,
Végsőt: „eddig volt, nincs tovább!"

32.

MEGNYUGVÁS

(Egy költő monológja. Teljesen önálló része egy nagyobb költeménynek.)

„Hiszek az örök igazságban.
Hiszem, hogy ő maga a nap.
Körén örök forgandóság van,
De ő nem változik, marad.

Egy gyűrü ez a végetlenség.
Kerek a sors, a tér, idő.
Csak fejeinkben a képzelt vég,
Az egyetemben nincs meg ő.

Velünk e múló földi létben
Ez a kerék forog, forog;
Korongján mennyi a „föl", épen
Csak annyi az „alá" is ott.

Az éjre nap, a napra éjjel,
A télre megjön a tavasz.
Ki elborít keserüséggel,
Ne félj, meg is vigasztal az.

Isten vezérli a világot,
Kinek mindenre gondja van.
Ki rózsabimbót, szép lányt alkot,
Nem lehet rossz, igaztalan.

Te porba vérezőn tiport szív,
Nyugodj meg hát te is, szivem.
Itélet napja, mely előhív
Onnan, rád is virad, hiszem.

Hogy is kivánod, hogy neked már
Itt most igazat adjanak?
A századokba nyuljanak, bár
Létük forgása pillanat?

Van itt igazság e világon;
Arány mérettel egyező.
Vegyétek a jelent, nem bánom,
Enyém a végetlen jövő.

Kik csak azért nem öltök testet,
Mert nincs reá hatalmatok;
Mert biztosabb és nektek édesb
A lelket orgyilkolnotok;

A bujdosóvá lett igazság
Nyomában csaholó kopók;
A józan ész nyaka csigáját
Kitekerő szellembakók;

Országkerítők, népzsebvágók,
Kiváltságolt heresereg,
Fölbérelt becsület-sirások,
A hazugságban mesterek:

Mint déli nap lángözönében
Fönlebegő kevély sasok,
Ti mostan usztok a dicsfényben,
Dúsak, nagyok, hatalmasok.

Arcképetek kirakatokban
Koszoruzottan tündököl;
Robogtok címeres hintókban,
Rám a sarat, port verve föl.

Titeket bámul kegysovár nép;
Nevetek mindenütt ragyog.
Mellettetek most én csak árnyék,
Vagy annál is kevesb vagyok.

Learattok, habsoltok mindent;
Nyomaitokban nő a gaz.
A szegény, ki nem látja istent,
Azt képzeli, ti vagytok az.

A multakat megtagadjátok
A jelen örömeiért.
Ez a ti istentek, bálványtok,
Az áruló judási bér.

De a jövőt bár gunyoljátok,
Áhitja titkon szivetek.
Ah, ha megvásárolhatnátok!
De mind hiába, nem lehet.

Ez átkotok, ez büntetéstek.
Mi nektek elmulás, halál,
A ponton, hol ti véget értek,
Kezdetre létem ott talál.

Hiába érc, márvány emléktek.
Lesz rajt' irás, fényes, (hamis;
Jó emberek jó pénzért nektek
Hazudnak még a sirban is.)

De majd ha az ismerettárból,
Hová nevetek halni tér,
A pár sort, mely még rólatok szól,
Kirágta a könyvtár-egér,

S nem lesz e földön semmi többé,
Se nyomotok, se árnyatok,
Mi egykor itten azt jelölné,
Hogy éltetek, hogy voltatok;

A messze, mérhetlen jövőben
Siromon is, rég omladó
Porom fölött, habos mezőben
Dus rendet vág az arató;

A nap alatt, e szép világon
Elváltozik sok minden itt;
„Abroncsszekér", sok ákom-bákom
Hieroglifjét feledik.

Országhatárok összefolyva;
Sok szer, ma ünneplő divat,
Muzeumok ereklyelomja —
Ott porladoz üveg alatt...

De mig ez a világ világ lesz,
Megújul benne a tavasz,
Emberkebelben egy szív érez,
És dobban arra, mi igaz;

Erdő a visszhangos hegyekben,
Mezőkön líliom terem:
Lesz illat a virágkehelyben,
És a szivekben szerelem.

És addig élek én is, ottan
E hő szivekben lesz sirom,
Mint illaté az albumokban,
Mit ott hagy egy hervadt szirom;

Mint láncolat a szellemlétben,
Egy hang, mely örök, mert igaz.
És széllyel omló földi lényem —
Az én lelkemnek része az!

Majd pázsitos ligetnek alján
Patak fölött, előtte könyv,
Ábrándos ifju, merengő lány,
Szivébe' kéj, szemébe' köny,

Velem mulat, rám gondol, lelkén
Mint a villámlás, átrezeg,
Ifjui kor tavaszlehelltén
Mit lelkem egykor érezett.

És elborong, mereng magában,
Elálmodozva széttekint:
Mikor még én e földön jártam,
Minő világ lehete itt?

Mult századok, holt nemzedékek
Szerelme, mint egy távirat,
Rég mult, jövő dalomban élnek
S egymással csókot váltanak.

Ti fényes szappanbuborékok,
Most hát ti csak ragyogjatok;
Kit föld porába letiportok,
Én csak parányi mag vagyok.

De napja feljön, kifakad, hajt
És szerte árad el dalom.
Virágától benépesül majd
Tenger mezőség, völgy, halom.

Oh sok, nagyon sok, mondhatatlan
Mit én e földön szenvedék.
S nincs vigaszom, csak e tudatban,
De legyen! — ez nekem elég.

Pásztortüzednek, hő barátság,
Szép rózsafádnak, szerelem,
Csak töviseit, csak szilánkját,
Bimbóit én nem ismerem.

Bár leghivebbjét, emlőjétől
Gorombán elrugott hazám.
Se baj! azért ne panaszold föl,
Szivem, csak valld meg igazán:

Van-e a földnek annyi kincse,
Mely elbillentse mérleged,
Cim, hatalom, vagyon, miért te
Cserébe adnád e hited?"

33.

MAGÁNY

Az emberek beszélnek fájdalomról,
Rakásra hordva sok bút, bánatot;
És mondja mindenik a magáéról,
Hogy már a földön az a legnagyobb.

Hallgatva némán ennyi bút, keservet,
A magamét én el nem mondhatom.
Keresem a magányt, a véghetetlent,
Csak ottan önthetem ki bánatom.

Hol legsürűbb az erdő, legsötétebb,
S a szél elalszik a falevelen,
Mintha megállna percre idő, élet, —
Leborulok sohajtva: „istenem,

Hát e világon semmi sem tökélyes!
Nincs alkotásod kifogástalan.
Ha fogyatékos minden, a mi véges,
Teljes talán a mi határtalan?

Te a ki ülsz ott arany fellegtrónon,
Teremt, változtat, öl vezényszavad;
Mig lényeid itt hánykolódnak gyarlón,
Elégedett volnál te egy magad?"

És láthatatlan elborul az égbolt.
Valami árny vonul el odafönt.
A mozdulatlan levegő meredt, holt.
Mintha befagyna, dermesztő a csönd.

És mintha megszólamlanék az isten,
És hallanék fohászt, mélyet, nagyot:
„Hozzám hasonló e világon nincsen;
Mindig magamban, egyedül vagyok!"

34.

BERTÁNAK

Hova menjek, meneküljek?
Hogy ne lássam gyötrő képed?
Hasztalan futok, kerüllek,
Semmi sem bir már tevéled.

Mint az égő hadi gálya
Minél jobban siet partra,
Belsejét emésztő lángja
Annál inkább terjed rajta:

Rajtam sem segit már többé
A ködös, a mesés távol.
Bübájod csak ingerlőbbé
Varázsolja kacér fátyol.

A csodaszép május hóban,
Mikor a zöld erdőn járok,
Szemeiddel hát nem onnan
Integetnek gyöngyvirágok?

Csak rád emlékeztet a nap;
És az éjben, a sötétben,
Mikor minden mélyen hallgat,
Egyedül. .ah akkor éppen!

Elmegyek kétségbeesve
Uram bocsá! szentegyházba,
Perenyi enyhülést keresve;
Mind hiába, mind hiába!

Karcsu márványoszlopokról
Gondolatom hozzád téved,
Álmodozva karjaidról,
Melyek szintén oly fehérek,

Oly fehérek s éppen oly szép
Gömbölyüek, oly kemények
S hidegek is szintazonkép..
Tőlük mégis majd elégek!

Hogy fohászaim — oh botrány!
Vágyaimtól meggyuladnak,
S a pirongó szobrok arcán
Lángnyelvükkel csókolódnak.

Mig az egyik szent kezében
Korbács lesz az olajágból,
S mint bélpoklost hevenyében
Kikerget a szentegyházból.

S én rohanva lábaidnak
Oltárához, összeesten
Ott könyörgök, esdek — ah csak
Ne kacagnál oly kegyetlen!.

35.

ÉLETBÖLCSELEM

Akármit mondotok, beszéltek,
Tudom én jól, a mit tudok.
Halhatatlanság, örök élet,
Megengedem, mind szép dolog.

De mindamellett én azt látom,
Hogy végre is csak az a jó,
Csak az a drága e világon,
Mi itt örökre elmuló.

Odadnék én jó szivvel mindent,
Mi maradandót nyerhetek,
Szép Éva! csak e földi édent
Veszithetném itt el veled.

Az üdv az örök fényességben
Kivánatos, de angyalom!
Ha elkárhoznám szűz öledben,
Jobb lenne, én azt gondolom.

Fukar királynál, ki csak gyüjtött
Országokat, kincset, babért:
Egy paradicsomból kiűzött
Mezitlen Ádám többet élt.

36.

A BALATON PARTJÁN

Illanó felhők az égen,
Játszi árnyak a mezőn.
Jár a szellő körülöttem
Szeliden, lengedezőn.

Közbe-közbe sebesebben
Suhan el a habokon,
Odaszólva érthetetlen
Tulvilági hangokon.

Hidegen, verőfény nélkül,
Haloványan, álmatag
Ki-kipillant a felhőkbül,
Majd meg elbólint a nap.

Nézem e játékot, nézem,
Hallgatom e halk morajt.
Mit jelent az árny a réten,
Szél a habra mit sohajt?

Azt jelenti az az árnyék:
Ember, nézz meg engemet.
Földi lét — tünő árnyjáték;
Ma nekem, holnap neked.

Nincsen itten állandóság;
A mi él, mind elmuló.
Csak maga a mulandóság,
Az az örökkévaló.

És az a türemlő hullám,
Kis bujár hab mit gagyog?
„Ember, ember, ide nézz rám,
Lettem és már nem vagyok."

És a ringó, kergetőző
Millió hab a tavon
Váltakozva majd egy bölcső,
Majd meg egy-egy sirhalom.

És ez igy megy mindörökkön
Mindörökké, föl-alá.
Igy ölelkezik a földön
Születéssel a halál.

És csak egyszer! és csak egyszer?
Az idő, tér végtelen,
S ujra többé itt az ember
Soha többé nem jelen?

Kiderül a felleges ég,
Visszatér a szép tavasz,
S soha e mindenségben két
Falevél nem ugyanaz?

Hát ha mégis, ujra, itten
Igy a hogy most, valaha.
Az örök idő-keréken
Visszafordul a „soha"?

Soha többé, soha többé!
Sziv, hogy ezt elviseled!
Emberagy, a „mindörökké"
Őrületbe hogy nem ejt?

Megnyugvást, vigaszt mi adhat?
Kérdezed, mi volna jobb?
De hiába, tenger és nap
Nem felel, csak mosolyog.

Mintha mosolyogna rajtam,
Gondolván: szegény bohó,
Árny után kapkodsz, azonban
Fut előled a való.

Hasztalan a mult, jövendő
Titkait mit keresed?
Feleded, hogy mindakettő
A jelenben csak tied.

A teritett asztal itt áll,
Rajta a sok jó malaszt:
Lesve várva, jön-e több tál?
Még utóbb éhen maradsz....

37.

OTTHON

Panaszra mék a természethez.
Hol legsötétebb a vadon,
Föltárva keblemet, mely vérez,
Minden sebét fölszaggatom.

„Ti lenge fák, ti völgyek halmok,
Ti napsugáros ligetek,
Kik lelkemet elringattátok,
Ti csaltatok meg engemet!

Ti engemet fölnevelétek
Szent együgyűk, ártatlanok,
Oly nyilt szivűnek, őszintének,
Épen miként ti magatok.

Táplálva csókkal, tejjel, mézzel,
Megtöltve csordultig, hiven,
Az igaznak szeretetével
Gyanútalan, mohó szivem;

Nem sejtve hajh! hogy több leende
Nekem e jóbul kevesebb.
Nem volna ütve most szivembe
Világ kezétől annyi seb!

Hogy tanitnátok a hazugság —
Szerencse-hajhász emberek
Ez általános tolvajkulcsát?
Ha magatok sem értitek!

O szent természet, szép szülőföld,
Feledtél volna bármi mást,
Csak ne egészen — a mi legfőbb —
A szinlelést, képmutatást!"

S a lenge fák, a völgyek-halmok,
A napsugáros ligetek,
A réten legelésző barmok
Szeliden rám tekintenek.

És kérdik bus panasszal eltelt
Beszédes néma szemeik:
Hát kellett a világba menned,
Nem jobb leende neked itt?

38.

UTOLSÓ DAL, GINÁHOZ

Ha eljövend a búcsu-óra,
Ha majd e szív végsőt dobog,
A percben, mely létem kioltja,
Majd akkor is rád gondolok.

És jól tudom, előre látom,
Mi bú, öröm van itt ezen
S az ismeretlen tulvilágon:
Egyszerre mind átérezem.

Eszembe jut majd minden átok,
Mind, a mi történt s a mi nem;
Mely felgyujtotta a világot,
Mást üdvözitvén, az „igen".

Mit lelkem eddig félve sejtett,
Előttem áll a nagy titok,

Hogy csak az halt meg, a mi nem lett,
S az él örökké, a mi volt.

És nem tudom, mi fáj majd jobban:
Mi itt örökre elveszett,
Vagy a mi él a multban, s onnan
Kivenni többé nem lehet?

A gondolat, hogy e mindenség
Nem lesz se több, se kevesebb,
S isten se törli azt le végkép,
Mi egyszer itten megesett.

Vagy hogy nem halt meg voltakép itt
Csak az a perc, mely elrepült;
A bimbó, mely nekem ki nem nyilt,
A vágy, a mely nem teljesült?

39.

GYERMEKKOROM TÁJÉKA

Elmennék én még egyszer hozzád,
Ha ujra itt a kikelet.
Még egy utolsó tekintet rád,
És azután — isten veled!

Szeretnék ott megnézni mindent,
A hegyet, völgyet, kis lakot.
Hisz nekem ott mind egyenkint szent,
Csodás a legkisebb dolog.

Majd elmennék ki a csalitba;
Ugy van-e ott még mostan is?
Igaz-e az, hogy a patakba
Arany-ezüstből a kavics?

Igaz-e az, hogy medreikben
Fölváltva tej, méz folydogál?
És ott a pázsitos ligetben
Selyem-bársonyból a füszál?

Való-e, hogy tündérek járnak
A rejtelmes vadonban ott?
Érezni a szivárvány lábak
Nyomán a bűvös illatot?

Majd leborulnék a határon,
Megállnék uton-utfélen,
És megölelném mint barátom,
Ki találkoznék ott velem.

A kis kertajtót, minden bokrot,
A szederfát az udvaron,

A „Hattyut", a hü vén komondort,
Ki nekem ugranék, tudom,

És ott maradna a nyakamban,
Belém fogózva hevesen,
És zokognánk mindketten, halkan,
Szótlan, soká, keservesen.

Ő tán fölöttem, megörülve;
Én? — sirdogálva magamon,
Hogy elveszitve, semmisülve
Örökre a paradicsom.

Mert hasztalan! köny, bú mit érnek?
Nem az már ez mind, a mi volt;
Nekem nem az; nem a tündérek,
Az én szivem, az itt a holt!

Az ég, az most is oly tündöklő,
Mérhetlen arany oceán.
De lelkem tükörén a felhő,
Viszfénytelen, bus ingovány.

Nem, nem ne menj minek? Hiába
Hulló levélnek a tavasz!
Tündérmesés bölcső danája
A temetőnek — fájna az.

Elmult az ifjuság, dicsőség,
Az élet ragyogó dele!
Fejed fölött sötétülő ég,
Körülted ősz baljós szele.

A légen át siró harangszó,
Fekete hollók raja száll.
Szárnyuk verésének hallatszó
Ütemje is: halál, halál.

Olyan nagyot minek kerülnél?
Előtted a sötét rekesz.
Még egy csuszamlás a gödörnél
S mindennek egybe' vége lesz...

40.

AZ UJKORI DALNOK

Fölöttük ittas kedvben a nap,
Az ég arannyal vert azur.
A kastélykertben andalognak
Báróleány és troubadour.

Miért oly néma, dalnok, ajkad?
A légben táncol a sugár.
A lombok intve csalogatnak,
Biztatva füttyent a madár.

Nem értenéd-e illatnyelven
Mit sugdos a nyiló virág?
Egy gondolatot most szivetekben
S tiétek lenne a világ!

És szól a baronesse ártatlan
Szerényen: „Egy dalt adj nekem!
Kezem s a mennyi urodalmam
Mind megvehedd egy éneken."

És szól a troubadour kevélyen:
„Ha dalt kivánsz, azt adhatok.
Szépséged — végetlenségében
Nagylelküen, mint nap ragyog.

Sugárait mint távol csillag
Rád verje vissza majd dalom.
De foltja lenni alakodnak?
Le kell ez üdvről mondanom.

Te elfeledhedd — illik éppen —
Soha nem én, hogy mi vagyok.
Szegénységemre büszkeségem
Szerénységednél is nagyobb.

Várpalotádon ős cimerben
Arany sas mered égre fel:
A kunyhón, melyben én születtem,
Hazátlan gólya kelepel. ”

41.

EMLÉKEK

I.

Mikor ottan andalogva
Álmodoztunk a ligetben.
Bár felednem jobb is volna,
Mind hiába, nem felejtem.

Ugy néztél rám, oly szerényen,
Mintha mégis ember volnál.
És ha tündér? — voltaképen
Jobb a többi halandónál.

Jól esett igy édelegnem;
Bár utólag egyre bánom,
Hogy ha már ily Tamás lettem —
Nem volt annyi bátorságom:

A kis gödröt ajakadban,
Játszi fürtöd a hó vállon
Miért meg nem tapogattam;
Hogy mi vagy, való, vagy álom?

II.

Csak ki vele most szaporán,
Ez a titkos hajnalóra.
Most megy a tündérkirálylány
Megfürödni le a tóra.

Orgazdád lesz a sötét lomb,
És ne félj a kerge széltül.

Fű, fa, levél mind megbomlott
S reszket az mind esze nélkül.

És a viz vonagló kéjjel
Csókolgatja holdfény-testét.
Te se nézhedd ép elmével...
És ez lesz még a szerencséd.

Elnémulva, bámészkodva,
Mint a többi kövült béka —
Legalább nem bőgsz, torkodba
Rekedvén a „Heuréka!"

III.

Az erdőn a csalogányok
Vigan élnek, szerelemnek.
A pipiskék, a sármányok
Az utakon egybekelnek.

A padon, a fasor alján
Üldögél az ifju vándor.
Bólogató levél a fán
Majd leszédül sohajától.

Haja mint a szomorufűz
Lóg alá a somfabotra.
Párzó veréb játékot űz,
Ő meg írogat a porba:

„Kis madárkák lányü rektek!
Egyitek sem olyan dőre
Kérdeni: a vőlegénynek
Van-e rangja, kutya-bőre?"

42.

A LEÁNY A KÚTNÁL

Radicsevics Sándortól.
Szerb eredetiből

Ahogy tegnap este itten
Egy kis vizet meritettem,
Fürge paripán elém
Fekete szemü legény
Szökken és beszélni kezd:
„Hugom, adj egy kis vizet!"
E szók, nyilak — édesek
Átverték a szivemet.
Közeledem hirtelen,
Ah, de reszket a kezem.
A korsómat ejtem földre
Három négy darabra törve.
Még mind itt a sok cserép,
Hajh, de hol van ő, a szép?
Jönne bár most ide, hej!
Másik is hadd törne el. !

43.

KÖRÚTON

Csupa öröm a stajer föld,
Hogy ha rajta utazol.
Erdő mező ilyen szép zöld
A világon nincs sehol.

Változatos a táj képe.
Jó a hintó, jó az út.
Becsületes, jó a népe,
Csak a himje szörnyü rút.

Tartsa isten valamennyit,
'Sz ép igy jobb ez is talán;

Mert, mivelhogy tudniillik —
A stájer nő kedves ám,

Mikor még leány kiváltkép,
Arca mint a líliom.
Hogy ez a virág milyen szép,
Igazán csak most tudom.

Hol az erdők boltozatja
Mint egy isten-trónterem,
Nap is lopva kacsintgatja —
Ily virág csak ott terem.

Szemeit oly áhitattal
Oly szeliden emeli,
Mint csupa imádsággal
Volnának mindég teli.

Csupa ábránd, mint az erdő.
Kenetes ajkán a hang,
Mint a völgyből égbe rengő
Mélabus, halk estharang.

Szép stajer leány a boltban,
Szivem édes kinja nagy.
Szép hazádnak te valóban
Leghivebb eszménye vagy.

Egyet mondanék; tudod mit?
— De mi haszna, oh mi kár!
A kegyetlen, kósza sors int
Künn a postakocsi vár.

Menni kell, hát isten áldjon!
Kéjkörútas végezet:
Au revoir jövő nyáron!
Addig add — fényképedet.

44.

VASÚTON

Megindult a föld alattunk,
Vagy magunk előre hajtunk?
Hol vagyunk most, a pokolban?
Hosszu barlang szája horkan.
Csattog, fölsikolt a sárkány,
Tarjagos füstfelleget hány.
Rajzik a szállongó szikra.
Hogy forog az izzó szikla!
A sötéttel küzdve langal
Végig a függő bazalt fal.

Mintha régi füstös képek
Alakjai élednének.
Angyalok, kövült barátok
Morogják a miatyánkot,
Olvasót pörgetve ottan
A meredek szirttorokban.
Vagy talán csak víz esése
Bérc öléből a mélységbe?

Most a sikra eresztettünk.
Mi robog, zúg el mellettünk,
Vissza őrülten mi csörtet,
Összeláncolt sor kisértet?
Mi jövünk magunkkal szembe,
Megfordulva vagy kerengve?
Itt egy város, ott egy zárda
Toronyai rohannak hátra.
Milyen álom, milyen élet!
Hogy szorulnak percbe évek!

Hallga, hóha! most megállunk.
Itt kiszállunk, ott beszállunk.
Tölgyei a rengetegnek
Álmaikból fölrezzennek.

És a csöndes erdőn a fák
Mélabúba
Összesúgva
Társaiknak mondogatják:

„Hegyeink méhéből — kérded —
Hova lettek a tündérek?
Gnómok, rémek, gyiksárkányok,
Óriások, tüzet hányók?
Szörnyeinkről már maholnap
Még a dajkák sem danolnak.
Emberek nyeregbe fogták,
Nézzed — imhol lovagolják

45.

PANASZOK

I.

Ha csak szeretsz, bár viszonzatlan,
De térdelhetsz hő áhitatban
Bálványod lábai előtt,
S hogy végtelen szereted őt,
Hogy érte élsz, bevallhatod:
E sorsodat még áldhatod.

De ha szeretsz, s nincs egyéb vágyad,
Mint Neki e forró imádat
Elmondani egy pillanatban,
És azután meghalni ottan,
S még ezt is tiltja csillagod:
Hogy mi az átok, tudhatod.

II.

Nem birok már a szivemmel.
Ugy teli van szerelemmel.
Ha valahol ki nem öntöm,
Maradásom nincs e földön.

Elmegyek a zöld erdőbe,
Bekiáltok a sürűbe,
Vigasztaló szóra várva;
De hiába, mind hiába!

Fái némák a vadonnak,
Szelid őzek szánakoznak.
S utjain a rengetegnek
A verebek kinevetnek.

III.

Sugalmas, rejtelmes éjjel.
Kéjtől rezzen a bokor.
Fönn az égen bűvös fénnyel
Robban el a meteor.

Ámulattal nézve rája,
Elmerengsz, gondolkodol.
Bölcs, tudós ki nem találja,
De szivem rég sejti jól.

Csillag az, fut végzetétül,
Mely mint kárhozat, sötét.
Szív melyben reménység nélkül
Olthatlan vágy tüze ég.

Lény, kit egy kimondhatatlan,
Elviselhetlen titok
Addig égetett, mig ottan
Darabokra szakitott.

46.

ÉJJELEK

I.

Végetlen, örök éj!
Az utcán méla csönd
Fülembe égi kéj

Tündérharangja csöng.
Remegve két kezem
Szivem fölé teszem:
Aludj szivem!

Csillag ragyog, kacsint,
Egymásnak integet.
Mit látnak vajjon itt
E szemérmes szemek?
Mindenki üdvezül,
Csak te vagy egyedül.
Pihenj szivem!

A sötétség kigyúl,
Elhallgat a madár.
Felhő irul pirul;
Minden vágy telve már?
Mely kéjbe fuldokol,
Az éj neked pokol.
Hallgass szivem!

Az ég, föld egy kerek
Boldogság-oceán.
Tajtékban fürdenek
Tündérfi, hableány.
Pár mindnek itt akad,
Kintól csak te magad
Szakadj szivem?!

II.

Ti villámlós szemek,
Te csattanós ajak;
Ti delejdus kezek,
Tüzáramos hajak.
Ha csak kisértetek,
Elérhetetlenek —
Mért lássalak?

Ti mondhatlan gyönyört
Lehelő sóhajok:
Vonagló kéjgyötört
Ajkról kelő jajok;
Méhszárnyu gyönge nesz,
Ha mind más üdve ez —
Mért halljalak?!

47.

KISÉRTETEK

Kik éjfelente sirkertekből
Holt halaványv emelkednek föl;
Kik, mert e földön mennyet éltek,
Mint megszedett virágra méhek,
E földre vágyva visszajárnak,
E nyugtalan, ártatlan árnyak,
E létsovár, bolyongó lelkek
Nem ők, a kik kétségbeejtnek.

Nem azok az igazi holtak,
Kik egyszer itten éltek, voltak.
Nem ugy van az, mint hiszik, tartják.
A porban a halhatatlanság.
Nem vész el innen semmi, semmi,
Csak a mi nem birt megszületni.

Üdvözitő csók, mely elcsattan,
Mi megesett, lett, halhatatlan.
Csak a testet nem öltött ábránd,
Be nem telt vágy, el nem lobbant láng,
Az elszalasztott meddő óra
Nem fordul itten vissza jóra;
Csak az van halva itt örökké,
A mult nem hozza vissza többé.
Soha többé!

Ha van tudat a tulvilágon,
Én mindig ezt az órát látom.
E hézagot a mult időben,
Mit ki nem tölt a teremtő sem,
Mely visszaásit onnan rája,
Mint a halott leesett álla.
És látom, hogy vigyorja a szót,
Mit a halál belé fagyasztott,
Gunnyal, kárörvendőn, örökké:
Soha — tudod -e? soha többé!

Kit örök ifju hajnal képe,
Megujulás bibor mezébe
Öltözködő vidám tavasszal
Az ébredés meg nem vigasztal;
Ha fényes égen ragyogó nap
Arany szegélyt fest a lomboknak,
S alattuk néma a madár,
Mert vágya, üdve telve már,
S csak néha tör ki kebeléből
Egy halk nyögés a fojtó kéjtől:
Ha lábhegyen jár, hallgatózva
A titkokat rejtő bozótba'
A hőn sohajtó lebke szél,
És mint a méz a méheszárnyon,
Már csak az ingó játszi árnyon
Szállongó illatár beszél
Az isteni gyönyörről, melybe'
Erdő mező alél pihegve;
Ha attól, a mi neked fáj itt,
Emléked egy nagyot villámlik,
S egyszerre mind föltünni látod,
Mit elveszitett ifjuságod;
A tünde lényt aranyhajával,
Halhatlanitó ajakával,
Honnan feléd mosolygva, nyitva
Az örök üdv csodája, titka;
S a vágytól, mert azt el nem érted,
Ujból, örökké forr a véred,
Forr itt a földön, lenn sirodban,
A menyországban, a pokolban;

Csillag, nap válna porló röggé,
E tüztől nem menekszel többé;
Ha vagy, ki földön e sort érted,
Im, ládd, mi az örök kisértet...

48.

JUBILATE!

Minő világ, mi nép! Örök hatalmak!
Mint hazatérő csürhe, hogy rohannak
Moslék szagát ha szél orrukba hozza,
Egymást elütve, sírva, orditozva,
Hogy ki legyen előbb a vályunál,
A melybe aztán menten beleáll;
Mert neki asztal —, konyhahulladék,
Tányérnyál mind nem elég ronda még,
Beléfürészti mocskos körmeit;
Füszere a piszok, mely édesít —
Rohannak ezek is, pedig talán
Ugy látom, emberek; és mi után?
Kenyér, fügelevél, tápszer, ruházat?
Hisz neki ebből van több, mint elég.
Mind szükséges dolog; piha, gyalázat!
Keresse ezt a pór, hitvány cseléd:
De pár hüvelyknyi hitvány rongy után,
Mely még hitványabb rongy szivét takarja,
És neki büszke kiváltságot ad,
Jogot: megvetni mélyen másokat,
Kiknek „komisz" dologban fárad karja.

Mert ásni, vájni a termő talajt,
Hogy mindennapra lenne bő falat;
Megvédi vérrel azt az ellenségtül,
Meghalni névtelen, dicsőség nélkül,
Izzadni másokért — igavonó,
Buta baromnak, parasztnak való.

S a veriték is büzlik, becstelen;
Tenyér, ha kérges, szalonképtelen.

Vad, hosszu körmöt sem nevelhet rajta
—Előkelők mellőzhetlen divatja —
Mit annak jelvényéül visel ő,
Hogy ime ő is munkakerülő

Minek keresse ő azt, a mi van?
Dicső, nemes csak, a mi hasztalan.
Kenyér? Fi donc! ebe sem rágja azt.
Keressen a kinek nincs, a paraszt.
De egy szalag, csillaggal vagy kereszttel,
A mellre tüzve, ah! ez megkeresztel
Előkelővé, a kinek szabad
Kergetni, a mi még szebb föladat,
Mert hát bizonnyal még érthetetlenebb:
Gázolni azt, mit a szegény vetett,
Vörös kabátban, nemde martialis?
S novemberben! kaphatnának náthát is! —
Egy falut érő drága paripán,
— S ha ez kidől, az még a „stikli" ám
S ugyan miért? Miért! hát csak keresd,
Mi semmitérőbb, mi fölöslegesb,
És megtalálod: egy leharapott
Megtépett róka- vagy csak nyulfarok!

Ti gyermekded olympi istenek!
Mik voltatok ti? Ide nézzetek!
Nem érzitek, hogy le vagytok pipálva?
Im a nagyuri juxok ne továbbja!

Nos, szív, hazafi-szív, te telhetetlen!
Nem hiszed-e, hogy győzni fogsz e jelben?
Vagy nem tudnád, hogy mit jelentene:
Hogy im hazádnak van már mindene!
Vasút, országos és családi — „görbe" —
Mint mondogatják némely „mokra" körbe;
Közép-, fő- és népiskolád, a melyben
Tanitanak három-, négyféle nyelven,
Megannyi szebbnél szebb hazafiságot;
Több nem lehet már államadósságod.

És a mit nem látott még a világ,
Országod őrzik idegen fikák;
S még önmagadtól is nem véd-e meg
A németül vezényelt hadsereg?
Van mindened, népem, vagy még se látod,
Hogy csak a nyúl és rókafark hiányzott?
Hát ezt meg ők -- bár átkozottul drága —
Leteszik ím a -- haza oltárára . .
Csak ne legyünk durae capacitatis!
Nem pártfogolják ők már a cigányt is?
Rajzot, festészetet a makaón,
A mozgó plasztikát a szinpadon;
A kalsszikust, a meddig meztelen,
Megtoldva azzal még, hogy eleven:
A könyvet? annak két hibája van:
Hogy nem mulékony, nem haszontalan,
És a mi fő, hogy olcsó is neki,
A dzsentri, polgár is megveheti.

A dzsentri, úgy-e? a nemes gyerek?
Ábrándozó szegény! Nem ismered
Ezt a kamasz növésü napraforgót,
Kinek létcélja: nézni Maxi grófot,
Hogy mit, hogyan csinál? Eltört a lába?
Mankón bicegve megy az uri bálba?
Megvan! hahó — mankót vesz mindenik.
A táncterem sántával megtelik.
S van, a ki, hogy legyen komoly fitor,
Ép lábát eltöré excelsior!

S a polgár? Ah, de hát van ez? Barátom,
Harminchat éven át aludtál, látom.
Van itt, ki mondja büszkén: ő paraszt.
Hajh! e hazában ez az egy — igaz.
És voltakép, nézvén nyugot felől,
A többi is csak még nagyobb, belől;
A különbség csak, hogy van cimeres,
És a kinek még ez nincs, erre les

Megérthetetlen, fölfordult világ!
Majom utánoz embert legalább;

Itt egy majom a másikat majmolja,
Az hogy nem is — ha még csak ennyi volna
De fényözönből porba száll a sas,
Nem kell neki a fenséges magas.
Ott fürdik mint a csirpelő veréb.
A költőnek babérja nem elég.
Eszét veszíti elsőrendű csillag:
Egy fénybogár után eped, kacsingat.
Elhagyja dicskörös helyét, nem boldog,
Mig nem kap innen egy fületlen gombot
Abdéra ez vagy Sodoma förtelme?
S én, — én is! — élek, élni tudok benne?!
De hát nem volna itt már semmi ép?
Az nem lehet! Van, igenis, a nép.
A nemzet ős fájának törzse még jó,
Csak lombjait pusztitja ronda hernyó,
Mit megnövelt a mostoha idő.
De kertészkés levágja majd, s kinő
Vagy eljövend a jótékony vihar,
Élősdi férget letipor, kimar;
Az ezeréves tölgy ki hajt még ujra,
Egy fényesebb, dicsőbb nagy fordulóra.
Virulni fog a második ezerben,
Meglombosodva gazdagabban, szebben .
— Hazám, eged bár egyre csak sötétül,
Én nem tudok meghalni e hit nélkül!

49.

A VÉGRENDELET

A főuri kör diszépületén
Zászló bejelent nagy gyászt feketén:
Hogy sirhat a nemzet, mert ime holt,
Ki köztük a jobbak egyike volt.

A nagy ur után se kicsi se nagy.
Vajh ennyi vagyont ugyan kire hagy?
Bizonnyal urává teszi e hont,
Hiszen ő a jobbak egyike volt.

Előveszik a végrendeletét.
Szabályszerű az, rá ütve pecsét.
Sugallta nyugodt órán hideg ész,
Tanuk előtt. Csak két sor az egész.

Forgatja a jegyző a levelet.
Nem volna egyéb? az nem lehet!
Fürkészi papirját ablakon át.
De többet ugyan nagyitón se lát.

„A melyben a rókát kergettem én"
— Kárminnal irott pézsmás levelén
Ez villog elő, mint Mane Tekel —:
„Vörös frakkomban temessetek el."

És ezzel vége; se több, se kevesb.
Szegény haza testén ezernyi seb
Fölsajg ujolag, alig földi rongy,
Rángatja sok éhes, árva poronty.

Igy ő a nemes, a dús, a dicső.
Utána özönvíz — bánja is ő!

A frakk, a vörös frakk, s benne maga —
Egyetlen utolsó gondolata.

Mig uj Európát rázza kacaj,
Itt honfi kebelből nem fogy a jaj.
Ajkába harap Budán a király.
Kör tagjai mondják: „ah, zseniál!"

50.

NYÁRI LES

Immár a hegyélen száll le a nap.
Fák árnyai nyulnak előre.
Rejtek sürüből most indul a vad
Ki, párja után, legelőre.

Most egybe az erdő, mint a pokol
Rémmel telik el, besötétül.
Mint síri lehellet, száll a bagoly,
Káprázat a lég denevértül.

Bus éji királyné, fénymezü hold
Ül trónra, lenézve merengőn.
Ébrednek a lelkek, mozdul a lomb.
Lovagolnak az árnyak a szellőn.

Vig torku rigó most bujva elül.
Ökrészfiu füttyöt eresztget.
Tévedt utazó bolygván egyedül,
Bezzeg veti most a keresztet.

De az ördögtől sem fél a vadász,
Ő egymaga áll ki merészen.
Némán egerész, neszelve vigyáz,
Nem ötlik-e vad ki a résen?

Rí a csalogány, — ott valami jár
Hah végre, szerencse . talántán . .
Ugy ám de elugrik az őz, mi kár!
Hogy a menykő szántson a hátán:

Ott jár a dezentor, félve kitér
Előle parasztgyerek, asszony;
Szegénybe' pedig meg-megfagy a vér,
Ha zörren a szél a haraszton

51.

AJÁNLÓ VERS

Budapest, December 21. 1886.

Kisbaári Kiss Feri
Tudja, ki ismeri;
Hogy ámbár kétszer is
Szerény nevére: „Kiss"
De lelke nem nagyobb
Nemesebb, szive jobb
E földön senkinek
Ég áldja, védje meg
Őt és szeretteit
Tizediziglenig
Ezt hőn kivánja
Hálás barátja

Vajda János

52.

DE PROFUNDIS

Mint az árva holt anyára,
Ugy borulok rád, hazám.
Hideg vagy, fekete, sárga;
Alszol-e, vagy valahára
Meg vagy halva igazán?

A csatában el nem estél,
Csak leraktad fegyvered.
Jó sokáig szenderegtél;
Halkan álmodban beszéltél,
Látva fényes képeket

Eljövendő nagy napokról
„Leszen ugy mint régen volt."
Vagy talán már nem is alszol,
Csak pihensz, vársz, hallgatózol,
Hogy ki hived, árulód?

Fiaid már vetkőztetnek,
Osztoznak ruháidon.
„Ez az enyim, ez a tied"
S e fölött hogy verekednek! —
Vagy talán én álmodom?

Neked éltem, érted éltem,
Önfeledten, igazán.
A mi tüz, láng volt szivemben,
Oltárodon elégettem;
Mindenem föláldozám.

Jutalmul mást nem kivánva:
A te dicsőségedet.
Szenvedésem mind nem fájna;
A csalódás, hogy hiába!
Őrüléssel fenyeget.

A nagyobbak, erősebbek
Tőled eltaszítanak.
Álomporral hintegetnek,
Altató dalt zengedeznek,
Hogy ne halljad hangomat.

Kétségbeesett örjöngő
Sikojával költelek.
Félek, minden órán késő
Kapzsi, éhes, prédaleső
Banda élve eltemet.

Még azt mondják, hazudozzák,
Hogy magadnak gyönge vagy.
De ha kell harcolni másért,
Szolgai liberiáért
Erőd óriási, nagy!

Önjavadra semmid sincsen.
Idegennek telivér.
Meztelen vagy, mint az isten,
Kinek testét eszik itten,
És a papja mind kövér.

De mig élek, én remélek,
Hiszem az istenemet:
Leszáll az a keresztfáról,
S ujra egyszer elkorbácsol
Templomából titeket.

— És ha meghalsz, ha csalódom,
S szellemed elköltözött:
Tetemeden, koporsódon
Mint a féreg, nem rágódom,
Ott halok tested fölött,

Megkövülve, mindörökre,
Aeolhangu sírjeled ...
Zengve ős dicsőségedről,
Legalább a feledéstől
Megmentem hired, neved

53.

ALBUMBA

Szép leányok, kedves hölgyek,
Kik egy lelkesítő csókot
Nem adnátok a költőnek,
Mégis egyre ostromoltok

Pár rimelt sorért, emlékül,
Fehér könyvetekbe irva.
Minden édes emlék nélkül
Mire jó e száraz firka?

Mi rimelne össze szebben
Mint két szivnek dobbanása?
A költő csak énekeljen,
És a mennyet soh'se lássa?

Csak a mi a szívbe irva
Szerelemben égő vérrel,
Az a halhatatlan szikra
Még a sírban sem enyész el.

Elmosódik emlékünkben
Minden bölcs irásunk, tettünk;
Csak az óra feledhetlen,
A melyben — elfeledkeztünk

54.

AZ ELSŐ

Egyszer, vadász-asztal körül,
Hol tréfa, élc közt folynak percek,
Eggyé kerül véletlenül
Sok fejedelmi vérü herceg.

Nagy házak sarja és komák mind,
Bár trónjuk másfelé ragyog.
Leülnének, ám a bolond int:
„Hohó! de melyitek nagyobb?"

Terítve dúsan, ékesen,
Mint ez magától értetődik.
De éhesen bár, sebtiben
Kell dönteni, ki ül elől itt?

„Hát, — szól az egyik kérkedőn
Az én családom a legrégibb.
Király volt ősöm, még midőn
Csatlósok voltak a tiéid."

Szomszédja spleenes gőggel ásít:
„Ki úr a legtöbb nép fölött?"
Dörmögve vágja rá a másik:
„Egy tagba' nálam több a föld."

Így árverelnek egyre-másra,
És már elhűlne a leves,
Mert már csak épen egy van hátra,
De szólni már most ez se rest.

„Szó ami szó, csak teremtmények
Jött-mentek vagytok jó urak.
Nektek fölmondnak mint cselédnek,
Mint a ruhát fölváltanak.

Sok népetek, nagy földetek;
De meg volt már előbb, s úgy látom,
El is lehet nélkűletek,
Ha megunva a járom.

Ám a dolog fordítva nálam.
A melyen én uralkodom,
— Ez a különbség köztünk — házam
Szülötte az egyuralom.

Népek tejutját egyedűl,
Tartjuk, mint Atlasz az eget.
Házam nekül úgy szétrepül,
Mint az anyányi verebek."

Összenéz a víg komaság;
Ez a beszéd sehogy se dőre.
A legidősebb fölkiált:
„Öcsém kerülj előre."

55.

SODOMA

Javában áll a vásár; a zsivajban
Megsiketűl a lelkiismeret.
A cég föloszlik; im végeladóban
Árverelik a kerületeket.
Kapós az áru; hogy ne? sokat ér,
S potomság, mit a boltos érte kér:
„Ki hazudik nagyobbat?" E sivár
Föltétel a kikiáltási ár.

Föl és alá ki tud hizelgni szebben
A mennynek és pokolnak egyaránt?
Ah könnyü sor! mi drága még részletben —
Egészben szinte semmit ér hazánk
Lemondott róla régen mindenik,
Adó, vevő, hivén, hogy sirba tért.
Csak még a bőre! ezt adják, veszik,
Igaz, hogy olcsón: egy üveg borért

Mint mikor a hajó a viztölcsérben,
Haj rá, neki! hol a pezsgős palack?
Pokolba őrült becsület, szemérem!
Föl a kabinba, hol a szűz ajak?
Nyerít a kéjvágy, bőg a hiúság.
Vonít az írigy önzés éhesen.
Itt már hiába átok és imádság!
Én már csak a kénkő esőt lesem.

És eljön az, hah, itt is a határon;
Én látom azt, mint Lót, rég, egyedül.
De nem megyek, nem mozdulok bevárom
Hiába a sugallat: menekülj!
Kéj lesz nekem e gyilkos tűz-zuhany;
Szemlélni, hogy réműl a gyáva gaz!
Diadalom, ha ők mindannyian
Látják, hogy hal meg köztük egy igaz.

Mint egykor Herkulanum és Pompeji
Végnapján, láva-temető alatt,
Volt még egy hű, valódi római,
Ki mozdulatlan őrhelyén maradt;
Ha majd kiásnak a hamu-özönből
Álmélkodó késő évezredek,
Találnak ott — s majd rám ismernek erről —
Egy fölemelt főt s egy üres kezet!

56.

A LEGSZEBBNEK

Szép nyári éj. A parkban ültünk.
A mennybolt ragyogott fölöttünk.
Sürű jegenyesor, platán
Csoport nézett le ránk középen,
Nyugalma, csöndje fönségében,
Sötéten, mint a Notredame.

Az égi tündöklő betűkben
Sokáig némán elmerülten
Kutattuk sorsuk titkait.
Hogy vaj mi rend, mi törvény ottan,
Az-e, vagy más a csillagokban,
Mint a mi itt uralkodik?

Elmélkedénk a távolságról,
A melyről a számtudomány szól
Dadogva, miglen elakad,
Mint gyermek, ki az éjszakába
Csodás, kisértő rémet látva,
Ajkára fagynak a szavak.

Szédítő mélyein az ürnek
Parányi emberértelmünket
Erőltetők, mi haszna van?!
Minél tovább elévelődtünk,
Annál sötétebb lett köröttünk,
Ijesztőbb a határtalan!

Mig végre aztán észre jőve,
Szemedbe néztem eltünődve,
S a kérdés egybe oldva lőn.
Minden világos lett előttem.
Ez egyetemes kis tükörben
Láttam, mi írva oda fönn.

Különböző csupán a méret.
Nagyban, kicsinyben a ledérnek
Áll a világ, most már tudom!
Az égen, földön egy a végzet.
Állhatlanok szedik a mézet;
A hivcké a fájdalom.

Ha majd a kik bübájaidnak
Üdvözitő fényéből ittak,
Rég elfeledt a léha had;
Kinek elérhetlen vagy, messze,
Lelkében mint halhatlan eszme
Emléked él és fönnmarad.

Ez a világi sor! Ha egyszer
Elmult, kihalt egy-egy naprendszer,
És udvarának keretén
Boldog, kegyelt holdak csoportja,
A kikre lángját pazarolta,
Függnek kihűlten, feketén;

Hová egy eltévedt sugára
Az ég egy árva csillagára
Reménytelen, későn hatott:
Az a sugár e mérhetetlen
Távol bolyongó égi testen
Még azután soká ragyog

57.

FÜRDŐI EMLÉKEK

I.

Az emelvényen, simitványon
Találkozunk minduntalan.
Nézlek sováron, szólni vágyón,
De mindamellett szótalan.

Ha eltűnsz egy-egy pillanatra,
S nem látlak, majd elolvadok.
Szemeidet rám ragyogtatva,
Ajkam, szivem dermedt, fagyott.

Irígylett, boldog átlag lelkek
Vesznek körül, — könnyű nekik!
A vallomást, hogyan szeretnek,
Levelező könyvből szedik.

Mit mondjak én?! — Oh e dolognak
A vége még botrány leszen
A lábaim már úgy inognak
Atlas se birja el szivem!

Kétségbe esve, elbolyongva,
Hol senki nem jár, egyedűl,
Szerelmem a sűrű vadonba
Vigaszt keresve menekűl.

Csöndes, homályos rengetegbe
Egy régi várnak romja, im
Leülök a profán jelenbe
Mélázó omladékain.

Elmélyedek a messze multba,
Midőn telt szívü lovagok
A szépek lábához borulva
Nyögték: szeress vagy meghalok!

És elég volt a szépnek ennyi;
A lovag is célt ért vele.
Ki nem nevette érte senki,
S a rendőr sem fülelte le

II.

Szegény fejem, mit is vióddol,
Hogy honnan e nagy fájdalom?
Hisz tudhatod te azt nagyon jól,
Mi voltakép az én bajom.

Hogy nem tudok szeretni lanyhán,
Csak szertelen, szörnyen, nagyon.
Úgy ég a vérem, mint a kátrány
A tengeren kigyúlt hajón.

Mint a salétromos rakéta,
Mely égbe vágyva, sustorog.
Erőlködését mosolyogva
Nézik le fényes csillagok,

A kiket meg se közelíthet,
S még le sem ért, elég a láng
Elvesztve üdve az egeknek
S a földi kéjnek egyaránt !

58.

SZERELEM HATALMA

Hiába lettél nagy, dicső hős,
Padisah vagy orosz cár, dölyfös,
Ki nabucoi érzetében
Nem tudja már, hogy hova lépjen.

Szivedben ujuló tavasszal
Találkozol egy gyermekarccal,
Ki rózsaláncot vet nyakadba,
Bár láthatatlant, s meg vagy fogva.

Ki ura vagy a seregeknek,
Kit népek, országok rettegnek,
E szép szemeknek sugarától
Remegsz, a földön csúszol-mászol.

Nyögsz térdre esve, jársz négy-kézláb.
Nyom a fejedre csörgő sipkát.
Csinál belőled nagy bolondot,
És okosan, mert így vagy boldog.

Ne bánd, akárki vagy, barátom,
Hogy így van itt e szép világon.
Hogy e kicsiny bársony kezecskék
E földön sorsodat vezessék.

Hogy egy parányi, láthatatlan
Szikrában oly nagy hatalom van.
A dinamitnak egy morzsája
Nagyobb úr, mint a Himalája.

Tövébe, hogy ha akna fúrva,
Egy öntudatlan gyermek újja
Érintse meg és hurrah, egyben
A Csimborasszo légbe röppen.

59.

SEGITSÉG

Mit a szegények a dúsgazdagok
Vetnek, megirják a napi lapok,
Oszt' másnap az egészet feledik.
Mit koldus a másik koldusnak ad,
Isten könyvébe irva a falat,
És ott marad a végitéletig.

60.

N. N. EMLÉKÖNYVÉBE

I.

Ledér pillangó a betelt vágy;
Hálátlan és hamar feled.
Sokszor tovább emlékezik rád,
Ki hőn sovárgva egyszer meglát,
S aztán — nem is szólhat veled

II.

A tisztelet-disz, a babér
A nép kezéből sokat ér.
Kegyeleted, csodálatod,
Szívedben hogy ha nincs egyéb,
Úgy érzem, mint a legnagyobb
Szégyen, gyalázat bélyegét,
Magasban, örök hó alatt
Eper se rózsa nem fakad.
Adnál fejemre háló-sipkát,
Adj papucsot, nem bánom, inkább;
S ez átkozott nagy tiszteletről
Örökre bár, feledkeznél el .
Egy szekér borostyán nem ér föl
Egy kis maroknyi szerelemmel.

61.

IDYLL

Szobánkban heverészve pihenünk.
Az etikett most nem parancs nekünk.
Künn zúg a téli szél: magunk vagyunk,
S ott a sarokban egy pár cirmosunk.

Egymással ők is épen játszanak.
Nem látnak ők se most, se hallanak.
Nézzük csak mit csinál e két hamis.
Vagy nem tanul-e holtig a pap is?

Majd szembe áll, hemperg, majd megszalad,
Pofozkodik a hím az ágy alatt,
De oly hizelgőn, kérőn, kecsesen
Ha mi is igy? mit gondolsz kedvesem?

Csak nincs is édesb lelki élvezet,
Mint megfigyelni a természetet.
Tanulni tőle filozófiát:
Mienk, mig elfeledjük, a világ!

Az állatokban is, ha nyár, ha tél,
Hozzánk az isten példákkal beszél.
Gyönyörüen dalol a csalogány,
Azért szeretni nem csak ő tud ám.

Szivünk gyönyörrel oly teljes tele,
Hogy szinte elfáradtunk már bele.
Mit most nekünk a más izlése itt?
Kövessük, a mi nekünk jól esik.

Mi mindent nem miveltem már veled!
A szemeimmel majd megettelek;
Aztán izenkint harapdáltalak,
És rágicsáltam a kis ujjadat.

És mégis érzem, ez mind nem elég!
Jó volna tán egy kis keserüség?
Jer kis bolondom, jer hamar, te kis
Cicus, pofozzuk egymást el mi is!

62.

LENNI VAGY NEM LENNI

Ó népem, jó magyar nép, drága vérem,
Mit kell felőled hallanom, megérnem!
Kik tégedet uraltak egykor, mind a népek,
Most mit beszélnek, vagy nem is beszélnek?!
Hogy te vagy az utolsó; mind szabad már,
Csipetnyi szerb, rumán, az lesz a bolgár,
S szokás szerint segited is majd őket,
Nem nézve, hogy mi vagy, mi lesz belőled?
Te egymagad vagy itt inas ruhában.
Pedig ahol ezer veszély, halál van,
Te jársz elől, dicsőséget, hatalmat
Szerezve másnak, rabláncot magadnak.
Immár nem is magyar, csak István-ország.
Zászlódat horvát csatlósid tiporják.
Ős cimered, szincid megtagadva,
Nem a magad nevével indulsz hadba.
S hogy lelkesülj, első parancsolat:
Hazádnak nyelvén szólnod nem szabad!
Érthetlen, természettelen világ!
Ilyet mesében is vajon ki lát?
Oroszlánt, melynek abba teljék kedve,
Hogy a szamárbőrt hordja tetszelegve?
S te tűröd ezt mind, tűröd, viseled.
Tehet akárki akármit veled,
Veled, kit egykor oly dicsőnek láttam
Világszabadságért vivott csatákban,
Midőn nagy lelked oly lángot vetett,
Hogy bevilágitotta az eget,
Mely már nyugotról végig besötétült,
Az emberek lelkén zsarnok lidérc ült
És ébredezve a nyomás álmából,

A névtelen hősök csatazajától,
Megszégyenülve, álmélkodva néztek
Köröskörül rád mind a többi népek,
A hiresebb, erősebb, rátartóbbak,
Kik mindazáltal már megfutamodtak
S a szabadság, dicsőség lobogóját
Mikor már ők, a nagyok, sárba dobták,
S vészkiáltásaikkal fölkeltettek —
Te egymagad azt onnan fölemelted,
Mezetlen, puszta kézzel, készületlen,
— Fegyvert, ugy mondád, azt hoz majd az ellen —
És kapva lóra szőrén, a kezedbe
Karikás ostoroddal, kieresztve,
Vagdaltad őket képen, s hajszolád,
Mint pásztor a tilosba ment gulyát.
Gyalog ha voltál, a lovast kergetted,
Te fogtad el, a kik bekeritettek.
És dárdaerdőt, ágyusort, várbástyát
— Soha világ nem látta ennek mását
Ököllel ostromoltál és vettél be
Mi vagy te most? Im a szerep cserélve:
Az adja a hőst és huzatja a tust,
Kinek te mondád: ik huszár, du Hanswurst

Ó népem, mit gondoljak már felőled,
Higyjem, ne higyjem áhitott jövődet?
Meg vagy talán most rontva, babonázva,
Vagy alkotását Isten meggyalázza?
Urrá leszen, mert szapora a féreg?
Turul, kesely szolgája a verébnek?
Nem járna többé a szabadban, pusztán,
Csak rabkalitban csenevész oroszlán?
Vagy csak pihen a sivatag királya,
Mig sorlövők csapatja körülállva
Rettentő fekhelyét rezgő inakkal,
Gunyolja, szidja, eleinte halkkal,
Majd önzajától neki bátorodva,
Arcátlanabbá válik bősz csoportja;
Dobálja és ingerli mindenképen,
Ki ereje — méltóságérzetében
Oda se néz hitvány beszédnek, kőnek;

Nem mozdul ő, a mig belé nem lőnek,
De akkor azután van ne mulass!
Hiába ottan puska, dárda, vas,
Egy-két golyótól ő mindjárt le nem dől.
Egyszerre vérzik bár tizenkét sebből,
Jaj annak, a kit ő letenyerel.
Egy pofonátul tízen esnek el.
Van, a ki megmered tekintetétül;
Legokosabb, ki elfut esze nélkül,
És valahol, valami zsibvásáron,
Megveszi a bőrét fölvert nagy áron
A rettegett, a nagyszerü állatnak,
Kit éjnek idején verembe csaltak,
És viszi el, nagy messze, mutogatja,
Hogyan esett remek lövése rajta?

Világbiró nagy ősök nemzedéke,
Én nemzetem, ez a te *multad* képe.
Hogy szám szerint kevés vagy, ritkaság,
Meg-megrohant a gyáva sokaság.
Hogy kis szigetként állsz e néptengerben,
Páratlanul, rokontalan, egyetlen,
Segítve még mást, soha senki téged —
Ha még is élsz, ez méltó büszkeséged.
De hajh, mi írva a *jövő* könyvébe?
Ki a nemesnek voltál mintaképe,
Im ellened fordult idő, világ.
Mi ős erényed volt, az most hibád.
Vérmes hited, pazar nagylelküséged
Titkon nevetve zsebelik üzérek.
Nem nyers vitézség dönti a csatát:
Géppé fegyelmezett nagy sokaság,
Hangyák erénye, munka, szorgalom.
Kalmár a hős a világszinpadon.
A csatatér kockája voltaképen
Előre már a béke versenyében
Mindenfelé azok javára dől el,
Kik előkészitették jól a rőffel.

De hát ha igy van — s igy tagadhatatlan —
Ki nagy valál, hol halni kell, a hadban,

Gyöngébbek most a könnyebb föladat:
Lét küzdterén rajtad kifogjanak?
Ne tudna győzni itt erős karod,
A munka versenyén, ha akarod?
Ki a haláért bőven ontod véred,
Ne tudnál adni érte veritéket?
E kirabolt, de ifju szép anyát,
Ki szégyenkezve, esdve néz reád,
Mint kéregető özvegy utfelen,
Mert harcban elrongyollott, meztelen,
Felöltöztetni *uj divat* szerint,
Hogy irigyen csodálják őt megint,
Kik most lenézik, piperés banyák,
E föladat méltó ne volna rád?
Ha e magasztos cél nem lelkesít,
Élned tovább vajh érdemes-e itt?

Benépesiti a vadon pusztákat,
Hol most rideg tanyák, bitófák állnak,
Mosolygó kertek, nyájas kéjlakok
Végetlen gyöngysorával, és amott
Bozontjait a Kárpát és Bakonynak
Hol most bün, inség férgei bolyongnak,
Fésülve, mosva, kivasalva szépen,
— Völgyén csatorna; mozdony a hegyélen —
Gyárak sugár minaretjeivel
Megannyi templommá avatni fel,
Hol messze zúgva a gép orgonája
Arany esőt hullajt alá a tájra

Ah ugy van, ugy lesz, ugy kell lennie!
Beteljesülni látlak jós ige:
„Nem volt, de *lesz*." S rá a *királyi* szót
A Phönix hamvain „és *szebb lesz mint volt*!"
Én nemzetem, napod még fölragyog.
Nem tudsz te tenni, csak mindig nagyot.
Közelre várni ellenségidet,
S a saját fegyverével verni meg.
Hát munka kell csak? furfang, lelemény?
Csodát mivelsz te ott is, hiszem én.
El-elpihen, szenderg önérzeted.

El kell magad kissé szégyenlened.
Sőt néha, bizván szertelen magadba,
El-elmaradsz, megkésel készakarva.
Fölbátorodni az ellent hagyod,
Diadalod hogy lenne még nagyobb.
De ha megindulsz telivér hevedben,
Nincs akkor, a ki neked állna ellen.
Világhires, félelmes rohamod
Egyszerre lép át egy félszázadot.
Kit el nem öltek karddal óriások,
Fogd meg sörényen a kapát, az ásót.
Dologra is, ha *ember* kell a gáton,
Te légy az első az egész világon!

63.

ŐSZI HANGULAT

Vége már a szép napoknak.
A virágok hervadoznak.
Bágyadoz a nap sugára.
Lombjai a rengetegnek
Mélabúsan integetnek;
El kell menni, úgy-e, nemsokára?

Közelebb megyek hozzájuk,
Hallgatom a suttogásuk,
Ha nekem is felelnének.
Ülök a füves bozótba,
Mint ki virraszt, hallgatózva,
Ágya mellett vonagló betegnek.

Az erdőnek érverése,
Hegyi patak csörrenése
Egyre lágyabb, egyre lankad.
Odafönn a gyászfelhőbe
Készül már a szemfedője,
És egyszerre majd eláll, elhallgat.

Elmerengve tépelődöm,
Mi az ember itt e földön,
És a nagy rejtély, a lélek?
E csodás, e képzelhetlen
Vég nélkül való mindenben
Elenyész-e csak e percnyi élet?

A levegő halkan mozdul,
És a haldokló falombrul
Egy levélke hull a földre.
Ez talán az égi válasz,
E halott kép, néma, száraz?
Hátha mégis nézem eltünődve.

Mintha irva volna rája:
E világ egy játék kártya;
Elkeverik, meg kiosztják.
Porszem, ember, falevél, mind
Megannyi pillangó lény itt.
Újulásban forgó mulandóság

64.

UTÓIRAT

Bezárom én is már a boltot.
Napomnak vége; kész a mérleg:
Nem maradok, hazám, adósod.
Mi tőlem telt, megtettem érted.

És te nekem nem adtál semmit.
Bár csak szivem volt minden kincsem,
De azt od'adtam kicsinyenkint,
Ott már, ugy tetszik, semmi sincsen.

Kimért, inséges volt a kosztod,
Mint fegyencházi gazdasszonynak.
Frankfurtiakban ettem kócot.
A mellyel puskát tisztitottak.

Nem tartozom leányaidnak,
Kiket dicsőiték versekben.
E földi édenből enyim csak
Ugy festve volt s azt — megfizettem.

Aszúd helyett, mitől a holtak
Egy pillanatra föltámadnak,
Ihattam rendszerint csak ollyat,
Mitől gyöngébbek szörnyet haltak.

Szó a mi szó, tagadhatatlan,
Nem kényeztettél semmiképpen.
Azért ki még se fogtál rajtam:
Nem renditettél meg hűségben.

De engedd, adjak egy tanácsot.
Kinek mit adsz, tartsd jobban számon.
Mert végre, nem lehetlen, mások
Elrettenhetnének példámon,

Hogy ugy eresztesz el magadtól,
Mint gazdag ház fukar gazdája,
Ki a szegény utast még egy jó
Pohár borával sem kínálja

65.

TÜNEMÉNYEK

Puszták örök lakója néha lát
Feje fölött, tündöklő légen át,
Vonulni egy különös madarat,
Minőt nem látott még ez ég alatt.

Jó ismerőse mind a mennyi van
Erdőkön, lápok ingoványiban.
Egyszerre kitalálja név szerint,
Melyik mi fajta, hogy ha rátekint.

De ezt az eggyet — ezt nem látta még.
Sovár kíváncsin lesi várja rég,
Hogy ha fölötte ujra elhalad,
Megnézi jobban, megcsodálja majd.

És várja, várja sok, sok ideig,
Mig maga is beléöregedik.
Hó a szakálla már, gyér fürtje len,
— Az a madár többé meg nem jelen.

Eszébe jut, álmában látja még;
Nincs lelke tükrén már csak ez a kép.
S végpercein, midőn már szinte holt,
Csak akkor tudja meg, mi *ritka* volt.

A költőnek, ti többi emberek,
Emelni szobrot ne siessetek.
Mert úgy lehet, még áll a büszke emlék,
Midőn dalát már régen elfeledték

Halhatlanok birája az idő,
Csak akkor tudjátok meg, hogy mi ő,
Ha elmerültek hosszu századok,
S hozzá hasonlót még nem láttatok

66.

SZOBROK

I

Az egyik ül, a másik áll;
Ez harcra hí, az békét prédikál.
El van találva egyik, mint a másik,
Csak mindegyiknél valami hiányzik:
Amott a lábviz és a hálósipka,
Ennek nyakából a koldustarisznya.

II.

És lásd a legnagyobbat ércben itt,
Amint kinálja eszmekincseit.
Alatta egynehány fura
Madár ijesztő figura
A messze Hellaszból, holott
Oly közelről kinálkozott
Az a bitó, a mely alatt
A vármegye hazafiak
Nagy szelleme termékeit
Szitkok között megégetik

67.

PÁSZTOR — ÓRÁK

Már igazán dühbe jövök
Szépséges kedvesem, miattad,
Hogy kerek ég és föld között
Nem lelek tárgyat, hasonlatnak.

Hiába, szó ide oda,
Végtére is csak azt kell látnom,
Te vagy a legnagyobb csoda
Ezen a szép tündér világon.

Mint igazi mohamedán
Próféta szent könyvéről tartja:
Te vagy előttem a Korán;
Minden szépségnek foglalatja.

Mi itt körültünk egyedül,
Külön-külön, megfoghatatlan:
Mint ellentét mind egyesül
Benned, csodálatos összhangban.

Szemedben, mely felém ragyog,
Együtt van éjfél és a hő dél.
Szebb vagy, mint az angyalok,
És csábitóbb az ördögöknél.

A vállad oly hideg, fehér,
Mint a szüz hó a Kárpátokban.
És mégis gyújt, ha közel ér,
Perzsel, mint villám olthatatlan

Bájad nem ismer éjt, napot.
Hatalma nincs rajtad sötétnek.
Sötétben is . ah, még csak ott!
Úgy sütsz, lobogsz, hogy majd elégek.

S az üdv izzó kohója, hol
A csók terem, mi bűvösb annál?
Az tüzesebb, mint a pokol,
És édesebb a menyországnál !

68.

CREDO

Ha neve sem lesz a régi vármegyének;
Kerületek-körökről szól az ének,
Melynek közérdekűleg mért határát
Már nem „bogár" után keringve járták;
Lesz ki parancsol és ki megfogadja,
Törvénynek általános foganatja;
A szolgabírók rémmesében élnek,
Mágnás nem áll fölötte a törvénynek;
Az árvapénztárnok többé nem sikkaszt,
Mert cselekedni már nem úri „sikk" azt;

Ha az adó lesz kétszerannyi mint ma,
De kulcs, arány csalatkozhatlan minta,
És e cserével mindakettő jól jár:
Hatalmas ország és jó módu polgár;
Mert államát igaznak, szentnek tudva,
Adózó mit keres, el nem hazudja;
Munkás jutalma méltó bér, dicsének,
Közmegvetés árnyéka a herének;
Rangot, cimet nem koldult rend szalagja:
A szellem és erkölcs fensége adja;

Ha mint megannyi Cortez Nándor, multunk
Hajóit eltökélten fölgyujtottuk,
Hogy itt ez uj világot, melyhöz értünk,
Meghóditjuk, de vissza már nem térünk;
Nem pislogunk a sirba dicsőségér';
Csak szent ereklye már az ősi cégér.
Eltünt s uj diszbe öltözött a puszta,
Szebb délibáb -- jólét fényébe uszva:
Kinvallató pandur s futó betyár
Helyén sürűn a mozdony griffje jár;

Ha németek hozzánk tanulni járnak,
Magyar leányt keresnek gouvernantenak;
Csikós mulat vasárnap frakkot öltve,
Utolsó antisémita kitömve;
Nadrágszij, csáti bot, cigányok sátra,

Nemesség bibliája: ferbli kártya,
És — tisztesség nem eshetik kimondva
Rojtos gatya ... kerülnek muzeumba:
Akkor telik be jósigéd, Széchényi!
Dicsőség, boldogság lesz itten élni

69.

AZ ÁLLATKERTBEN

Szűk palotáddal szemben meg-megállva,
Elnézem olykor szenvedésedet,
Állatvilág nemes, fogoly királya!
Amint szabadulásod keresed.

Jársz kelsz, forogsz alá föl szakadatlan,
Fürkészve egyre a nyilásokon,
Mint befogott ló a száraz malomban,
Nem tudva megnyugodni sorsodon.

Vigasztalódjál . ! itt e földi létben
Megannyi élők mind rabok vagyunk.
Mint neked itt a vég, nekünk meg épen
A végtelenség gyötri bús agyunk.

Gyorsabban mint te ádáz börtönödnek
Rázod kérlelhetetlen rácsait,
Képzelmem rezgő szárnyai verődnek
A halovány tejút határaig.

És még azon túl, messze, mondhatatlan
Távolságok felé röppenve el,
Kérdéseimre, hol a vég azokban?
Kétségbeejtő némaság felel.

És mégis, tudva bár, hogy mind hiába,
Elátkozott lélekként, hittelen,
Rémtelt, örök, siket vak éjszakába
Űz hajt a kétely, fojtó sejtelem

Mig mindenütt szédűletes örvényszél
Ásít felém, ijesztve: ne tovább!
—Lelkemnek, im ládd, a te rekeszednél
Nem tágasabb e mérhetlen világ!

70.

NÁDAS TAVON

Fönn az égen ragyogó nap.
Csillanó tükrén a tónak
Mint az árnyék leng a csónak.

Mint az árnyék olyan halkan.
Észrevétlen, mondhatatlan
Andalító hangulatban.

A vad alszik a berekben.
Fegyveremmel az ölemben
Ringatózom önfeledten.

Nézem ezt a szép világot.
Mennyi bű báj, mily talányok!
Mind a mit körültem látok.

Nap alattam, nap fölöttem,
Aranyos tüzes felhőben,
Lenn a fénylő víztükörben.

Itt az ég a földet éri.
Tán szerelme csókját kéri
Minden oly csodás, tündéri.

Mi megyünk-e vagy a felhő,
Vagy a lenge déli szellő,
A szelíden rám lehellő?

Gondolatom messze téved
Kék ürén a semmiségnek.
Földi élet, hol a réved?

Szélei nádligeteknek
Tünedeznek, megjelennek.
Képe a forgó jelennek

Most a nap megáll az égen,
Dicsőség fényözönében,
Csöndessége fönségében.

S minden olyan mozdulatlan
Mult jövendő tán együtt van
Ebben az egy pillanatban?

A levegő meg se lebben,
Minden alszik és a lelkem
Ring egy méla sejtelemben:

Hátha minden e világon,
Földi életem, halálom
Csak mese, csalódás, álom?

71.

A KÖRÖNDNÉL

Ünnep délután van; nézem,
A szegény nép hogy mulat.
A ligetben, forgó gépen
Hogy üli meg a lovat.

Pörg a dob, cseng a réztányér;
Boltinas, szobaleány,
Cselédség, ki most mind ráér,
Lovagol faparipán.

Alakok vigan, gond nélkül
Váltakoznak, és pedig
Többnyire mind beleszédül,
Mig az óra letelik.

Eltünődöm, e dologban
Mi lehet a cél, a jó?
Végre meggondolva jobban,
Az egész nem oly bohó

Vagy nem igy kering-e itten
Ez a nagy, kerek világ?
Földi élet, nem e épen
Ez a te komédiád?

Az idő, mint e nagy orsó,
Forg, de nem halad tova.
A jelen egy csodakorsó,
Fogy, de nem fogy el soha.

Csillagok, felhők, világok
Jönnek, mennek szüntelen.
Csóválgatja, mint egy zsákot,
Ismeretlen ős elem.

És letünnek, ahogy utjuk,
Létük egyszer véget ért;
Róluk is csak ugy nem tudjuk,
Mint magunkról, hogy miért?

1889

72.

A MEYERLINGI HALOTT

I.

Egy királyfi, szép, jó, kedves,
Eszményképe ifjuságnak,
A minőt olykor szerelmes
Szűzek álmaikban látnak

Ép, erős testben lélekben.
Leventék virága, éke.
Sok nagy ország, nép egyetlen
Reménysége, büszkesége.

A mi drága e világon,
Mit kivánhat epedő szem,
A mi sok másnak csak álom:
Birja mind valóban, bőven

Szép fiatal felesége
Szende, mint husvéti bárány.
Egy kis lány repes feléje,
Angyal, templomok oltárán.

Gazdagsága mérhetetlen.
Fellegvára, palotája
Édeni kert közepében
Annyi, hogy se szere száma.

Ott az arany, ékszer, gyöngysor,
A sok gyémánt szemfényvesztőn
Ugy hever, mint jó terméskor
A vad alma, tilos erdőn.

Ott a koronák csoportja,
Bűvös fényt lövellve szerte.
Ha tizenkét feje volna,
Jutna egy-egy mindegyikre.

Látva ezt, fájón merengőn
Hajh mi sokan elgondolják:
Van bizony, van itt e földön —
Nem mese a tündérország.

S ennyi kincsnek, földi jónak,
Dicsőségnek öröklője,
— Ó csodája szörnyü sorsnak!
Halva fekszik im, megölve.

Halva fekszik a királyfi;
Öngolyója furta testét.
Népek vándorolnak látni,
Hogy valóban elhihessék.

Ó csak jertek is, csak jertek,
Nézzétek meg e koporsót,
Dús, szegény, aggastyán, gyermek,
Világbölcsek és tudósok;

Megtanulni, megkönyezni,
Hogy mi hát e földi élet?!
Van-e sír, hol dics, fény, ennyi
Összeomlott, semmivé lett?

S jertek ide sorba mind ti,
A haláltól kik irtóztok,
És aztán nevessétek ki
E kimerült vén birkózót,

A ki itten eljátszotta
Legmerészebb mutatványát;
Kinek eztán a kunyhókba
Hanyatlását csak kacagják

Nézzetek e hamvvederre
És ha jön a végső óra,
Jusson e kép eszetekbe,
S haljatok meg mosolyogva

II.

Egy nagy név, utána pontnak
Egy golyó, és ezzel vége.
Ennyi áll majd irva rólad
A történetek könyvébe.

De azért nem léssz feledve.
Csak dohos sirbolt a könyvtár.
Múmiát rejt pergamenje.
Szebb, dicsőbb sor, a mi rád vár.

Hogy kifosztva egy félszázad,
Hadd sirassa a történet
Veszteségét a világnak —
De te örvendj a cserének.

Szárnyain tündérregének
Neved a földet bejárja.
Rólad zúg majd a szeleknek
Méla bánatos hárfája.

Költők énekelnek rólad
Versenyezve váltig, dalban
S a kit emleget dalnok-lant,
Az igazi halhatatlan.

Boltozatos titkos erdő
Halkan csörrenő patakja
Zengedez majd rejtelmedről
Szaggatott hangon, zokogva.

Arató lányok, legények
Haza menve éjszakára,
Adogatják át regényed
Unokáról, unokákra.

Mialatt a nyári égen
Hallgatózó csillagoknak
Reszketeg szelid fényében
Nagy, nehéz könnyek ragyognak.

Várak omlanak, bedőlnek
Koronás fejek kriptái;
A rege még szól felőled:
„Egyszer volt egy szép királyfi,

Kinek ágyát rózsakelyhek
S líliomokból vetették;
Kinek oly korán meg kellett
Halni, mert nagyon szerették"

73.

BORONGÁS

A szél odakünn birkózik a fákkal,
És zörgeti, rázza az ablakot.
Itt benn a falon egyhangu zajával
Az örök idő halk lépte kopog.
Lép erre egyet, lép eggyet amarra,
És tolja odább a percmutatót,
Mig teljes a kör; aztán üt az óra,
És kezdi, a hol végzé, ugyanott.

A szél odakünn dul ful szakadatlan;
Sebes eső veri a födelet.
Mint nyáj, ha komondor űzi avarban,
Szaladoznak a hamvas fellegek,
Egymásra nyomulva, eltünedezve,
Mint lelkemen át a gondolatok
És nézem az ingát, hallgatom egyre,
Nem szólal e benne egy nagy titok?

Szirmok, levelek röpködnek a légben.
Körtáncban az élet és a halál.
S e nagy mindenség végtelenében
Soha egyenlő két gyönge füszál!
Végkép elenyészők csak mi vagyunk hát?
Jár, jár az idő és még se halad,
Csak tolja muló létünk mutatóját,
S lejárja, de ő maga helybe marad.

Viódik a fény a homállyal az erdőn.
Egy percnyi derűt vált hosszu ború.
Sikoltva a szél üzenget a kürtőn;
Akár a kuvikhang, oly szomorú!
E földi világon fellegeken túl
Halhatlan az, a mi soha nem él.
Mi lett, született, mind eltünik, elmúl:
Ember, fű, virág; árnyék, falevél

A szél odakünn birkózik a fákkal,
És zörgeti, rázza az ablakot
Itt benn a falon egyhangu zajával
Az örök idő halk lépte kopog.
Lép erre egyet, lép eggyet amarra,
És tolja odább a percmutatót,
Mig teljes a kör, aztán üt az óra,
És kezdi megint, hol hagyta, amott

74.

EMLÉKKÖNYVBE

(Rögtönzet)

Az óriás nap képe elfér
Egy harmatcsöppben, hogyha tiszta.
Ágaskodó, hánykódó tenger
Egy sugarát nem adja vissza.

Tanulj az égi, szende gyöngyharmattól!
Csak egynek add át szerető szived.
Lehetsz egész világé, ámde abból
Egészen semmi sem lesz a tied.

75.

HALÁL

Beszélhet a hit és a bölcselet;
Rút a halál, szépítni nem lehet.
Undort, iszonyt kelt borzasztó alakja.
S ki tudja, vaj' mi lappang még alatta?

Álom talán, tudat- s álomtalan;
Embernek végre csöndes nyugta van?
Örökre, minden elmult, elenyészett?
Szomoru bár, ez voln' a jobbik végzet.

De hátha újabb gyötrelem, pokol;
Az ember még aztán is fuldokol;
Egymásután, lassankint, atómonkint
Szenvedve át tovább a haldokló kint?

Fekete sárga rém, ádáz halál,
Rejtély, mit földi ész ki nem talál;
Istennek büntetése vagy kegyelme,
Jó vagy gonosz, meg kell nyugodni benne.

De lenne bár a legszörnyűbb eset:
Utálatosabb, rémületesebb,
A mit belőle emberek csinálnak:
Az ágy, amit kezük vet a halálnak.

Oh hogy az ember élve szolga, rab,
Még hullájában sem lehet szabad!
Hogy nemcsak a lét versenyén egymásnak —
Még a halál után is vermet ásnak!

Mert nem elég ijesztő a halott;
Megörökítik e rém alakot.
Hallhassa, tehetetlen, mozdulatlan,
Mint rágja undok féreg, őrli halkan.

A tömeg haza várja lelkedet.
Hogy mint kisértet kelj föl, eltemet.

Leszögeli, lezárja koporsóba
Magát az istent, a ki megváltotta.

Gyógyíthatatlan, rögzött bárgyuság!
Nem fog ki rajta a nagy tanuság,
Hogy a ki mint hős halt meg a kereszten,
Nem birt maradni e sötét rekeszben.

Oh boldogok, kik a máglyán elégtek,
Mint visszaröppenő láng, szálltok égnek,
A végtelen, szabad légoceánban,
Hol örök fény, örök világosság van!

Oh mily dicső, mi fenséges lehet
Ragyogó ég, penészes rög helyett!
Megtérni egyenest, egyszerre abba,
Mely minden éltet, üdvöt oszt, a napba!

...Ti emberek, ti többi emberek!
Vesszőfutás volt létem köztetek.
Mi enyhitett, fönntartott életemben,
Csak a saját lelkemből meritettem.

Ha majd megölnek a kapott sebek,
Maradjatok következetesek.
Egyetlen egyszer, a nagy pillanatban
Tehettek jót velem, bár akaratlan:

A keveretlen örömi, nyugalom
Szűz mosolyával dermedt ajkamon
Égessetek meg, mint egy átkozottat —
És legyetek mindannyian áldottak!.

76.

EMLÉKSOROK

Elmulni ily pillangó lét után!
Eltünni és nem tudni, hogy hova?
Megsemmisülni, mindörökre tán;
Nem látni többé a napot soha!

Ember, mulandó, koldus vagy király,
Emeld föl és hordd magasan fejed!
Hős vagy, fenséges, mind, ki a halál
Gondolatát agyadban viseled! —

77.

MESSZE INNEN!

Oh hogy én e förtelmek helyéről
Nem tudok elmenni valahára!
Ide vagyok én bősz végezettől
Tolvajok, csalók közé bezárva.

E tömegben nincsen mit keresnem.
Hajh, hogy immár késő is belátnom.
Futni kedvem nincs e bünversenyben,
S nincs hitem fordítni e világon.

Mire várni itt? — Vad állatokba
Menekült az egyenes jámborság.
Kerge gőg, hitványság összefogva,
A szerény igazt lábbal tapossák.

Itt, hol örjöngő hiúság szörnye
Agyarát egymásra csattogtatja,
Itt vagyok én igazán, e körbe'
Egyedül, magamban, elhagyatva.

... Lombos erdők ábrándos homálya,
Áhitatra késztő csöndessége;
Rajta átlövellő nap sugára . .
Ott, csak ott a sebhegesztő béke.

Boltozatos, titkos sűrük mélyén
Háboritlan alacsony kis hajlék;
Oh, ha ottan élhetném le békén,
A mi napjaimból hátra van még!

...Homlokát omló hajába rejtve
Ama sziklán ül a méla bánat,
Téveteg szemekkel, elmerengve
Képein az elmulandóságnak.

Ott lehetnék én jó társaságban.
Hallgatózva, mit beszél az Isten
Suttogó szellőben, illatárban .
— Mással úgy sincs immár számvetésem.

S álmadozva álmodó virággal,
Hervadozva hervadó levéllel,
Mig fölöttem elhaló madárdal
A bucsuztató imát zengné el:

Ott, hol a világi lárma elfogy,
Várni rád utolsó, örök álom
Elfeledve végkép teljesen, hogy
Emberek is vannak a világon

1892

78.

MÁKSZEMEK

I.

Ez a világ, e földi élet
Mi más az ifjunak s a vénnek!
Előbb arany, utóbb csak talmi,
S a vége az, hogy meg kell halni

II.

Szomoru-vigság földi létünk!
Csak akkor lettünk boldogok,
A midőn épen elvesztettünk
Egy földi paradicsomot

III.

(V. Georginának)

Ugy tetszik, mindent elfeledtem.
Mögöttem minden ellapult.
Ha visszanézek, egy kietlen
Szomoru sivatag a mult.

Csak a te képed él még benne
Csodás, ködös távolba, mint
A Saharában, messze, messze
A még kilátszó piramid,

Mit el nem ér a fáradt vándor,
De képe lelkén megmarad
Még akkor is, ha teste már por
A föveny szemfödél alatt

79.

ELMULT IDŐ

I.

Mikor a szél hüs észak felül
Az erdőn oly szomorun hegedül,
Hogy a fák borzongnak, a gally remeg,
Táncolnak a légben falevelek;

Mikor az égbolt felhővel tele
Egy leszögelt koporsó födele:
Miként ha az idő, az ég, a föld
Kétségbe esnék önmaga fölött;

Kiviszem a szabadba szivemet,
Hogy a mit emberek közt nem lelek,
A messze ég alatt találhatok
Az övénél is nagyobb bánatot.

A fák alatt járok, találgatom,
Miért zokog, mit nyög e zord vadon?
A suhogó avarba borulok.
Multat, jövőt, mindent elgondolok.

Hogy minden elmúl, elmult Napoleon
És elmulunk mind innen egykoron
Megfeszitették az isten fiát!
El van hibázva az egész világ

Te elhaló, megújuló sohaj,
Nagy az bizonnyal, mit siratsz, a baj.
De még is egyet mondok én neked,
Ha volna arra nálad felelet.

Lehet-e nem történtté, a mi lett,
Betöltve mással *az* a jelenet ?
Muló idő, lehet-e mutatód
Előre hátra igazítni, mondd?!

Tábládon égni látok egy sebet.
Törülhető-e, a mi megesett,
Mitől az égi zárdaszűz, a hold
Izzó haragra lobban, az a folt?

Lehet-e szűzzé ujra az ajak,
Megtér e vissza az a pillanat,
Mi nekem akkor . ottan .. elveszett?
Tehetlen ebben isten, végezet?

De hasztalan kérdezgetek tovább,
A felelet dermesztő némaság.
Mint az adós, fizetni képtelen,
Szégyenkezőn süket a végtelen.

S hozzá az éj is társul érkezik,
Kárpítja lassan rám ereszkedik.
S gyászom diadalában egymagam
Állok reménytelen, vigasztalan !

II.

Képzeljetek csak lángoló napot,
Hogy nincsenek körülte csillagok.
Mi haszna ég el benne annyi láng?
Neki sötét gyász a kerek világ.

Nem ragyoghat a fény, nem melegít,
Ha mások azt rá vissza nem verik.
Viszhangtalan az üres végtelen
— Ez a te földi átkod én szivem.

S ha a ligetbe kimegyek veled,
Mit sugnak ott a hulló levelek?
Hogy nincsen erre más vigasztalás,
Mint bús enyészet, örök elmulás

Várhadd te már — hiába — a tavaszt!
Neked virágot többé nem fakaszt.
Megsemmisülni! rád ez volna ír;
De hajh! ki fejti meg, mit rejt a sír?

Nem csalfa hazug álarc a halál?
A lélek él, nyugalmat nem talál.
És visszatér a bősz emlékezet
Az üdvre, mely örökre elveszett!!

Sajgó szegény szív! im hogy cserbe hagy
Erőködő, vergődő emberagy!
A végtelen világ, az egyetem
Hallgat közömbösen, részvéttelen.

Tehetlen, véges minden gondolat.
Teremts magadnak egy istent magad,
S higyj benne buzgón, esztelen, vakon.
— A teremtésben nincsen irgalom !

80.

HARMINC ÉV UTÁN

Mi hátra volt még, elkövetkezett.
E földi létben gyász sorunk betölt.
Találkozunk — irgalmas végezet! —
Utolszor, egyszer még, a — sír előtt.
Hittem, hogy lesz idő, midőn megösmersz,
S helyet cserél bennünk a fájdalom;
És folyni látom, majd ha már késő lesz,
A megbánásnak könnyét arcodon.

Mert a mit én vesztettem, óriás,
Hozzá az ég adott erőt nekem.
Én látok itt olyant, mit senki más;
Csodákat mivel emlékezetem.
A multból fölmerül egy pillanat,
Mint oceánból elsülyedt sziget;
És látom ujra ifju arcodat,
Mikor még másért nem dobbant szived.

És e varázslat rád is visszahat.
E lélek a te Veszta-templomod.
Oltára képében látod magad;
Mi vagyok én neked, most már tudod:

Ha majd a földi élettől megváltam,
Imába, dalba foglalt szerelem
Örökkévalósága a halálban
Az ég, ládd, mégis eljegyzett velem!

Ki bájaidból méltatlan vadakra
Pazaroltál nem értett kincseket;
Én, a hideg bálvány vezeklő rabja,
Ki minden kéjt szivébe temetett:
Most itt ülünk siralomházi lelkek,
És nézzük egymást hosszan, szótalan ...
Tekintetünkben hajh! nem az elvesztett —
Az el nem nyert éden fájdalma van.

Igy űl a hold ádáz vihar után
Elcsöndesült nagy tornyos fellegen,
És néz alá a méla éjszakán
Bánatosan, de szenvedélytelen,
Hallgatva a sirbolti csöndességet
A rémteli sötét erdő alatt,
Amig a fákról nagy, nehéz könnycseppek
Hervadt levélre halkan hullanak

81.

A SZOMORÚ KÖRUTAS

Egyiptom, Líbia csodái,
A Péter és Pál kupolái,
A karnaki romok alatt
Hideg közönnyel elhalad.
Mindezeket megnézi „chic",
De megteheti mindegyik,
Kinél sok a pénz, a vagyon,
És neki sok van, sok nagyon.

Saját hajó a tengeren,
A szárazon külön vonat.
Ét-háló-társalgó terem,
Mint világfürdőkön divat.

Orvos, szakács, gépész, hajós,
Bohóc és gyóntató barát,
Tolmács, hierogliftudós
Kisérik a világon át.

Már láta mindent, a mi nagy,
Hegyet, havast, gót templomot.
Mit emberkézzel emberagy
S az ős természet alkotott.
Mindez mit ér? Semmit sem ér.
Csak unalom, teher neki.
Sovárg a közönségesért,
A nagyság átka kergeti.

Őt bántja a világ szeme,
Mely mindenünnen rátapad.
A bámulat, a hír szele,
A merre útján elhalad.
Nem tanulmány, nem látomány,
Nem kéjút, a mit élvez ő,
Nem járni új kaland után;
A célja épp ellenkező.

Nem a tudásnak szomja bántja.
Hajh! bár a tenger bősz viharja,
A rohanó mozdonykerék,
A recsegő hajói gép
Ki tudná rázni mind együtt,
Mi elméjében összegyűlt!

Kegyetlen vampír a tudás!
Telhetlen szíja véredet,
És annál kétkedőbb Tamás,
A mennyivel többet bevett.

Feledni, elrejtőzni messze,
Zord, laktalan vad tájakon,
Hol semmi emlék ne jelezze,
Mi megsebezte egykoron.
Az ismeretlenség homálya
Sajgó szivére volna ír,

De hát előtte jár s utána
Nyomában mindenütt a hír.

Világra szóló hír dicsfénye,
Mit annyian áhítanak,
Az már családja öröksége,
Mely egy nagy ős névhöz tapad.
Miért népek csatáztak, haltak,
Több mint egy fél évezredig,
Neki teher már a magas rang,
Nyomasztja, ránehezedik.
Ha minden a mi üdvöt ad,
Mit emberek óhajtanak,
Hír, fény, dicsőség, rang, vagyon,
Együtt mind bőven, gazdagon:
Mind ez mit ér, ha fáj neki?
Szivét csak jobban égeti
A gondolat, hogy hasztalan,
Ez neki mind hiába van.

Selyem, biborfény jól mutatja
Hatalmas, hősi alkatát,
De elborult lélek bánatja
Csak láthatóbb lesz azon át.

Utján a szomszéd fejedelmek
Küldöttei ha megjelennek;
A bámuló tömeg ha várja
A lobogódiszes határba:
Mind hasztalan! bár fáj neki,
De nem mehet, nem teheti;
Kitér előlük, más utat vált,
És szép fejét busan lehajtva,
Magában halkan mondogatja:
„Jó emberek, ah hogyha tudnák.
De itten azután egyszerre
Elhallgat, mintha megrettenne,
Hogy megjelen a gondolat,
A szörnyű rémkép, mely miatt
Földönfutó lett, mely elül
Barangolással menekül,

Nem kedvtelésből örömest,
De csak ha elfáradt a test,
Ha kimerült, ilyen nagy áron,
Borúl szemére enyhe álom.

„Mit ünnepély, hivalgó pompa!"
— Gondolja — nézve a távolba.
„Levegő, levegő kell nekem,
A tengeren, a hegyeken. "

Bár únja már, gyülöli mind,
Mint ellenségeket tekint
Mindent, mi nagy, fényes, magas,
A csillogó víz, a havas,
Emlékek, városok, romok,
Kéjpaloták, mind megunott,
Átolvasott könyv már neki —
Csak az alacsonyt szereti.
Az alacsony, a közönséges,
Minden, mi egyszerű, szegényes,
Ah ez az, a miért eped,
Az egyedüli élvezet.
Mert ismeretlen, új előtte,
Ez a paradicsom gyümölcse.
De mint az éden kapujánál,
Im itt is egy arkangyal őrt áll.
A magas rang, legmagasabb,
Szól tiltakozva: „nem szabad"

Csak álruhás inkognitoban
Mulathat olykor a tilosban.
Pusztán, vadonban egyedül
Bolyongva néha sikerül
Megcsalni a törvényeket,
Miket szeszélye sérteget.

Igen, ha csöndes völgy öléből,
Erdős hegyoldal rejtekéből,
Országutaktól félre, távol
A kapzsi lármás nagy világtól,
Lakása egy erdésznek,

Mint nyájas föcskefészek,
Lombok közül kikandikál:
Elbámul ott mindig, megáll,
És addig, addig, hogy betér.
A gazdát üdvözölve kér
Egy jó ital hideg vizet;
Azért királyilag fizet,
Mit látva gazda és cseléd
Alig találja a helyét,
És szivesen látott a vendég,
„Nem tudják, hogy kinek tiszteljék."

„Nem tudják, hogy kinek tiszteljék!"
Ki boldogabb, mint ő, ezt hallva?
Bár a falon egy szörnyü fénykép
Az ő hasonmását mutatja.
De hát e jámborok, hogy sejtsék
Azt a csodát, őrült szerencsét,
Hogy az van itt, az, a ki ottan
Babér között, koszoruzottan.
Az volna itt, egy földi Isten?
Nem, nem, csak nem kell megijedni,
Nem fogja itt ismerni senki.
Marad bizonnyal ismeretlen.
Betelve vágya. Nosza hát már
Bátran vigan; szabad a vásár!

Most ő is ember, mint a többi,
Egy közönséges útas „földi"
Kirugva a világ alóla;
Ország-világra semmi gondja.
Kezet fog a jó házi néppel
És a lakásban szerte nézdel,
Mély áhitattal, mozdulatlan,
Olyan malasztos hangulatban,
Hogy szinte csuklik már a térde,
Legott omolni a középre
Könnyülten, bünbánón, zokogva
Mint egy vezeklő a templomba'

Mert templom ez, ugy érzi, itten;
Sugdossa azt körülte minden;
Az egyszerűség, mély alázat,
A béke, csöndesség pompája,
Mártir szegénység glóriája
Avatja szentté e kis házat.

A mérhetetlen szörnyü távol
Ama körök magaslatától
A melyben ő élt, élni fog,
Hol éj nap minden úgy ragyog.
E szédítő csodás ellentét
Meghatja elmerengő lelkét.

És gondolataiba mélyed:
Hogy im hát ember itt is élhet!
Ez alacsony kicsiny szobában,
A társaságtól félre, dugva
E temetői néma zugba;
Hirnévtelen, örök homályban
E füstös gerendák alatt.
S ki tudja, nem e boldogabb,
Mint sokan ott, hol annyi csáb van,
A Hymalája magasságban,
Hol elvégződik a világ,
Honnan se föllebb, se tovább;
Kezdődik a nagy űr, a semmi,
Lehet csak esni, nagyot esni.

De már tovább nem tépelődik.
Mert már ha igy van, mostan ő itt
A helyzetet kizsákmányolja.
A kisszerűben most van módja.
Most itten ő æ szegénységben
Kedvére duskál, kéjeleg.
Tanulmányozza voltaképen
— Mi neki úgy is kötelesség,
Bár tette volna már régesrég
Az érdekes népéletet.
A házi néppel szóba állva,
Kiváncsi rá, minő lehet

Ez egyszerü ős emberek
Tudása, érzelemvilága?
Kérdez, felelget és im látja,
Hogy a mi nyers: erő van benne;
Bár tanulatlan, szűz az elme,
Ködös tanoktól érintetlen,
Pihent, nyugalmas, józan, ép,
Kevés, de neki jó, elég.
Bár együgyűk, de épen abban
Talál szokatlan kellemet.
És megtörténik a hallatlan,
Jóságos ég! hogy ő nevet.

Majd azután gondol nagyot,
Az hogy parányit, alacsonyt.
Elképzeli, ha kerülőnek
Szegődne el, hogy élne ő meg?
Ám lássa hát, nehéz a munka?
Az udvaron, hol ép a szolga
Tuskót, csomósat hasogat szét,
Kezébe fogja a nagy fejszét,
Neki huzódoz, nagyokat vág,
Ugy széthasít legvastagabb fát,
Hogy messze lódul két darabja,
Az egyik erre, másik arra.
Aprózza a hasábot, rőzsét,
De nem soká tart a dicsőség —
Kifárad; ám de nem hiába;
Sovány ebédjét megszolgálta,
A melyhöz épen most beintik;
És ó csodák csodája, ízlik!
És a mi fő, ó boldog éj,
Utána alszik, mint a téj,
Mint a kidöntött szálfa, télen,
Hó szemfödéllel betakarva,
Mély csöndü erdő közepében;
Nem álmodik, mi sem zavarja.

Folytatva utját a vidéken,
Mindenfelé ellátogat.
Országút mellett, faluvégen

Lát sátoros cigányokat.
Az apjuk épen üstöt foltoz;
Körülte mennyi a gyerek
Kisebb, nagyobb, egész sereg,
Akár az orgonán a síp.
Mind meztelen, de mind ugrándoz
Fürgén vidáman, mint a csík.
És kérdve tőle, hogy mit gondol,
Nem e sok is már ez a jóból?
A dáde könnyedén feleli: „hát
Kire maradna ez a nagy világ?"

Majd másszor, hogy kimenekül
Sötét, komor hegyek közül,
A délibábos pusztán járva
Akad megint ujabb csudára.
Nagy tábla kukorica szélén
Emelkedett kis bucka élén,
Mereven áll, mint a cövek.
Noha pedig már jó öreg,
Egy kis zömök, mándlis paraszt.
Bajusza majdnem egy araszt.
Tekintete parancsoló.
Tüskés szemöldöke alól
Két héja szem villog, ragyog.
Kezébe furkós somfabot,
A mellyel fenyegetve int,
Ha valaki közeledik
S átlépve a birodalom
Ahol övé az uralom.
Vajon ki itten e hatalmas ősz?
Ki volna más? — a kukoricacsősz.
Kunyhója száraz kukorica-szár.
A nyári szellő rajta ki s be jár.
Lencsés cseréppipája a fogán,
Tarisznya, benne kostök, vad, mokány
Kapa dohány, de hát ez köll neki,
Szunyog rajját ez messze kergeti.
Egy megviselt szűr, cifraságtalan,
No még meg aztán a mi rajta van,
Mindössze ennyi, mi övé, a kincs.

Ezenkivül csak egy kutyája sincs.
Előtte a parázsban, hamuba
Uj kukorica cséve, burgonya,
Ma ettől, holnap attól — van elég,
Szűk bére mellett ez a „járulék"
Hozzá bicsakra tűzve süt szalonnát.
A szomszéd csordakutról oltja szomját.
Nagy néha egy ital bor is kerül
(Ajándékképen, mellyel hébe-hóba
Meg-megveszik, ez a világnak sorja!)
Igy éldegél ő itten egyedül,
Szélben, viharban, forró napon át,
Elégedetten, mindig, egyaránt.

Ez embert nézi s nem fogy a csudája.
Mi nagyszerűség a kicsinyszerűben!
Egy mikroskop világ a gombostűben!
Vajjon napestig itt egy helyben állva
Mit gondol össze-vissza? — kérdi tőle.
„Hát semmit;" — ennyi rá a felelet.
(Nem sok, de több még sem lehet,
Mert kell-e több: nem félni attól,
Hogy megőrülhet — gondolattól?)
Eszébe jut Nagy Sándor. A hiú!
És elmerülve mélyen, ifiú
Szemében egy szemérmes köny remeg
S gondolja: „Az vagyok, a ki vagyok,
A föld kerekségén a legnagyobb,
De Isten látja síró lelkemet,
Azt elcserélném, szőrért szőrt, veled."
S hogy még kivenne többet is belőle,
Biztatja, vajh ha kivánsága van,
Akármi, mondja bátran, kérje tőle,
Ő teljesíti egybe ... Hasztalan!
Mintegy kikelve kissé önmagából,
Gondolkozik, a semmiségbe bámul,
S a felelet megint csak az előbbi:
„Mi kéne! Hát mi kéne? Semmi!"

Egy ember, a kinek nincs semmije,
És mindazáltal semmi vágya nincs!

Övé talán a föld, azt véli-e,
És rajta minden, a mi drága kincs?
És kettejük közül, menykőbe, hát
E rongyos emberé a nagy világ?

Im hát most eljutott az *alsó* végre.
A kisszerü, alanti is ki van meritve.
Nincs mit kutatni már tovább.
Ismerve mind két szélén, a világ
Ezentul még unottabb, üresebb.
Szivében egy legujabb, üde seb.
Mi béke, csönd, itt lenn a mélyben!
Mi nyugalom, acélos idegek!
A lélek nem háborg magával, épen
Csak az övé gyógyithatlan, beteg!
Agyában egy bősz, átkos gondolat
Az őrület hazug, *képzelt* veszélye
Fészkelte el magát, megy véle,
S e mérges vad darázs el nem marad,
Átalkodottul egyre ott donogva
Ijeszti el, nem ismert távolokba.

Hát menni kell, fáradni untalan,
Bolyongnia, mint Ahasvérnek,
S jó még, ha egy — sötét — vigasza van:
Hogy napjai majd egyszer véget érnek...
És akkor aztán, majd valamikor,
Ha leomoltak várak, templomok,
Fölszántva kripták, elfeledt romok,
És a profán szél mindent összehord;
Ha az idő, enyészet, a halál
Diadalutján minden elvegyül:
Hamvában is majd akkor egyesül
A kukoricacsősz és a — király

1893

82.

NYÁRI ÉJJEL

I.

Innen föl a Szírius csillagáig,
E képzelemfárasztó messzeség,
Mely már előttünk végtelennek látszik,
E napszögekkel kivert ives ég,

E szörnyü távol a nagy egyetemben —
Mi ez egyéb? — egy kulcslyuk, melyen át,
A mindenség titkát fürkésző lelkem
A megfoghatlan végtelenbe lát.

S mit látni ottan? — Csillagok napoknak
Megszámlálhatlan tündöklő raját,
Amint az ürben forgva vándorolnak
Egymás körül s együtt, tovább, tovább.

Mennek, menelnek, mint a fővezéri
Szemlére kivezényelt hadsereg.
Kisebb nagyobb közökben egymást éri
Dandár, hadosztály, zászlók, ezredek.

Mennek külön-külön, kimért ütemben,
Egy egy vezér után minden csapat,
S mind valamennyi egyfelé, szünetlen,
Fagyasztó fegyelemben, hallgatag.

De hát hol a fő, mely vezényel itten?
Pásztortalan nyáj volna a világ?
Ki tartja fönn e szörnyü méretekben
A rendet, mely hajszálig összevág?

E szakadatlan haladó gomolyban
A seregeknek ura, a király
Bizonnyal a középen, mozdulatlan
Nyugalma fönségében, ottan áll...

Keressük ottan, ott lesz ő, az Isten. !
Képzelhető-e bárhol egyebütt?
— De hát a térben, melynek széle nincsen,
Hol a közép? — Sehol, vagy mindenütt? !

II.

Elmulnak majd mind e világok;
Egy ravatal lesz az ég boltja.
Egymásután e sok gázlángot
Egy láthatatlan kéz kioltja.

Az életet, az „Úr" vetését
„Halál" szolgája learatja.
Ugarrá vál a nagy mindenség
E — nekünk végtelen darabja.

Világtalan napok csoportja
— Üres halálfejek — dermedten
A sötét éjszakában bolygva
Kisértik egymást, jéglepelben.

Sokáig nem lesz itten nappal;
De örökké sem tart az éjjel.
Előbb-utóbb megjő a hajnal
Életre keltő fényességgel.

Egyszer csak a nagy éjszakába',
Mint a mindenható kezétől
A végtelenbe lökött fáklya,
Csodálatos jelenség tün föl:

Az égnek a mérhetlen léget
Átnyargaló fürtös csillagja
A sötétségben alvó réteg
Lámpáit sorra gyujtogatja.

Aztán megint lesz itten élet,
Teremtmények, kisebb-nagyobbak.
Az emberek hisznek, remélnek,
Halhatlanságról álmodoznak.

És forg tovább, miként az orsó,
Világi rendnek körhintája.
Bölcső, menyasszony-ágy, koporsó.
Enyészet, élet egymást váltja.

Karácsonyesti ólomöntők
Játéka hát a nagy mindenség?
Méret szerint hangyák, földgömbök
Rendeltetése buboréklét.. ?

Alakok, tömbök mindig újak
Jönnek, suhannak mint a felhők.
Örök a léte a salaknak,
Elmulandók csupán az élők?

Ez öntudatlan zagyva minden,
Ez volt, van és lesz mindörökké.
Gondolkozó lény percig itten
Él, meghal, aztán — soha többé?. !

III.

Elindul im egy árva lélek,
Előtte a nagy pusztaság;
Az úttalan végetlenségnek
Kétségüzötten neki vált.

Mint a fogoly vad mély veremben,
Hol menthetetlen vége van,
Kisérli a szökést szünetlen,
Bár látja már, hogy hasztalan:

Vergődő lelkem is magába'
Csak jár, kutat, bár tudja jól,
A mit keres föl nem találja,
Hiába fárad, fuldokol.

Szeretné tudni, hogy kit szolgál:
Hol itt az úr, ki ő, mi ő?
Keresse fönn a csillagoknál?
Vagy ő az, az örök idő?

Itt mindenütt, bennem, fölöttem
Merő csoda, titok, homály.
Ide mi végre, honnan jöttem?
Miért e lét, mi a halál?

Eszmék, megfoghatlan fogalmak!
Sötét, ijesztő kételyek!
A mulandóság lehangol csak,
Az öröklét kétségbe ejt.

E földi élet kínja hagyján;
Elvégzi majd egy pillanat.
De túl a néma sírok halmán —
Mi rejlik ott, a föld alatt?

Elmulni innen mindörökre!
Mi szomorú gyász végezet!
Rohadni, lassankint, büzhödve,
Mig jajgat, a ki szeretett.

És mégis így jobb, hogyha így van,
Oh add, uram, hogy így legyen.
Legyen a vég örök a sirban,
A rög maradjon végtelen.

Örökké élni; élni, élni,
Lét kínja bármi szaggató;
Soha soha meg nem pihenni.
Irtóztató, irtóztató!

Im itt vagyok a sötétségben,
Tehetlen, árva, elhagyott.
Nem hogy kié, de voltaképen
Azt sem tudom, hogy mi vagyok?

Teremtmény, jószág, ismeretlen
Erőnek rabja, eszköze.
Nem magamé se testem, lelkem
Egy mozdulata, egy ize.

Ki tudja, mit hoz a jövendő,
A közelebbi pillanat?

Mesébe, dajkadalba illő
Beszéd a szabad akarat.

O józan értelem csufsága:
Örök világi rend, a hol
Ki ártatlan jött a világra,
Apái büneért lakol!

Higyjem, hogy üdvözül a megholt,
Ha mind hibás, mi él, mozog?
Ámitanak maguk az égbolt
Szép szemei, a csillagok.

A hajadoni szűz szemérem
Pirjában égni látszanak.
Szép álcák! — tudjuk, voltaképen
Mindannyitok merő salak.

A napnak átlopott sugára
Kendőzi, festi testetek,
Holott az oly sötét, akár a
Börtön, mint itt ez a mienk.

Bűn a teremtés, átok e lét.
Becsületes csak a halál —
Talán, talán, ha lelkünk végkép
Megsemmisül, nyugtot talál.

Oh hogy ha égi földi itten
Mi kavarog, mind csalfa, gaz;
Szinlés, csalás, hazugság minden
Csak lenne bár ez egy igaz!

Ölj meg, de igazán, valóban,
Örökre öld meg lelkemet.
Ne keljen gondolat agyamban,
Ne tudja, hogy volt s még lehet...

Ez egyben légy, uram, kegyelmes,
És megbocsájtom én neked,
Hogy adtad e nem kért, keserves
Siralomházi életet.

83.

BÚCSU A NAPTÓL

O fényes ég, o tündöklő nap!
Itt hagyva életet, világot,
Van itt sok szép, sok jó, mitől majd
Megválni igazán sajnálok.

Szép a leány: a szűznek csókja
Édes lehet kimondhatatlan.
De savanyu fürt, ha a róka
Szegény és módja nincsen abban.

Mert nincs e földön semmi ingyen.
Az élet adva uzsorára.
A gazdagé a jóbul minden.
Szegénynek nincsen ifjusága.

S nem elveszitni, a mi megvolt,
— Hisz végre elmúl minden egykor, —
De el nem érni a legfőbb jót,
Ez itten a legszomorubb sor.

És ez volt enyim is. Csalódtam,
Mert a mi földi, jobbnak hittem,
És szebbnek láttam, mint valóban —
Aztán szerettem, önfeledten.

Ugy tettem, mint te. Szórtam lángom
Mindenfelé, körös-körültem.
A kiadás volt boldogságom;
A bevétellel nem törődtem.

De te, ha emberek megcsaltak,
Keserüségem enyhitetted.

Felhőimet megaranyoztad.
Egedet én láttam legszebbnek.

Én benned éltem, és te bennem.
Te úgy néztél rám, bármi ére,
Mint édes anya az ölében
Reá mosolygó kisdedére.

S láthattad arcod tisztábban, mint
Tengerszemében a Kárpátnak,
A melybe nyári éjszakánkint
Szűz csillagok fördödni járnak.

Te nekem a tündérországot
Mutattad erdőben, mezőben.
Oh, hogy szememből e sugárod
Maholnap elfogy, tova röppen. !

Mi szép a föld! Van sok jó itten.
Egy epreért a zöld vágásnak
Nagy istenek álöltözetben,
Ismeretlenben le-leszállnak.

És még sem a halál, nem a vég
— Hisz ebben még vigasztalás van —
A szűk sír éje szörnyű. Lennék
Halott, csak szabadban, fényárban.

Van fájdalom a gondolatban:
Itt hagyni e virágos völgyet.
Oh mi nagyobb, hasonlíthatlan:
Hogy tégedet nem látlak többet!

De hát eltünni a nagy éjben,
Mindennél, a mi él, a vég ez.
Mennem kell, a hová megy minden;
Ahol csöndes, hideg, sötét lesz.

Dicső nap a fölséges égen
Takard el akkor fénydus képed!
Eltört a kis tükör, a melyben
Magadat oly kedvtelve nézted.

84.

MELYIK NAGYOBB?

Minő világ, minő idők!
Mondhatom zavarban vagyok:
A sok más kórság között
Nem tudom, hogy melyik nagyobb?

Furának legfurább alak
Tán a szemtelen gigerli,
Kinek arca a jobbaknak
Tenyerét egyre ingerli?

Az utonálló revolver
A ki gázol becsületbe —
Vagy a kapaszkodó — stréber —
Kinek felemás a lelke?

Lefelé gőgös kanpulyka,
Pedig szinte lóg a nyelve,
Hogy fölfelé mint a kutya
Nyalja a talpat lihegve...

Avvagy az akadémia,
„Magyar hülyék intézete" — ?
Nyelvőrök agyafurt hada
Nyelvünket hogy tönkre tette — ?

Telegrafál, fotografál,
Protezsál, angazsál, szanál, —
Nüansza, sansza van, trafál,
Argumentál, szankcionál —

Vakáció, protekció,
Akció, demonstráció,
Consideráció — ció —
Légió sok fene ció —

Neki jó a matéria,
Brávó, prakszis, faktum, affér —
Egetverő „Szarvas" marha
„Rekcum kerdáj" neked, „magyar"!

S a ki ebben fő vezető
Volna magyar soviniszta?
Hej, ha pár előfizető
Irna egyszer neki: „vissza!"

Nem tudom én ezek közül
Abszurdumnak melyik nagyobb?
De még a kapcám sem örül,
Hogy ezekkel „kortárs" vagyok.

85.

EST-HARANG

Ha a halálban nincsen semmi;
Ha abban nincs idő, jövendő:
A sirlakó nem tudja, mennyi
Ezer vagy milliom esztendő...

Talán, talán . de hajh, ugy tetszik,
Időnek lenni kellett mindég.
És ha igen hol voltam eddig?
Hisz maga a mult egy öröklét!

S egyszer se ebben, valaha, én?
Ha az időben nincsen kezdet,
A hangya elme, pillanatlény
Egy öröklétre emlékezhet?

E szüntelen keveredésben
Ne ismétlődnék soha semmi?
Sorskeréknek, ha vége nincsen
Egy száma többször nem jöhet ki?

Igen, ha a mérhetlen ürben
Határa volna az anyagnak!
De tér, idő egyként végetlen,
Egymáson ők ki nem foghatnak...

A végtelenség oceánja
Soha ki nem fogy az anyagból.
Idő garatra egyre hányja
A habarékot más-más habból.

Bus, őszi este, istent keresve,
Mardosva bősz gondolatoktul,
Amint bolyongok kétségbeesve,
A nagy öreg harang megkondul.

Vízben fuldokló a szalmaszálhoz
Ha már sehol menekvést nem lát:
Kapkodok én is már fűhöz fához,
Hogy hátha kételyemre irt ád.

Mint óriási kővé vált hárfa,
Ugy átrezeg, ugy zöng a templom.
Izzó fejemmel hideg falára
Hajolva, mélán hallgatózom.

De mint üres, száraz kagylóban,
Mit kivetett a hullám régen,
A mit a tenger sug búg halkan
Csak aeolhang, megérthetetlen:

Az ég se válaszol kértemre.
Egy hang, oly bús, mint a többi.
Csak hajtogatja, hörgi egyre:
„Semmit se tudni, mit se tudni."

Nem kell, vagy nem lehet? hogy értsem?
Földről vagy égből e sugallat?
Vád vagy panasz? Hiába kérdem.
Azzal felel, hogy ép elhallgat.

De a lélekharang ijedve
Csendül s a kétkedőket inti
Sürgetve, buzgón, lelkendezve:
„Mindent elhinni, mindent hinni."

. .Hát hasztalan, hiába minden!
Léted, világod titka zárva.
Magadra vagy hagyatva itten,
Kitett lelenc, apátlan árva.

Szülőd előled elrejtőzik.
Szégyenli tán magát miattad?
Vagy ebbe tán az intés rejlik:
Légy ura istene magadnak.

A feneketlen sötétségbe
Tudj beugorni készen, bátran.
Ha ő csodás az öröklétben,
Légy nagyszerű te a halálban.. !

Szeresd a szépet, élj a jónak
Nem gyáva babonás vakhitből,
De mert te igy tetszel magadnak,
Ez a te fönségedhöz illő...

...Kifáradt, gyarló, véges elme!
Ha nem leled az örök titkot,
Fogadd el ezt, nyugodj meg benne,
Hogy ez a szebb, ez a neked jobb.

Büvös, csodás, hős szemeinkben
A romboló lángész a sátán,
De a teremtő, áldó isten
Magának is jobb, boldogabb tán.

86.

TÉL UTÓJA

Még fehér a világ,
Még fagyva a patak.
Még alszik a virág
A hólepel alatt.

Még alszik, szendereg,
De immár mindenik —
Természet, emberek —
Tavaszról álmodik.

Kórház a tél; mit ér?
Élet, gyönyör csak az,
Ha ujra visszatér
Az ifju, szép tavasz.

Ha madár énekel,
Derült, ragyog az ég.
És dallal telik el
És balzsamos a lég.

Repülnek odafenn
Aranyos fellegek.
— Kinyilnak idelenn
A kioszk, a sziget.

Aztán az igazi,
A legfőbb netovább,
Mi erre fölteszi
A fényes koronát:

Ha majd egy szép napon,
Egyet füttyentve rád,
Te izzó Babylon,
Fülledt poros világ —

Rohan velem vigan
Füstölgő gyorsvonat,
Gond, bú, a mennyi van,
Mögöttem elmarad.

Zakatol a kerék;
Megyek, megyek, megyek,
Meglátlak ujra még —
Te kedves, szép kinek

Képével alszom el,
Szerény paradicsom,
Jobb, mint amaz, mivel
Itt semmi tilalom.

A mennyből egy darab;
S bár drágább semmi sincs,
Olcsón adod magad
Oh Rohits, oh Rohits.

Az erdő bérc fokán
Nem hatol át a szél.
Az ember itt csupán
Csak él, csak éldegél.

Az idő folydogál
Szép lassan, egyaránt.
Künn a világ hogy áll?
Az itt senkit se bánt.

Te másik otthonom,
Te kedves békehely.
Egyetlen fájdalom
Ha tőled válni kell —

S oly hamar eljön az
Utolsó pillanat!
És lesz-e több tavasz?
Bús, méla gondolat:

Törvényed földiség,
Mért oly fukar, irígy?
Ha oly rövid a lét,
Miért nem mindig igy?

1897

87.

HOSSZÚ ÉJJEL

I.

Oh, te csodás, dicső természet!
Érthetlen földi hangyaésznek —
Méhedbe látni lehetetlen,
De épp ez üzi, hajtja lelkem.

Bánt a homály és nem hágy békét,
Keresni a dolgoknak végét,
Ha túl, a szűzi fátylon
Lehetne még valamit látnom!

Amit nem látott még a többi
Halandó, tépelődő földi.
Ha már nem is érthetlek téged —
De mi vagyok én? mi a lélek?

Oh, mert közelg épp a nagy óra!
Már készülődik búcsuzóra,
Testből a lélek válni készül,
Mint kard kiröppen hüvelyébül.

Csodák csodája, tündérjáték
Minden csalóka látszat, árnyék,
A roppant tömeg tehetetlen,
A lég, a puszta lég a minden!

Oh, égbolt szörnyeteg nagysága,
Benne a földek sokasága,
Mint öntudatlan csecsemője,
Ugy ring a légi anya-földbe.

Hol vége változó anyagnak,
Kezdődik, a mi meg nem halhat,
Az, a minek nem kell születni,
Elmulhat-e a lég? a semmi?

A Himmaláya tehetlen rög,
A lepke, mely fölötte röpköd,
Egy porszemét megmozdithatja,
De ő tür, el nem riaszthatja.

Anyagban nincs erő, sem élet,
Mi hát a láthatatlan lélek?
A foghatlan, testetlen semmi,
Mely volt, van, s örökké fog lenni...

És hogyha igy? Ki tudja? Hátha?
Mint örök mécs, leül halmára
S ott megmarad, ha meg nem halhat,
Örökké siró öntudatnak?

Siratni ezt a drága testet?
A melybe, ime, férgek estek,
Holott előbb még általjárta
Lobogva égő kéjek lángja.

Siratni e siralmak völgyét,
Az éden sok titkos gyümölcsét,
Hol bünbe esni olyan édes —
S jön a halál s egyszerre végez.

II.

Oh, hátha igy van, hátha ugy van?
Kétségbeejtő borzadály,
Mi nem lehetséges még ottan
Határidon tul, oh halál?

Vagy mégis tán nem volnál enyhébb,
Hogy azt se tudjuk: mi a jobb?
Mi rémitőbb: halál? öröklét?
Oh, hidd, a mit a milliók.

Hisz ugyis mindig egy a vége —
A vak tudás kétségbeejt,
Megcsal, kinoz, a gyarló elme,
Csak fest ijesztő képeket.

Oh, hátha igy, oh hátha ugy van?
Kétségbeejtő borzadály!
És még szörnyübb is várhat ottan
Határidon tul, oh halál.

88.

A NAGYURAKHOZ

Hogy nálatok özön a kincs, —
Való, hogy pénzetek tömérdek,
De könyvre, magyar könyvre, nincs
A milliókból egy fillértek!

Vörös kabátot öltttetek,
Talán azért, hogy példázzátok:
A haza testén, mely beteg,
Ti vagytok a létőrlő rákok.

Egész más a mi istenünk
S egészen más a ti istentek:
Mi mindig előre megyünk
S ti egyiránt csak hátra mentek.

Ne többet erről! Ezután
Ti balra és mi jobbra térünk.
Sok víz foly el még a Dunán,
— Vér is talán — míg összeérünk!

89.

[TÖREDÉKEK I—IV.]

I.

[ALBUM LAPOK]

Csak addig boldogulunk, a mig bolondulunk.

II.

HARMINC ÉV MULVA
[Első változat]

Mig a mesés homályos távol
Választa el minket egymástól,
Bár, mely felőled jött, a hir szele,
Öröklő volt, mint Számum lehe:
Hogy megfertőzve a szűz, szent oáz,
Körülte rabló ellenség tanyáz.
S bár rejtve, hogy mind ez való, igaz,
Szivemnek csak enyhe ir volt a vigasz.

Hogy végtelen tér és örök idő
Csak egyszer alkotott bár olyat, minő
Te voltál s hasztalan repül tova
Hozzád hasonlót nem szül már soha
De csak *nekem*, csupán az *én* lelkemben
Voltál *ilyen*, és *a mit* én vesztettem
— Bár égető fájdalma óriás —
De *azt* nem nyerheté el senki más.

A végtelenben két átellenes
Irányban bolygó egyén
Száz üstökös az örökkévaló időben
Csak egyszer találkozhatik —
Csak földi voltál bárki másnak
földi mint a többi
Ők nem
Most már mindennek vége
Tündérregénknek vége
Eltünt az árnyerdő éke, lomb virág
Lelkünkben az erdők sűrűje és a lomb
láttalak
fényalak
Hogy java nem lesz
De istenekké csak igy válhatunk
mi ketten
De istenekké válhatnánk mi ketten
És egyesülnénk egy érzelemben.

De ezt meg te nem tudád
De hasztalan — a földiség határa
virág
Nem bir el ennyi üdvöt
De meg volt irva, hogy teljék be az átok ott
Most már tudod
Nem járhatnak velünk már csábos képek
Mi láttára mered föl égnek a fa
Effélét a férfi képzel.
Vázak vagyunk
Kényes valók

[Második változat]

Mig a mesés, homályos távol
Választa el soká egymástól,
Bár, mely felőled jött, a hír szele
Öldöklő volt mint Számum lehe,
Hogy megfertőzve a szűz szent oáz
Körülte rabló ellenség tanyáz.
S bár sejtve csak, hogy mind való igaz,
Szivemnek még se volt elég vigasz:

Hogy végtelen tér és örök idő
Csak egyszer alkotott olyat, minő
Te voltál s hasztalan repül tova
Hozzád hasonlót nem szül már soha.
De csak *nekem*, csupán az *én* lelkemben
Voltál ilyen és a mint *én* vesztettem
Bár égető fájdalma óriás —
De *azt* nem nyerheté el senki *más*
Csak földi voltál bárki másnak földi
Szép martalék, esendő mint a többi
De nem egyetlen, nem egek szülöttje
Mert engem ért az átok
Hogy én égbe látok
Én téged fényalak
Tündérnek, istennőnek láttalak
Kit csak imádni mertem
mig mások

Most hogy már ujra szinről szinre látlak —
— Közöttünk megásott sirja ifjuságnak
Lehullt a fátyol mindkettőnk szeméről
Eltünt a köd — az ábrándok délibábja
Miben csalódott mindegyikünk jól látja
És irigyeljük azt a mit egyedül elért a másik
Enyém a lesz tied a volt
mi valóbb
remény vagy a mi volt
Mi nem kevés, de lehet
A reményt vagy a mi végbement
Téged kiformált
Te meghóditottad a földet, én az eget
Te életet én csak nevet
Örök nevet a csillagok között —
Én jobb voltam égbe jutok öröklétbe
Te meghaltál mert az ég helyett
A földet választottad
És mégis mindketten bánjuk sorsunkat
És mindegyikünk jobban szeretne cserélni a másikkal
Örökké mindig. Már is elválaszt bennünket
kezed
Összekötik szivünk
Enyém a soll tied a haben
Neked van emlékezeted
Nekem nincs az se, reményem sincs

III.

VADÁSZDAL

Tra la la la la la tra la la la!
Haj! Hej! hó, haj, hó, hej hipp, happ, hopp!
Vadász élet a gyöngy élet!
Járok, kelek és mulatok,
Még a manótól sem félek.
Szabadság hej!
Az úgy sincs sehol a világon,
Csak a vadon erdőben,
Az árnyas hűs erdőben.

És a pusztaságon
La la la la
Ha zug a vihar, ha nap ragyog,
Az erdőn, a mezőn bolyongok
Vadász élet, a gyöngyélet
Tra lá lá lá lá lá lá trá lá!

Haj! minden napra egy uj kaland.
Az életnek fűszere
Otthon meg házi kis galamb.
Jó vacsora, hű öle.
Szabadság hej! stb.

IV.

[PÁSZTOR ÁRPÁD GINA ÉS ROZAMUNDA C. REGÉNYÉBEN LÉVŐ VERSTÖREDÉKEK]

[A kert elpusztult]

A kert elpusztult, a ház leégett,
Benn haldokolva, feledve lakom,
A szél süvöltöz, és szemfödélnek
A hamut hordja át az ablakon.

A föld nekem már nem adhat semmit,
Mért várok mégis itt tovább?
Mért rémít a bizonytalanság
Ugrani a sötétbe.

Ugy hagyni itt e szép világot,
Mint aki itt fellelte,
Mi legszebb, legdicsőbb volt benne.

A hiuság a sírig kiséri a gyarló halandót,
Nem látja nyugtalannak, feldultnak senki ez arcot.
Ó, pedig most látom csak igazán

Mi minden, mennyi szép e földön!
Mint a lenyugvó napsugár ujjaival
Kapaszkodik a földbe, de hiába!

És mégis — hajh! nem ez a gondolat,
Melynek marása a legszilajabb...
Van egy, mely ellen épp az elmulásban
Egyetlen ír, legfőbb vigasztalás van.

Kétségbeesni a halál fölött,
Hogy az nem ad nyugodalmat, nem örök,
Hogy élni kell tovább, mint Ahasvérnek,
S fájdalmaink véget soha nem érnek.

GYÁSZVÉG

Alázuhanni magasból mélybe,
Elbukni hatalom tetőfokán,
Alámerülni kiontott vérbe,
Mint nap, mit elnyel izzó óceán.

Letörni, mint egy óriási szálfa,
Mit forgószél csavar ki hirtelen.
Leesni mint Éden bosszuálló. .
Vagy mint gonosztevő vesztőhelyen.

Nektek ott a szomorujáték?

Nem ez a teljes éjszinü rémkép..

Nem ez a legsötétebb gyászvég.

Óh, még nem ez a teljes sötétség,
Nem a végtelennek tetsző éjszaka,
Nem a körös körül bezárult ég,
Melynek van egyetlen csillaga.

Szomorujáték.
A legsötétebb gyászvég nem ott van...

Látványnak tetsző szomorújáték.
Oh, nem a legszomorubb gyászvég.
nem vérben..
A legszomorubb gyászvég az ott van
A föld üvöltő nyomorban
Hol semmi fény!

[MÁR LEFELÉ MEGY]

Már lefelé megy éltem napja,
Már ott a kék hegyélen ül.
Fényszárnyait majd összecsapja,
S az örök éjben elmerül.

Már nem sokáig láttok engem
Itt járni köztetek,
Már tőletek búcsut kell vennem.
Akik szerettetek.

S mindattól a mi e világon
Még kedves volt nekem,
Mert kedves volt az is, bár földi jókban
Szegény volt életem.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

BH	Budapesti Hírlap
Bóka	Bóka László: Vajda János. Budapest 1942.
Bródy	Bródy Mihály: Vajda János. Budapest 1904.
BSzle	Budapesti Szemle
DB	Vajda János: Dal és beszély. Budapest 1883.
Egy.	Egyetértés
Figy.	Figyelő
FL	Fővárosi Lapok
HF	Hölgyfutár
It	Irodalomtörténet
K	Vajda János: Költemények. Budapest 1892.
Kath. Szle	Katholikus Szemle
Kerekes	Kerekes György: Vajda János élete és munkái. Ország—Világ, 1900. 1901.
KI	Vajda János Költeményei. Budapest 1895.
Kisf. Évl.	Kisfaludy Társaság Évlapjai
KK	Vajda János: Kisebb költemények. Budapest 1872.
Komlós	Komlós Aladár: Vajda János. Budapest 1954.
KrL	Kritikai Lapok
MG	Magyar Géniusz
MH	Magyar Hírlap
MNV	Magyarország és a Nagyvilág
MS	Magyar Sajtó
MSzle	Magyar Szemle
N	Nemzet
NŐ	Nővilág
O—V	Ország—Világ
ÖK	Vajda János Összes költeményei. Budapest 1881.
ÖM	Vajda János Összes munkái. Franklin, Budapest 1940.
Pető	Pető István: Vajda János lírájáról. Komárom 1910.
PH	Pesti Hírlap
PN	Pesti Napló

Rencz	Rencz János: Vajda János költészete és a mai magyar líra. A pancsovai magyar királyi állami főgimnázium értesítője. 1896/97.
Rubinyi	Rubinyi Mózes: Vajda János. Budapest 1922.
Sch	Scheiber—Zsoldos: Vajda János levelei Milkó Izidorhoz. Budapest 1958.
Sőtér	Sőtér István: Nemzet és haladás. Budapest 1963.
Travnik	Travnik Jenő: A társtalan költő. Győr 1928.
ÚI	Új Idők
UK	Vajda János: Újabb költemények. Budapest 1876.
UM	Vajda János Ujabb munkái. Budapest 1886.
ÚV	Új Világ
VÚ	Vasárnapi Újság

VAJDA ÍRÓI PÁLYÁJÁNAK MÁSODIK SZAKASZA

1860 után nemcsak a magyar politikai életben következett be változás, hanem Vajda életpályáján is. A költő maga is így állapította meg fejlődésének szakaszait. A Milkó Izidorhoz küldött jegyzetekben a következőket írja: „Vajda költői működése első periódusában 1844-től 1861-ig . . . nem sokat törődött a formával." Egy néhány sorral előbb pedig: „Én azt mondom, hogy Vajda János újabb (illetőleg második költői) korszakában, 1872 óta írott műveiben a forma elérte azt a tökélyt, melyet a magyar nyelv természete megenged." (ÖM 1742. l.) Tehát 1861-gyel jelölte az első szakasz végét és 1872-vel a második kezdetét. Így tíz év ugyan kimarad az életpályából, de ez a tíz esztendő, Vajda életének legviharosabb évtizede, költészetében valóban nem sokat jelent, mindössze kilenc verset írt ez idő alatt. Inter arma silent Musae, a harcok viharaiban nincs idő a versírásra. Lapjai (Nővilág, Csatár, Magyar Sajtó, Magyar Újság) röpiratai *(Önbírálat, Polgárosodás)*, terjedelmesebb újságcikkei, a szerkesztői munka, különféle betegségek emésztették erejét és tehetségét. Vállalkozásai rendre csődbe jutnak. A NŐ utolsó számának megjelenésével (1864. szept. 25.) egyidőre be is fejezi magyarországi ténykedését, Bécsbe menekül a hazaárulás gyanújának terhével, ahol a Kecskeméthy-féle sajtóirodán állást vállal, amit később ellenségei újra csak felhasználnak ellene. A kiegyezés nemzedékével szemben a szélsőbalon helyezkedik el, azonban itt sem értékelik munkáját, az általa alapított és Kossuth eszméiért harcoló Magyar Újságtól elmarják, s 67 után — jóllehet egy időben a pesti Demokrata-kör jegyzője — a baloldal bomlása következtében elszigetelődik. Szeretne bejutni a képviselőházba, ehhez megnyeri Kossuth támogatását is, pártja azonban sehol nem jelöli, sőt még annyit sem tesznek meg, hogy kétsoros hírben bejelentsék: Siklóson nem ő lépett fel képviselőjelöltnek, hanem egy másik Vajda János. Attól tartottak, így valahol Magyarországon valakinek eszébe jut, hogy Vajdát is meg lehet választani. (Kossuthhoz írt levele 1869. márc. 24. It 1960.) 1865-ben ott szerepel neve a Kisfaludy Társaság újonnan felveendő tagjai között, azonban mindössze ketten szavaznak rá.

Vajda életének e harcos évtizedére nagyon jellemző az, amit egyik cikkében ír: *Mióta köztéren működöm . . . nem volt a nemzetnek oly sötét korszaka . . . amelyben azt mondtam volna — no most már ne csináljunk semmit, mert minden ut el van zárva. Ez a gyáva kétségbeesés és ez az ázsiai sötétség jelszava, melyek ürügye alatt ki szoktak térni a munka elől . . . Jó nemzeti politikánk egyik sarkalatos elve, hogy soha el ne mulassza megtenni azt, a mi a körülmények között lehetséges. (Tenni amit lehet.* Vezércikk. A Nép Zászlója, 1868. szept. 19.) Elvei-

hez való ragaszkodása azonban csak ellenségeinek számát szaporította, nem pénzét, s még kevésbé költeményeit. Köztudomású volt ebben az időben zilált anyagi helyzete, de a Gyulai vezette Írói Segélyegylet még kölcsönt sem volt hajlandó adni neki, nemhogy segélyt. (Gyulai nyilatkozatát közöljük sorozatunk IV. kötetében.) Ez időben írt levelei (Jókaihoz, Kossuthhoz, Keményhez, Irányihoz, Kelemen Mórhoz) bevilágítanak életének e gyászos évtizedébe, s megértetik a költői terméketlenséget.

A 70-es évek Vajda számára nyugodtabb légköre lehetővé teszi fokozatos visszatérését a költészethez. Kemény Zsigmond ajánlására beválasztották a Kisfaludy Társaságba, sőt kiadták *Kisebb költeményei*nek egy kötetét. 1874-ben még egy kitörési kísérletet tett, megindította a *Szózat* című lapot. Sajnos ez a vállalkozása sem lehetett hosszú életű. A VÚ 1870-től szinte haláláig biztosította számára a szűkös kenyeret. A 80-as években még kétszer megfordult a fejében a képviselőség álma, de már nincs ereje és valóságérzéke, hogy álmait realizálja. Két évtized alatt terhes szokássá rögződött az újságírói robot, és élete utolsó 15 esztendejében is — bár lényegesen több verset írt, mint addig — megmaradt újságírónak, hogy befejezhesse sorsa mostohaságának emlékéül az újságcikkekből emelt piramist. Sokat idézett mondatai a KÖLTŐ tragédiáját összegezik: *Csöndes irtózattal és mélabuval tölt el . . általam prózában irott különféle tárgyu cikkek s munkálatok sokasága. Mintha egy óriás piramis emelkednék előttem, melyet az ókori rabszolga munkásságával magam emeltem sorsom mostohaságának emlékéül. Mert bizonyos, hogy mindeme müvek, igen csekély kivétellel a létért való küzdelem sanyaru kényszerüségének szülemények. Verset irtam, nem mikor kedvem, — mert az volt mindig — de csak mikor időm volt hozzá. Prózát kellett irnom, vagy akartam, vagy nem, későn, korán. E cikkek mindenike egy-egy sirhalom, mely alá egy meg nem született költemény eszméje, hangulata, mint megannyi villi van eltemetve.* (Újabb munkái. 1887. *Előszó.)* E sorok megmagyarázzák, miért csörgedezik oly szerényen Vajda költői ere, de nem győznek meg arról, hogy e terméketlenség szükségszerű is volt.

Harminchat év alatt (1861—1897) Vajda mindössze 87 lírai verset és 7 töredéket írt. Tehát évente átlagosan még hármat sem. Esztendők múltak el költemények nélkül (1865, 1868, 1870, 1871, 1890, 1894). Legtermékenyebb évei: 1887 (12 vers), 1885 (10), 1882 (6), 1892 (5), 1880 (5). Egyébként pedig évente csupán 1—2 vers. Kötetbe rendezte verseit 7 ízben: *Kisebb költemények* (1872); *Ujabb költemények* (1876); *Összes költeményei* (1881); *Dal és beszély* (1884); *Ujabb munkái* (1887); *Költemények* (1892); *Költeményei* (1895). Ez utóbbiban maga gyűjtötte össze 53 esztendő terméséből azt, amit értéknek tartott. Kéziratai alig maradtak fent. *(Husz év mulva, Albumba, Segitség, Melyik nagyobb, Harminc év mulva, Páros dalok I—II., N. N. emlékkönyvébe I.,* illetve *Az üstökös,* amely jelenleg Amerikában van.)

A versek mind megjelentek a korabeli napilapokban és folyóiratokban. Egyik-másik többször is *(Az üstökös, Husz év mulva, Nyári les, Nyári éjjel* 4—4 ízben, *A kárhozat helyén, Az állatkertben, Hajón, Halál, Magány, Panaszok, Vasuton, Vége van* 3—3 ízben, 15 vers kétszer), az életében megjelent 85 vers 128-szor.

VAJDA-VERSEKET KÖZLŐ LAPOK, FOLYÓIRATOK:

A lap címe	első, másod- harmad- stb. közlés	összes	mikor
Nemzet	28 3	31	1882—96
Vasárnapi Újság	12 15	27	1875—95
Egyetértés	9 3	12	1879—87
Fővárosi Lapok	5 5	10	1867—96
Pesti Napló	6 2	8	1878—88
Magyarország és a Nagyvilág	4 3	7	1867—80
Ország—Világ	3 3	6	1886—95
Nővilág	4 1	5	1862—64
Budapesti Hírlap	3 —	3	1887
Életképek	2 —	2	1876
Gondűző	2 —	2	1885
Koszorú (Petőfi Társ.)	1 1	2	1879—80
Magyar Salon	1 1	2	1884—89
A Hét	— 1	1	1892
Élet	1 —	1	1891
Ellenőr	1 1	2	1880
Kisf. Társ. Évlap.	— 1	1	1873
Koszorú (Arany)	1 —	1	1864
Közvélemény	— 1	1	1880
Kritikai Lapok	— 1	1	1862
Magyar Géniusz	1 —	1	1892
Pesti Hírlap	— 1	1	1889
Új világ	1 —	1	1869

A Nemzet (1882—1899) Jókai lapja volt, s indulásától Vajda haláláig szinte minden esztendőben közöl verset Vajdától, sőt prózai cikkeket is. A lap felelős szerkesztői: Láng Lajos, Visi Imre, Hegedüs Sándor, Gajári Ödön valamennyien tisztelői Vajdának. A lap és Vajda közötti szoros kapcsolatra mutat, hogy e kötet verseinek egyharmada (28) a Nemzetben jelent meg első közlésben.

A Vasárnapi Újság (1859—1920) saját lapnak számított, hiszen Vajda 1870-től 25 esztendőn át főmunkatársa volt a Nagy Miklós (1840—1907) szerkesztette képes folyóiratnak. Érdekes azonban, hogy több a másod-, harmadközlésű vers (15) a lapban, mint az első közlés (12), ami arra mutat, hogy Vajda csak végszükségben, esetleg hézagpótlóként, vagy talán adósságtörlesztésül adott verset a VÚnak, egyébként pedig nagyobb honorárium reményében inkább másutt helyezte el költeményeit.

Az Egyetértés (1874—1913) a kor legszínvonalasabb politikai napilapja volt. Vajda egy kicsit itt is otthon érezte magát, mert ezt a lapot a Magyar Újság utódjának tekintették. Alapítója és szerkesztője Csávolszky Lajos (1838—1909). 9 vers jelent meg benne Vajdától, 1887 után azonban a költő megharagudhatott Csávolszkyra, mert nem közölte a *Credo* c. verset. (l. ott)

A Fővárosi Lapok (1864—1897) irodalmi jellegű napilap, de csak három évenként jelentetett meg egy-egy verset Vajdától (10). A lapot

Vadnay Károly (1832—1902) szerkesztette 30 éven át. Vajdával nem lehetett közeli baráti viszonyban. Bár mint az Írói Segélyegylet titkára Vajdát nagyon sokszor ingyenes fürdőjegyhez juttatta Rohitson, a költő mégsem tartotta egyenes embernek — talán azért, mert inkább kiszolgálta, mint irányította olvasói ízlését, s minden íróval egyforma kapcsolatot tartott fent. — Vajda már a Magyar Újságban (1868) *„castrált lelkü eunuch ítész"*-nek nevezte, Milkó Izidorhoz írt levelében (1886) pedig *„vörös disznónak"*, aki az ő ellenfeleivel paktál.

A Pesti Napló (1850—1939), a napilapok rangelsője 1878 után közölt Vajdától verseket és cikkeket, amikor Urváry Lajos (1841—1890) és a közismerten Vajda-barát Ábrányi Kornél (1849—1913) volt a szerkesztő. Vajda az 50-es években mint kezdő újságíró is dolgozott a lapba.

A Magyarország és a Nagyvilág (1863—1884) szépirodalmi, ismeretterjesztő képes heti közlöny Vajdától összesen 7 verset közölt. A lappal való kapcsolatot Ágai Adolf (Csicseri Bors, Porzó) (1836—1916) biztosította, aki Vajdának igen jó barátja volt, s akivel együtt is dolgoztak előbb a Magyar Sajtónál, majd később Bécsben a sajtóirodán.

Az Ország—Világ (1880—1938) c. képeslapba Vajda összesen 6 verset adott Benedek Elek (1859—1929) szerkesztősége idején, akivel a 80-as évek második felében jó viszonyban lehetett, mert Benedek egy másik lapjából (Magyar Nép, 1887 december) is előkerült egy eddig ismeretlen Vajda-cikk (Lókötő-vetély).

A Nővilág (1857—1864) Vajda lapja volt, de saját vers mindössze 4 jelent meg benne, az is akkor, amikor nem Vajda, hanem barátja, Bajza Jenő (1840—1863) szerkesztette. Úgy látszik Vajda szerénységből nem akarta saját verseivel teletömni lapjait.

A Budapesti Hírlap (1881—1938) csak 1887-ben közölt Vajdától költeményt, amelyek közül 2 politikai jellegű *(Sodoma, Lenni vagy nem lenni)*. Ez is mutatja, hogy a később konzervatívvá és soviniszttává váló Rákosi Jenő (1842—1929) a 80-as években még ellenzéki beállítottságú.

Az Életképek (1876—1877) rövid fennállása alatt 2 verset hozott Vajdától. Ez is Jókai lapja volt, s Törs Kálmán (1843—1892) szerkesztette.

A Gondűző (1884—1886) c. lap megindulása után adott helyet két ízben Vajda-versnek.

A fenti táblázat mutatja, hogy e lapokon kívül hol jelent még meg egy-egy Vajda-vers. Meglepő, hogy a PH is ezek között van. A felsoroltak mellett néhány kisebb, jelentéktelen, rövid ideig élő újságban, folyóiratban esetleg még lappanghat Vajda-vers is. A XIX. század második fele sajtójának tekintélyes részét átnéztük, s ennek alapján állítottuk össze a versek időrendjét, amely egynémely esetben eltér mind a Komlós-, mind a Kozocsa-kronológiától. Az eltérésekre az egyes verseknél rámutatunk.

KÖTETKIADÁSOK

KISEBB KÖLTEMÉNYEK Írta Vajda János, Pest, 1872. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Az Athenaeum tulajdona.

A Magyar Újság 1872 elején azt kifogásolja, hogy Vajda mint költő semmi életjelt nem ad magáról. E hírre utalva közli a szélsőbaloldali Delejtű, hogy Vajda nemsokára egy nagyobb költeménnyel foglalja el székét a Kisfaludy Társaságban. (1872. jan. 20.) Melyik lehetett ez a nagyobb költemény, melyet a költő felolvasásra szánt, nem tudjuk, mert a felolvasás csak novemberben következett be, amikor is Vadnay Károly mutatta be a társasági ülésen *A bécsi házban* (Később: *A kárhozat helyén)* c. verset. (FL 1873. nov. 29.) A székfoglalás helyett februárban benyújtotta verseinek gyűjteményét kiadás végett, mert meghallotta, hogy Tóth Kálmán is a társasággal akarja kiadatni költeményeit. Tóth Kálmán ugyan később visszavette a kötetet, mert egy kiadó előnyösebb ajánlatot tett. Azon a februári gyűlésen, melyen a titkár bejelentette Tóth Kálmán visszalépését, közölte egyben Vajda szándékát. (A Hon 1872. febr. 29.) A Kisfaludy Társaság zárt ülésén Gyulai Pál azt indítványozta, hogy Vajda verseit adják ki bírálatra, de azt is megfontolandónak tartotta, hogy szükséges-e „oly költemények kiadása, melyeket bőven találhatni a könyvárusoknál". Arany László pedig elvi döntést akart hozatni a jelenlevőkkel arra nézve, hogy élő tagok gyűjteményes munkáinak második kiadását a társaság ne vállalja. Elvben nem hoztak döntést, de a verseket odaadták bírálatra Szász Károlynak és Tóth Kálmánnak. (PN 1872. ápr. 4.)

Érdekes megjegyezni, hogy a PN, amely február 29-én beszámol a Kisfaludy Társaság üléséről, egyetlen szóval sem emlékezett meg az ott folyó Vajda-vitáról.

A Delejtű már február 27-én mint kész tényt közli Vajda verseinek kiadását, megjegyezve, hogy rövidesen egész tárcában fogja „méltatni Vajda hatalmas költészetét, mely páratlan tünemény a magyar irodalomban". A Hazánk és a Külföld február 29-én szintén hírt ad a kötetről, mint tényről: „A Kisfaludy-társaság ... elhatározta ... hogy Vajda János szép és erőteljes költeményeiből egy kötetnyit ki fog adni." A Hon utal a vitára is, de azzal menti a történteket, hogy a rendelkezések szerint csak akkor határozhatnak a kiadásról, ha két tag megvizsgálja a műveket, s jelentést ad be. (1872. febr. 29.) Két nappal később a Delejtű éppen azt kifogásolja, hogy a társaság bírálatra adta ki Vajda verseit, ezt értelmetlennek minősíti, mert „Vajda költeményei évek óta közkézen forognak s mindenki tudja (reméljük a Kisfaludy-társaság sem kivétel), hogy ezek a kitünő költemények, költészetünk valódi gyöngyei." (Delejtű, 1872. márc. 2.)

A Figy. március 3-án Rövid Szemle rovatában értékeli Vajda jelen-

tőségét, s üdvözli azt a szándékát, hogy kötetet akar megjelentetni. „Örömmel üdvözöljük szándékát, mivel csakis ily válogatott gyüjtemény van hivatva arra, hogy őt a nagy közönséggel valódi alakjában megismertesse. A kor, amelyben Vajda János föllépett, nem volt kedvező a magvasabb költői tehetségeknek. Azon általános zsibbadtság idején, mely a gyászos végü szabadságharcra következett, a nagy közönség nem örömest bibelődött egy mélyen érző költői kebel gyakran tulsötét fájdalmaival s Vajdával szemben a kritika is elmulasztá kötelességét: nem szolgáltatott néki igazságot. Később midőn a nemzetnek először volt alkalma szabadabban föllélegezni, a hangos, hazafias frázisok örvendtek közkeletnek s Vajda, ki — mint igaz költő — nem tudott a napi divatnak hódolni, ujra arra lett kárhoztatva, hogy csak a »kiválasztottak« kicsiny körének énekeljen. Ilyen körülmények közt nem lehet csodálnunk, ha a költő elkedvetlenedik s lantját némaságra kárhoztatja. Igy tett Vajda is. Most azonban elérkezett az idő, hogy korunk tisztultabb izlése neki igazságot szolgáltasson s mi hisszük, hogy Vajda válogatott költeményei ma már a miveltebbek körében számos olvasóra találnak." Egy héttel később pedig reagál a Delejtű fentebb idézett gúnyos megjegyzéseire, kifogásolta az abban megütött hangot. (Figy. 1872. márc. 10.) Ábrányi három nappal később válaszol a Figyelő „morál-predikátorának", s fenntartja továbbra is azt az állítását, hogy Vajda költeményeinek előzetes bírálata sértő a költőre: „Ha Vajda kezdő poéta volna, s kiadatlan verseket adott volna be kiadás végett, akkor értenők az előleges bírálat célszerüségét, de miután Vajda János nem kezdő poéta, hanem rég ismert és nagyrabecsült költő, kiről föl lehet tenni, hogy abszurdumokat nem irt, vagy ha irt volna is gyöngébb holmikat, azokat maga is kitörölné . Vajda megérdemelte volna a bizalmat." (Delejtű, 1872. márc. 13.)

A csatározás Vajda kötete körül tehát megindult, mielőtt a Kisfaludy Társaság valóban döntött volna a kiadásról. Az igazi összecsapás a társaság március 27-i ülésén következett be, illetve abban a sajtóvitában, melyet Ábrányi Emil folytatott a március 19-én megszűnt Delejtű helyébe lépő Haladás hasábjain a PN-ban válaszoló Gyulai Pállal.

A Kisfaludy Társaság márciusi üléséről másnap az Ellenőr számolt be a legrészletesebben: „Az ülés heves része Vajda János válogatott költeményeinek kiadatása körül folyt, és másfél órát vett igénybe." Leírja, hogy Szász Károly és Tóth Kálmán kiadásra ajánlották Vajda verseit a *Béla királyfi* mellőzésével, Gyulai azonban kérte „a társulatot (melynek összesen tiz tagja van jelen), hogy Arany László inditványát fogadja el, s Vajda költeményeinek kiadását mellőzze", kijelentvén, hogy „Vajdát korántsem tartja oly portentumnak, mint a birálók." Vadnay Károly azt fejtegette, hogy a társaság már elvileg elfogadta a költemények kiadatását akkor, amikor azokat bírálatra adta ki. Tagadta, hogy Vajda verseit a könyvárusoknál könnyen meg lehet kapni. Hasonlóképpen szólott Tóth Kálmán is, a többi közt azt mondá, hogy e költemények kiadása által ki lehet köszörülni azt a csorbát, melyet Vahot Sándor rossz költeményeinek kiadása ütött. Arany László, saját inditványa mellett beszélt, vitatva, hogy az elvi kérdés még nincs eldöntve, amit az elnöklő Toldi Ferenc

határozottan tagadott." Az indítvány egy részével Székács és Tóth Lőrinc is egyetértett. (Ellenőr, 1872. március 28.) A FL (márc. 29.), a PN (márc. 29.) és A Hon (márc. 28.) nagyon röviden és mértéktartóan, csak a tényeket közölték az ülésről. Nem így a Haladás, amely március 31-én megtámadta a Kisfaludy Társaságban levő klikket, „amely minden magasabb törekvésnek, minden geniálisabb irónak, egyáltalán minden teremtő erőnek következetes ellensége. Ha nem is neveznők meg őket, akárki kitalálná, hogy Gyulai Pálról, Arany Lászlóról s ama gyanús kompániáról van szó, mely tehetetlensége lesujtó érzetében szánandó irigységgel akar legalább ártani azoknak, kik az ő alanti szinvonalukról magasabb légkörbe képesek emelkedni." Most is kimutatták gyűlöletüket, „mikor valódi tehetséggel állanak szemközt, mikor arról van szó, hogy egy sokat üldözött, kitünő tehetségü költőt végre valahára oly csekély szellemi jutalomban részesitsenek, mely a mult vétkes ignorálásai, lelkiismeretlen üldözéseivel arányban nem is látszik előttünk jutalomnak." Majd ismerteti az ülés lefolyását, Gyulai, Arany László, Bartalus Vajda-ellenes felszólalását. Végül elégedetten állapítja meg, hogy „Vajda költeményei (irodalmunk nagy szolgálatára) keresztül mentek . . ." s azzal fejezi a cikkecskét, hogy be kellett mutatnia a klikket „s a clique ama két vezértagját kik jelen eljárásukkal minden pártatlan ember neheztelését vonták magukra."

E támadásra Gyulai Pál a PN tárcájában válaszolt. Bevezetőjében a Haladásról megállapítja, hogy az „némely rovataiban a párizsi gamin vásottságát a magyar fertálymágnás gőgjével" egyesíti. Elismétli a vádakat, s leírja aprólékosan a Kisfaludy Társaság ülésének lefolyását, ismerteti az ülés előzményeit, a maga felszólalását a februári ülésen, melyben kijelentette, hogy a Vajda által benyújtott gyűjteményben „lehetnek oly költemények, melyeket a költő kiadhatott, de egy aesteticai társaság bajosan adhat ki . ." Tagadja, hogy Vajda ellen beszélt volna, hanem inkább elvben szeretett volna döntést abban a kérdésben, hogy „helyes-e olyan művekből második kiadást rendezni, melynek még az első kiadása sem fogyott el." Nem látja, „Vajda mennyiben üldözött iró." „Alkalmasint az ő martyrsága sem egyéb mint az, hogy kevesebbet tart róla a világ, mint maga s egy pár bámulója. De e martyrságon sok iró átesett már s a Haladás dolgozótársai sem fogják kikerülni. Ha csakugyan üldözésről lehet szó, akkor Vajda inkább üldöző, mint üldözött, amennyiben két évtized alatt többször volt szépirodalmi és politikai lapszerkesztő s különböző időkben a legellenkezőbb elveket szolgálván, a legkitünőbb magyar irókat és államférfiakat támadgatta, sok dühvel de kevés ésszel." Utolsó mondatában a Haladást és munkatársait marasztalja el: „Kezdő lapnak, kezdő irónak, kik még az iróság suhanc éveit élik, sokat megbocsáthatni, de ha a vásottságot és rágalmazást rendszeresen és keresetkép üzik, ez nem tartozik a megbocsátható tévedések közé, s oly szerep, melyre jóravaló iró nem vállalkozik." (PN 1872. ápr. 4.)

Ábrányi válaszában fenntartja a Gyulaiék ellen felhozott vádakat, s megállapítja: Gyulai csak azért válaszolt, hogy egy csomó epés észrevételt tegyen, „hogy bosszantsa Tóth Kálmánt, megsértse Vajda Jánost s kielégitse idegesen malitiosus természetét Önben

annyira praedominál az epe, hogy még az igazságot is ezen szüri keresztül s oly fanyarrá teszi, hogy nem akad ember, aki bevegye . . . ön tényeket közöl . . . de nem képes a tényekbe igazságot erőszakolni." De vissza is lép a támadó állásból s egyetért azzal, hogy a jövőben élő tagok verseit ne adja ki a társaság. Megmagyarázza Vajda szerencsétlenségét, pesszimizmusát, de hisz abban, hogy napja kezd felragyogni, hiszen a Kisfaludy Társaság is tagjai közé választotta. A társaság közvéleménye előtt azzal igazolta volna Vajdát, ha verseit kiadásra ajánlja, de Gyulai ezt nem tette, mert üldözte, miként a többi fiatalt: Zilahy Károlyt, Zilahy Imrét, Bajza Jenőt. (Haladás, 1872. ápr. 7.)

A vitából tehát kiderül, hogy a Kisfaludy Társaság tíz tagja volt jelen azon az ülésen, melyen Vajda verseiről döntöttek: ellene szavaztak Gyulai, Arany László, Greguss, Bartalus, mellette Szász Károly, Tóth Kálmán, Vadnay Károly, Toldy. Székácsról és Tóth Lőrincről nem lehet tudni, melyik táborhoz tartoztak a szavazáskor.

Egyes lapok már márciusban tudni vélték, milyen verseket fog tartalmazni a kötet. A Nefelejts például így ír: „. . . igen érdekes gyüjtemény lesz. Nemcsak a régibb kötetek szebb darabjai lesznek benne, hanem ama költemények is, amelyeket Vajda János a legutóbbi években irt, s amelyek a nagy közönség előtt teljesen ismeretlenek, mig egy hosszabb költői elbeszélés töredéke, mely az irói körökben nagy figyelmet ébresztett, szintén egyik becses darabját fogja képezni a körülbelül 16—20 ivre terjedő szép gyüjteménynek." (1872. márc. 10. 123. l.) A Haladás már májusban jelezte, hogy júliusban jelenik meg a könyv (május 7.), a FL augusztus 7-én arról értesít, hogy a költemények „a napokban megjelennek." A Magyar Politika 1872. augusztus 15-én hírül adja, hogy Vajda költeményei elhagyták a sajtót. Sőt azt is hozzáteszi, hogy nemsokára Meltzl Hugó 40—50 Vajda verset rövidesen németre fordít. A kötet tehát 1872. augusztus 7. és 15. között jelent meg.

A KÖTET TARTALMA

Elbeszélő költemények

Bojtár Bandi
A Beduin
Mátyás tréfája
A kiállhatlan szépről
Ártor és Ida
Imre herceg
Jó barátok
A jáborfa regénye
Mit kongnak bongnak a harangok

Hazáról. Szabadságról

Franciaországnak
Atyámmal
A vörös sipkás
Régi dicsőségünk
A virrasztók
1858 végén (Hajótörőttek)
Washington
Luzitán dal I. II.

Vegyesek

Keserü órában
Hajótöröttek
Meghasonlás
Otthon
Búcsu
Édes álom

Nyári dél
A természetből
A gyilkos
Emlékkönyvbe
A cimbalmos
Egy szolgalelkü poétára
Alkalmi vers
Boldog szerelem
Románc
Bartha végórája
Visegrádon
Székesfehérvárott
Gyermeklányok emlékkönyvébe
Tavasz felé I. II.
Tömlöctartó lehetett
Emlékkönyvbe
Csapongás I. II.
Költő barátomhoz I. II.
Annak sirján, kit ő szeretett
Don Juan
Liszt Ferenchöz
Petőfi olvasásakor
Éjjeleim
A sirból
Aranykor
Találkozás előtt
Memento mori

Sirámok

I. Száll a hegyre
II. Szól a zene
III. Föltámadni mint a felhő
IV. Hova lett a nap az égről
V. Mily vidám, örömtelt
VI. Érzem, hogy sirni fogok
VII. Én a borjunak megint
VIII. Elhallgass, mert zivatar van
IX. Napról napra sötétebb lesz
XI. Mikor a nap süt az égen*
XII. Apró lanyha őszi eső
XIII. Menj el innen, menj el messze
XIV. A tükörbe néznek mások
XV. Mi vagy te eddig mult időm?
XV. Száll a madár, száll a fáról**
XVI. Bujdosik a fa levele
XVII. Viszonszerelem!
XVIII. Haj, de nem igy volt hajdanában

Szerelem átka

I. Én gyötrelmem, szép leányom
II. Szeretlek én téged nézni
III. Van-e még egy oltár
IV. Ujra látlak, szinről szinre
V. Látlak én még s látni foglak
VI. Szeretlek, szeretlek régen
VII. Mint egy szép halott élsz
VIII. Ne huzzátok, ne huzzátok
IX. Jár utánad, jár a képzelet
X. Nem szeretlek mért hazudnám
XI. Nem tudok én semmit rólad

Gina emléke

I. Szeretsz-e te, vagy szerettél e már
II. Szeretsz-e te, vagy szerettél e már
III. Elfogy a nap az én napom
IV. Ver az Isten engem
V. Tied a dicsőség hatalom

* A X. számú hiányzik

** A XV. szám ismétlése nyilván sajtóhiba.

VI. De azért ne hidd. hogy nyugtot ad
VII. Oh ha bájaidat szereted
VIII. Légy vidám kétségbeesve
IX. Mivel engem megátkoztál
X. Szegény öreg koldus
XI. Legyek lealázva a porba
XII. Szól a zene
XIII. Egyszer megölelni
XIV. Szerelem, szerelem
XV. Mint az erdő napsugártól
XVI. Óh hagyj békét a huroknak
XVII. Ha szerelem nincs szivedben
XVIII. Mikor éj van, sötét
XIX. Nem viszem bánatom
XX. Csak ostorozz, csak büntess
XXI. Ha Istenben hinni tudnál
XXII. Én teremtőm, milyen álom
XXIII. Én nem tudom, mi lep meg
XXIV. Emlékezem rá, hogy egyszer
XXV. Szeretlek, mert oly szép szemed van
XXVI. Énnekem már nem fáj semmi
XXVII. Indulnak már a barna felhők
XXVIII. Eltakartam képed
XXIX. Óh hogy panaszkodnak
XXX. Sokat gyötörtél
XXXI. Mintha örvény fölött járnék
XXXII. Találkozunk majd még mi.

Fordítások

A szomorú szerzetes
A vén mosónő
Az apagyilkos

Lényegében tehát az 1860 előtt írt verseit egészítette ki öt verssel. (*Ártor és Ida, Luzitán dal I. II., Székesfehérvárott, Csapongás I. II.*, és *Memonto mori.)* Nem vette fel az 1862 után írtak közül a: *Memorandum, Nem ugy van ám, Boldog szerelem, Mai dalok I. II.* című verseket.

A kötet ismertetése: Argus [Berczik Árpád], PN 1872. 190. sz. aug. 18.; á-é. [Ábrányi Emil], Magyar Politika, 1872. aug. 24.; — [Nagy Miklós], VÚ 1872. szeptember 8.; — P. L. MNV 1872. nov. 17. 46. sz. 551. l.; — Endrődi Sándor, Figy. 1872. 50—52. sz.; — r. [György Aladár], Családi Kör, 1873. febr. 9. 6. sz. 132—133. l.

A kötet megjelenését jelezték a korabeli lapok: A Hon, szept. 19; Ellenőr, szept. 27; Hazánk és a Külföld, okt. 3. Családi Kör, dec. 29. Néhány sorban méltatták Vajda jelentőségét, kiemelve, hogy eddig méltánytalanul háttérbe szorították a közönség szájaízéhez egyáltalán nem alkalmazkodó költőt.

Az első terjedelmesebb ismertetés, bírálat a PN-ban jelent meg Berczik Árpádtól. Vajda versei — szerinte — az újdonság ízével hatnak, a kor számára idegen az a szellem, mely a kötetből kisugárzik. „Az érzelem-lanyha, elpuhult izlésü formakényes napokban ily ősszenvedélyek, a megszokott lyrai hangon tulzugó . . . vádak, jaj és panaszhangok az első pillanatban megleptek. Fülünk már darab ideje elszokott a vasgyuró költészet e nemétől, és kisebb fájdalmakon, szükkörübb aggodalmakon szokott elringani. Ezt a költőt meg kell

szokni. Olvasd és megszokod, merülj el benn és megérted!" Megállapítja, hogy Vajda nem a híg tartalom s bájos forma költője, nem tartozik a kijárt lyrai nyomon haladó középszerűségek sorába, nem szangvinikus, s ezért nem sokoldalú, lantján csak egy-két húr feszül, de az mélyen és megsemmisítően. Formailag nem tökéletes, elhanyagolja a mértéket, a tartalomhoz mérten érdes. Nyelve kemény, göröngyös, de festői, plasztikus, mentes a közhelyektől, tömör. Vajdát a német Hebbelhez hasonlítja: „Legjobban foghatnók Vajdát a német Hebbelhez, kiről Laube azt irta, hogy sziklákat ir. Kegyetlenül fájdalmas iró, ki velőt szí és szivet tép, mélységeket fölkeverő önválasztotta uton járó szellem, . . . ő — mint dráma iró elég vakmerő vala éppen a szinpadon szállni szembe minden hagyományos izléssel . . . Vajda egy jódarab Hebbel; annyival kisebb körben mozgó, amennyivel tágabb a drámairónak köre a lyrikusénál. Hanem ahol találkoznak ottan egyformák. Hebbel nyugatibb reflektivebb, Vajda keletibb, képzelmesebb. Ha drámát és elbeszélő költeményt összehasonlithatunk, meglepőleg egyforma benyomást gyakorol az olvasóra s nézőre Vajdának »Ártor és Idá«-ja és Hebbelnek »Mária Magdeléná«-ja. Vajda kötete gazdag, verseinek hatása alól lehetetlen menekülni." Legnagyobb hatású verseknek tartja a következőket: *A gyilkos*, *A virrasztók*, *Búcsu*, *A cimbalmos*, *A sirból*, *Sirámok*, *Gina emléke*, *Szerelem átka*. Ez utóbbiban mély meghasonlások örvénylenek, s néhány sorban olykor megrendítő tragikum nyilatkozik.

A Magyar Politika c. lapban Ábrányi Emil a Delejtű- és Haladásbeli harcos cikkek hangnemében magasztalja Vajda erényeit. Nem bírálja Vajdát, hanem ismerteti, hogy híveket szerezzen számára. Természetesen közben alkalmat talál arra, hogy Vajda ellenfeleit, a kortársakat, a hivatalos irodalmat, a Kisfaludy Társaságot leszólja, kioktassa. Vajdának ezt a kötetét egy új korszak kezdetének tekinti, mert lezáródott az, „amelyben a szükkeblüség egyoldalusága, és a pártoskodás kisszerüsége alkotott irányadó szabályokat." Vajda felzárkózott Petőfi, Arany és Tompa mellé negyediknek. „Vajda János alakja ugy kimagaslik a 60-as évek irodalmi viszonyaiból, hogy akkor müködő s dicsőségük legmagasabb fokán álló kortársaihoz nem is hasonlithatjuk. Ezek akkor is törpe, jelentéktelen epigonok, mikor a frázis-zabált tömeg silány ujjongásai közt Petőfi Sándor elcsent palástjába burkolják csenevész tagjaikat; Vajda akkor is önálló, eredeti és nagy, mikor csaknem mindenkitől feledve promethi önmeghasonlás sulya alatt görnyed." Vajdát, sajnos kevesen ismerik, mert a 60-as években agyonhallgatták. „Egy időben plane nem is merték idézni (vagy csak keresztvetéssel), nehogy az ördögöt a falra fessék. Mintha büvölet ült volna versein, ott hevertek rakáson a könyvtárak boltjaiban a legsötétebb állványokon . ." (Ezt a kitételt Komlós monográfiája is idézi, tévesen a Haladást jelölve meg forrásként. 159. l.) Vajda tehetségét Ábrányi szerint csak a legnagyobbakkal lehet összehasonlítani (Petőfi, Heine), hiszen mélyebb és hatalmasabb érzéseket tömörebben, megrázóbban egyetlen magyar költőnél sem találni. „Vajda par excellence a fájdalom . . verseiben mindenütt a fájdalom accordja praedominál." Formai szempontból is kifogástalannak tartja Vajda verseit, külön kiemeli a szerkesztőkészséget, s talál mentséget a ritmus és rímelés darabosságára. A kö-

vetkező verseket tartja a legjelentősebbeknek: *A jáborfa regéje, Franciaországnak, Luzitán dal I. II., Búcsu, A gyilkos, Tavasz felé I. II., Költő barátomhoz, Annak sirján, kit ő szeretett, A sirból, Don Juan, Bujdosik a fa levele, Nem tudok én semmit rólad, Gina emléke*-ciklus. Ezek Vajdát nemcsak nagy költővé avatják, hanem európai színvonalra is emelik. (Magyar Politika, 1872. aug. 24.)

A VÚ vezércikkben emlékezik meg a kötet megjelenése kapcsán Vajdáról. A cikkíróra hatással volt Vajda önjellemzése, amelyből nemcsak gondolatokat, hanem mondatokat is átvett. Valószínűleg, Nagy Miklós, a VÚ szerkesztője kérhette Vajdát, hogy jellemezze önmagát és költeményeit a VÚ-ban megjelenendő cikk számára. Ezt a Vajda-féle önjellemzést először Alszeghy Zsolt közölte (Magyar Helikon, 1921. 166—168. és ÖM 1733—36.), majd némi változtatással — mely eltérések a másféle olvasásból is származhatnak — s egy-két nehézkes fordulat kihagyásával Pásztor Árpád is beleszőtte Vajdáról szóló szerelmi regényébe. (Pásztor Árpád: Gina és Rozamunda 218—20. l. Szövege megjelenik e kiadás IV. kötetében.) Az önbírálat és a vezércikk egyaránt abból indul ki, hogy mi szerint értékelik a költő működését a társadalomban, majd Vajda s kora társadalmának kapcsolatára mutatnak rá. A vezércikk közli Vajda életrajzát, beszél a kötetről, és az önbírálat szavaival Vajda jellemét boncolja. „... féktelen, mondhatnók erőszakos szenvedély, melyet pedig — kivált szerelmi dalaiból — a leggyöngédebb érzelemmel párosit ... őskori vadon érzékiség, melyet másfelől a legcsapongóbb ábrándosság és szinte légies fellengés mérsékel. E szokatlan ellentétes vegyületnél egyes versekben a zordonabb elemek, mig másokban a gyöngédebb, nemesebb alkatrészek jutnak túlsulyra, de a Szerelem átka, Gina emléke cimü verskörök (cyklus) egész sor költeményében s a Tavasz felé cimü versek utóbbikában és sok más dalában is ama chaotikus elemek oly tiszta vegyületben jelennek meg, hogy bennük a lyrai érzelem nem egyszer megindító tragikai hatásra emelkedik." A továbbiakban a cikk Erdélyi Jánosra hivatkozva tovább mélyíti a mondottakat, az önbírálat pedig Vajda életkörülményeinek alakulásával magyarázza jellemének főbb vonásait. (VÚ 1872. szept. 8.)

A MNV c. lapban P. L. ismerteti a kötetet az Olvasó-terem rovatban. „Gondolatainak tömörsége, az erőtelj, mely nyelvében nyilatkozik, a végcsattanás, mely Petőfi verseit annyira jellemzi, megvannak Vajdában is ... Mindazonáltal a gondolatok nem oly sűrüek, a hasonlatok ritkábbak, s egy-egy frázis Vajdánál, midőn nagyon is sokat akar mondani elégtelen kifejezési erejénél fogva visszahanyatlik ..." Vajda verseiben a meghasonlás, az életuntság, kedvtelenség, világfájdalom párosul bensőséggel, érzelemgazdagsággal, meggyőződéssel. Versei mesterkéletlenek, allegóriái sokszor megrázóak. Legszebb versei: *Bojtár Bandi, A beduin, Imre herceg, Franciaországnak, A vörös sipkás, Meghasonlás.* A *Szerelem átka* és a *Gina emléke* eredeti, utánozhatatlan hangú verseket tartalmaznak. A három műfordításról szólva, azt bizonygatja, hogy azok szinte nem is fordítások, hanem eredeti költemények. A Figy. erről a bírálatról azt írta, hogy nem sokat tanult belőle a közönség. (1872. nov. 25. 559—560. l.)

A Figy.-ben az akkor még egészen fiatal költő, Endrődi Sándor méltatta a *Kisebb költeményeket*. Az egyes versekhez fűzi a mondani-

valóját. (L. ott!) Vajda szerelmi lírájáról megállapítja, hogy az összességében „lyrai dráma". „E költeményekben csak az alak tartozik a lyrához, a tartalom teljesen a dráma körébe vág." Endrődi ezt a cikket mélyíti el 1887-ben A költő világa című (Nagyvárad 1887.) könyvében. (Figy. 1872. 50—52. sz.)

Végül 1873 elején a Családi Kör Olvasó-asztal c. rovatban György Aladár ír kritikát a kötetről, s ajánlja a lap olvasóinak. Hangsúlyozza, hogy Vajda, szakítván a cicomás, népies iránnyal a szenvedélyek és viharok költője, aki a rendkívülit, a különöst keresi, s gyakran aránytalanul, de merészen és sikerrel nagyítja a kisebbszerű tárgyakat. Költészetének alapvonása a mély fájdalom. Feltámasztotta a múltat, lelkesedik a hazáért, a szabadságért. Kísérleteket tett elbeszélő téren, s vannak sikerült balladái. Legszebb költeményei: *Búcsu, A sirból, A gyilkos, Látlak én még, s látni foglak, Luzitán dal I. II., A virrasztók, Éjjeleim, Tavasz felé II., Sokat gyötörtél, Találkozunk majd még mi* címűek s a *Sirámok* első dala.

Hozzátartozik a kötet történetéhez, hogy nagyon kevés fogyott el belőle. 1878-ban a MNV (márc. 10. 160. l) hirdeti és ajánlja olvasóinak, sőt A Hon 1881. december 16-án még felsorolja a karácsonyi könyvek között.

UJABB KÖLTEMÉNYEK. Írta Vajda János, Budapest. A szerző sajátja. 1876. Franklin Társulat Nyomdája

Vajda 1872—76 között mindössze 3 lírai verset írt *(A kárhozat helyén, A vaáli erdőben, Végtelenség)*, de e négy évben elkészült két nagyobb epikai műve: *Alfréd regénye, Találkozások*. Mind a kettőből részletek is jelentek meg különböző folyóiratokban, sőt a részleteket azonnal meg is bírálták. Az *Alfréd regényét* 1875 szeptemberében benyújtotta a Kisfaludy Társasághoz kiadásra. (FL 1875. okt. 1.) Miután ott elutasították, gondolt arra, hogy saját költségén kiadja. Tárgyalásokat is kezdett, s csak miután megkötötték a szerződést a Franklin Társulat nyomdájával, bocsátotta ki Vajda az előfizetési *Felhivást* 1876 márciusában. Ebben hangoztatja, hogy nem előfizetéssel akarja biztosítani a megjelenést, mert saját erejéből is képes a kiadásra, s az előfizetők számától függetlenül egy hónapon belül meg fog jelenni a könyv. Ez egyedülálló eset az anyagiak hiánya miatt állandóan panaszkodó Vajda élettörténetében, ezért jobban figyelembe veendők a körülmények. Bizonyára nagyobb összeget jelentett számára a Nisard-tanulmány lefordítása, mely 1875 végén jelent meg. *(Tanulmányok a renaissance és a reformáció korából.* Írta Nisard Dezső. Fordította Vajda János. Budapest 1875. M. T. A. X. 472. l.) Az OSzK-ban van egy ismeretlen kiadóhoz írt Vajda-levél, melyben ajánlatot tesz, hogy ívenként 12 Ft-ért lefordítja a Histoire de Napoleon c. művet. Ha ennyi volt a fordítás tarifája, akkor a 30 ívnyi Nisard-mű jelentős összeget hozott Vajda számára, s így volt miből kifizetni a 6—7 ívnyi *Ujabb költemények* kiadási költségeit.

Sőt ebben az időben Vajda más üzleti kapcsolatban is állott a Franklin Társulattal. Kiadásra készítette elő a társulat megbízásából adomagyűjteményét, mely 1876 júliusában meg is jelent. (A Hon,

1876. július 29.) *(Magyar bors. Válogatott magyar és külföldi adomák gyűjteménye.* Bp. 1876.) Feltételezhető,Vajda úgy vállalta az adomagyűjtemény válogatását, ha a Franklin Társulat megjelenteti a Kisfaludy Társaságtól elutasított *Alfréd regényének* kiadását. A PN 1876. január 27-én már úgy tudja, hogy a befejezett nagyobb költői beszély a Franklin Társulat kiadásában fog megjelenni. Az is lehetséges, hogy a három munka anyagi vonatkozásait összekapcsolták, s Vajda jutányosan adhatta ki *Ujabb költeményeit.*

E művek már első megjelenésükkor feltűnést keltettek, s A Hon szerint a közönség kapkodta a költeményeket hozó lapokat (A Hon, 1876. márc. 19.) Így érthető a *Felhivás*nak az a néhány mondata, melyben Vajda a korabeli irodalmi állapotokra utal. A 70-es évek e közbülső évei roppant szegénységet mutatnak magyar szépirodalmi művek megjelenése tekintetében. Érdemes elolvasni három korabeli cikket erre vonatkozóan: György Aladár: Irodalmunk 1873-ban. (A Hon, 1873. dec. 31.), m. p.: A legujabb magyar líra (BSzle 1874. V. k. 176. skk.) és György Aladár: Irodalmunk 1874-ben. (A Hon, 1874. dec. 29.). Mind a három írás megállapítja, hogy ez években nem született maradandó értékű költői alkotás. Ezért jogos Komlós kései csodálkozása: a Vajda-kötet megjelenését Gyulainak számottevő eseményként kellett volna üdvözölnie. (Komlós, 190. l.) Vajda kötetével egyidőben jelentek meg Dalmady Győző összes versei és Kiss József költeményei. Az előbbire 300 előfizető gyűlt össze. Mégis esemény számba ment Vajda következő felhívása:

Közel három évtizedes irói pályámon a rosszakaratu gyanusitások a mint a következés bizonyitá teljesen alaptalan rágalmak minden kigondolható nemeivel találkoztam, s mindazok előtt, kik a 60-as évek izgalmaira emlékezhetnek, a tulzás vagy szerénytelenség vádjának aggodalma nélkül megjegyezhetem, hogy a sok ellenség nagy tisztességében tán érdemeimen felül is részesültem. Azzal az eggyel azonban még alaptalanul sem vádolhatnak, hogy szerénytelenül előtérbe tolakodva legszerencsésebb mozamokban is, midőn a közönség kegyét nagyobb mérvben birni látszottam, nevemet selejtes, de hangzatos üzér-vállalatok céljaira átengedve, a hazafias közönség irodalompártoló nemes hajlamait kizsákmányolni igyekeztem, szóval: előfizetési ivekkel fölöttéb (sic!) terhére lenni bátorkodtam volna, még akkor is midőn a könyvkiadás e módját az irodalmi hühó kapzsi hajhászai üres fércelményekkel, könnyelmüen összecsenegetett tákolmányokkal, s mindennemü visszaéléseikkel több mint kérdésessé nem tették. És noha az irodalmunkban uralgó pajtásszövetségek messzeható hir-tárogatóira vagy épen a testületi itészet folytonos kábitó beharangozására sohasem számithattam, — mindamellett az irodalmi müködés leghálátlanabb szakmájabeli — szorosabban költészeti — dolgozataimat is igyekeztem könyvárusi uton juttatni a közönség kezébe, — a meddig ez egyáltalán lehetséges volt. S ha most, inséges idők és országos csapások közepette az ellenkezőt cselekszem, s könyvárusi közvetítést mellőzve egyenesen fordulok a t. c. közönség közvetlen pártfogásához, ennek oka, mint a föntebbiekből következik, nem lehet más, mint egyrészt a fönebb vázoltak összehatásából folyó ama szomoru körülmény, mely szerint jelenleg ugy általános mint sajátlag személyemet illető irodalmi viszonyok közepette szépirodalmi, főleg verses dolgozatok közzé-

tételének minden egyéb módja szerfölött megnehezült, ha ugyan teljesen lehetlenné nem vált. E viszonyok festésébe itt nem bocsájtkozhatom; csupán annyit jegyzek meg, hogy kivált szépirodalmi könyvüzletünk teljesen szünetel; de egyébiránt a szépirodalmunk iránti részvét legvirágzóbb korszakában is egyes tehetősb kiadók rendesen csak azon számitással vállalkoztak még hirnevesb szerzők költői müveinek kiadására is, hogy egyéb kapósabb, ugynevezett vásári vagy napi szükséget pótló munkák nyereményeivel, amazok veszteségeit kiegyenlithetik.

Ez egyes kiadók már nyugalomba léptek, s a mi engemet illet, egész irói pályámon a meggyőződésem szerinti igaznak szolgálatában, pártoktól és hatalomtól függetlenül, sokkal inkább elfelejtkeztem saját személyes előnyömről, sem hogy azon szerencsés ugynevezett cliquek egyikébe tartoznám, melyek tagjai anyagi tőkére s közlönyeik ajánlataira támaszkodva, most már egymásnak kölcsönös kiadói, vevői, birálói, dicsőitői, halhatatlanitói egyszersmind. Nekem tehát nem marad egyéb hátra, mint saját müvem értékére, az értelmes olvasó közönség elfogulatlan önálló itéletére, méltányosságára s pártfogására támaszkodva, saját magam vállalkoznom legujabb munkám kiadására. Nem táplálok vérmes reményeket. Az oly magasb müveltségü olvasók száma, kik nem a napi sajtó lármája, nem a pajtás céhbeli itészet erőszakolt dicsőitése után indulnak, minden országban igen csekély. De nem is anyagi jutalom, nem is müvem kiadásának biztositása, mert hisz e csekélységre önerőm is képesit s ez már ugyszólván befejezett dolog, hanem inkább müvem nagyobb s gyorsabb elterjedése ezuttal óhajtott célom, s ha olvasó közönségünk szine, teteje, mely hazánkban a hasonnemü szellemi terméket élvezni képes csak feles számmal részesitend is támogatásban, már akkor kitüzött célom, munkám nyilvános elterjedése, ez uton sokkal nagyobb mérvben lesz elérve, mint azt könyvárusi, bizományi kezeléssel évek során várhattam volna! Ujabb költeményeim tartalmát teendik „Alfréd regénye" cimü költői beszély, „Végtelenség" cimü nagyobb és még egy pár kisebb költeményem, melyek önálló füzetben itt jelennek meg először. Előfizetési ár füzött példányra: 1 forint, diszkötés: 2 forint. Tiz egyszerre beküldött előfizetésre egy diszkötésü emlékpéldánnyal szolgálok. A t. c. előfizetők névsorát pedig müvem végéhez csatolandó függelékben ki fogom nyomtatni. Az előfizetések tetszés szerint akár a jelen iven, akár posta utalvánnyal küldhetők be és pedig lehetőleg f. évi április 10-éig — egyenesen hozzám, Budapest, belváros, országut 29 sz. I. em. Utánvéttel való megrendeléseket is szivesen fogadok. Mihelyt a példányok száma iránt magamat tájékozhattam, mindenesetre a jövő április hóban a legdiszesebb kiállitásban megjelenendő munkám szétküldését pontosan eszközöltetni fogom.

Vajda János

(Fővárosi Lapok melléklete, 1876. márc. 19. Közölte: ÚI 1876. *ápr. 1.*)

A *Felhivás*ban olvasható *mozam* szó Vajda prózájában sokszor előfordul 'mozzanat' jelentésben. Az „*inséges idők és országos csapások*" kitétellel az 1876. február—márciusi nagy árvíz pusztításaira céloz.

A sajtó egy része támogatta Vajda kezdeményezését. A Hon meleg ajánlással harangozta be a kötetet, dicsérvén Vajda erényeit. (1872. március 19.) Annak a reményének adott kifejezést, hogy a művelt közönség sietni fog a kedvező alkalmat megragadni a könyv megrendelésére. Hasonlóképpen ír az Ellenőr is. (1876. márc. 20.)

A MNV cikkírója azt szeretné, ha a költészetkedvelő közönség jobban pártfogolná ezt a kötetet, mint az előbbit, hogy ezzel is buzdítsa a költőt további alkotásra, hiszen Vajda munkájával gazdagítja az irodalmat. (1876. márc. 26. 13. sz. 207. l.)

A VÚ a *Felhivás* gondolatainak ismétlésével figyelmeztet a megjelenendő műre, s hozzáteszi, hogy Vajda eredeti tehetsége, gazdag fantáziája, szenvedélyes és erőteljes nyelve már eddig is elismerést szereztek a költőnek, s ezt az új munkát is bizonyára érdeklődéssel fogadja majd a közönség. (1876. márc. 26.)

Benedek Aladár lapja, az ÚI március 25-én jelzi, április 1-én pedig közli a *Felhivást*. Április 15-én bejelenti, hogy a könyv tíz nap múlva meg fog jelenni, s a költő a hó végéig elfogadja az előfizetést, de csak azok nevét veszi fel a mű végéhez csatolandó névsorba, akik április 20-ig eljuttatják a megrendelést és előfizetést hozzá. A cikkekből látszik, hogy Benedeknek szívügye a kötet, illetve a költő sikere. Őt közel egy évtizedes fegyverbarátság fűzi Vajdához: a hatvanas évek végén ő állt ki több ízben Vajda mellett, az ő újságja (ÚV) közölte a *Luzitán dal* első részét, ő ír Vajda ügyében Kossuthnak, s ajánlja képviselőségre, most pedig lapjával támogatja Vajda kötetkiadási tervét.

A Figyelő április 2-án (14. sz. 167. l.) közölte a *Felhivás* 70 sorát, rámutatva arra, hogy ez Vajda eredetiségéről, független, szabad szelleméről tanúskodik.

A PN április 6-án úgy tudja, hogy elegendő előfizető gyűlt össze, s a mű sajtó alatt van. Mutatványként a kötetből közli *A vaáli erdőben* c. verset.

A Hon április folyamán négy alkalommal is megemlékezett a kötetről (ápr. 4., 11., 13., 24.). A hó elején részvéttel beszél arról, hogy igen gyéren folynak az előfizetések. Tíz nappal később nyugtatja, hogy „már meglehetős számu előfizetők jelentkeztek." Április 24-én elsőként adja hírül a megjelenést. A hírt 27-én a PN, 30-án az ÚI is megerősíti, s ezen a napon az Ellenőrben már részletes bírálatot olvashatnak az előfizetők.

A kötet díszes kiadásban és fűzve jelent meg. Tartalma: *Alfréd regénye, Végtelenség, A kárhozat helyén, A vaáli erdőben*. A kötet végén beérkezési időrendben megtalálhatók az előfizetők nevei. Előfizettek kétszáztizenhatan, befolyt 364 forint. Ebből hat könyvkereskedő 63 Fr értékben vásárolt.

Vajda később egyik cikkében 350 előfizetőt emleget: *Néhány évvel ezelőtt egy kötet versemenyemre előfizetést hirdettem. Szabadkai szerb ismerősöm volt az első gyüjtő, aki harmadnapon 50 — olv. ötven előfizetőt küldött be, nagyobbrészt mind -ics -vicsben végződő nevekkel, a mint ez munkám végén „feketében fehéren" olvasható. Volt pedig az egész kerek hazában 350 előfizetőm.* (Szerbek és bunyók. VÚ 1885. június 28.) A két szám ugyan nem egyezik, a könyvben 216 nevet sorolt fel, de később még küldhettek megrendelést. A Hon is azt írta április

29-én: „A költő a mai korban kevésbé szokott módon — a kötet végén az előfizetők névsorát is közli, mintegy 200 nevet. Reméljük, hogy a vevők száma az előfizetőkét jelentékenyen meg fogja haladni." Ezzel szemben a VÚ-ban talán éppen Vajda tollából a következők olvashatók: „A könyv szétküldése az előfizetők számára megkezdetett, egyelőre azonban csakis a füzött példányokkal, minthogy a sok munkát adó diszkötés még egy-két napig el fog tartani. Azon gyüjtők, kiknek ivén füzött és diszpéldányok vegyesen jegyezvék, szintén csakis közelébb fogják egyszerre megkapni. Előfizetéseket különben a szerző a mennyiben addig amig a rendelkezésre álló példányok el nem fogynának — a jövő hó 4-ig elfogad egy forintjával, azontul aztán a mü csakis néhány könyvárusnál lesz kapható 1 frt. 30 krjával, kik közül többen vettek példányt a szerzőtől." (VÚ 1876. ápr. 30. 282. l.) A PN május 18-án arról ad hírt, hogy a kötet példányainak legnagyobb része előfizetési úton kelt el, már csak néhány példány áll a költő rendelkezésére. Ez tehát a kötet korlátolt példányszámáról beszél, s csak annyi került könyvárusi forgalomba, ahányat a könyvkereskedők előre megrendeltek.

A kötet megjelenését elég ridegen fogadta a sajtó, mindössze négy lap közölt hosszabb-rövidebb bírálatot.

Először az Ellenőrben jelent meg méltatás. Závodszky Károly, a cikk írója abban látja Vajda újszerűségét, hogy költeményeit a szilaj fantázia, lázas szenvedély, megkapó közvetlenség jellemzi, nyelve pedig tömör, kifejező. Vajda eredetisége abban is mutatkozik, hogy mit sem törődött az esztétikai szabályokkal, új stílust teremtett, melyet a bizarrság, féktelenség és önteltség jellemez. A három lírai verset értékesebbnek tartja, mint az *Alfréd regényét*, bár a *Végtelenségről* azt mondja, hogy az inkább szavakban, mint eszmékben gazdag. Vajda nem filozófus egyéniség, s már ezért a tanulság levonásért is érdemes volt megírnia e hosszabb verset. (Ellenőr, 1876. 117. sz. ápr. 29. Závodszky Károly: Vajda János új kötete.)

A VÚ szerkesztőségi cikkben ismerteti a kötetet. Megállapítja, hogy a gyűjtemény méltó Vajda eddigi munkássághoz és a költő hírnevéhez. (1876. ápr. 30. 18. sz. 282. l.)

Az Ellenőr cikkével szállt vitába Irmei Ferenc, Vajda tanár-barátja, aki a MNV-ban ír a kötetről. Szerinte az Ellenőrnek nincs igaza, amikor Vajda költészetét fantasztikusnak és bizarrnak nevezi, s nem lehet Vajdát azért elmarasztalni, mert költeményei nem felelnek meg az esztétikai szabályoknak. Az igazi költő újat alkot és új szabályt teremt. Az Ellenőr csak kijelentette, hogy a *Végtelenség* rossz költemény, de nem bizonyította. Vajda igenis filozófus, aki azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy milyen lesújtó hatással van az emberre az anyag és szellem örökkévalóságának érzete, s nagyszerű képekkel rajzolja meg a lét kezdet- és végnélküliségét. A két kisebb költemény pedig méltó párja a két hosszabbnak. (MNV 1876. máj. 14-én. 20. sz. 309. l. Irodalmi levelek rovatban: i.-f.: Ujabb költemények. Írta Vajda János.)

Az Életképekben Szana Tamás is bekapcsolódik a vitába. Elismeri, hogy Vajda költészete szokatlan, erősen elüt a sablontól, ezért nem szabad őt csupán általános szempontból s merev esztétikai törvények szerint bírálni, hanem a bírálónak bele kell élnie magát a költő kedély-

hangulatába, ha nem akar igazságtalan lenni. Vajda gondolatai magvasak, észjárása szokatlan utakat követ, képei soha nem erőszakoltak. Minden verse magán hordozza egyéniségének vonásait, ez bizonyos egyhangúságot eredményez, de mindez egy lirikusnál nem bűn, hanem kimagasló erény. (Életképek, 1876. 2. sz. június 2. Szana Tamás: Vajda János: Újabb költeményei.)

A Petőfi Társaság lapja 1877. 1. számában (16. l.) egy félmondat erejéig beszél a kötet megjelenéséről. Talán azért, mert a Társaság 1876. november 28-i ülésén tagjai közé választotta Vajdát, aki azonban ezt nem fogadta el. (Életképek, 1876. nov. 30.)

Az Életképek 1877. január 13-án arról ad hírt, hogy Vámbéri Ármin a londoni Athenaeumban megemlékezett az excentrikus költő, Vajda féktelen szenvedélyekkel és eszmékkel telített kötetéről.

Végül Gyulai Pál a múlt év irodalmi terméséről szólva csekély értékűnek minősítette a kötetet. Az *Alfréd regényét* unalmasnak ítélte, a lírai verseket pedig értéktelenek. BSzle 1877. XV. k. 4. sz. 203—208. l. Gyulai Pál: Újabb költői beszélyeink.)

ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI. I. kötet. Kisebb költemények. Budapest 1881. Kiadja Aigner Lajos. II. kötet: Vajda János elbeszélő költeményei. Budapest 1881. Kiadja Aigner Lajos.

Második kiadás: Nemzeti könyvtár. Szerkeszti Abafi Lajos. Huszonegyedik kötet. Vajda János összes költeményei, I. kötet. Kisebb költeményei. Budapest [é. n.] Aigner Lajos. II. kötet: Nemzeti könyvtár, huszonkettedik kötet. Vajda János Elbeszélő költeményei. Budapest [é. n.] Aigner Lajos.

A második kiadás az elsőnek betűhív és azonos díszítésű másolata.

1880-ban Vajda egyéni életében változás következik be. Az 53 éves költő november végén megházasodik. A Bartos Róza megnyeréséért folytatott harc közepette gondol arra, hogy kiadja összes költeményeit. Ebben az időben sokan jelentették meg összes verseiket, mint Irmei Ferenc megjegyzi, még Vargha Gyula is. (Ellenőr, 1880. nov. 20.) Vajdát a házasság anyagi alapjának megteremtése is sarkallhatta. A kötet megjelenésének hírét először A Hon jelentette be (1880. szept. 18. este): „Vajda János összegyüjtött költeményeit Aigner Lajos hir szerint sajtó alá fogja rendezni. A mü rendkivül diszes kiállitásban fog megjelenni."

A magyar irodalom pártfogása terén hervadatlan érdemeket szerzett Aigner (később Abafi) Lajos valóban tárgyalt Vajdával összes műveinek kiadásáról. Volt ugyanis Aignernek egy vállalkozása, a Nemzeti Könyvtár, amelynek 1878 és 1890 között megjelent 42 kötetében a magyar klasszikusokat adta ki népszerű füzetes kiadásban, olcsó áron. Ide sorolta be Vajda összes műveinek két kötetét is. Vajdával úgy egyezhettek meg, hogy két kiadást fog megjelentetni: Az elsőt, egy díszesebbet felhívás útján fog terjesztetni, s egy éven belül füzetekben, illetve kötetekben, a Nemzeti Könyvtárban egy másodikat. Erre utal A Honnak egy híre 1881 elejéről: „Megjelent az Aigner Lajos által 1868—1880-ig kiadott müvek jegyzéke. Nagyobb válla-

latai közül kiemelkedik a Nemzeti Könyvtár, amelyből eddig 20 kötetet bocsátott közzé; folytatásban Vajda János összes művei fognak napvilágot látni." (A Hon 1881. jan. 6.) Tehát már a tárgyalások kezdetén nyilván anyagi okok miatt két kiadásban egyezhettek meg.

Vajda 1880 október elején közölte *Felhivását* a VÚ-ban:

(Előfizetési felhivás)

Aigner Lajos könyvárus ur vállalkozott összes költeményeim kiadására. Nem mulaszthatom el kijelenteni, hogy fenforgó irodalmi viszonyaink között ezt oly vállalkozásnak tartom, melyben a hazafi ügyszeretete magasan emelkedett az üzletember számitása fölé és amely ennél fogva megérdemelné, hogy meleg viszonzásra találjon a közönség részéről, annálinkább minél szokatlanabb jelenség ez mai napság, szemben ama már-már a fagypontig sülyedt közönnyel, melyet a közönség, kiváltkép a költészeti ág termékei iránt, az e téren őt ért szakadatlan csalódások után, ujabb időben tanusit. A körülmény, mely szerint versirói müködésem iránt az önálló itéletü olvasók részéről az elismerés növekedésének egyre sürübb jeleivel találkozom, hinnem engedi, hogy a közönség nem sorol amaz irók közé, akik lehangoló csalódásait okozták s nem fog engemet büntetni mások visszaéléseiért, melyek következményei talán épen rám nézve voltak legsulyosabbak.

Ennélfogva legyen szabad remélnem, hogy a n. é. közönség nem vonandja meg szives támogatását a jelen vállalkozástól sem, annál kevésbé, mert mint mindig, gondom volt ezuttal is, hogy az előfizető közönséget legalább anyagi tekintetben, a kockázat részesévé ne tegyem. A megrendelések nagyobb száma érdekemben is kivánatos ugyan, de a mü megjelenése ettől egyáltalán nincs föltételezve. Összes költeményeim már sajtó alatt vannak s a kitüzött időre okvetlen meg fognak jelenni.

Budapest 1880 szeptember végén.

Vajda János.

A Hon október 5-én, a PN 6-án, a FL 7-én, az Egy. 13-án reagáltak a hírre. E két utóbbi megismételte a *Felhivást* is. November-decemberre hirdették a kötetek megjelenését, s október végére kérték vissza az Aigner által kibocsátott előfizetési íveket. A PN külön kis cikkben méltatta Vajda költői működését, mely szerinte nem szorul dicséretre, hiszen Vajda magasan kiemelkedik irodalmunkban annak ellenére, hogy verseinek külső formája érdes, darabos. Hasonlóképpen a FL is arról ír, hogy a jelenlegi sekély irodalmi életben Vajda versei kimagasló értéket fognak jelenteni. „Vajda magáért is megérdemli, hogy költői müvei meleg felkarolásnak örvendjenek, de megérdemli különösen most, midőn a hazai költészet ujabb jelenségeinél tartalmi és kifejezési elsekélyesedést tapasztalunk. Nagyon is szelid fájdalmak hangicsálása jött divatba s az egyszerűségnek ama faja, mely már a lapos próza sivatagához tartozik. Aki pedig erőt akar mutatni, nagyszavu frázisokat gyüjt, a mi mögött nem szenvedély képezi a kutfőt, hanem erőlködés." (FL 1880. okt. 7. 1136. l.)

A VÚ, a PN, a FL ízelítőt is adnak a készülő kötetből (Rozamunda-versek).

Az előfizetés azonban nagyon gyéren folyhatott, mert a kötetek a tervezett időben nem jelentek meg, helyettük november végén Vajda

barátja Irmei Ferenc az Ellenőrben újabb ajánlást írt. Megállapította, hogy a közönség kelletén túl igénybe van véve az irodalom pártfogására, mert hivatott és hivatlan poéták tömkelege jelenteti meg műveit. Ez a jelenség bizonyos elfásulást eredményezett. Vajda azonban megérdemelné a támogatást, őt nem lehet a többiekkel azonosítani. Vajda azért emelkedik ki magasan költészetünkben, mert egyéniség, nem mesterkélt, nem merül borongós elmélkedésekbe, hanem szenvedélyes, aki inkább gondolatokkal, mint képekkel fejezi ki magát. Ezért tűnik darabosnak, de versei „darabosságukban hasonlók a bányaérből frissen kivágott drágakő ásványhoz . . ." (Ellenőr, 1880. nov. 20.)

Szana Tamás néhány évvel később a *Dal és beszély* kötetet bírálva említi, hogy igen kevés előfizetője volt a kötetnek: „Még mindnyájan emlékezhetünk arra az elszomorító tényre, hogy amidőn pár év előtt költeményeinek összes gyüjteményét közrebocsátotta, tiz előfizetője alig akadt széles e hazában . . ." (N 1883. dec. 8. A számot nem kell okvetlen szó szerint érteni.)

A részvétlenség késlelteti a megjelenést. Az első kötet, kisebb költeményei 1881. március végén, a második kötet, elbeszélő költeményei pedig csak 1881 októberében jelentek meg. Ezt követte még ez év őszén a füzetes kiadás.

A Hon már 1881. november 30-án így ír: „Abafi Nemzeti Könyvtárából megjelent a 93—100 füzet. E füzetekben befejezik Vajda összes költeményeinek második kötetét. Ára füzetenként 30 kr." E füzetek az év végére kötetenként is kaphatók voltak, mint a Nemzeti Könyvtár 21. és 22. kötetei, melyeknek fűzött ára 3 Ft, kötött 4 Ft 20 kr. Tehát olcsóbb, mint az első kiadás, mert azoknak fűzött ára 4 Ft, a díszkötésűeké pedig 6 Ft volt.

A KÖTETEK TARTALMA

Kisebb költemények:

A honárulókhoz
Atyámmal
Franciaországnak
A vörös sipkás
Régi dicsőségünk
A virrasztók
1858 végén (Hajótöröttek)
Washington
Luzitán dal I. II.
A hű nemzetnapszámos
Mátyás tréfája
Imre herceg
Jó barátok
Bojtár Bandi
A beduin
A kiállhatatlan szépről
Ártor és Ida
Keserű órában
Meghasonlás
Otthon
Búcsu
Édes álom, boldog álom
Nyári dél
A természetből
A gyilkos
Emlékkönyvbe
A cimbalmos
Egy szolgalelkü poétára
Gina emléke I—XXXII.
Husz év mulva
Végtelenség
A kárhozat helyén
A vaáli erdőben
A nyugtalan zarándok

Vége van
Jelenetek
Alkalmi vers
Boldog szerelem
Románc
Bartha végórája
Visegrádon
Székesfehérvárott
Gyermeklányok emlékkönyvébe
Nem ugy van ám
Tavasz felé I. II.
Tömlöctartó lehetett
Emlékkönyvbe
Csapongás I. II.
Költő barátomhoz I. II.
Memorandum
Annak sirján, kit ő szeretett
Évszakok
Napfogyatkozáskor
Angyal jár a földön
Don Juan
Liszt Ferenchez
Petőfi olvasásakor
Egyedül
A sirból
Aranykor
Találkozás előtt
Memento mori
Sirámok I—IX, XI—XVIII.
Szerelem átka I—XI.
A városligetben
Hajón
Rozamunda I—II—III.
Csillagok
A bikoli fák alatt
A szomoru szerzetes
A vén mosónő
Az apagyilkos

Második kötet:

Alfréd regénye
A jáborfa regéje
Mit kongnak, bongnak a harangok
Találkozások. Budapesti életkép.
Béla királyfi. Költői beszély.

Ha összevetjük ezt a kisebb költemények 1872-es kiadásával, nemcsak azt látjuk meg, hogy felvette az újabb verseket, hanem azt is, hogy elhagyta az összefoglaló címeket *(Elbeszélő költemények, Hazáról, Szabadságról, Vegyesek* stb.) A kötet elejére helyezte azokat, melyek a KK-ben *Hazáról. Szabadságról* cím alatt szerepelnek, de megtoldotta a sorozatot elöl *A honárulókhoz*, a végén *A hü nemzetnapszámos* c. versekkel. Mindkét cím önmagáért is beszél. E versek mögé helyezte a KK elbeszélő költeményeit *A jáborfa regéje* és a *Mit kongnak, bongnak a harangok* kivételével, melyek a II. kötetbe kerültek át. Majd ezeket követi a KK ún. *Vegyesek* c. ciklusa, amelyek közül elhagyta az *Éjjeleim* c. verset, viszont felvette a következőket: *Nem ugy van ám, Memorandum, Angyal jár a földön, Egyedül.* Továbbá a három ciklus verseit *(Sirámok, Szerelem átka, Gina emléke.)*, s ebben a kötetben is végére hagyta a fordításokat, melyeket megelőznek az 1872 után irott versek egészen az 1881. január 6-án megjelent *Csillagok* cimüig. Az újonnan felvett régebbi versekkel egy kicsit harcosabbá, támadóbbá tette kötetét, nem kellett a Kisfaludy Társaság néhány tagjának érzékenységétől félnie.

A kötet összeállításában Bartos Róza is segédkezett: „Az összes költemények két kötetét szintén én rendeztem férjem régi kiadása után és kéziratok meg ujságog (sic!) után." (Bartos Róza emlékiratai. Kézirat. 52. l. OSzK)

Ismertetés és kritika erről a kötetről is kevés jelent meg. A hallgatás okára Reviczky így mutatott rá: „Gyulai Pál magát nagy lirikusnak tartja, legutóbb nagyobbnak Tóth Kálmánnál, a »bősz poétánál«

és Vajda Jánosnál, akiről orrfintorgatással szokott beszélni . . . Még mindannyian emlékezhetünk a BSzle kritikájára Endrődi verseiről. Vajda János összes költeményeit ugyanez az akadémiai folyóirat ép most hallgatja agyon . . ." (A Hon 1881. dec. 25. Reviczky Gyula: Gyulai Pál lírája.)

Szana Tamás az Egy.-ben méltatja hosszabb cikkben az *Összes költemények* I. kötetét. Vajda azok közé a nagy tehetségek közé tartozik, akik nem tudnak alkalmazkodni koruk társadalmához, s így minden elismerésért meg kell küzdenie. A kritika eddig nem nagyon méltányolta, s nem igazi értékeit emelte ki. Talán csak Erdélyi János és Zilahy Károly tapintotta ki Vajda költészetének drága kincseit. A többiek a sötét színekről, a nyerseségről, a pesszimizmusról, a világgyűlöletről beszélnek.

Vajdánál a sötétenlátás nem beteges hangulat, hanem éppen ellenkezőleg, az egészségesebb életszemlélet bizonyítéka. S ezt a *Luzitán dalok*kal, a *Tavasz felé* c. verssel és a *Sirámok*kal igazolja. Majd szerelmi költészetének újszerűségét taglalja a *Szerelem átka, Gina emléke* és a *Rozamunda*-versek alapján. Legújabb költeményeiből pedig kiemeli mint legnagyobbakat, a *Husz év mulva, A kárhozat helyén, A vaáli erdőben* címűeket. (Egy. 1881. márc. 29. Melléklet a 87. számhoz. Szana Tamás: Vajda János.)

A FL névtelen cikkírója lényegében ismétli azokat a sablonos kifogásokat Vajda költészetével szemben, amelyek 20 év óta elhangzottak, (darabosság, szubjektivitás), de elismeri, hogy Vajda igyekszik teljesen kifejezni, amit érez és gondol, s ezt többé-kevésbé el is éri. *A virrasztók*, a ciklusok egyes darabjai, a *Tavasz felé, A kárhozat helyén* a leggazdagabb költői irodalmakban is számottevő versek lennének. (FL 1881. márc. 30. 383. l. Új könyvek.)

A Magyar Szemlében Bodnár Zsigmond terjedelmes cikkben bírálja Vajda költészetét. Beszél a Vajda körül támadt kettős viszonyulásról: a csodálókról és a megvetőkről. Egyik tábor sem tud igaz képet festeni Vajda tehetségéről. Pedig Vajda nem átlagos, középszerű ember, értéke azonban mégsem fog nőni, hanem veszít az eddigi elismerésből. Verseinek négyötöd része hibás, semmitérő. Hiányzik Vajdából az érzés melege. Érzelmei számtalanszor irracionálisak, annyira egyediek, hogy megmagyarázhatatlanok, s nem árulnak el sem igaz erőt, sem igaz mélységet. Egy-két versében van néhány fenséges sor *(Végtelenség, Husz év mulva)* amilyeneket csak Petőfinél lehet találni. Vajda szerencsétlenségének oka az, hogy két korszak határán született. „Ifjusága a haladás korszaka volt, ma nem lelkesednek, hanem gondolkoznak, mindent érteni és magyarázni kivánnak. Ezért nem illik bele Vajda költészete a korba. Ma a költők balladákat irnak és költői beszélyeket, mert azt szereti a közönség. Vajda ilyeneket nem tud írni, mert nála minden lyra, reflexiós lyra . . .", vagy ha ír, azok nem sikerülnek. (Magyar Szemle, 1881. I. k. 284—296. l. Bodnár Zsigmond: A lyra legujabb termékei.)

Az O—V (1881. XV. füzet), illetve a MNV 1881. XIV. füzet ápr. 3.) csak rövid hírben közlik az első kötet megjelenését.

A Hon névtelenje hosszabb áttekintést ad Vajda pályájáról s a kötetről. Lényegében azonban azokat a gondolatokat ismétli, amelyeket Szana Tamás írt le két héttel előbb. Azzal fejezi be, hogy az olvasóknak

hozzá kell szokniuk Vajda sajátságosan új hangjához. (A Hon, 1881. ápr. 14. 103. szám. Este.)

Inczédi László a Magyar lyra legujabb termékei c. cikkében foglalkozik Vajdával. Az első részben Lévay József, Fejes István és Szász Gerő költeményeit méltatja, a másodikban Vajdáét, akinél csak a sötét alaphangot tudja felfedezni. „Vajda minden dalában a kielégítetlen szenvedély elemi erővel nyilatkozik meg." (Hölgyek Lapja, 1881. máj. 8. 224. l.)

Asbóth János, aki szintén Vajda kisszámú baráti köréhez tartozott, az Ellenőr két számában foglalkozik a kötettel. A cikk első fele a szabadságharc utáni irodalmi élet taglalása, amelyet végül is úgy foglal össze, hogy pangás van az egész irodalmi életben, s ez alól csak Vajda kivétel, mert ő „a legnagyobb problémákra szegezte tekintetét, melyben lázas szenvedélyek tombolnak, hogy hirdesse minden keserüségét, kételyét, de mindenek felett azt, amit igaznak érez . . . Vajda ellen politikai véleményei és talán még inkább a mások iránti saját kiméletlensége miatt, egyidőben elment az üldözés addig a rágalomig, hogy a bécsi kormány által megvesztegetteté magát." Így jutott aztán oda, hogy nincsenek barátai, akik felkarolnák. A közönség pedig azért nem méltányolta Vajda verseit, mert benne élt Petőfi bűvkörében. Ezek után megrajzolja Vajda költői fejlődésének útját, hogyan indult el Petőfi hatása alatt, hogyan sikerült a 60-as évekre megtalálnia saját hangját. *(Tavasz felé, Gina ciklus, Végtelenség, A kárhozat helyén, A vaáli erdőben, A városligetben, Rozamunda, Csillagok.)* S végül abban látja Vajda jelentőségét, hogy a pangás idején új irányt mutatott: „. . . ápolta a népiesen tulemelkedő formákat, hangokat, eszméket, érzelmeket". (Ellenőr, 1881. okt. 6. és okt. 11., 501 és 510. szám. Asbóth János: Vajda János.)

Irmei Ferenc egy évvel később a karácsonyi könyvpiac könyvei között visszatér Vajda költeményeire, s azt bizonygatja, hogy a külföld is fel fog figyelni a Vajda versek egyetemességére, mert „. . . Vajda költeményeiben azon közös vonásokat és motivumokat fogja megkapni, melyek egy Longfellowban, Tennysonban, Byronban az emberit a nemzeti fölé emelik . . ." (N 1882. dec. 21.)

A legutolsó recenzió erről a kötetről 1883 februárjában jelent meg a Jász—Nagykun—Szolnok c. lapban. Megállapítja ez is, hogy Vajda borongó, tépelődő, közel van a szentimentalizmus és a világfájdalom bizonyos fokához. A gondolatok mélysége, a kifejezés választékossága ad értéket költeményeinek. Kiemeli a versek közül *A kárhozat helyén, Hajón, A vaáli erdőben* című*eket*. (Jász—Nagykun—Szolnok, 1883. febr. 18. Spectator: Vajda János összes költeményei.)

DAL ÉS BESZÉLY. Újabb lyrai költemények. Ábel és Aranka Írta: Vajda János. Jankó János rajzaival. Franklin Társulat Könyvnyomdája. Budapest 1884.

Vajdának ezt a kötetét semmiféle propaganda, előfizetési felhívás, ajánlás nem előzi meg. A korabeli sajtó már csak mint tényt rögzíti a kötet megjelenését. Ez azért meglepő, mert a lírai költeményeknek

általában, s ezen belül Vajdának alig van olvasóközönsége, tehát a Franklin Társulat így semmiféle anyagi haszonra nem számíthatott a kötet megjelentetésével. Csak két évvel előbb járta meg: kiadta Vajda elbeszéléseit *(Elbeszélések. Irta: Homonnai Béla.* Budapest 1881.) s alig kelt el belőle néhány kötet, végül is — Bartos Róza emlékiratai szerint — szekérrel szállították a megmaradottakat Vajda lakására, aki 10 forintért adta el egy hentesnek az egészet húst csomagolni. Igaz, egy részvénytársaság megengedhette magának, hogy olykor egy-egy haszonnal nem kecsegtető könyvet megjelentessen. Valószínű, hogy Vajda is, a kiadó is az *Ábel és Arankától* remélte a sikert, ugyanis a kor a költői beszélyeket, balladákat kedvelte. Bár az is igaz, hogy az olvasó közönség nagy része, a VÚ olvasótábora ismerte a „beszély"-t, *Ábel és Aranka* néhány hónappal előbb jelent meg a lap hasábjain. (1883. máj. 13. 20.) Így mint üzleti vállalkozás nem sokat jelenthetett a kötet sem Vajdának, sem a Franklin Társulatnak. Bartos Róza írja, hogy ebből a könyvből sem kelt el egy példány sem, akárcsak a többiekből, de az ő amugyis kétes értékű szava jelen esetben nem vehető számításba, mert akkor már nem élt Vajdával, Bécsben lakott, s nem tudhatott az elkelt vagy megmaradt példányok számáról. Kapott egy díszpéldányt Vajdától: „Mikor Ábel és Aranka megjelent, férjem azonnal megküldte nekem a tiszteletpéldányt, díszkötésben a mit ő kapott, azt irta nekem, engem illet mert az én eszmém . . ." már ti. a vers eszmei mondanivalója, ugyanis Róza azt vallotta, hogy az igazi szerelem olyan, mint az anya szeretete a gyermeke iránt, s tehet a gyermek bármit, az anyai szeretet el nem múlik. (Emlékiratai, 52. l.) A kötetnek másféle kapcsolata is van Bartos Rózával. Az illusztrációkhoz ő állt (ült) modellt Jankó János grafikus művésznek. Erről is beszámol emlékirataiban. Vajda kívánsága szerint Rózának úgy kellett felöltöznie, mint amikor a kutat húzta Vajda első látogatásakor Budán, a Fő utcában. A rajzok leányalakjának arca valóban hasonlít Bartos Rózához. A kérdés csak az, hogy mikor készültek ezek a képek. Jankó bizonyára nem ment Bécsbe, hogy Rózát lerajzolhassa. Az illusztrációk nemsokkal a kötet megjelenése előtt készülhettek. (1883. nov. 15. Első recenzió november 17. Fővárosi Lapok.) Bartos Róza 1882 márciusától Bécsben él. A kapcsolat a házasfelek között nem szakadt meg. Vajda 1883 szeptemberében Bécsben járt. Bécs fejlődéséről és a Bécsben látott kiállításokról beszámolt a VÚ-ban (1883. okt. 7. 40. sz. 649—650. l.) *Bécsi dolgok* című tárcájában. Erre a látogatásra Bartos Róza még 50 év múlva is emlékezett, mert egy Pásztor Árpádhoz írt levelében (1927. március 12.) (kézirat OSzK; Vajda Jánosné levelei) azt mondja, hogy 1884 áprilisában, amikor Bécsben a villamossági kiállítás volt, Vajda nála lakott. Az emlékirataiban nem áprilisra teszi ezt a látogatást, hanem azt írja, hogy szeptember 10-én Vajda Bécsbe érkezett Nagy Miklóssal együtt. Meg is látogatták mindketten a gyermekágyból lábadozó Rózát. Vajda e látogatás alkalmával írta a cikket a VÚ-ba és a két melléklapba az „Elektrische Ausstellung"-ról. (Emlékiratai, 190—191. l.) Az emlékiratban nem lehet követni az eseményeket, mert itt adja elő a két gyermek halálának zavaros történetét, ide szövi bele Gina élettörténetének leírását is. Feltehető, hogy Bartos Róza 1883. szeptember közepe és november eleje között valamikor Pesten volt, s ez

idő alatt készítette róla a rajzokat Jankó János a *Dal és beszély* illusztrációi számára. A pöriratokban Vajda azt vallotta, hogy 1883 decemberében felesége két hétig nála lakott Pesten.

A kötet gazdag díszítéssel jelent meg november közepe táján. A címlap előtti oldalon Vajdáról készült idealizált tollrajz. A kötetben négy teljes oldal nagyságú rajz van: az első egy nőalak, aki egyik kezében a *Végtelenség* című könyvet tartja. A második, harmadik, negyedik szövegközi rajz az *Ábel és Aranká*ban. A kötet 92 számozott lapot tartalmaz, amelynek kétharmadát az *Ábel és Aranka* foglalja el, s a következő verseket tartalmazza:

Megnyugvás
A feledhetlenhöz
Páros dalok
Ha szépet látok
Szemközt
Tanács elkeseredett, világfájdalmas lelkeknek
Sirboltban
Az üstökös
Ábel és Aranka I. II. III. ének.

Vajda tehát csak azokat a verseket vette fel, amelyeket legutóbbi kötetének megjelenése óta (1881) írt. Nem időrendben helyezte el őket, hanem a legkésőbb keletkezettet vette a kötet élére, s a legjobbal zárta be a lírai versek sorát. A két vers *(Megnyugvás, Az üstökös)* gondolatai egymást kiegészítve, egymással feleselnek: a végtelenség gyűrűjét az üstökös egyenes pályája töri át. Mélyen emberi a kötet akusztikája is így: a végtelen jövőt jósolgató kihívásra a társtalanság fájdalmas büszkesége válaszol.

A kötet első ismertetése a FL-ban jelent meg. Várnai B. Sándor szónokias hangú kritikáját a szerkesztő lapalji jegyzetben kénytelen kiigazítani. (FL 1883. nov. 17. 269. sz. 1716—17. l. Várnai B. Sándor: Egy uj kötet költőjéről.) A MNV rövid hírben tudósít a megjelenésről, általánosságot hangoztatva azzal fejezi be a cikkecskét, hogy a behatóbb méltatást igénylő kötetből közli mutatványként a *Szemközt* c. verset. (1883. nov. 18. 46. sz. 734. l.)

Az Egy. Irodalom rovatában a kötet adatait ismerteti, 30 sornyi szöveget szán az *Ábel és Arankának*, s a lírai versek közül *Az üstökös* szövegét hibásan („mérhetetlen") közli. (Egy. 1883. nov. 25. 324. sz.) A VÚ is csupán egy hír erejéig csatlakozik az előző lapokhoz. Azt állítja, hogy a Révai Testvérek kiadásában jelent meg a kötet, s mutatványul a *Megnyugvást* közli. (VÚ 1883. dec. 2. Irodalom és művészeti rovat.) A PN szerkesztőségi cikke a *Megnyugvást* Vajda költői hitvallásának nevezi, melyet minden Vajda-tisztelő élvezettel fog olvasni. *Az üstökös*t tartalmilag megkapónak, formailag gyönyörűnek ítéli.

Már úgy látszik, hogy ez a kötet semmiféle érdemleges megnyilatkozásra nem készteti a kritikusokat, amikor Szana Tamás a N-ben ír, az általa szerkesztett Koszorúban pedig Prém Józseffel írat hosszabb bírálatot. Mind a ketten azt igyekeznek megmagyarázni, miért övezi Vajdát nagy részvétlenség. Az okot abban jelölik meg, hogy

Vajda költeményeiben nehezen lehet megtalálni a szépséget, gondolatait, érzelmeit durva, csiszolatlan formában közli. Mind a ketten beszélnek arról, hogy a hivatalos irodalmi körök mellőzik Vajdát. Szana szerint: „Az a bírálat, mely minden egyes alkalommal a hagyományos mérőfa alá szereti állítani a halhatatlanság candidatusait, és szigoruan megköveteli, hogy azok, akiket soraiba befogad, e mértéknél sem kisebbek sem — ami talán még megbocsáthatatlanabb bün volna — nagyobbak ne legyenek: kedvét sehogysem találhatja olyan költőben, kinek összes müködése ugyszólván protestació a hagyományos szabályok ellen. Ezek a jó urak félelemből s talán meggyőződésből is ellenségei a forradalmárnak, mert minden pillanatban attól rettegnek, hogy a rakoncátlan szellem egy fölvigyázatlan pillanatban könnyen izre-porra törheti az addig sérthetetlennek ismert korlátokat. A müvészet szent törvényeit látnák veszélyeztetve az által, ha ez irány elismeréséhez helyeslésükkel járulnának." Prém József még konkrétebben fogalmazza meg, hogy kikkel is van Vajdának baja: „Igaz ugyan, hogy Gyulai Pál, akivel személyes természetű bajai vannak a költőnek, nem sokat tart Vajdáról; az is tudvalévő, hogy Beöthy Zsolt mostohán bánt el vele az irodalomtörténeti kézikönyvében és azt is sokszor emlegették, hogy Toldi Ferenc nem méltatta arra, hogy életrajzos nagy anthologiájába felvegye őt . . ." Ez a két ismertetés azt is elárulja, mi volt az oka e kötet agyonhallgatásának: a kötet maga, illetve a *Megnyugvás* c. vers. Annyira megdöbbenthette a nyilt támadás az újságirókat, lapszerkesztőket, hogy senki nem merte vállalni a kritikával járó nehezteléseket sem az egyik, sem a másik oldalról. Szana csak annyit mond a versről, hogy az Vajdának legalanyibb költeménye, Prém pedig nyilván erre célozva mondja a következőket: „Ugy hiszem Vajda nem is lesz sohase igazi kedvence a nagyközönségnek. Sokkal különösebb a világnézete, mely ujabban mind szivesebben hajlik a cinizmus felé, semhogy a többség érzelmeinek tudna szószólója lenni; sokkal bizarrabb gondolkodású, semhogy a természetesebb mindennapi emberek egyetérthetnének vele, és sokkal önzőbb, semhogy másnak is adna hangot, mint a mi saját egyéniségéhez tartozik . . . Individualitása zsarnokmódra nyilvánul meg egész költészetében. Nem alkuszik meg a körülményekkel, nem tekint körül, nem törődik semmivel, csak önmagával." A *Megnyugvás*ról szólva, Prém a tartalomról a formára igyekszik átterelni a figyelmet. Szana is erről beszél részletesen, s szemére veti Vajdának a nehézkes és homályos kifejezéseket, a mesterkélt szórendet, a döcögös sorokat és a kezdetlegességig gyönge rímelést. Prém *Az üstököst*, a *Páros dalokat* és a *Ha szépet látok* című verseket emeli ki, mint legszebbeket, Szana csak *Az üstököst*. (N 1883. dec. 8. 337. Szana Tamás: Vajda János uj kötete. illetve: Koszorú. 1884. jan. 20. 3. sz. 43—45. l. Prém József: Vajda János uj kötete.)

A felsoroltakon kívül állítólag még jelent meg egy ismertetés Irmei Ferenctől, de a Harmonia c. zenei közlöny megjelölt száma (1884. jan. 1. sz.) nincs meg egyik könyvtárban sem.

UJABB MUNKÁI. Révai Testvérek kiadása. Budapest 1887.

A sikertelen kimenetelű 1883-as vállalkozás után *(Dal és beszély)* Vajda egyelőre nem gondol újabb kötet kiadására, pedig közben elmúlik írói pályájának negyven éves fordulója is. Egyéni életének zavaros két esztendejében (1884—85), amikor házasságának felbontásával kínlódik, nem szűnik meg verset írni, sőt 1885 a versek szempontjából egyik legtermékenyebb esztendeje. E két évben három komolyabb tanulmány is jelenik meg, melyek növelhetnék önbizalmát. Koroda Pál a Magyar Salonban (1884. aug.) hosszabb cikkben méltatja Vajda érdemeit, Kolozsvári Aladár az Élet és Irodalomban pályájának első szakaszát értékeli (Vajda János lírája. 1884. szeptember. 39—40. sz.) Palágyi Menyhért pedig a Koszorúban keresi meg Vajda helyét a magyar líra történetében. (Vajda János és a magyar lira. 1885. máj. 17., 24., 20., 21. sz.) A hivatalos elismerés azonban továbbra is elmarad. Az Akadémia új jelöltjei közé Vajdát nem vették fel. A Koszorúban valaki ezt szóvá teszi (Pont: Vajda János és az Akadémia. Koszorú, 1885. ápr. 19.) „... a lapok közölték a halhatatlanságra előjegyzett tudósok és muzsafiak névsorát. E névsorból természetesen csak Vajda János neve hiányzott. Az Akadémia (szépirod. osztálya) e nevet nem ösmeri: ép ugy mint a Petőfiét sem ... Mit keresne ott ... az igazi nagy költő ... Van-e helye ott a lángelménck, ahol Közli Józsefek, a tudomány téglahordói és vályogvetői tanyáznak ... És mit keresne Vajda János abban a testületben, melyből a klikk-szellem mételye terjedt szét az egész magyar irodalomra? Lehet-e a költő szabad egyéniségének helye ott, ahol az irigyek és törpék egymás közt megúllapodtak, hogy egymást kölcsönösen magasztalják, és a pénzt, amelyet a nemzet áldozatkészsége tesz le az irodalom és tudomány szent oltárára, maguk között felosszák ..." A panasz és a vád lényegében ugyanaz, mint másfél évtizeddel előbb: Vajda nem érvényesülhet az irodalmi életben uralkodó klikk-szellem miatt. A *Dal és beszélyről* érdemleges kritika alig jelent meg. A kötetből alig kelt el néhány példány. Kiadó nem igen akadt volna, amely újabb kísérletet tegyen a közöny falának áttörésére. Vajda talán panaszkodhatott is emiatt közvetlen környezetének, mert 1886 áprilisában a magyar írók és újságírók szövetkeztek arra, hogy országos mozgalmat indítanak Vajda érdekében egy új kötet megjelentetésére. Milkó Izidor szerint Nagy Miklós kezdeményezésére állottak össze Vajda műveinek kiadására és forgalombahozatalára, s ezerszám röpítették széjjel az országban a Rákosi Jenő által megírt meleghangú felhívást. (Bácsmegyei Napló, 1923. jan. 14. Baedecker: Vajda János.) Milkó azonban rosszul emlékezett, mert Ábrányi Emil cikkében Vajda halála után Eötvös Károlyt nevezi meg a Felhivás megfogalmazója gyanánt. (Budapesti Napló, 1898. 93. sz.) Valószínűbbnek látszik, hogy ezt Ábrányi tudta pontosabban, hiszen Milkó csak később csatlakozott a mozgalomhoz, Ábrányi viszont a szervezkedés egyik mozgatója lehetett. Ezt elárulja Vajda egyik levele is, melyet Ábrányihoz intézett ebben az időben, s amelyben éppen a kiadással kapcsolatos észrevételeit mondja el, s Eötvöst is emlegeti:

Szeretett kedves jó Kolléga!

Utólag jut eszembe, hogy jó lesz a fölhivásban a szerkesztőségeken kivül a szerző lakását is megjelölni, mint ahova szintén lehet az előfizetést beküldeni. Találkozhatnak, akik épen ide kívánják gyüjtésök eredményét intézni. Egyébiránt amint önök gondolják. Lakásom Üllői-ut 24.

Szintén utólag arra gondolok, vajjon nem lenne-e jó az előfizetés összegét csekélyebbre, talán füzetenkint 1 forint 50 krajcár, tehát a kettőt 3 forint és diszkötésért 6 forintra tenni? A mint Önök beszédéből kivettem, önök is inkább a középrendü, tehát kevésbé tehetős közönségre számítanak, tehát talán célszerübb lenne a kisebb összeg. De ezt is csak ötletként említem, — nem mérvadó egyéni véleményem. Határozzanak Önök, amint jobbnak látják.

És most még csak azt, hogy el vagyok telve csodálattal és hálával Önöknek irányomban tanusitott nemeslelküségeért. Sőt mondhatom, tegnapi elválásunk után szinte megdöbbentem és elszégyeltem magamat fajankóságom miatt, hogy egy szót sem tudtam előhozni ebbeli érzelmeim tolmácsolására.

Amit Önök tesznek velem, az oly szép, nagyszerű, oly sok, hogy ugy érzem, mintha eltörpülnék és összeesném ennyi jóság sulya alatt.

Kérem legyen szives ebbeli hangulatom őszinte vallomásának Eötvös kolléga előtt is kifejezést adni. Legközelebb arról óhajtok vele beszélni, nem lehetne-e annak valahogy módját ejteni, hogy olykor összejönnénk vele és hallgathatnánk rendkivül érdekes és tanulságos előadásait.

Magamat határtalan becsü, ohajtott rokonszenveikbe ajánlva vagyok hálás tisztelője

Vajda János.

(A levelet közölte Kerekes György: Vajda János élete és munkái c. művében. Bp. 1901. Előbb: O—V 1900. 998. l.)

Április 20-i keltezéssel, május 2-án jelenik meg a

„Felhivás
a magyar szépirodalom igaz barátaihoz.

Vajda János költőnk érdekében intézzük szavunkat a müvelt közönséghez. Vajda János géniusza nagy és szép költői alkotásokat teremtett, melyek tartalom, hangulat, eszmék ujsága és gazdagsága tekintetében legnagyobb költőink alkotásaihoz méltán hasonlithatók. De müvei még ma nincsenek eléggé elterjedve, azokat még ma sem ismeri eléggé a müvelt közönség. Mert müködése oly időkre esik, amikor nagy külső változások kötötték le a nemzet figyelmét és mert géniusza a divattal és a napi hangulattal soha sem kacérkodott. Ezért anyagi siker nem jutalmazta munkásságát. S ezért — meg kell vallanunk — az anyagi függetlenség hiánya miatt Vajda János még ma sem élhet annyira költői hivatásának a mennyire máshol a közönség pártfogása középszerű tehetséget is fölhatalmaz. És ez annál szomorubb, mert Vajda János költői pályája még mindig emelkedőben van. És igy a napi gondok, a másnemü foglalkozás nyomasztó terhei oly költői erőre nehezednek, mely lehangoló körülményektől függetlenebbé téve: könnyebb és biztosabb szárnyalással érhetné el hivatásának

magaslatát. Azt hisszük, hogy fölhivásunk indokát és célját a föntebbiekben eléggé körvonalaztuk. És ezzel a müvelt magyar közönséghez fordulunk, mely szép és érdemes célok előmozditása elől még sohasem zárkózott el.

Vajda Jánosnak két kötet költői és prózai munkájára nyitunk előfizetést. Az egyik kötet hat-hét év költői munkásságát foglalná magában a legujabb időkből; a másik kötet Vajda zamatos prózájának volna válogatott gyüjteménye, mely azokat a dolgozatokat tartalmazná, melyeket a költő utleirások, esthetikai és társadalmi cikkek, élet- és jellemrajzok, birálatok, kisebb essayk stb. alakjában harminc esztendő óta bocsátott közre. Egy-egy kötet körülbelül 14—15 ivet foglalna magában. Az előfizetés határideje: junius vége.

Egy-egy kötet előfizetési ára 2 frt. összesen 4 frt; diszkiadásban kötve 8 frt. Az előfizetések az e felhivást közlő lapok szerkesztőségeihez vagy a szerzőhöz, Üllői-ut 24., intézendők.

Kelt Budapesten, 1886 évi április 20-án.

Ábrányi Emil	Greesák Károly	Rákosi Jenő
ifj. Ábrányi Kornél	Hegedüs Sándor	Silberstein Adolf
Bartók Lajos	Irmei Ferenc	Szabó Endre
Beöthy Zsolt	Jókai Mór	Szana Tamás
Berczik Árpád	B. Kaas Ivor	Tolnay Lajos
Bródy Zsigmond	Kazár Emil	Törs Kálmán
Csávolszky Lajos	Dr. Kenedy Géza	Urváry Lajos
Csukássi József	Komócsy József	Vadnay Károly
Dalmady Győző	Mezei Ernő	Dr. Várady Antal
Eötvös Károly	Mikszáth Kálmán	Veigelsberg Leo
Falk Miksa	Nagy Miklós	Visi Imre"

(Pesti Napló, 1886. május 2. Reggeli kiadás, 121. sz.)

A felhivást május 2. és 9. között a következő lapok közölték: Egy. FL, N, BH, VÚ, O—V.

A PN hosszabb cikkel vezette be a Felhivást, melyben hangsúlyozza a vállalkozás célját: Vajdát anyagilag függetlenné tenni, hogy tehetségét egészen költői hivatásának szentelhesse, s megszabaduljon a másnemű foglalkozás terheitől. Azzal ajánlja olvasóinak a müvet, hogy nem áldozatot hoznak, ha megrendelik, hanem gazdag élvezetet szereznek maguknak, és erkölcsi kötelességüket teljesitik. Az utolsó mondatban a hölgyekhez fordul, hogy tekintsék feladatuknak lelkesen támogatni az irodalom e szent ügyét, és szerezzenek minél több előfizetőt.

A N hasonlóképpen meleg szavakkal fordul olvasóihoz az ügy sikerének érdekében. A pályatársak némi jólétet, nyugalmat s a nyilvános elismerés által egy kis elégtételt kivánnak Vajdának nyújtani. (N 1886. május 2. A magyar közönséghez.)

A VÚ A költő jutalma cimmel mondotta el az irók tanácskozásának gondolatait: „A magyar irók és a sajtó munkásai meggondolva azt, hogy Vajda János költői gazdag erét anyagi gondok miatt elapadni hagyni bün lenne a magyar irodalom iránt, hogy kötelességük azt megmenteni, s oly helyzetbe hozni, hogy ujabb kincsekkel gazdagithassa a nemzeti genius költői alkotásai tárházát"... (Következik a felhivás szöveg.) (VÚ 1886. május 9.)

Az előmunkálatok során tehát tisztázták a kötetek tartalmát, meghatározták a terjedelmet, gondolatokat adtak Vajdának az előszó megírásához, s abban reménykedtek, hogy ezzel a vállalkozással Vajdának gondtalan életet biztosítanak. Ehhez legalább 2500—3000 előfizető kellett volna, azaz 10 000 forint tiszta jövedelem, mely évi 4—500 Ft. kamatot jelentett volna. Két évvel később ugyanez az író-társaság évi 1000 Ft állami támogatást kért Vajda számára Csáky minisztertől, így esetleg arra is gondolhatunk, hogy merészebb álmaik voltak e felhívással s az egész vállalkozással.

Hiábavalónak bizonyult azonban minden fáradozás, lelkes és hízelgő ajánlgatás, a közönyt nem oldotta fel semmi. Májusban a szabadkai tömeges rendelés kivételével mindössze 22 példány előfizetését nyugtázták a lapok. Szabadkán, ahol Vajdának barátai, ismerősei, vadásztársai voltak, Milkó Izidor és Miloszavlyevits Milán buzgólkodása nyomán néhány nap alatt több mint száz előfizető írta alá az íveket. Vajda több ízben küldött előfizetési ívet Milkó számára. Egy alkalommal a következő sorok kíséretében: *Tisztelt kedves jó Kollega! Méltóztassék ezen ivekkel belátása szerint cselekedni. Amint az eddigi eredményt a lapokból láthatja, illetőleg nem láthatja, az a várakozások mögött marad messzebb, mint gondoltuk...* (Sch 21. l.) Néhány nappal később újabb levelet és íveket küld Milkónak s a következőket írja: *Itt küldök hát ismét 20 db ívet. Ha netalán Miloszavlyevits urnak vagy más jó akaróknak is volnának alkalmasnak vélt embereik más vidéki városokban, méltóztassék nekik is adni íveket, ha t. i. ők maguk kérik. Küldhetek még többet is. Sajnálom, hogy e percben nincs időm tolmácsolni hálaérzelmeimet Önök nemeslelkűsége iránt, mely még itteni irodalmi köröket is őszinte lelkesedésre ragad. Szabadka ez idő szerint ugy viseli magát, mintha nem is Budapest, de ő volna az ország fővárosa, a nemzeti irodalom és kultura központja...* (Sch 22. l.)

A PN május végén példaként emlegeti a szabadkai gyűjtés eredményét, s annak az óhajának ad kifejezést, hogy bárcsak más vidéki városokban is hasonló mozgalom indulna Vajda műveinek terjesztése érdekében. (PN 1886. máj. 28. este. Vajda János és Szabadka.) Az Egy.-ben Palágyi Lajos ír Vajdáról, a felhívásról, a közönség részvétlenségéről: „... ez a felhivás érdekes fényt vet irodalmi állapotainkra. És még csak fog vetni, mert a következő kérdésekre kapunk majd feleletet: Van-e már nálunk a müvelt közönségnek oly része, mely az iskolán tul is foglalkozik még irodalommal? Meg kell-e előbb halni a költőnek, hogy érette kissé fölhevülni tudjunk?" (1886. máj. 30. Palágyi Lajos: Vajda Jánosról.) Ugyanezen a napon az Egy. még hírrovatában is ajánlja a köteteket, s így summázza a vállalkozás mottóját: „Nyugalmat és tisztes megélhetést a magyar költőnek!" Példának állítja Szabadkát az egész ország elé.

Milkó a gyűjtőmunka mellett cikkeivel is támogatja a kiadás sikerét. Június 3-án a FL-ban Egy költőnk és a közönség címen ír propagandacikket, melyet így fejez be: „Ha ... igazi barátja vagy az irodalomnak, akkor ne elégedjél meg azzal, hogy megveszed a könyvek egy példányát, hanem fogj egy ivet, járd be vele ismerőseidet és mondd meg nekik: tiszteltetem őket, irják a nevöket a megrendelési ivre és szerezzék meg ezt a két kötetet..." Sajnálattal állapítja meg, hogy úgy kell fogdosni az előfizetőket, mint valamikor a katonákat:

kötéllel. Valaki azzal utasította vissza az aláírást, hogy ez nem egyeztethető össze a magyar irodalom méltóságával.

Vajda június első napjaiban Milkóhoz írt levelében a nemesség ellen fakad ki, amiért nem támogatják ügyét: *De már az bizonyos, hogy gentry mágnás meg vannak dögölve — már legalább a nemzeti kultura számára. Csak a munkás középosztálytól lehet valamit várni . . .* (Sch 22—24. l.) Majd egy másik levélben saját magát okolja a sikertelenségért: . . . *Hogy eddig nagyobb siker nincs, annak legfőbb oka az én élhetetlenségem. De már itteni barátaim is annyira indignálódnak, hogy még egy ujabb kirohanást terveznek . . . Részemről pedig most fogok majd még vagy 2—300 ivet szétküldeni névjegyemmel jó helyekre . . .* (Sch 25. l.) Az egyik névjegy megvan az OSzK-ban a következő szöveggel: *Becses figyelmébe ajánlva ez ivet szives támogatását kéri hazafiui tisztelettel Vajda János. 1886. junius 11.*

Vadnay Károly, a FL szerkesztője valamit kihagyhatott a Milkó propagandacikkéből, mert Vajda a következőket írja az előbb idézett levélben: *Gondoltam, hogy Vadnay, ez undok vörös disznó, ki szemben legjobb barátomnak mutatja magát, de a „klikk" egyik legravaszabb cinkosa, megherélte Ön cikkét. Egy nyilatkozattal ugyancsak le lehetett volna ütni, mert az közel jár a rágalmazás becstelenségéhez, midőn egy szerkesztő az iró neve alatt megjelenő cikket értelméből kiforgatja és pláne egy másról irt cikkben egyszerre két egyént kompromittál.*

Ez a levél is mutatja, hogy a hangulat felforrósodott. Az írók újabb kirohanást terveznek. A részvétlenség, a közöny mindenkit idegessé tett, aki ebben az ügyben tevékenykedett. Nyilván a vérmes remények megsemmisülése fokozza az izgalmakat. Van ebből az időből egy Vajda-levél az OSzK-ban, mely jól mutatja Vajda lelkiállapotát: *Kedves pályatárs! No hát ! Ime itt van! Csak kérem méltóztassanak valami nagyot lőni abból az ujdondászi kruppágyuból ennek a siket publikumnak — nem különben aztán ha meg se nő a fü bizonyosan oda lesz — a ló — kérem ez iveket átadni az előf. gyüjtésre kegyes és magasztos hajlamot érző kollegáknak hálás tiszteletem és szives kérelmem kifejezésével vagyok hü tisztelője Vajda János.* Június 20-án megismétlik a felhívást. Az előbbi harminchárom íróhoz még hatan csatlakoztak. Vajda Nagy Miklóst kérte meg, hogy járja végig a szerkesztőségeket, hogy ezt a tényt feltétlen írják meg az újabb felhívás közlésekor. A csatlakozott írók a következők voltak: Dr. Ágai Adolf, Beksics Gusztáv, Benedek Elek, Degré Alajos, Láng Lajos és Milkó Izidor. Így végső soron 39 író szívügye volt ennek a vállalkozásnak a sikere. Az újabb felhívást a fentebbi lapok közölték, a FL-t kivéve, amely csak néhány soros hírben jelzi, hogy utánvéttel is meg lehet rendelni a köteteket. A felhívást megelőző bevezetőben hivatkoznak arra a szerkesztők, hogy bizonyára a váratlan politikai izgalmak terelték el a közönség figyelmét a könyv megjelenéséről. Valóban izzó politikai hangulat uralta 1886 tavaszát. Janszky tábornok márciusban megkoszorúzta az 1849-ben Pestet lövető Hentzi tábornok szobrát. Ez annyira felháborította a magyar hazafiakat, hogy hosszú időn át tömegtüntetéseken követelték Janszky leváltását, akit végül is a király áthelyezett egy lengyelországi ezredhez. Vajda egy Milkóhoz írt levélben még a tavaszi fagyokat követő hőségre is hivatkozik, mint amely megijesztette a gazdákat, és II. Lajos bajor király

tragikus szerencsétlenségére, aki belefulladt egy tóba. Az uralkodó körök figyelmét ez vonta el az irodalmi eseményektől. (L. Sch 26—27. l.).

Ágai nem egyszerű csatlakozással vett részt a vállalkozásban, hanem cikket is írt a FL-ba az ügy érdekében. (Csicseri Bors: Sobri Jóska és Vajda János. FL 1886. jún. 23.) Cikke elején elmondja: a Sobri Jóskáról szóló fércművet 20 000 példányban jelentették meg, Vajda számára meg alig lehet előfizetőket találni. Tudja, hogy ezzel a cikkével is Sobri Jóska malmára hajtja a vizet, s gúnyosan így fejezi be cikkét: „Éljen Hungaria! Éljen Sobri Jóska! Éljen Vajda János is — ha tud! És nagy meg nem álmodott sikere lesz ennek az én nézetemnek, ha általa tizedrész annyi megrendelője akad Vajda János költeményeinek, mint a mennyi jutott e soraim következtében a Sobri Jóska kiadójának."

Milkó még szeptemberben is ostorozza a közönséget panaszos tárcájában: „... mig a Nem illik cimü ábécés füzet négy kiadást ért négy hét alatt (a müveletlennél is rosszabb félmüvelt közönség kegyelméből), addig Vajda János részére nagy dobbal, reklám trombitával előfizetőket fogdosó erőszakoskodással, valóságos irodalmi kortyeskedéssel lehet csak pár száz vevőt szerezni." (FL 1886. szept. 17. Milkó Izidor: Panaszos tárca.)

Június végére — a lapok nyugtázása szerint — kb. 200 előfizetője volt a kötetnek, Vajda ekkor már csak 500 előfizetőről álmodozik. Így ír Milkónak: ... *Lehet azonban, hogy még fölpezsdül az érdeklődés. A munkát most rögtön akartam nyomatni ... 500 előfizetés az enyém, azon tul, ha péld. ezer lenne, én adok neki* [a kiadónak] *400 Ft-ot, de fájdalom, aligha leszek kénytelen ezzel a szives, szerencsés kiadással. Hacsak 500 lesz, az is jó lesz ...*" (Sch 26—27. l.)

Ha nem is a várt tömegben jelentkeztek az előfizetők, annyi már volt, hogy meg lehetett kötni a szerződést a kiadóval. A Révai Testvérek vállalkoztak a kiadásra. Vajda Milkóhoz írt leveleiből kiolvasható, hogy Vajdáé lesz az előfizetés összege, a megjelenés után a további előfizetés is a kiadóé, meg a terjesztés joga is. Ezt az egész ügyet egy bizottság intézte, amelynek pénztárnoka Nagy Miklós volt, aki összegyűjtötte az előfizetéseket, s a könyv megjelenése után 3 nappal elszámolt Vajdának. Végül 550 előfizető és utánvételes megrendelő jelentkezett. A szerződés szerint Révai kötelességet vállalt a szép kiállításra, ez egyébként érdeke is volt, hogy a tetszetős külsejű könyvet a piacra kidobva, eladhassa nagy mennyiségben; — továbbá ő küldi szét az előfizetőknek is a könyvet, ő ad a szerkesztőségeknek ismertetésre tiszteletpéldányt. A könyv kötése lassan készült, s folyamatosan bocsátották ki a példányokat; a könyvkereskedésekben előbb jelent meg, mint ahogy kielégítették az előfizetőket. Voltak, akik még novemberben sem kapták meg a könyveket, amit szóvá tettek, s Révai azzal csillapította le a kedélyeket, hogy végül is mindenkinek kötött példányt küldött. (Sch 33. l., továbbá: Bácsmegyei Napló, 1923. január 14. Baedecker: Vajda János.)

Vajda számára 2000—2500 forintot jelentett ennek a kötetnek a kiadása, ami igen tekintélyes összeg volt a maga korában. Milkó azt írta az elszámolás idején, hogy Vajda egy fél esztendei példátlan túlzással kifejtett agitáció után „talán egy éven keresztül anyagi gondok-

tól függetlenül élhet". FL 1886. okt. 20. 2119—22. l. Milkó Izidor: Vajda János prózája.) Vajda maga is nagyon meg volt elégedve. Milkóhoz így ír erről: *Ezek a derék kollegák igazán atyailag bánnak velem. Valósággal gyámság alá helyeztek. Nagyon meg vagyok elégedve. Jóvá tettek mindent, a mit Gyulay et consortes vétettek. Ki vagyok békülve velük és világgal. Ez a nagy haszna meg van a vállalkozásnak. Azt hiszem még ezután is kiterjesztik gondoskodásukat élhetetlenségemre. A mit pedig Ön és Mil. M. tettek, az fittyet hány minden hálálkodási erőködésemnek. De gondolom, még az egész becsületes sajtó és irodalom is mélyen meg van hatva önök emlékezetes, fényes pédát adó, nagyszerű működésük által. Föl lesznek írva, mint az irodalompártolás Napoleonjai* . . . (Sch 30—31. l.)

A kötetet 1886. szeptemberre ígérte a kiadó, október közepén jelent meg a következő címlappal: *Vajda János Ujabb munkái.* Közrebocsátja egy e célra alakult irói társaság. Budapest. Révai Testvérek kiadása. (IV. Váci utca 11.) 1887. Díszkiadásban két kötet egybekötve. I. kötet: *Próza.* 290 lap, a második kötet: *Költemények.* 162 lap. A második kötet végén, az utolsó lapon a tartalomjegyzék előtt: Névsora azon íróknak, a kik e kötetekre az előfizetési fölhívást kibocsátották. (A fentebb felsorolt 39 író neve.)

A kötet valóban díszes kiállítású. Színes, aranyozott, keleti motívumokkal díszített kötéstáblán középen arany betűkkel Vajda neve. A nyomdai munkát a Pallas Részvénytársaság Nyomdája végezte, a kötést a hátsó tábla szerint: Leipzigben Gustav Fritzsche Kgl. Sächs. Hofbuchbinder készítette.

Az első kötet tartalomjegyzéke:

Aggságaim

Irodalom és művészet

Petőfiről
Színészetünk egykor és most
A gyapju-utcai szinházban (1885)
Magyar dalcsarnok (1885)
Botrányhajhászat

Uti levelek

Bécsi dolgok (1883)
Szerbek és bunyók (1885)
A cseh—német fenyőerdők

Vadászat

Vadászat egykor és most
Őszi kopózás
Vadászat október-novemberben
Vadászat decemberben
Szárazon és vizen

A napi rendről

Hugó Viktor ünnepe
Nepoleon emléke
Egy szép mondás
A ligetvárosban (A kiállitás előtt 1885)
Porondkirályok (Dr. Carver előadásai alkalmából)
Ázsiai fejedelmek Európában
Stephenson-ünnep
Guiteau
Kutyakérdés
Nemzeti ünnepek
A Majláth-gyilkosok pöre

Elmélkedések

Mérleg
Az izlam
Jelenről és jövőről
Korona-tanu
Kivándorlás
Siralomház
A rendőr
Magyar konyha
Magyar vendéglők
Mulatóhelyeink a fővárosban

Publicistika

Kosárkötés (1871. Politikai Ujdonságok)
Pétervári merénylet
Nihilisták (1880)
Anno 1848, 1860 és — jelenleg. (A munkásmozgolódások napjaiban)
A párbajról, ami való

A második kötet tartalomjegyzéke:

Lirai költemények

Magány
Utolsó dal, Ginához
A feledhetlenhöz
Páros dalok
Ha szépet látok
Szemközt
Tanács
Sirboltban
Az üstökös
Megnyugvás
Bertának
Életbölcselem

A Balaton partján
Otthon
Emlékek
Gyermekkorom tájéka
A leány a kutnál
Köruton
Vasuton
Az ujkori dalnok
Panaszok
Éjjelek
Kisértetek
Jubiláte (1884)
A végrendelet
Nyári les. (Gyermekkori emlék)

Elbeszélő költemények

Ábel és Aranka (3 énekben)
Törzsök Jankó vagy három erős ember 3 részben

Vajda *Aggságaim* címmel előszót írt művéhez:

Aggságaim
(Előszóképen)

Az „Aggságaim"-mal itt a „skrupulusok"-at akarnám helyettesiteni, melyekre még mindig nincs eléggé helyes saját kifejezésünk, és én, mint egyébként a nyelvtisztaság hive, cédaságnak tartanám könyvemet egy idegen szóval kezdeni, s ezzel a tartalom egyéb fogyatkozásait gyarapitani.

Mert hogy azonnal »in medias res« (ez már idézet, s azt megengedhetőnek vélem) e cikk voltaképi céljához térjek: köteteim tartalmára nézve némi aggságaim támadtak, melyeket őszintén bevallani kivánok, azon föltevésből indulva ki, hogy a t. közönség e töredelmes vallomás kiséretében hajlandóbb lesz nekem megbocsájtani a tartalomnak — a fölcsigázott várakozásokhoz képest — netalán nyilvánuló elégtelenségét.

Igen bizony: a fölcsigázott várakozások! Ezek az okai mindennek és vajha ezek fogadtatnának el mentségeimül is.

Midőn elhatároztam ujabb költeményeimmel egyidejüleg egy kötet prózai válogatott szemelvénnyel lépni a közönség elé, az irodalom és napi sajtó részéről, eddigi magatartása után, nem reméltem azt a csaknem általános támogatást, azt a szives ajánlást, melyben azóta részesitett.

Mi sem bizonyosabb előttem, mint az, hogy a sajtó és irodalom hangadó elemeit e cselekvésben a legnemesebb, az itéletmondásban a legjogosultabb indok; a tisztán aestheticai szempont, a minden elképzelhető mellékes érdek nélkül való, tiszta meggyőződés vezette. Állásom s körülményeim olyannyira, csaknem „földfelettileg" szerények, mint a „lég madaráé", a kiről — közmondásilag — az ég gondoskodik. Senkinek nem árthatok, nem használhatok. Ha valaha iró hihette, hogy pályatársai elismerése, dicséretei őszinték, igazak, ugy én joggal hihetem ezt, s nem volna bennem semmi „emberi", ha erre büszke nem tudnék lenni.

De mert semmi sem tökéletes e földön, ugy ezen részemre kiállitott fényes éremnek is megvan a maga hátlapja.

Talán a szokatlanság — bár csak ennyi volna — mert szó a mi szó, egész hosszu irodalmi pályámon, már igaz, vagy nem igaz, egyre megy, de én azt hittem, hogy mellőzve, feledve, gyámolitás nélkül vagyok: ez a hirtelen, szinte rohamos fölkarolás, dicséret, magasztalás, mondhatom, megdöbbentett, és egy eddigelé ismeretlen félelmet, aggodalmat keltett bennem: ha vajon már most és kiváltkép ezentul, lesz-e erőm meg is felelni ezen, a pályatársak részéről vajmi ritkán nyilatkozó elismerésnek, megállani a polcon, hova ők emeltek, igazolni a dicséretet, melyben részeltettek?

És a következtetés az, hogy midőn névvel és névtelenül megjelent prózai dolgozataim özönéből a kiadandó kötet számára válogatni kezdtem, a fönnebb vázolt aggodalom csaknem kétségbeeséssé növekedett, hogy vajon képes leszek-e a most már fölfokozott igényeknek megfelelő tartalmat előállitani? Csöndes irtózattal és mélabúval töltöttem el e négy évtizeden át általam prózában irott különféle tárgyu cikkek s munkálatok sokaságát. Mintha egy óriás piramis emelkednék előttem, melyet az ókori rabszolga munkásságával magam emeltem sorsom mostohaságának emlékeül. Mert bizonyos, hogy mindeme müvek, igen csekély kivétellel, a létért való küzdelem sanyaru kényszerüségének szüleményei. Verset irtam, nem mikor kedvem, — mert az volt mindig — de csak mikor időm volt hozzá. Prózát kellett irnom, vagy akartam, vagy nem, későn, korán. E cikkek mindenike egy-egy sirhalom, mely alá egy meg nem született költemény eszméje, hangulata, mint megannyi villi van eltemetve. Talán még némely verses müvem is jobb lehetett volna, ha több időt, pihentebb erőt fordithatok ezek kidolgozására . . .

Egy szó mint száz, erős kételyeim támadtak, vajon kielégithetem-e a jó közönséget, mely a kedvezőtlen politikai és természeti időjárás dacára, aránylag oly magas árakon fizetett elő müveimre?

Mert mély hálaérzettel vagyok eltelve az előfizető közönség iránt is. Ebben nem az anyagi siker kalmárszempontja határozó. Minél kevesebben rendelték meg, annál inkább meghat azok bizalma, akik erre méltónak itéltek. És itt is a szavazatok nem számláltatnak, de mérlegeltetnek. Csakhogy visszafelé: a kevésbé tehetősek garasai itt sulyosabbak, mint a dusgazdagokéi . . .

Elterjedt vélemény, hogy az irót a dicséret elbizakodottá teszi, megrontja. Lehet, hogy sokakra, talán a nagy részre ez áll, az ember sokféle: ami engem illet, ugy tetszik, mintha én e hibákból — ha ugyan szenvedtem bennök — épen most gyógyultam volna ki. Előbbi önbizalmam ugy összezsugorodott, hogy attól tartok, ezentul majd irni sem merek. De hiába, hasztalan, ha ama magaslatról hova irótársaim itélete, mondhatnám lelkesedése fölkapott, müveim egyszerre parányiaknak, kevésbé tetszetőseknek tünnek föl. Azért hiába nem mernék, mert irnom kell, ez már,-ugy látszik, végzetem marad, „mig a sir rám nem lehell".

És hasztalan hálálkodom is, hogy szeretnék jobbakat adni, mert ha volna is erőm, nincs meg hozzá a természeti időm, — a határidő itt van — adós fizess — az igért köteteknek meg kell jelenniök mert hiszen a halogatás is csak fokozná az igényeket.

Megnyugvásomra szolgál csupán a körülmény, hogy irótársaim eme kedvező véleménye kiváltképen verses müveimre vonatkozik, — továbbá,

hogy a fölhivás szerint a kötetek tartalma nem uj, de elszórva megjelent munkálatok gyüjteménye leend; e szerint a t. közönség ismerhette már nagyjából azok értékét, s ennélfogva talán — volenti non fit injuria.

Prózai kötetemre vonatkozólag még megjegyzendőnek tartom, hogy e nemü munkásságom minden fajtájából akartam egy mutatvánnyal szolgálni, s e tekintetben talán nem is mindig a legsikerültebbekre, de csupán az átlagosnak tetsző értéküre esett választásom. Igy jött a prózai dolgozatok közé több oly hirlapi cikk, melyek bizonyos alkalmiságok kapcsán születtek, de amelyek nagyrészt még ma is napi érdekü elmélkedéseket tartalmaznak, — valamint egy olyatén szemleféle, abból a körülbelül háromezer darabból, melyeket különféle lapokba, s 16 éven át a „Politikai Ujdonságok"-ba „Háboru- és Világkrónikā"-ba s a „Képes Néplap"-ba irogattam.

Budapest, augusztus 7-én 1886.

V. J.

A prózai cikkek legnagyobb része a VÚ 1880-as évfolyamaiban jelent meg, Vajda ezekkel kapcsolatosan csak a Politikai Ujdonságokat, a Háboru és Világkrónikát valamint a Képes Néplapot említi. A második kötetben benne van minden vers, amely 1882 és 1887 között született. Általában a megjelenés sorrendjében, kivételt képez az *Utolsó dal, Ginához*, mely megelőzi a 82-es verseket, és a *Magány*, mely 83-ban készült, mégis a 82-esek között van, valamint helyükön vannak az *Emlékek* és *A leány a kutnál*, az 1885-ös versek között. A *Dal és beszély*ből átvett versek sorrendi változtatás nélkül kerültek át a kötetbe a *Megnyugvás* kivételével. Valószínű, hogy az *Utolsó dal, Ginához* c. vers azért van a kötet elején, megelőzve a Bartos Rózához írt verseket, hogy elterelje a figyelmet róla, akitől épp a kiadás évében választotta el Vajdát a szentszéki ítélet. A *Szemközt*ről pedig még kiderülhet, hogy nem 1883-as, hanem már hamarabb megjelent valahol. Kozocsa ezt a verset az 1884-esek között hozza, mert csak a *Dal és beszély*ben találta, s nem volt pontos adata a megjelenést illetően. 1883-ban kétszer is megjelent: június 28-án a N-ben, november 18-án a MNV-ban. Feltételezhető egy korábbi megjelenés is épp e kötet időrendisége miatt. Nincs ebben a kötetben a *Szobrok* c. vers, amelyet Komlós 1886-osnak jelez, nyilván azért, mert későbbről való; és az *Ajánló vers*, amely csak 1939-ben került elő, egyébként is a kötet megjelenése után (1886. dec. 21-én) íródott.

Érdekes még, hogy Vajda a *Jubiláte* c. vers alá odaírta ebben a kötetben: *1884*, de nem a 84-es, hanem a 85-ös versek között helyezte el abban az időrendben, ahogyan a hírlapban is megjelent. A kötet megjelenését a lapok október 15-én adták hírül. Milkó azt írta (Bácsmegyei Lapok, 1923. jan. 28.), hogy ezt az irodalmi eseményt beható ismertetések követték, s kevés könyvről írtak akkor olyan rokonszenvvel, mint erről. Vajda mégis elégedetlen volt. Nagyobb lélegzetű recenzió a következő lapokban jelent meg: VÚ, N, Egy., Borsodmegyei Lapok és a Győri Közlönyben. Kisebb szerkesztőségi cikkeket közöltek: O—V, BH, PN, FL, és a Magyar Salon.

Az O—V összes költeményekről beszél — hibásan —, s csak általánosságokat mond. Igaz, a cikk megjelenésekor a kötet még nyomdában volt. (O—V 1886. okt. 2. 637. l.)

A PN mindössze 24 soros hírben adja tudtára olvasóinak a kötet megjelenését, s a verskötetet többre értékeli a prózainál. (PN 1886. okt. 15. 286. sz.)

Hasonló véleménye van a FL-nak is, sőt azt is hozzáteszi, hogy egy-egy lapon több költészet van, mint egész verses kötetekben. „Vajda János költői egyénisége itt egész eredetiségben kidomborodik. Ismerős és mégis uj. Ugyanez a mély érzés mindig; a régi borongós hangulat legtöbbször; a kifejezések és gondolatok merész ereje gyakran; a közvetlenség s keresetlenség minden versben, minden sorban: im ezek a kötet jellemző sajátságai, . . . egyszersmind a maradandó hatás zálogai . . ." (FL 1886. okt. 15. 286. sz. 2085. l.)

A BH (1886. okt. 15.) és az Egy. (1886. október 17.) néhány mondatban jelzik a könyv megjelenését. A Magyar Salon is csak szerkesztőségi cikkben közli a tényt, de néhány elmarasztaló megjegyzést fűz hozzá. Szokatlannak minősíti az írók eljárását, majd hozzáteszi, hogy Vajda maga is a szokatlan jelenségek közé tartozik. Azt kifogásolja, hogy Vajdát most nemcsak felfedezték, hanem megtették bálványnak: „Bohémia vajdájának." Gúnyosan megjegyzi, hogy az írók minden követ megmozgattak, „csak egy kő nem mozdult: a közönség". A versek közül „gyenge hajtások"-nak nevezi a *Páros dalok*, *Sirboltban*, *Megnyugvás*, *Életbölcselem*, *Leány a kutnál* címűeket. Nemtetszését nyilvánítja a *Jubiláte* néhány sorával és kifejezésével kapcsolatosan. *(Mint hazatérő csürhe . . .)* Mindössze két versről mondja, hogy értékek: *Az üstökös*, *Otthon*. Így fejezi be a cikket: „Vajda János ujabb munkái sem Vajda János költői reputációját, sem a közönség bizalmát irodalmunk iránt emelni nem fogják, mert midőn 39 legelőkelőbb iró felhivást intéz a nemzethez egy sokáig félreismert és nem eléggé méltányolt költő pártolására, ezt a költőt kedvezőbb világitásban szerettük volna bemutatva látni." (Magyar Salon, 1886. nov. VI. 215. l.) Egy hónappal később Szana egy mondat erejéig úgy nyilatkozik, hogy a kritika egyhangú elismerésével találkoztak Vajda újabb versei. (Magyar Salon, VI. k. 395. l. 1886.)

Az öt nagyobb terjedelmű bírálatból 3 Pesten, 2 vidéken jelent meg. A pestieket Eötvös Károly, Szana Tamás és Mezei Ernő írták, a győrit Patyi István, a miskolcit Regmeczy János.

Eötvös Károly nemcsak a Felhivást szövegezte meg, hanem a mű megjelenésekor költői portrét rajzol Vajdáról a VU-ba. Költőnek nevezi őt a szó igazi értelmében, aki saját tehetségével lett azzá, amivé lett, senki nem állt soha a háta mögött, világéletében független volt, akinek csak az első pillanatra zord a tekintete, egyébként ábrándot és emberszeretetet sugároz az arca. „A keserü csalódás minden alakban utját állotta: jó barát, boldog haza, asszonyhüség, nyugodt jólét alakjában. Megbotlott mindegyikben, de el nem ejté őt egyik sem . . . Kora és nemzedéke nem hálás iránta. A népszerüség sohase fogadta őt fel udvarába, mert ő sem akart a népszerüséghez soha beszegődni. Ő csak lantjára akart támaszkodni egyedül, a lant pedig önmagában ritkán ad meleget, kenyeret és hajlékot tulajdonosának. Vajjon melyik költőnk az, aki ne volna képviselő, tanár, osztálytanácsos, bankigazgató, akadémiai vagy szinházi hivatalnok, püspök vagy lapszerkesztő s ne csak üres óráiban foglalkoznék a költészettel? Vajda János nem keresett urat, gazdát vagy hivatalt s eddig nem is

talált keresetlenül se. E nélkül pedig Goethe és Hugo Victor hazájában is nehezen jut zöld ágra költő . . .” E szépen megfogalmazott, de a kötetre vonatkozóan semmi lényeges megállapítást nem tartalmazó cikk után szerkesztőségi jegyzet található, mintha konkrétumokkal akarná kiegészíteni Eötvös költői lendületét. Az egésznek olyan a hangulata, stílusa, mintha Vajda írta volna. Gondolatai közt is visszatér az a megállapítás, mely az 1872-es önjellemzésében is megtalálható. Ezért az egészet ide iktatjuk: „Vajda Jánosnak a fönebbiek szerint is immár jó hosszu élet- és irodalmi pályája történetét főbb vonásaiban sem szorithatjuk egy hirlapi cikk szük keretébe. E részben tehát hivatkozhatunk lapunk 1872-ik évi 36-ik számára, melyben arcképét és addigi müködése rövid vázlatát közöltük. Ez épen azon időköz, mely az ő költői pályája egy ujabb korszakának kezdetét jelöli. Jelen müveinek prózai részében (A cseh—német fenyőerdőkről szóló cikkében) céloz az okokra, melyek miatt elkedvetlenedve, egy egész évtizeden át abba hagyta költői munkásságát, de miután a politikai irodalom terén való müködésében még mélyebb, fájóbb csalódások érték, épen a 70-es éveken tul ujra visszatért valódi hivatásához, és pedig ezentul már sokkal nagyobb előszeretettel, komolyabb törekvésekkel és csakugyan több sikerrel, talán még általa sem remélt eredménnyel. A ki összes eddigi költői müködése egészét áttekinti, az előtt, még ha széptanilag nem mélyebben tanulmányozott ember is, azonnal föltünik a két korszakot jellemző nagy különbség: a külső alaki tökély felé való törekvés, melynek fokozatos emelkedése folyton észre vehető s épen legutóbbi költeményében (Nyári les) már e tekintetben tetőpontnak látszik. És ez annál örvendetesebb és ritkább tünet is, mert közelismerés szerint a költő képzelmének őseredetisége, ifjui erőtelje, igazi telivér bősége nemcsak nem csökkent, de sőt növekedést mutat s az irodalmi körökben azon hitet ébresztette, miszerint ha életkörülményei némileg javulnának s több időt fordíthatna valódi hivatása betöltésére, ez esetben költészetünk még ezután is várhatná tőle a legjobb, legtökélyesb alkotásokat. Ez a meggyőződés sugallta is voltakép az irodalmi körök azon eszméjét, mely a jelen esetben ezen, némileg testületinek is nevezhető uton kivánt hatni arra, hogy a jeles költő müvei minél nagyobb elterjedést nyerjenek.” (VÚ 1886. okt. 17.) Ha nem is Vajda írta a fenti sorokat, valaki a környezetéből tehette (talán Nagy Miklós). Mindenesetre a korszakolás, a műgond fokozódása, A cseh—német fenyőerdőkre való célzás Vajdára utal.

A N-ben Szana Tamás ugyancsak Vajda egyéniségének, pályájának elemzését adja. Vajda magányosságának okát boncolgató fejtegetés után költészetének szépségeiről beszél, melyek első pillantásra nem ötlenek az olvasó szemébe: „gyakran foglalkozik a lét problémáival, s kedvét találja a philosophiai elmélyedésekben . . .”; kifejezéseiben is kerüli a mindennapit, gondolatait nehezen tudja beleerőszakolni a versformákba, átömlenek egyik strófából a másikba, s mindezek megnehezítik költeményeinek élvezését. Végül a köteteket méltatja. A kötet versei szerinte az eszmék gazdagságáról tesznek tanúságot, túlnyomó részük a szerelem boldogságáról és kínjáról szól. Szilaj lángolású a *Bertához* c. vers, melynek utolsó strófái a *Gina emlékének* szenvedélyes soraira emlékeztetnek. A versek másik részé-

ben csöndes borongás és bölcselkedő elmélyedés van, az elvont eszmék azonban költői formában jelentkeznek. Külön kiemeli a *Vasuton* c. verset, mely azt mutatja, hogy a modern élet vívmányai milyen hatást gyakoroltak Vajdára. (N 1886. okt. 20.)

Mezei Ernő Lírai költészetünk és közönségünk címmel az Egy.-ben méltatja Vajda munkásságát s a köteteket. Kutatja azokat az okokat, melyek közrejátszottak abban, hogy a nagy propagandának mindössze 500 előfizetés lett az eredménye. Egyik okot Vajda népszerűtlenségében állapítja meg, a másik az új nemzedék érzéketlensége a nemzeti líra iránt, mely az „exact ismereteket föléje helyezi a képzelet alkotásainak". S ezzel a kérdéssel zárja fejtegetéseit: „Mikor a férfiak egyedüli versengése, hogy ki tesz tul a másikon cimzésben és tőzsde-nyereségben, mikor a nők egyedüli versengése, ki tesz tul a másikon toilette-ragyogásban, mi szava van az ihletett költőnek?" (Egy. 1886. nov. 7. 308. sz.)

A két vidéki lapban megjelent cikk nem is annyira e kötetekről, mint inkább Vajda egész költészetéről szól; felsorolják azokat a verseket, melyek megragadták figyelmüket. (Borsodmegyei Lapok, 1886. október 29. Regmeczy János: Vajda Jánosról — és Győri Közlöny, 1887. szeptember 18. Patyi István: Legnagyobb élő költőnk.)

Vajda erről a kötetről is írt önbírálatot. A jegyzeteket Milkó Izidornak küldte el 1886 őszén, hogy ő öntse formába. *Ismét küldök itt némi összevissza jegyzeteket, megint megjegyezve, hogy ha netán elkéstek vagy nem akarná használni, kérem szíveskedjék azokat visszaküldeni. Ezek csak durván odavetett gondolatok, melyeket ön tetszése szerint önthet egésszé...* (Sch 35. l.) Milkó azonban nem vállalta a bírálat összeállítását. „Azt válaszoltam a költőnek, hogy elkéstünk s hogy ennyi sok hónappal a könyvek megjelenése után Ábel és Aranka bármennyire tökéletes verses mü legyen is, nem aktuális." (Bácsmegyei Napló, 1923. jan. 23.) Vajda elhitte ezt az érvet és lemondott a bírálat megjelenéséről. Milkó nem küldte vissza a jegyzeteket, hanem Vajda halála után közzétette a PN-ban. (1888. 104. sz.)

Vajda bizonyára azért gondolt arra, hogy Milkó írjon a verses kötetről, mert a prózai kötetről már írt. (PL 1886. okt. 20. Milkó Izidor Vajda János prózája. Az önbírálat ügyét l. részletesen e kiadás IV kötetében.) Később Rubinyi emlékezik még egyszer e kötetről, s azt mondja, hogy nem mutat fejlődést az előzőkhöz viszonyítva, csak erős önkritikát és öntudatot. (Literatura, 1926. I. évf. 7. sz. szept. 23. l. Rubinyi M.: Egy magyar könyvkiadói probléma.) Bóka monográfiájában (128. l.) a kötet előszaváról úgy nyilatkozik, hogy sok benne az alakoskodás: „Óvjuk az olvasót attól, hogy különösebben meghatódjék e valóban megrendítő sorok tartalmától. Ebben is több az alakosság, mint a tárgyi való. »Szaporátlan költő, mint ahogy szaporátlan a nemesebb fajtájú vad« — írta róla Benedek Elek. Nagyon kétséges, hogyha nem kellett volna oly sok cikket írnia, akkor ma több Vajda-vers birtokában lennénk. Nem a nyomor és betegség, nem a méltatlan munka robotja nyomta el benne a költőt: a költő uralkodott e szerencsétlen emberen, az szívta el vérét, a költő kergette őt vendéglőből vendéglőbe, alakoskodásból alakoskodásba."

Az országos hírveréssel megjelenő *Ujabb munkái* után Vajda öt évig nem jelentkezett kötettel, s amikor 1892-ben a Műbarátok Köre a Szépirodalmi Könyvtár sorozatban meg akarja jelentetni az újonnan írt verseket, a költő az előző szokások ellenére maga jár utána, hogy a megjelenés előtt semmi hír ne jelenjen meg a kiadás előkészületeiről. Egyik Palágyihoz írt, eddig még nem közölt levele mutatja a szokatlan kívánságot:

Tisztelt kedves P. Ur!
Vértesi urral találkozván, említettem előtte, hogy közelebb már elkészül a Méhner féle kiadás — de elfeledtem figyelmeztetni, hogy még most ne említse föl hirként se a laxban. Eziránt óhajtanék Önnel beszélni. — Kérem szíveskedjék közbevetni magát, hogy ne legyen még erről említés. Talán csak őszre fogja Méhner megjelentetni ... (Vajda kiadatlan levele OSzK)

A levelet Palágyi Lajoshoz a PN szerkesztőségébe küldte, nyilván, mert hamar kellett intézkednie a híradás megakadályozásáról. Úgy látszik, elege volt a propagandából, melyet előző kötete kapcsán végeztek a lapok és újságírók. Most kerülni akar minden előzetes hírverést. Az 1890-ben alakult nagy tekintélyű társaság védnöksége és a Szépirodalmi Könyvtár sorozatának előfizetői biztosítják a sikert. Ezért nem akarhatja, hogy az újságok megismételjék a rosszemlékű propaganda-kampányt.

Vajda e kötetébe öt év költői termését gyűjtötte össze. Ez évek közül az 1887-es volt a leggazdagabb, mintha csak igazolni akarta volna azt a sokat hangoztatott véleményt, hogy amennyiben egy nagyobb összeg birtokában megszabadul az újságírás robotja alól, sokkal több verset fog írni. 1887-ben nem vált ugyan meg a VU és melléklapjaitól, de 12—13 verssel gazdagította életművét. Számszerint ez volt a legtöbb, amit pályafutásának e második szakaszán egy év alatt alkotott. De ha a pénz igazán ösztönző erő lett volna számára, akkor 1889-től kezdve, vagy legalábbis 89-ben is sok verset kellett volna írnia, hiszen 1888 végén 1000 forintnyi évdíjat kapott a magyar államtól — ismét csak az írók közbenjárására — de 1889-ből mindössze négy verse van, 1890-ből pedig egyetlen egy sem, 91-ből kettő, 92-ből, az újabb kötet megjelenési évéből öt. Az elapadáshoz hozzájárulhattak igazi vagy vélt betegségei. 1888 végén az terjedt el, hogy Vámház körúti lakásán megcsúszott a lépcsőn és karját törte. (Egy. 1888. nov. 21.) A hír azonban nem bizonyult igaznak, mert december végén a Pesti Hírlap örömmel közölte, hogy Vajda „karficamitás bajából teljesen fölépült". (PH 1888. dec. 30.) Az íróképviselők éppen a kartörésre való hivatkozással kértek Csáky minisztertől számára pénzbeli támogatást. Amikor megjelent a hír az évdíjról a Pester Lloydban, Vajda kétségbeesett, hogy telekürtölik a lapok a világot azzal, hogy ezentúl fényesebben fog élni. Ugyancsak Palágyit kérte, hogy ezt akadályozza meg:

Kedves áldott jó kolléga, tisztelt barátom!
Irtózat! Most olvasom a Lloyd esti lapjában, hogy Csáky mit rendelt számomra és a Lloyd még megjegyzi, hogy ezentul fényesebben fogok élni. Az égre kérem, jöjjön ha lehet egy percre hozzám, közölni szeretném, mit lehetne tenni e legszörnyübb merénylet következményei ellen — hogy legalább a többi magyar lap, ne adná . . .

(Vajda levele Palágyi Lajoshoz. Közölve: Libanon, 1937.) Vajda a Pester Lloydot szidta, pedig a Budapester Tagblatt adta közre először a hírt, s Palágyi közbenjárása sem volt egészen sikeres, mert másnap az Egy. a következő kis hírrel „örvendeztette" még Vajdát: „Vajda János, az ösmert nevü jeles költő,ezentul kevesebb gonddal fog megélhetni, mint eddig. Néhány nap előtt ugyanis egy irókból álló küldöttség volt a közoktatásügyi miniszternél, mely abban fáradt, hogy segélyt eszközöljön ki Vajda János számára, s Csáky miniszter megigérte, hogy a rossz viszonyok közé jutott költő helyzetén könnyiteni fog. Ez a segitség évi ezer forintból fog állani, amit Vajda János nyugdíjképen kap." (Egy. 1888. dec. 23.) Már jeleztük, hogy Vajda és az Egy. között 1887 után megromolhatott a viszony a Credo nemközlése miatt. Ennek a hírnek a megjelenése csak megerősíti feltevésünket, hiszen a cikkecskéből éppen a rosszindulat a szembetűnő. Vajda kérése ellenére éppen a kifogásolt mondattal kezdeni a tudósítást, a bosszú nyilvánvaló jele. Vajda azzal eresztette el Palágyit, hogy hivatkozzon betegségére, s arra, hogy szélhüdést kap, ha magyarul is megjelenik a hír, s az Egy. mégis megjelentette.

1889-ben ismét beteg lehetett, mert amikor április végén találkozott Sebők Zsigmonddal és a nagybeteg Reviczkyvel az utcán, azt jósolta nekik, hogy nemsokára kiköltözik a temetőbe. Közben pedig a pénzen kívül egyéb elismerést is kap. Néhány verse belekerül a polgári iskolák számára készült olvasókönyvbe. (PH 1890. ápr. 6.) A „beteg" költő versei soha nem tartalmaztak annyi erotikát, mint éppen e néhány esztendőben. Rózát feledve vagy Rózától megszabadulva Gina emlékét idézi, Ginát keresi. Bartos Róza azt írja emlékirataiban, hogy Vajda őt bízta meg Gina felkeresésével, s ő rendezte meg az utolsó találkozást is.

Az elmondottak háttérül szolgáltak a kötet verseihez, melyek végül is 1892 decemberében jelentek meg a következő címlappal: *Költemények 1887—1893. Irta Vajda János.* Budapest. A „Szépirodalmi Könyvtár" Kiadóhivatala. 1892. Deutsch Zsigmond és társa IV. bécsi-utca. „Toldi" Könyvnyomda Budapest. V. gyapju-utca 6. lapszám: 97.

A KÖTET TARTALMA

Albumba
De profundis
Fürdői emlékek
N. N. emlékkönyvébe
Idill
Tünemények
A köröndnél
Lenni vagy nem lenni
Az állatkertben
Pásztor-órák
Nádas tavon
Emlékkönyvbe
Szobrok
A meyerlingi halott

Borongás	Messze innen!
Sodoma	Mákszemek
Utóirat	Emléksorok
Az első	Elmult idő
A legszebbnek	Harminc év után
Szerelem hatalma	„Segitség"
Őszi hangulat	Credo
Utolsó ábránd	A szomoru körutas

A FL-ból 1892. december 17-én értesülünk arról, hogy a „Szépirodalmi Könyvtár" idei folyamából, szétküldték a hatodik kötetet, mely „Vajda Jánostól 1887-től máig irt újabb költeményeit tartalmazza". A vállalat nem térhetett ki a versek megjelentetése elől, mert a magyar irodalom jellemző termékeiből válogatja össze köteteit, így „nem mellőzhette sokáig a magyar költészet e sajátságos varázsu alakját sem . . ." A cikk rámutatt arra, hogy a kötet néhány verse *(De profundis, Lenni vagy nem lenni, Utóirat, Credo)* hazafias elkeseredéséből született, s Vajda nem panaszkodik, nem szitkozódik, „hanem erőteljes anathémát vagy vérig sebző gúnyt szór azok felé, kik a hazát, a magyar szabadságot lábbal tiprani engedik". Megdöbbentő a társadalom romlottságát felfedő *Sodoma*. Szerencsére Vajda közöl ezek mellett néhány hangulatos lírai költeményt is *(Fürdői emlékek, Nádas tavon, A legszebbnek, Szerelem hatalma, Őszi hangulat)*, mert másként tökéletlen képet nyerne az olvasóközönség Vajda legújabb irányáról. (FL 1892. dec. 17.)

A Hétben Ignotus a karácsonyi könyvpiac könyvei között méltatja a kötetet, gleccserhez hasonlítja, amely magával sodorja a tiszta jégtömböket éppúgy, mint sziklatörmeléket, korhadt fatörzseket. „ Így, egészében kell tekintenünk Vajda költészetét és az egésznek magvas harmóniája kedvéért el kell néznünk, hogy gyakran brutális és majdnem mindig pongyola." „Ki nem égett tüz, ki nem tombolt erő, ki nem élt élet, elkésett szerelem és megcsalt hazaszeretet azok a sulyos, formátlan kövek, amelyekből verseit felépiti." Vajda e kötetével is bizonyította, hogy számára többet jelent a vers tartalma, mint a forma. „. . . a pointe mindig hatalmas, mély és eredeti és mindig frappáns velősséggel és szerencsés formában van kifejezve és erejét a többi környezet gyakori lanyhasága talán emeli is." Végül azt állapítja meg, hogy Vajda annyira szubjektív, hogy csak magával, illetve az emberiség örök kérdéseivel foglalkozik, és nem törődik a kor mozgató eszméivel. (A Hét 1892. dec. 18. 51. sz.) A PH rövid ismertetésében a kötet szerelmi költeményeire irányítja a figyelmet. Nagyszerű gondolatként idézi az első vers utolsó sorait: *Csak az óra feledhetlen, A melyben — elfeledkeztünk . . .* Legbájosabbnak tartja az *Idyllt*. „A *Pásztorórák*ért a huszonötéves szerelmes is megirigyelte Vajdát." „Megható húrokat penget a *Harminc év után*ban . . ."

Az Élet c. haladó szellemű lap magasztalja Vajda szenvedélyességét, mely ennek a kötetnek legszembetűnőbb jellemvonása. Felsorolja azokat a verseket, melyekben ez a szenvedély megvan. *(Messze innen, Az utolsó ábránd, Utóirat, Tünemények, Szobrok.)* „Mint egy orkán süvölt végig verseiben a harag az emberi haszonlesés és szivtelenség szennye fölött." (Élet 1893. l. 48—51. le: Költemények. Irta Vajda János.)

Ábrányi Emil a PN -ban ír a kötet megjelenéséről. Összeveti Vajda és Béranger sorsát, s megállapítja, hogy ellenkező karriert futottak. Béranger nem irigyli miniszterekké vált barátait, akik nemzeti jutalmat adtak a költőnek, hogy gond nélkül élhessen, Vajdának is vannak miniszter ismerősei, akikkel valamikor jót tett, amikor a Magyar Sajtót szerkesztette, de ezek most hallani sem akarnak róla, s ma is úgy kell körmölnie a vezércikkeket, mint harminc évvel ezelőtt. „Beranger a nemzeti jutalmon felül busás honoráriumokat kapott kiadóitól, Vajda János ellenben örüljön, ha 200 Ft.-ot kinálnak egy-egy verskötetéért . . ." Megismétli továbbá a régi vádat, hogy Vajda lírája darabos, és hozzáfűzi, hogy Dankó Pista nem tudná megzenésíteni, ezért nem kell a közönségnek. A kötet versei közül kiemel néhányat *(Utóirat, Állatkertben, Tünemények, Utolsó ábránd, Messze innen)* mint a legjobbakat, s megállapítja, hogy a versek pesszimizmusa nem a Schopenhaueré, hanem „egy nemes lélek utálata és undora az aljasságtól, mely visszaélt jóságával, megrabolta bizalmát és elvette hitét az emberekben. Athéni Timon szenvedhetett így, a rengetegben bujdosó, nem Schopenhauer, a frankfurti háziur, a ki sarcolta lakóit. A szerelmes versek erotikája nekem nem tetszik, s ha rám bizták volna a kötet összeállítását, én ezt a néhány verset kihagytam volna, hogy ugy álljon a könyv az olvasó előtt, mint Vajda János költészetének igazi nagy emléke". (PN 1893. január 4. 5. sz. reggel. Robin: Vajda János.) Jelzik még a kötet megjelenését a N (1893. jan. 21.), a VÚ (1892. dec. 25.) és a MG (1892. decemb er). Mind a három ígéri, hogy később még visszatérnek a könyv részletes ismertetésére, de nem teszik. Róna Béla pedig, amikor összefoglalja a magyar irodalom 1893. évi történetét, néhány sorban megemlékezik Vajda kötetéről is. (Magyar Salon 1893. márc. 1132. hasáb.)

A kötet nem kronológiai sorrendben tartalmazza a verseket, illetve néhány vers nem az azonos évjáratúak között van. Az 1887-es versek fele az 1889-esek közé van ékelve. A *Lenni vagy nem lenni* az 1888-as versek között szerepel. A 92-es *Mákszemek* megelőzi a 91-es *Emléksorokat*. Az 1887-es *Segitség* az utolsó versek között szerepel. Ez valószínű csak laptöltés céljából került a kötetbe. *A szomoru kürutas* elbeszélő jellege miatt maradt a végére.

KÖLTEMÉNYEI 1895

1894 decemberében nagyon szerény körülmények között ünnepelték meg Vajda János ötvenéves írói jubileumát. Palágyi szerint ez csak amolyan harmadosztályú jubileum volt. Nem a társadalom vezetői, nem az irodalmi élet hatalmasai kezdeményezték és hajtották végre az ünneplést, hanem ismét azok az írók, akik már annyiszor kiállottak Vajda mellett, s tettek valamit a költő érdekében. Lényegében nem is történt egyéb, mint hogy Endrődi Sándor és Zempléni Árpád 1894. december 18-án átnyújtottak Vajdának egy táviratot, melyet többszázan írtak alá. Az ellenzéki lapok pedig hálátlanságról, komédiáról, csúnya felültetésről, koszorú helyett feliratozásról cikkeztek. Vajda meghatottan mondott köszönetet ezért is, bár szavaira a két küldönc később nem egyformán emlékezett vissza. Egy héttel a köszöntés után Eötvös Lóránt közoktatásügyi miniszter 1800 Ft

kegydíjat utalványozott a költő számára, s ez összeg pontot tett Vajda újságírói pályájára.

Talán e határkő, az ötven évre való emlékezés késztette arra, hogy szorgalmazza egy olyan kötet megjelenését, melybe maga válogatná össze véglegesen megállapított szöveggel a verseket. E célból kiadókkal tárgyalt, akik azonban nem akarták vállani egy válogatott gyűjtemény kiadását, hanem — nyilván anyagi okok miatt — az összes művekhez ragaszkodtak volna. Végül is a Franklin Társulatba vállalatával beolvadt Méhner Vilmos kölcsönös engedmények alapján megegyezett a költővel a megjelenendő kötetre vonatkozóan. A PH nekrológ-írója 1897-ben úgy tudta, hogy Vajda 1000 Ft-ot kapott e kötetért és 10 évre adta el.

Az előkészület sokáig tarthatott, mert csak december elején találkozunk a megjelenés hírével, holott az előző márciusi keltezésű, az O—V pedig májusban jelzi, hogy „a ritka becsü mü megjelenése már közelebb várható". A szerkesztőségi cikk örömét fejezi ki afölött, hogy Vajda vállalkozott műveinek válogatására. „Az irodalom régóta várta, hogy a költő müveinek egy válogatott gyüjteményét bocsássa közre, melyben a legtisztultabb költői magaslatra emelkedett egyéniségét a maga teljes fényében, minden kiforratlanabb kisérlettől megtisztitva mutassa be a közönségnek. Ha valaha indokolt volt, hogy költő válogatott müveit közre bocsássa, ugy indokolt ez Vajda Jánostól, mert most kézen forgó könyveinek egyikéből sem alkothat magának a közönség még csak megközelitő fogalmat sem Vajda János értékéről. Mentől nagyobb a költő, annál nagyobb forrongási korszakon megy keresztül s annál természetesebb, hogy midőn a művészi tökélyt elérte, válogasson saját müvei közt, s egy könyvbe foglalva azokat adja ki, melyekben költői fejlődésének minden mozzanata mellett egész nagysága kidomborodjék . . ." (O—V 1895. máj. 26. 334. l. Vajda János könyve.)

1895 nyarán 10 napig Rohicson üdült Vajda, szeptemberben Szabadkán szárcsára vadászott, mindezek azonban nem akadályozták abban, hogy nagy gonddal korrigálja a készülő kötet íveit. Az OSzK-ban van egy levele bizonyos Kuttner úrhoz, melyből kiderül, hogy újra meg újra átnézi az íveket, maga készíti a tartalomjegyzéket: *Tisztelt kedves Kuttner Ur! Kérem szeretettel, méltóztassék a „nyomható" ivek csekély alig néhány betü legutóbbi javitását ellenőrizni és meggyőződni, hogy helyesen ki lett igazitva és akkor aztán nyomható lesz. — Az előszóból még egy levonatot kérnék — aztán még csak a legutolsó iv van hátra, egyszer már azt is átnéztem — tehát ebből és a még hátralévő tiszta lenyomatokat — a 23. ivtől kezdve végig — kérném, hogy a tartalomjegyzéket elkészíthessem. Üdv. Tisztelő hive. Vajda János.* (Kézirat, OSzK Vajda levelezés.)

A kötet végül is 1895-ben előszó nélkül jelent meg, de ekkorról maradhatott meg az előszó kiszedett matricája, mert 1910-ben, a második kiadásban ez is benne van. Innen közöljük:

Szerző előszava
Az első kiadáshoz.

Jelen kötet nem tartalmazza az 1844 óta maig lapokban és kötetekben megjelent összes verses műveimet.

Hiányoznak belőle ugy a dalszerü, mint az elbeszélő nemből egész kötetre menő számos darabok.

Mindazonáltal nem cimeztem válogatott gyüjteménynek, mert erre csak az esetben tartottam volna méltónak, ha, mint ohajtottam, a jelen tartalomnak még legalább egy negyedét kihagytam volna.

De a tervemet csak ugy valósithatom, ha magam vállalkozom a kiadásra: ami nehéz, voltakép lehetetlenséggel határos, a mellett céltévesztett föladatnak látszott.

Lemondani pedig nem akartam, mert életem végéhöz közeledve, ohajtanom kellett egy általam javitott, lehetőleg sajtóhibátlan és végleg megállapitott szövegü kiadás létrejöttét.

A kiadóknál, kikkel e végből érintkeztem, kevés vagy semmi hajlamot nem találtam a vállalkozásra: csak abban egyeztek meg mindnyájan, hogy az összes gyüjtemény sikerét valószinübbnek tartották; válogatott kiadásról hallani sem akartak.

Ellentmondásnak tetszik, hogy valaki a nagyobb arányu föladatra szivesebben vállalkozzék, mint a kisebbre. De tény, hogy nemcsak mostani, de előbbi müvek kiadása alkalmával is mindig ezzel a nézettel találkoztam a könyvárusok részéről. Mindig a teljes, tömeges gyüjteményeket ohajtották, a kihagyásokat ellenezték.

Aki eddig magyar irói müvek terjesztésével hallatlan sikereket ért el, Méhner Vilmos úr volt az egyedüli, aki nemcsak szives készséggel fogadta ajánlatomat, de a mellett, noha ő is az összes kiadást vélte biztosabb eredménnyel kecsegtetőnek, mégis hajlandó volt kivánatomat legalább megközelitőleg teljesiteni, olykép, hogy az összes kiadást későbbre halasztva, egyelőre a jelen kötettel tegyen kisérletet, beleegyezvén, hogy az összes müvekből mintegy husz ivet kihagyhassak. Ekként az általam tervelt 20—22 ivet kénytelen voltam 30 ivre kiegésziteni, beismerve azon kiadói szempont helyességét is, mely szerint a fölvett nagy nyolcadrét alakban az összméret követelményeinek legtakarosabban ez a terjedelem felel meg.

El kellett fogadnom e föltételeket, mert a fő és lényeges végre is az, ami itt el van érve, tudniillik: e gyüjtemény magában foglalja egész pályám minden korszakából a közönség részéről kedvezőbben fogadott alkotásokat, vegyitve a kötet elején és végén, mintegy mutatványkép, néhány olyan, szerintem gyöngébb darabbal, melyeket egy netalán később rendezendő szigorubban válogatott gyüjteményből kihagyandónak jelöltem meg.

E szerint a jelen gyüjtemény voltakép legalkalmasabbnak tekinthető arra, hogy eddigi munkásságom egész teljessége felől helyes itélet képződésére alapul szolgálhasson.

Minden bizonnyal utoljára is a közönség dönti el, mi és mennyi marad meg egyes szerzők müveiből.

Ha ez itélet oly minémüségü lenne, hogy még egy összes kiadást is lehetővé, sőt szükségessé tenne, e fölött voltakép inkább örvendeznem, semmint nyugtalakodnom kellene, mert ez több lenne a sikerből, mint amennyit ohajtottam, vagy remélni mertem.

Budapest, 1895. március havában. V. J.

Arra a kérdésre, hogy miért maradt ki ez az előszó a 95-ös kiadásból, nem tudunk válaszolni. Talán éppen az előszó tartalma miatt, hiszen egy vállalkozás nem vallhatja be, hogy gyenge pontjai vannak,

Vajda pedig jelzi, hogy vannak gyöngébb versek is, nyolc-tíz ívre való, melyeket egy későbbi kötetből kihagyandónak jelölt meg.

A kötet Vajda aláírásával ellátott fényképpel kezdődik. A címlapon: *Vajda János költeményei.* Budapest. Franklin Társulat. Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda 1895.

A KÖTET TARTALMA

Kisebb költemények

A virrasztók
Keserü órában
Hajótöröttek
Washington
Luzitán dal I. II.
Búcsu
Jó barátok
A kiállhatatlan szépről
Ártor és Ida
Meghasonlás
Édes álom
A gyilkos
Egy szolgalelkü poétára
Boldog szerelem
Székesfehérvárott
Gyermek leányok emlékkönyvébe
Nem ugy van ám
Memorandum
Tavasz felé I. II.
Tömlöctartó lehetett
Csapongás I. II.
Költő barátomhoz I. II.
Annak sirján
Liszt Ferenchöz
Sirámok I—X.
Szerelem átka I—X.
Gina emléke I—XXV.
Husz év mulva
Végtelenség
A kárhozat helyén
A vaáli erdőben
A nyugtalan zarándok
Vége van
Őszi tájék
A városligetben
Hajón
Arabella
Csillagok
A bikoli fák alatt
A szomorú szerzetes
A vén mosónő
Az apagyilkos
Magány
Utolsó dal
A feledhetlen
Páros dalok
Ha szépet látok
Szemközt
Sirboltban
Tanács
Az üstökös
Megnyugvás
Bertának
Életbölcselem
A Balaton partján
Otthon
Emlékek I. II. III.
Gyermekkorom tájéka
A leány a kutnál
Küruton
Vasuton
Panaszok I. II.
Éjjelek I. II.
Kisértetek
Jubilate
Végrendelet
Nyári les
Albumba
De profundis
Fürdői emlékek I. II.
N.N. emlékkönyvébe I. II.
Idyll
Tünemények
A köröndnél
Lenni vagy nem lenni
Az állatkertben
Pásztorórák
Nádas tavon
Szobrok I. II.
A mayerlingi halott
Borongás
Sodoma

Utóirat
Az első
A legszebbnek
Szerelem hatalma
Őszi hangulat
Emlékkönyvbe
Halál
Messze innen
Mákszemek I. II. III.
Elmult idő I. II.
Emléksorok
Harminc év után
Credo
Nyári éjjel I. II. III.
Búcsu a naptól
Segitség

Elbeszélő költemények

A szomorú körutas
Ábel és Aranka
Alfréd regénye
Találkozások

E jegyzékből megállapítható, hogy elsősorban korai verseit rostálta meg, azok közül a három nagyobb cikluson kívül még húsz versét sem vette fel, míg az 1860 után írt versei közül csupán ötöt hagyott ki *(Memento mori, Mai dalok, A hü nemzetnapszámos, Rozamunda, Az ujkori dalnok.)* A verseket általában az előző kötetek sorrendje szerint közli, nagyon csekély eltérés van, különösen a ciklusok után.

A kötet megjelenése alkalmat adott arra, hogy a kritikák Vajda egész életpályájának áttekintését adják. A kötet megjelenését olvasóik tudomására hozzák: Egy. (1895. dec. 8.), VÚ (1892. dec. 8.), Élet (1892. dec. 29). Néhány lap a szűkszavú híradáson túl megjegyzéseket fűz a kötethez, illetve Vajda életpályájához. A Magyar Szemle megdicséri a Franklin Társulat műgondját. Majd megállapítja, hogy Vajda előre a hazafias verseket tette, azok után a balladákat, a szerelmi ciklusokat s végül a filozófiai verseket. (1895. dec. 15.)

A Politikai Hetiszemle L. aláírással örömmel üdvözli a kötet megjelenését. Filozófiai verseiről megállapítja, hogy azokban a szkepszis filozófiája érvényesül, hazafias verseiben a fajszeretet lángja lobog, politikai verseiben a gúny nem finom irónia, hanem súlyos szarkazmus, szerelmi költészetében a csalódott szerelem ihletett költője. Elbeszélő költeményeinek rossz a kompozíciója, csapongó fantáziája romantikus színbe vonja történeteit, s reflexióival megzavarja az elbeszélés menetét. (Politikai Hetiszemle, 1896. jan. 5. L.: Vajda János.)

A Hétben újra Ignotus ismerteti Vajda kötetét, illetve nem is könyvismertetés ez, hanem inkább általános megállapítások Vajda költői értékeivel kapcsolatban. Vallja, hogy az új nemzedék, amely eltávolodott a népiességtől, mesterét látja Vajdában, aki először mert modern lenni. A magyar költészetet friss vérrel mentette meg a végelgyengüléstől. Ma az a feladata a költészetnek, hogy magába foglalja mindazt a valóságból, ami a művészet tárgya lehet. Ez a ma ott kezdődik a magyar irodalomban, ahol Vajda János munkássága, ő a ma első klasszikusa. (A Hét, 1896. február 2. 5. sz. I-s: A klasszikus Vajda.) Végül három összefoglaló értékelés jelent meg: Mezei Ernő az Egy.-ben, Ravasz Árpád az Erdélyi Magyar Múzeumban, Lévay József a BSzlé-ben ad áttekintést Vajda egész életútjáról és költészetéről.

Mezei azt hangsúlyozta, hogy Vajda munkásságával új utat vágott az utána következőknek. Egység hatja át ötven éves írói pályáját:

„. . . az ifjúság első heves gerjedelmeitől az aggkor méla szemlélődéséig. Senki a szerelem gyilkos szenvedélyéről, a hazának szenvedéseiről, a természetnek sejtelmes szépségeiről, a végtelenség örök titkairól mélyebb, erősebb jobban átérzett hangokat nem hallatott. mint ő . . ." Költészetének alapmotívuma a szerelem, mely nála izzó szenvedély, a férfi vágyának, büszkeségének és féltékenységének emésztő harca a nő hidegségével, álnokságával, szeszélyeivel. „A meg nem nyert és örökre elvesztett női ideálnak rettenetes varázslatát énekelte meg." E költeményekben Vajda elemezte szerelmét, s ezért Gina „teljesebb élettel él bennünk, mint a Juliák és Laurák". Második vonása költészetének a természetkultusz, a természetben keresi a vigaszt és a megbékülést. Bölcselő költészete annyi értéket rejt magában, hogy ő az egyetlen költőnk, akit külföldi bölcselmi költők mellé lehet állítani, s Mezei Leconte de Lisle-lel hasonlítja össze. Verseinek harmadik csoportját a hazafias versek alkotják, de ezekről a legnehezebb beszélni, mert nem a szavaló patriotizmus és ünnepi alkalmiság számára írta őket, hanem együttérezve népe örömével, szenvedésével, aggódással és féltve mutatta meg a magyar nép minden hibáját. „Azt a hivatást, mit ifjú korában a Virrasztókkal kifejezett, törhetetlen bizalommal folytatta aggkorában a Credo c. költeménnyel."

Végül néhány mondattal értékeli elbeszélő költeményeit s azzal fejezi be cikkét, hogy Vajdáról el lehet mondani, amit Taine mondott Musset-ről: „Sohasem hazudott." (Egy. 1896. febr. 20—21. cső: Vajda János.)

Ravasz Árpád úgy ad áttekintést, hogy a kötet verseit elemzi. Legértékesebbnek bölcselő verseit tartja. „Ez az eleme, itt van otthon . . . Zord fensége megragadja lelkünket, világfájdalmának mélysége megdöbbent és egyéniségének ereje, őszintesége rokonszenvvel tölt el." (Erdélyi Múzeum, 1896. XIII. kötet. IV. füzet. 186. l. Ravasz Árpád: Vajda János költeményei.)

Lévay József a V. Z. betűk mögé rejtőzve nagyon ünneprontó hangon hosszasan boncolja, elemzi Vajda hibáit, fogyatékosságait. Haragszik az újságírókra, akik tömjénfüsttel vették körül Vajdát, s megtették a költők királyának, pedig ez a versgyűjtemény a hódolatot nem indokolja. S a dantei gondolattal fog hozzá az elemzéshez: „Ha e csarnokba lépsz! hagyj föl a reménnyel." Van ugyan egy-két üde költeménye Vajdának, de ezek csak úgy hatnak, „mint a sivatag pusztán egy-egy zöldelő gyepfoltocska". Verseit a pesszimizmus, a dagály teszi élvezhetetlenné. A legtöbbnek nincs egy uralkodó érzelmi vagy eszmei csomópontja, véletlenül következnek a gondolatok és strófák egymás után. Mielőtt az egyes versekről véleményt mondana (mi ott ismertetjük), a következő gonoszkodó mondatokat írja le: „A négyszáznyolcvan lapra terjedő testes gyűjtemény elején a költő arcképe üdvözöl bennünket. Azaz dehogy üdvözöl! Zsöllye székében hátradőlve komor decemberi tekintettel mered ránk . . ha címlap nem mondaná, hogy ez Vajda János, a kép hieroglifszerű aláírásából soha nem tudnók meg. Egyelőre is bizonyos affektáció benyomását érezzük s ezzel lépünk a pitvarból a versek csarnokába. Pedig szeretnők némi kegyeletre hangolni magunkat, midőn Vajda János ötvenévi költői működésének válogatott eredményével foglalkozunk.

Őszintén óhajtanók méltányolni az ő törekvéseit e téren, melyek az irodalom önzetlen szeretetével s magasabb eszmék szolgálatával voltak egybeforrva . . ." BSzle 1896. 87. k. 15—40. l.) Még jó, hogy a kiadó elhagyta az előszót, mert akkor mit mondott volna Lévay József. A BSzle szerkesztői bizonyára elégedettek voltak, hogy még egyszer elporolhatták ellenségüket. Részükről ez volt méltó befejezése a negyven évi küzdelemnek.

A VERSEK JEGYZETEI

1861

1. Emlékkönyvbe. M: NŐ 1861. júl. 1.;. KK 124. l.; ÖK I. 112. l.
Első megjelenéskor a teljes cím: *Emlékkönyvbe, Német Janinak (Alsó Szt.-Iványon).* A vers tehát alszószentiváni (Fejér m) látogatásának emléke. Németh János (1836—1908) jó barátja volt. 1863-ban Németh János szerkesztette a *Lisznyai Albumot*, melybe Vajda is írt cikket. A Sopron megyei születésű vadasfai és zsidi Németh János gazdálkodói, szolgabírói, majd 1865 után hivatalnoki tevékenysége mellett korán kezdett nótaszerzéssel foglalkozni. 1866-ban a Szentirmay Elemér művésznevet vette fel. Első nagysikerű dala is csak ebben az évben (Be szomorú ez az élet énnekem) jelent meg. Később főként népszínművekhez írt kísérőzenéjével, népdalbetéteivel lett népszerűvé. Vajda *Vadászdal*-át is megzenésítette. A HF 1858 ápr. 29-én Német Jánost Jaj be édes, jaj be jó műve alapján „a szerelmi vadrózsák költőjé"-nek nevezi. Lehet, hogy a baráti emléksorokkal Vajda csökkenteni akarta a „jaj be édes, jaj be jó" dallamokat.
Rubinyi Mózes azt írja a versről: „Úgy látszik, ismerte a boldogságot (legalább futólagos formájában), mert . . . jól jellemzi azt az állapotot, mikor a szív örömmel, üdvösséggel telt." (42. l.). Komlós csak éppen említi a verset (43. l.).

Szövegváltozatok:

Cím: NŐ: Emlékkönyvbe. *Németh Janinak (Alsó Szt. Iványon)*
4 NŐ: soh' se ŐK: sok (s. hiba, javítottuk)
8 NŐ: el énekeld?

1862

2. Csapongás. M: NŐ 1862. június 10. *Ábrándok* c. alatt. KrL 1862. július 1. Ugyancsak *Ábrándok* címen. KK 1872. 125—128. l. ÖK 1881. 113—116. l. és KI 1895. 51—53. l.
Semmi nyoma nincs annak, hogy kihez írhatta a verset. A KrL-ban a következő megjegyzéssel jelent meg: „A Nővilág 16. száma akadt kezünkbe, mellyben egyebek közt a 246 s köv. lapon Ábrándok cím alatt egy költeményt olvastunk, mely nekünk minden tekintetben olly annyira feltünt, hogy azt — minden commentár nélkül — itt szóról szóra kinyomatni, kritikai kötelességünknek tartottunk." Ezt toldja meg Kovács Kálmán: „. . . bizonyára azért, mert az egzaltált lobogás nem nyújthat »hazánk hölgyeinek ész- és szívképző

hasznos olvasmányt«" (A magyar irodalom története IV. k. 382. l.), tehát nemigen felel meg a NŐ tudatosan hirdetett programjának. Endrődi Sándor (Figy. 1872. 50—52. sz.) szerint a vers olyan, mintha Lisznyai írta volna. Bodnár Zsigmond (MSzle, 1881. I. 287—88.) cikkében gúnyosan beszél az első rész képeiről, mely két darabra esik szét. Az első képhez a következőket fűzi hozzá: „Ezt az élvet (ti. kedvese hangjának hallgatását) — a költő ma már legalább kedvese haláláig a sirboltban is élvezhetné a telephon segitségével." Rubinyi szerint (115. l.) a vers egészen Petőfi: Minek nevezzelek c. rapszódiájának másolata, a második részben Vajda még Petőfi szavait is átveszi. Azonban hiába keressük benne az ódai lendületet, ez a vers érzéki, tréfálkozó és ledér, s így inkább paródiával van dolgunk. Koroda Pál (MSzle 1894. dec. 23.) humoros versnek tartja. A verset említik még: Travnik, Banó István. (Kelet Népe, 1940. máj. 15.) Az első szerint a vers gondolata az, hogy „egy pillanat felér az örökkévalósággal", a másik szerint Vajda mámoros elragadtatásokat vár a szerelemtől. Rencz János azt állapította meg hogy Vajda a szalonköltészet képeit használta (a felséges atya dicsfényben melengő szent arca, — fojtogató kis boszorkány, — hold fényeként rezgő stb.) A BSzle cikkírója rendkívül dagályosnak minősíti a verset (1896. V. Z: Vajda János).

Szövegváltozatok:

Cím: NŐ, KrL: *Ábrándok*
1 NŐ, KrL hangodat
4 NŐ, KK, ÖK: sírbolt
7 ÖK: másikig:
8 KK: kéjben,
12 ÖK: angyalok
15 NŐ, KK: *Míg*
16 KrL, KK: koporsóban
17 KK: mozdulatlan
25 KrL: trombita:
31 KrL: ölje . . .
34 KrL: őt
35 KrL: *o*lly örömest halnék meg *legott*
KK, ÖK: meg *legott*
47 KrL: boszorkányom
52 NŐ: Te-te te-te
KK: Te-te, te-te
54 KK: csak [kiemelve]
60 KK: Gyöngyöm, virágom,
61 KK: Láddd, én
65 NŐ, KK: Ugy *reszketek*, mint nyárlevél
72 KrL: Egy szempillantatig, —
76 KrL: [bizonyára sajtóhiba] Meglásd, egyszc jól megyen

1863

3. Memento mori. M: NŐ 1863. október 1. KK 1872. 149—151. l. ÖK 1881. 147—149. l.

A verset nem vette fel az 1895-ös kiadásba. A költőt több dolog is emlékeztethette a halálra: elsősorban szülei tragikus pusztulása, de a maga és a NŐ főmunkatársának, Bajza Jenőnek betegsége, Lisznyai halála is. Hozzájárult e hangulathoz az a kiábrándultság, amely a röpiratai elleni támadásokat kísérte. 1863. július elsejével távozik a MS-tól, a NŐ-t is mások szerkesztik átmenetileg (Bajza Jenő, Dalmady Győző). Vajda belebetegedett abba a hajszába, amelyet ellenfelei indítottak ellene, s amelynek olyan mozzanatai is voltak, hogy az utcán megverte Thaly Kálmánt (1863. március 23.). Június közepén rövid időre Marienbadba megy pihenni, itt írja a *Cseh-német fenyőerdők* c. művét a Lisznyai-album számára. Szeptember közepén tűnik fel újra. A NŐ október 1-i számában bejelenti, hogy a lap szerkesztésétől „huzamosabb időn át részint egyéb szakmabeli elfoglaltság, részint betegség . . .” távoltartotta, szeptember 20-tól azonban átvette, és szerkesztette még egy évig, 1864. szeptember 25-ig, amikor is a lap a 39. számmal megszűnt. (Tehát nem 63-ban, mint eddig tudtuk.) 1863. szeptember 17-én történt a váli szerencsétlenség. Apja és anyja egyszerre pusztultak el, a szőlőbe vezető úton a kocsijuk felborult, s mindketten szörnyethaltak. E sok csapás összetörte; megalázottságában, betegségében hangzik el a *Memento mori*. Már a Lisznyai-albumban is arról ír, hogy milyen jó Lisznyainak, aki meghalt. *Rossz idők jártak ránk! Ő legalább már végzett az élettel. De én még mire élek? Ma csak ma, de holnap mi ér?!* (Lisznyai Album. 245. l. *Vajda János; Lisznyai életéből.)*

E versnek alig van irodalma. A bírálatok nem említik. Kerekes megismétli prózában a vers gondolatait. (O—V 1901. I. 30. l.), Bisztray pedig felsorolja a refrénes versek között. (It 1956. 219. l. A pályakezdő Vajda.) Bóka monográfiája foglalkozik hosszasabban a verssel. Rámutat arra, mekkora erőfeszítés kellett ahhoz, hogy a magabiztos Vajda így megalázza magát: „. . . Szavai minduntalan elárulják, mekkora küzdelemből szakadtak ki, szavai leleplezik őt. Egy-egy asszociációja megérdemli a lélekbúvár figyelmét. »Ember büszke, kicsinyhitü . . .« írja a Memento mori-ban, egy haláltáncének-szerű versében. A büszke mellé nem a szerényt teszi, hanem a kicsinyhitűt, a könnyen kétségbeesőt, a hitefogyottat . . . a költő enszívébe mártja tollát, mikor ír, minden képben önmagát mutatja: »Fásult kinek fáj az idő . . . Hol nem lehetsz tökéletes, Mert a ki nem gyarló, szörny az . . . Agyvelő, mely kinban őrjöngsz, Sziv, mely remegsz, hogy megszakadsz . . . Égnek eltévedt árvája, Ember, gyarló, gonosz, igaz . . .« Mennyi seb a fennen hirdetett öntudat gőgje alatt . . .” (Bóka, 122—123. l.)

A refrén lényegében a latin cím magyar ismétlődése, amely a középkorban gyakran elhangzó figyelmeztetés volt, szállóigévé lett, s a karthauzi szerzetesek előírt köszönési formája volt. Vajda gyakran sző bele prózai írásaiba is latin közmondásokat.

Szövegváltozatok:

39 NŐ: bizonytlan, —
43 NŐ: ember —
57 NŐ: dicsőség —
59 NŐ: végzet — hamis játék;
KK: játék:
63 NŐ: öröklét — minden!

1864

4. Memorandum. M: NŐ 1864. január 17. MNV 1875. ápr. 11.. ÖK 1881. 121—122. l. KI 1895. 45. l.

A MNV a következő megjegyzéssel közölte a verset: „E költemény a költőnek a Kisfaludy-társaság által kiadott »Kisebb költemények« c. gyüjteményéből — nem ugyan a költő akaratából — kimaradt. Közlését éppen ezért tartjuk érdekesnek, mert szerzője éppen nem szándékozik azt a feledésnek átengedni s egy netatáni [sajtóhiba: netaláni!] ujabb s összes kiadásában azt mindenesetre fölvétetni kivánja. Szerk."

Vajda életének talán legszörnyűbb esztendejében írta a verset, amikor egész élete zátonyra jutott: szülei meghaltak, röpiratai ellene zúdították az írástudó embereket, gyanúsítások vették körül, mindenfelől támadások érték. Vajda maga írta 1863 elején a MS-ba: . . *Neves írók, közéleti tekintélyek odáig süllyedtek, mikép a nyilvános vita terét számitásból mellőzve, hogy ezáltal is gerjesszék a gyanut, a „M. S." szerkesztője ellen magán-uton a legalaptalanabb vádakat terjesszék. És pedig legtöbben öntudatosan, vagyis szentül tudva, hogy az egészből egy szó sem igaz! . . . nagyobb nevü irótársainak rendszeresen rágalmazó eljárása egy oly, alanti állásánál fogva egyszerü körülményeivel ismert, alig feltünt nevü és általuk tehetségtelennek, tudatlannak hirdetett scribler ellen, mint e lapok jelenlegi szerkesztője . . . A gyanusitás mérge már a heves agitáció magaslatára lépett és egyes összejövetelekben hirdetve lőn, hogy hazaárulás a „M. Sajtó"-ra előfizetni . . .* Vajda már ekkor megfogalmazza azt, amit később a versben: bizik abban, hogy az idő neki fog igazságot szolgáltatni: . . *mert az igaz* [igaz: kiemelve] *annyiban hasonlit a somkóróhoz, hogy néha évtizedekig el van a földben, mig ismét kikél és tenyészik . . Igen megvalljuk, hogy mind a fönnebbi akadályok és szörnyek dacára, melyek utunkban állnak, van reményünk* [kiemelve] *a dolgok, a vélemények s érzületek jobbrafordultában.* (Lapunk s lapirodalom. MS 1863. január 27.) Vajda reményei azonban nem váltak valóra . . . Márciusban a Nemzeti Képes Újság azt írta, hogy ő fogja szerkeszteni a félhivatalos Sürgönyt: „A Wanderer jólértesült pesti levelezője szerint a Magyar Sajtó jelenlegi szerkesztője, Vajda János szólittatott fel a félhivatalos Sürgöny vezetésének átvételére; Vajda e hir alapos voltát tagadja, s tagadását hinnünk kell; malitiosus emberek azonban azt mondják, hogy a haraszt nem szokott szél nélkül zörögni." (1863. március 8.) De hazaárulással vádolták röpiratai miatt is. A szóbeszéd miatt üldözötté lesz. 1863-ban a MS-tól, 1864 őszén pedig a NŐ-tól is megválik; kenyér nélkül maradván,

kénytelen Bécsben valamilyen állást vállalni. Ez az elkeseredés íratta vele a verset: az a bosszuvágy fűti — mondja Komlós (135. l.), hogy megfizethessen ellenségeinek. A vers így mintha előbb keletkezett volna, 1863 végén ugyanis már enyhült a Vajda elleni hajsza. Egyik barátjának, alkalmasint Szász Károlynak a következőket írta egy 1863. december 17-i keltezésű levélben: ... *Te akkor is jó barátom voltál, mikor legtöbb ellenségem volt — most már a végzet ezernyi csapásban — elégtételt vőn rajtam azok helyett kik erre gyöngék voltak — hiszem hogy dühük némileg enyhült. — De a patvarba, hová térék félre — azt mondani akaró, hogy te mindenesetre most is jó barátom vagy, s ha vészben mellettem álltál, most se hagysz el a gyászban, melyet Isten, ember, és természet, hitelező, uzsorás, doktor, betegség, adósság, halál, börtön német és magyar, tudja hány-féle elem összecsküvése idézett elő...* (Kiadatlan levél. Kézirata az OSzK-ban.) E levél már bizonyos lecsendesedést, higgadtságot mutat, tehát a vers minden valószínűség szerint egy korábbi lelkiállapotot tükröz. — Asbóth az ÖK-ről szóló bírálatában a jövőbe vetett hitet emeli ki a versből. (Ellenőr, 1881. okt. 11.) Bóka szerint ezzel a verssel zárta le a maga részéről Vajda az *Önbirálat* körüli vitát. A vers szerinte is tele van dühvel és bosszúvággyal. Kiérzi lüktetéséből Vajda elfúló lélegzetét, az üldöztetésben megsérült hivatástudatot, a kiutat, a fölény lehetőségét. A múltba nem mehet, a jelenben elveszne, ezért fordul a jövő felé: „... az egész olyan méltósággal hömpölyög, hogy észre sem veszi az olvasó, mily könnyedén rúgta el magától a földet. *Addig* — meddig? — kérdené eszmélkedve az olvasó. A vers itt lendül a bizonytalanba, ennek az »addig«-nak ilyen előzményei vannak: feljön egyszer még az én napom ... bár későn ... Sohanapjára datálja az ő napját. Nem esik nehezére. Gyakorlata van benne." (Bóka. 101—102. l.)

Szövegváltozatok:

3 MNV: vagyok,
6 NŐ: Nem olthatá *el ezer* kárhozat
9 NŐ: barát — ne féljetek;
10 MNV: megfizetek,
11 NŐ: jó *s* rosszal, — fogadom,
12 MNV, ÖK: *dus*
13 NŐ: Addig — csalékony tenger, sokaság!
15 NŐ: tudatom —
MNV: tudatom,
17 MNV, ÖK: naphősök:
19 ÖK: *Gu*nyolódástok

5. **Ártor és Ída.** M: Koszorú, 1864. február 21. NŐ 1864. ápr. 17. KK 1872. 23—27. l. ÖK 1881. 60—64. l. KI 1895. 27—32. l. Érdekes, hogy előbb Arany János jelentette meg a Koszorúban, s csak azután közölte Vajda saját lapjában, a NŐ-ban, ahol a vers alá oda is írta: *Koszoru.* (T. i. onnan vette át.)

A vers megítélésében nagyon eltérőek a vélemények. Egyesek szerint remekmű, mások szerint értéktelen. Berczik Árpád a vers

hatását tekintve Hebbel Mária Magdalénájához hasonlítja. (PN 1872. aug. 18.) Endrődi azt mondta, hogy e vers nem egyéb, mint a *Szerelem átkának* és *Gina emlékének* dramatizálása. A hősnő kevély és dacos, Ártor könyörgéseit, kérelmeit kineveti. Aztán a következő gondolatot fűzi hozzá: Vajda azt akarja bizonyítani: „Vannak pillanatok, midőn érzelmeink és szenvedélyeink teljesen uralkodnak felettünk és ép ugy szükségét érezzük annak, hogy valakit meggyilkoljunk, mint bizonyos időben szükségét érezzük, hogy valakit szeretnünk kell." (Figy. 1872. 52. sz. 613. l.) Irmei Ferenc balladának tartja, mely koncepció, lelemény, kivitel és forma tekintetében a műnem legjobbjai közé sorolható. (Koszorú, 1879. II. 299. l.) Koroda Pál a drámaiságot emeli ki a versből (kriptai jelenet), s azt sajnálja, hogy Vajda az *Ildikón* kívül a tragédia terén nem kísérletezett tovább. (Magyar Salon, 1884. 373. l.) Bodnár Zsigmond viszont vadromantikus és rémes elbeszélésnek minősítette: „Biz ez bolond história, melyben a józan ész szikrája sem mutatkozik . . . a romantika korában divatos . . volt az ily mese, de napjainkban kedvetlenül fordulunk el tőlük." (MSzle 1881. I. k. 295—296. l.)

Szövegváltozatok:

Cím: NŐ, KK, ÖK *Ida*
1 KK: „Oh . .
3 Koszorú: élhetek.
NŐ: élhetek;
Koszorú, NŐ: Világom,
Koszorú, KK: nekül;
NŐ: nélkül;
KK: *Ida*
9 Koszorú: könyörögtem,
10 Koszorú, NŐ, KK: szóltam.
13 KK: Ölelni
14 KK, ÖK: parázsajakát;
18 KK: ketten, *Ida!*
Koszorú: *Ida!*
20 Koszorú, KK: mind*k*etten por!
NŐ: por!
25 KK: égetett.
26 KK: már:
29 KK: *S*irmées oda fön hamar,
30 KK: Hóváll,
32 NŐ: házatokra;
KK: házatokra,
33 NŐ: szentlélek,
KK: szent lélek,
35 NŐ: Dúl ful
38 KK: *Egyszer igen* nagyot sikolt.
41 NŐ: sohajt
44 KK: *ez Ártor, a tied!*
47 Koszorú: közelit
48 Koszorú: — De

50 Koszorú: áll a
52 NŐ, KK: *h*uzza
53 KK: *A*rtor
54 KK: azonba'
58 NŐ, KK: *Nekiek már mindegy;*
61 Koszorú, NŐ: le föl lót fut, mi baja.
KK: le-föl, lót-fut,
64 Koszorú: mit?
65 Koszorú, NŐ: kriptakulcs, — oda hát!
78 KK: várja be *az ítéletnapot*

6. Nem ugy van ám. M: MNV 1875. jún. 6. 23. sz. 281. l. ÖK 1881. 98. l. KI 1895. 43. l.

Költeményei 1881-es és 1895-ös kiadása szerint 1864-ből való. A MNV a vers közlésekor a következő lapalji jegyzetet hozza: „E vers még 1865-ben iratott, s csak most jelen meg először, közz[é] [sajtóhiba] tételét az akkori politikai s irodalmi viszonyok nem engedték." A *Memorandum* után két hónapra közli a verset. A két vers hangulatilag is nagyon közel áll egymáshoz, s bizonyára 1864-ből, s nem 65-ből való. Keletkezésük összefügg Vajda életének akkori alakulásával (l. a *Memorandum* c. vers jegyzetét!). Míg a *Memorandum*-ot közreadhatta a NŐ-ban, ennek a versnek már nem akadt helye a magyar lapokban, nyilván a tartalma miatt. A vers nemcsak a rosszindulatú gyanúsítások ellen tiltakozik, hanem azt is bizonygatja, hogy a veszedelembe került hazát majd ő — a hazaáruló — fogja megmenteni, s majd akkor derül ki, hogy ki az igazi hazafi. Vajdát egyébként 1863-ban sajtóvétségért kétheti börtönre ítélték, amint ezt a PH (1890. jún. 29.) idézi a Szinházi látcső 1863/64-es évfolyamából. Hazaáruló a hatalom börtönében! 1864-ben Vajda anyagi gondokkal küzdött, s ekkor fordult az Írói Segélyegylethez 200 Ft-ért, hogy adósságait kifizethesse. Gyulai azonban elutasította Vajda kérését, de elment Vajda hitelezőihez, hogy fogadják el a havi 10 Ft-os törlesztést, amibe Vajda ügyvédje bele is ment, s ezt Gyulai Vajda tudomására hozta. (PN 1868. jan. 1. Gyulai Pál: Felvilágositás) Halála alkalmából egyik visszaemlékezés a következőképpen magyarázza Vajda elvhűségét: „Mik lettek azokból akikkel indult? Jókaiból császári poéta, ki a tágabb hazáért lelkesül. Lauka Gusztávból főispáni belső cseléd és miniszteri küldönc, Degréből jóérzelmü honvédelnök, ki a Kossuthot éljenzőket csendőrrel és rendőrrel fenyegette. Pálffy Albertből hivatalos regényíró, Csernátonyból Tisza Kálmán tányérnyalója . . . ő [ti. Vajda] egyedül maradt következetes, hű a forradalmi eszmékhez . . . Míg Arany 1867-ben az ő ártatlan hangú Rákóczinéját mint »most még nem opportunus« költeményt visszarejti fiókjába, míg Gyulai meghamisítja utólag saját »Világosnál« c. versét, hogy lehetőleg lojális legyen," (Hazánk, 1897. jan. 19.) addig a hazaárulónak bélyegzett Vajda hű marad eszméihez és egészen balra tolódik. S nincs más lehetősége, hogy a vádak ellen védekezzék, minthogy versben szelíden bizonygassa, hogy „nem ugy van ám az, amint mondják", s várja, hogy az igazság kiderüljön. A *Memorandum*ban még *fizetni* akar, itt már elcsitul lelkében a belső vihar, s a tehetetlensége érzetében azt a napot várja, amikor bebizonyít-

hatja, hogy ő az igaz hazafi. A *Memorandum* és a *Nem ugy van ám* lényegében ugyanannak a hangulatnak a termékei, tehát valószínűbb, hogy 1864-ben írta s nem 65-ben, ahogy a MNV állítja. 1865-ben Vajda már Bécsben él, s nem ott várta igazának bebizonyosodását.

Szövegváltozatok:

6 MNV: elámitott

1866

7. Boldog szerelem. M: MNV 1866. febr. 11. KK 1872. 101—103. l. ÖK 1881. 83—85. l. KI 1895. 38—39. l.

A vers jelenlegi formáját csak az 1895-ös kiadásban érte el, mikor is Vajda megrövidítette a 44 soros verset úgy, hogy kihagyta a 29—36 sorokat. Tartalmilag és hangulatilag a *Csapongás*hoz hasonlít a vers. Endrődi Sándor össze is tévesztette a kettőt, mikor arról beszélt, „hogy az érzékenységet a testiség kultusza váltotta fel ebben a versben, a sok tüztől, izgalomtól egy helyütt már a kifejezéssel is baj van, csak dadogni tud", s idézi a *Csapongás* 52. sorát. (Endrődi: Költők világa. Nagyvárad 1887. 184—185. l.) A BSzle a következőképpen summázza a vers mondanivalóját: „. . . nem bir eltelni kedvesével; alig birja terhét annyi isteni gyönyörnek . . . Ezt hangoztatja dagállyal a Csapongás is." (BSzle 1896. 87. k. 27. l. V. Z: Vajda János.) Az utolsó szakaszban Csokonai-reminiszcenciák vannak. A vers valószínű már Pesten keletkezett, hiszen 1865 végén visszatér Pestre. A MNV-gal Ágai Adolf révén kerül kapcsolatba, aki 1865 decembertől szerkesztője volt a lapnak, s akivel jó viszonyban volt a 60-as években; egy ízben Bécsben Vajda, Gina és ő együtt is vacsoráztak. (Porzó: Uj hantok. 1906. 136—153. l.) A kihagyott két versszak a következő:

A napfényes téli hónál
Ragyogóbb a fehérséged:
És csodásabb, mert hideg bár.
Mégis, mint a tüzláng, éget.

Olthatatlan szomjuhozó
Szemeimet átatom rajt.
Vérem, mint a kéneső, ég,
S mint egy átkozottat üz, hajt.

Nem tudni, mi késztette a költőt e 8 sor kihagyására, nem ezek a költemény leggyengébb sorai.

Szövegváltozatok:

8 KK: bele fulnak
25 KK: édesem szerelmem.
26 KK: sok az
35 KK: elég! — Ugyan
28 sor után a két fentebb idézett strófa: MNV, KK, ÖK.

8. Mai dalok I. II. M: MNV 1867. febr. 17. 7. sz. 74. l. Vajda életében többé nem jelent meg, csak 1956-ban a Kozocsa kiadásában (*Vajda János Összes versei.* Bp. 1956.)

Komlós tanulmányai (It 1950. 3. sz. 123. l. ItK 1954. 3. sz. 146. l.) és a monográfia *Mai dolgok* címmel jelölik a verset, s megjegyzik, hogy két nem jelentős politikai vers ez, amelyek közül az első kicsúfolja azokat, akik tűrésükért jutalmat várnak, a másik meg azt sajnálja, hogy az egész világ fegyverkezik, harcol a szabadságért, csak a magyar nem, az verset ír és dikciót mond. A verscímet Bisztray Gyula igazította helyre. (It 1956. 209. l. A pályakezdő Vajda János.) Kozocsa már így szerepelteti kötetében, ahol két sajtóhiba és néhány központozási javítás van az eredetihez viszonyítva:

4. sor: Kozocsánál *Eh* szócskával kezdődik az eredeti *Én* helyett.

22. sor: Szamo*kédia*, Szamo*jédia* helyett.

A vers a következő európai háborúkra céloz: 1. 1866-ban a fiatal Olaszország Poroszországgal szövetkezett Ausztria ellen és a porosz győzelmek folytán Olaszország megkapta Velencét. 2. 1864-ben Poroszország és Ausztria megszállta Dániát, s harc kezdődött a megszállók ellen. 1866-ban a porosz—osztrák háború Dánia egy részét, Schleswig-Holsteint porosz kézre juttatta. — *Kandia:* Kréta sziget neve. — A francia mondat jelentése: a becsület kivételével minden elveszett; előfordul az *Önbírálat*ban is. (ÖM 1026. l.)

9. Luzitán dal I. II. M: I. rész: ÚjV 1869. ápr. 1. II. rész: FL 1867 márc. 29. KK 1872. 82—87. l. ÖK 1881. 24—28. l. KI 1895. 13—17. l.

A két vers keletkezési időpontja még ma is vitatott. Komlós (148—149. l.) úgy gondolja, hogy mind a kettő már 1867-ben elkészült, erre mutat a két vers egyező kép- és szókincse, de az elsőt 1867-ben nem merte egyetlen lap sem közölni. Szabad György (Vajda politikai elszigetelődésének történetéből. It 1960. 137. l. lapalji jegyzet.) kétségbevonja az egyidőben való keletkezést, mert vannak adatok, melyek az I. rész 1869-es keletkezése mellett szólnak. Benedek Aladár lapjában, az UjV-ban 1869. március 20-án jelzi, hogy a következő számban új verset fog közölni Vajdától: „... örömmel jelentjük, hogy a jövő negyedet Vajda János egy gyönyörű költeményével kezdjük meg, ki évek óta először csupán a mi lapunkat ajándékozta meg ez egészen új s tehetségéhez méltó művével." Szabad György érvelése szerint Benedek „csak úgy írhatta le ezt a bejelentést, ha biztos volt abban, hogy mások még nem ismerik a verset". Idéz továbbá Benedeknek abból a leveléből, melyet Kossuthhoz írt Vajda érdekében, s mellyel elküldte a vers első levonatát is a következő sorok kíséretében: „... Vajda János — a Polgárosodás s az Önbirálat című országos figyelmet gerjesztett röpiratok szerzője, és hazánknak legislegelső költője az értelmes és őszinte emberek előtt. De hogy érdemeiről, melyek különben is ön előtt, mélyen tisztelt nagy hazafi bizonyára nem egészen esmeretlenek — ne szóljak többet, ide mellékelve bátorkodom megküldeni egy legújabb költeményét, melyet lapom az új év óta megindult Újvilág április 1. száma hozand koszorú alatt s melynek egy levonatát képezi e nyomtatvány." (Benedek levele 1869. márc.

24-i keltezésű, közölte Szabad György.) Vajda szeretett volna bejutni az 1869-es választásokon 48-as programmal a parlamentbe. Pártja vezetőivel azonban összekülönbözött. 1868 nyarán válságossá vált a Magyar Újság helyzete, melynek Vajda alapítója és főmunkatársa, szinte gazdája volt. A főszerkesztő, Böszörményi halálos beteg lett, esetleges felgyógyulása után be kellett volna vonulnia a börtönbe, egy Kossuth-levél közlése miatt. Új szerkesztőt kerestek. A laptulajdonos, Heckenast is, Vajda is, Kossuth is Irányi Dánielt szerette volna a lap élére főszerkesztőnek, aki ekkor Párizsban élt emigrációban. A válságos politikai helyzet miatt nagyon fontos lett volna, hogy egy tekintélyes ember kerüljön a Magyar Újság élére. Vajda ezt tartotta szem előtt, amikor felajánlotta Irányinak a lap szerkesztését, mert ha ő maga került volna a lap élére, rossz hírével csak ártott volna az ügynek. Érdemes a levélből egy néhány sort idézni: „Legnagyobb bajunk, hogy pártunknak nincs idebenn a központon egy elismert vezére, s még ennél is nagyobb baj, hogy épen azok figurálnak qua coriphaeusok, kik legcsekélyebb talentomuak, de aztán természetesen annál hiubbak, és csak bakafántoskodni tudnak, akadályul szolgálva azoknak, akik az ügynek valóságos előmozditói. Hasonlitunk egy oly csapathoz, melyben a tábornoki helyeket hivatlan prince-k foglalják el, s meghiusitják a táborkari főnök netán legcélszerübb terveinek kivitelét . . . Ügyünk fő oszlopa, egyedüli támasza a Magy. Ujs. Ennek élére hatalmas ember kell, ki szellemi erejével egyaránt imponáljon föl és lefelé, jobbra és balra . ." (A levél kelte 1868. ápr. 18. Közölte Szabad, It 1960. 132—133. l.)

E sorok is azt mutatják, hogy a politikai helyzet éppen a baloldal széthúzása miatt bizonytalanná vált az osztrákellenes erők számára; pedig most kellett volna erősebb támadást indítani a kormány ellen, mert mint a levél is mondja: „most már valóságos rémület fogta el őket, s a minden oldalróli támadás annál szilajabb, minél inkább látják hatásunkat növekedni" (ti. az ellenzék is Vajdáékat támadta). Szabad szerint Vajda a *Luzitán dalt* harci belépőnek szánta a választási küzdelembe, mint amellyel megtagadja a kiegyezést. Ezt a feltevést látszik alátámasztani az, hogy Vajda ebben az időben, tehát a Magyar Ujságtól való megválás (1868. augusztus) és a vers megjelenési időpontja között prózában is megfogalmazta politikai programját az *Ifju Magyarország* című, jelenleg még lappangó röpiratában. Ennek gondolatait ismerjük Benedeknek Kossuthhoz írt leveléből, amelyben Vajda számára Kossuth támogatását kéri: „olyformán, mikép őt egy oly kerületben, hol Önt mélyen tisztelt nagy hazafi a nép imaszerű, forró kegyelete következő országgyűlésünkre képviselővé választá — Önmaga helyett ajánlani, fölléptetni szíveskednék." Vajdát a Magyar Újságtól egy, a kormánypárti sajtót támadó cikke miatt elmarták, átment A Nép Zászlója c. laphoz, de tovább is melengette a képviselőség gondolatát. Világosan színt vallott a versben hovatartozandóságáról, és elkészítette a jövő Magyarországának programját röpiratában, „. . . melyben a szentírás jóslatszerű hangjaiként kiáltja az ország fülébe ama — az új időkben győzelemre jutott — eszmék szavait, melyek az általános jogegyenlőség érvényesítésére intenek s melyek nélkül bármely államélet a pusztulás csíráit rejti magában. A democratia diadalának parancsszava e röpirat, mely a

békereform eszközeit ajánlja e téren való haladásra, s mely kimondja határozottan, hogy enélkül — különösen nálunk — nincs mód a megelégedéshez és önfenntartáshoz közeledni. Kérlelhetetlen logikával támadja meg a hazánkban ez új kormány által folyvást élesztett nemesi ambitiok maradványát és a százféle csellel elaltatott nemzeti önbizalmat ébreszti fel az alvó kedélyekben ha t.i. e célt eléri az ország. Egy nép politikai önérzetét nem verheti fel ugy semmi, mint e röpirat, mely végre, miután az önfenntartás egyetlen eszközét kinálja, határozott jóslatot tesz arra az esetre, ha e reformok életbeléptetését a 69-i parlament elmulasztja. E jóslat: a tengődés, a feloszlás, a pusztulás jóslata!..." A nép politikai önérzetének felébresztésére szolgálhatott a *Luzitán dal I.*, miután röpiratának kiadására senki sem vállalkozott. A mondottak alapján a *Luzitán dal I.* mindenképpen későbbi, mint a *Luzitán dal II.*, mely már a kiegyezés előtt megvolt, amaz pedig úgy beszél a kiegyezésről, mint megtörtént dologról, s az alcím is erre utal: *Midőn vezéreik a rómaiaknak meghódoltak.* Hogy a kötetbe rendezéskor mégis az 1869-es vers került a 67-es elébe, nyilván azért történt, mert Vajda ennek a mondanivalóját tartotta fontosabbnak. Irmei Ferenc még úgy tudta, hogy mind a két dalt 1867-ben írta Vajda. (Koszorú, 1879. II. k. 297. l.)

A címben szereplő luzitánok egy hispániai néptörzs tagjai voltak, akik 153-ban a kárthágóiak biztatására fegyvert fogtak a rómaiak ellen, s a hegyi pásztor, hős Viriathus vezetésével le is győzték őket. A rómaiak azonban megszegték a békét, Viriathust a hegyek közé szorították, s két felbérelt luzitánnal meggyilkoltatták. A vezér halála után a luzitánok önként meghódoltak, a rómaiak pedig a Földközi tenger partján telepítették le őket. A vers címe tehát allegorikus, de vonatkozásait mindenki megértette Magyarországon 1867-ben, 1869-ben is. A Viriathus c. tragédia (lásd később) nem készült el, lehet hogy Vajda nem is tervezte, csak a vers politikai aktualitását álcázta ezzel. A vers egyes kifejezései (39—40. sor) benne vannak a *Nem ugy van ám* c. versben, (5—6. sor) s gondolataiból a *Búcsu* c., 1850-ben keletkezett versben is találunk néhányat.

A vers későbbi megítélésében eltérőek a vélemények. Szinte minden kötet-ismertetés, Vajdáról szóló cikk értékeli a *Luzitán dalokat*: „legmélyebb elkeseredés a kiegyezés miatt" (Koroda Pál: Vajda János. Magyar Salon, 1884. 374. l.); a küzdő nemzet indulatainak kifejezése (MSzle, 1894. dec. 23. Koroda P.) válasz a Vajdát ért rágalmakra (Spectator: Vajda J. Jász—Nagykun Szolnok 1883. febr. 18.); egy új romantikus Petőfinek lírai vétója a kiegyezés ellen (Palágyi Menyhért: Vajda J. Egy. 1886. máj. 30.); Szana Tamás szerint: „A költemény hangja mindvégig méltóságos és a fájdalom, mely végül szívet tépő habozásban nyilatkozik, az erő olyan fokáról tesz tanúságot, a minővel Berzsenyi óta magyar költő még nem szólt nemzetéhez." (Magyar Salon, 1885. III. k. 145—146. l. A mai magyar költészet.) Ugyanő mondja: „A Luzitán dal-ban már elveszti fásultságát, szenvedélye egész erővel tör ki, s hangja mondhatnám, drámai magasságra emelkedik. A költő panasza szívünket tépi, szemrehányása arcunkba kergeti a vért..." (Egy. 1881. márc. 29. Szana T.: Vajda János). Palágyi Menyhért a legmerészebb versnek nevezi, mit irodalmunk felmutathat. (Koszorú, 1885. máj. 17. Palágyi M:

Vajda János és a magyar líra.) Endrődi Sándor a *Kisebb költemények*ről szóló bírálatában a következőket írja: „Indulatainak hangja a Luzitán dalokban már drámaszerű és hatalmas, mintha a Jáborfa dalnoka szólalna meg, ki azért énekel legszomorúbban, legszebben, mert nincsen hazája s másikat nem tud szeretni. E költemény sorai, mint a szikladarabok, leválaszthatatlan erővel állnak egymás mellett; kétsége megráz, panasza velőkig hat, szemrehányása arcunkba kergeti a vért. Hazafias költeményei közül a Luzitán dalok elseje határozottan a legjobb, mindvégig méltóságos, lélekből szakadó, erőteljes, oly költemény ez, mely tartalomban, becsben egymaga túltesz a mi hazafias poézisünk termékeinek néhány kötetén. Erdélyi János is megtalálhatná a bátor és határozott hangot, de talán azt is kiolvashatná belőle, hogy itt a helyzet igényli ama hangokat ép úgy, mint a helyzet igényli a Virrasztókban a tartózkodást." (Figy. 1872. 593. l.)

Részletesen elemzi a verseket Kovács Sándor a Törekvés c. lap hasábjain 1892-ben, s ószövetségi próféciához hasonlítja. Úgy gondolja, hogy a nemzet nem vétett a múltja és a jövője ellen akkorát, hogy a költő ily iszonyú szavakkal illesse. „Az első dalban még mérsékli szenvedélyét, a fájdalom inkább uralkodik még benne, s érezzük, hogy önmaga is fél a kemény vádtól, mellyel hazáját illeti . . A második még szenvedélyesebb. A száműzöttekhez szól, hogy fojtsák el szívökben a honvágyat . . E félelmes lélekháborgás hasonlít ahhoz a fájdalomhoz, mely Tompával a híres Gólyához c. költemény utolsó sorait íratta. . . . Érezzük, hogy nem az ibériai luzitán hazafi szól itt, aki hős vezére, Viriathus elestét és a haza bukását siratja, hanem a magyar költő, ki átélte az ébredő nemzet, a nagy küzdelmek, s lesujtó csalódások időszakát, aki látja, hogy hasztalanul hullatta könnyét, arca verítékét, hasztalanul ontotta vérét . ." (Törekvés, 1892. 12—13. l.)

A BSzle kritikusa, Lévay József gyalázkodó hangon beszél a *Luzitán dal*ról. „Nem volt arra szükség, hogy ez idegen cím alatt árulja nekünk portékáját a jelen napok költője. Az 50-es évek . . elmúltak, el ezekkel együtt az allegorizáló versek ideje és szüksége is. Első pillanatra látja az olvasó, hogy ez nem luzitán, hanem igaz nevén magyar Szélbali dal, melynek nem fér a begyébe a nemzet és a trón kibékülése. Ő azt énekli tele torokkal, hogy a nemzet a szabadulás percében eszeveszetten odadobta legfőbb kincsét, becsületét, hogy dicső özvegy fátylát elcserélte a mennyezettel [?] a honnan elköltözött a becsület. . . . No hát mi ezt a dalt szívesen átengedjük a luzitánoknak. Magyarázzák meg ők maguknak, hogyan őrült meg az a becsület, mely előbb már oly gyalázatosan elveszett . . . mi csak örvendünk azon, hogy a dal költője »lángostort fonván napsugarakból« méltónak találta ezt a meggyalázott földet szállásául továbbra is megtartani s Luzitán-ízű dalai révén is örvendezni a népszerűségnek." (BSzle 1896. 87. k. 20—21. l.)

A vers politikai mondanivalója az újabb magyar történelem legvitatottabb mozzanatával, a kiegyezés kérdésével függ össze, így ilyen irányú megítélése is függ a kiegyezés értékelésétől. Ignotus Vajda halála után azt írta a *Luzitán dal*ról, hogy „kínos és lapos próza, melynek bírálatát fölöslegessé teszi annak tudomásul vétele, hogy idézet fordul benne elő . . ." (A Hét, 1897. 4. sz. 49. l.) Bródy

szintén gyöngének, szétfolyónak és bőbeszédűnek minősítette. (19. l.) Komlós (148—149. l.) is megjegyzi, hogy a vers nem a művészi színvonaltól kapta jelentőségét, szenvedélyes kifakadását Vörösmarty Keserü pohará-ból vett pontatlan idézettel szakítja meg, az első strófa ismétlése pedig tehetetlen ismétlésnek hat. Sőtér szerint e dalokban tisztán támadt fel Petőfi hangja. Ugyanolyan szenvedélyes vers ez, mint Vajda szerelmi lírája. (Sőtér, 260. l.) Bóka beillesztette e verset Vajda prózai művei sorába, s azt állapította meg, hogy Vajda még mindig 48 világában él. (Bóka, 111—113. l.)

Szövegváltozatok:

6 Újv, KK, ÖK: valál:
10 KK: az:
23 Újv: odadobtad
25 KK: hijába
26 ÚjV: kevesct,
27 ÚjV, KK, ÖK: „Nincs veszve semmi sors alatt", az,
28 ÚjV, KK, ÖK: „Ki soha el nem csüggedett."
30 KK: azokat;
33 KK: fátylad;
35 ÚjV: menyezettel,
49 FL: leborúlsz
55 KK: ohajtsd köztünk,
60 KK, ÖK: sírgödört:
64 FL: ezt, és
66 ÖK: meg;
70 FL, KK, ÖK: önnönmagát;
72 FL: szolga [nincs kiemelve!]
74 FL: hiába keresed;
84 KK, ÖK: honszeretet;
93 FL: nagyobbat [nincs kiemelve!]
96 FL: temet!
96 KK: temet!

Lapalji jegyzet: E költemény szerzőnek „Viriathus" című készülő tragédiájából való, melyben egy dalnok e keserű dallal ébreszti a rabszolgává lett honfitársait. Csak a FL-ban.

Fordítás: Prózai fordítás franciára. Kont: Jean Vajda. La Hongrie, 1905. 3. sz.

1869

10. Székesfehérvárott. M: FL 1869. szept. 26. 220. sz. 877. l. KK 1872. 110—112. l. ÖK 1881. 94—96. l. KI 1895. 40—42. l.

Komlós kronológikus felsorolásából hiányzik ez a vers. Keletkezéséről maga Vajda nyilatkozik. Az első megjelenéskor (FL) a cím alatt olvasható: *Emlékül dr. Vidor Zsigmondnak.* A lapalji jegyzetben pedig: *Soha le nem róható hálám érzelmeinek ohajtok kifejezést adni, midőn ezen, fölgyógyulásom után irt első művemet azon egyénnek ajánlom, kinek, ami életemnél is százszorta drágább, szemem világának megmentését köszönöm. V J.*

Bartos Róza emlékiratai szerint Vajdának alcsuti gazdász korában egy ostorszíj vágódott a szemébe, melynek egy darabját dr. Vidor, akkor nevezetes budapesti szemorvos vette ki. (özv. Vajda Jánosné: Emlékirataim . . . Kézirat, 73. l. OSzK) Komlós (192. l.) Irmei Ferenc nyomán úgy mondja el az esetet, hogy a 70-es évek első felében Vajda vadászatról jött hazafelé, amikor a kocsis ostora szemébe csapódott, s egy darabkát az orvosnak kellett kivennie. Ennek következtében jobb szeme gyengébb lett, mint a bal, sőt az eset után 3—4 hónapra diákot fogadott, aki leírta tollbamondott cikkeit. A vers alatt zárójelben Vajda minden megjelenéskor közölte a vers keletkezésének pontos dátumát: 1869. augusztus 11. Tehát rosszul emlékezett Bartos Róza is, Irmei is, s valószínű, hogy az íródeák is csak legenda, hiszen 1869-ben Vajda nagyon nyomorúságos körülmények között élt, a Komlós-féle bibliográfia szerint ebben az évben egyetlen cikke sem jelent meg. A Nép Zászlójától 1869. április elején megvált, tehát nem volt szüksége támogatásra cikkei megírásában. A balesetről beszámolt a Nefelejts c. lap (1869. 34. sz. aug. 22. 406. l.): „Vajda János szemét egy omnibusz kocsisa a múlt hét végén vigyázatlanságból úgy megsérté ostorával, hogy írótársunk e sérülés következtében betegen fekszik. A baj valóban komoly. A lovakat csapdosó kocsis ostorának hegye az író balszemét érte, és pedig oly erősen, hogy azonnal elborította a vér, s az orvos egy ostorszíj darabot vett ki még a szeméből. Balszemének világa veszélyben forog, az orvosok azonban reményt nyújtanak. A legnagyobb részvéttel közöljük a sajnálatos esetet." E cikk alapján elképzelhető, hogy Vajda Székesfehérváron volt augusztus elején, ahol 11-én meg is írta a verset, s amikor szeptemberben nyomdába adta, hálából kezelő orvosának, Vidor Zsigmondnak (1835—1908) ajánlotta, aki 1862-től mint önálló szemorvos működött Pesten.

Alba Regia Székesfehérvár középkori latin neve. Az Árpádok uralkodása idején az ország fővárosa volt.

Szövegváltozatok:

FL: Cím alatt: *Emlékül dr. Vidor Zsigmondnak.*
4 FL: Nyolc-kilenc
5 FL: Valóban — az
6 FL, KK, ÖK: sincsen;
9 FL, KK: *e* pusztaságon
10 FL, KK: végig;
34 KK: Vége;
35 KK, FL: fűszál
54 ÖK: Regia,
55 ÖK: mostan.
56 ÖK: mumia

1872

11. A kárhozat helyén. M: FL 1872. nov. 28. Kisf. Évl. VIII. k. 1872/73. 157—158. l. ÚI 1876. márc. 25. 13. sz. 146—147. l. UK 1876. 95—97. l. ÖK 1881. 252—254. l. KI 1895. 138—139.

Komlósnál még úgy szerepel, hogy „Először Ujabb Költeményeiben (1876) jelent meg, de már 1872-ben felolvasta a Kisfaludy-Társaságban." Valóban ez volt Vajdának a székfoglalója a Kisfaludy Társaságban. Vajdát először 1865 januárjában jelölték a Kisfaludy Társaság tagságára (Hazánk s a Külföld, 1865. jan. 15.), de csak 1870-ben választották be, noha nem szerepelt az előzetes jelöltek között (A Hon, 1870. jan. 10.) A jelenlevő 22 tag közül tizennégyen szavaztak rá, hatan ellene, ketten tartózkodtak. A megválasztott tagok valamilyen művük felolvasásával foglalták el helyüket a társaságban. Erre a székfoglalóra Vajda esetében majdnem három év múlva került sor: A Delejtű már 1872. jan. 20-án tudatja: „... Vajda János, kitől a Magyar Újság rossz néven veszi, hogy semmi életjelt nem ád magáról, közelébb foglalja el székét a Kisfaludy-társaságban egy nagyobb költeménnyel." Ez a közelébb csak tíz hónappal később következett be, bizonyára azért, mert közben zajlott a társaság ülésein a *Kisebb költemények* kiadási ügye, s csak miután kötete megjelent, szánta rá magát Vajda, hogy beküldje székfoglaló versét, melynek akkor még *Egy b . . .-i házban* volt a címe, és Vadnay Károly olvasta fel a társaság 1872. nov. 27-i ülésén. A székfoglalás körülményeit kissé költői elképzeléssel eleveníti meg Bóka. (118—120. l.) Nem valószínű, hogy a Delejtűben bejelentett nagyobb vers ez lett volna, talán akkor még meg sem írta, hiszen ha kész lett volna, bizonyára besorolta volna a *Kisebb költemények* közé.

A vers keletkezéséről sok legenda keringett Vajda halála után. Zempléni Árpád (állítólag Vajda elbeszélése után) a következőképpen mondja el a vers keletkezési körülményeit: Vajda fönn járt Bécsben valami lap ügyében kérvényezni s felkereste Ginát, aki akkor már egy palota tulajdonosa volt. E szomorú találkozás emlékére írta Vajda sokkal később a 70-es évek elején a költeményt. (PH 1897. ápr. 18. Zempléni Á: Gina; és FL 1900. febr. 11. Zempléni Á: Vajda János ideáljáról.) Bartos Róza háromszor is nyilatkozott a verset kiváltó élményről. Emlékiratai 12-ik lapján a következőket írja: „Monta Vajda, hogy bécsben felkereste, de csak azért mert nagyon kíváncsi volt a lányt jó módban látni, és e látogatás után írta — a Kárhozat helyén című költeményt és hogy semmi más köze a lányhoz nem volt és hozá tette még Vajda azt is, — és nem is szerettem, és nem is voltam belé szerelmes . . . mert sovány volt mint az agár és Vajda nem szerette a sovány szőke nőket . ." Később a 224—225-ik lapon Ginával mondatta el a találkozást: „... délután jött emlékszem, nálam ebéd után volt és az uram épen készült elmeni, behozta az inas a névjegyit én beeresztettem és mentem elébe, bemutattam a férjemnek, ültünk mind a hárman és beszélgettünk és én behivtam az anyámat. Az anyám nagyon örült persze jó ismerős volt nekünk a Vajda ur elbucsuzott és én többé nem láttam, csak még másnap reggel eljöt a Tattersalba a hol az én lovam be volt álitva, mert a házban nem volt istáló. Ott lent az anyámmal beszélt anyám mindig velem jött a fogatunkon mig én a Praterben lovagoltam az anyám kocsikázott, enek után én többé nem láttam az Irót . . ." Harmadszor Pásztor Árpádnak mondta el a találkozás történetét, aki regénye végén (Gina és Rozamunda 360. l.) a jegyzetek közt így ír: „Vajda János bécsi látogatását Ginánál Bartos Róza elbeszélése után irtam

meg. Vajda Jánosné szerint, mikor férje a herceggel való találkozást elbeszélte neki, azt mondta: Annyi hasznom volt belőle, hogy megvette egyik verseskönyvemet." Pásztor szerint ez a találkozás 1860., máj. 12-én volt. Mikor volt Vajda Bécsben Ginánál, nem lehet tudni, mint ahogy még azt sem tudni pontosan, hogy Gina mikor költözött fel Bécsbe. Volt-e egyáltalán Ginánál? Találkozhattak-e? Ha Ágai Adolfnak lehet hinni, akkor igen. Ágai, szintén Vajda halála után, azt írta (Porzó: Uj hantok. Bp. 1906. 136—153. l.), hogy egyszer Bécsben együtt vacsoráztak hármasban; Gina, Vajda és ő, s Gina olyan szép volt, hogy ő a nagy bámészkodásban alig birt enni. Ha ez a találkozás igaz, akkor Vajda nemcsak egyszer, hanem többször is meglátogathatta Ginát, hiszen az első találkozás, vagy egyetlen találkozás nem okvetlenül vendéglőben végződik, s esetleg további kapcsolat is lehetett közöttük. (L. erre vonatkozóan: Dr. Szilágyi Géza: Vajda János pokla. Lélekelemzési tanulmányok. Bp. 1933. Dolgozatok a pszichoanalizis főbb kérdéseiről. 249—265.) A vers keletkezése szempontjából mindezek nem lényegesek, annyi biztos, hogy nem közvetlen élményből fakadt, hanem később idézte fel a találkozás emlékét, s közben Gina elbukását romantikus felnagyítással kozmikus katasztrófának láttatja.

Vajda *Önbirálatában* a legfenségesebb versek közé sorolta ezt a művét. (ÖM 1743 l.)

A *kéjben fuldokló sóhajok* már 1851-ben megjelent Vajda képei között a *Severina* c. novella első fogalmazásában a HF-ban. Később ezt a mondatot kihagyta a novellából. (ÖM 720. l.) Eredetileg a következőképpen fejeződött be a gondolat: . . . *hasonlót ahhoz, midőn selyemruhát dörgölnek össze, s olly forma sóhajtást, melly haldokolni tetszett a kéjben, s mintha látta volna a gyönyör tüzében hamvadó sápadt ajkakat, melyek közöl — mint a Vezuv fölolvadt tüz lávája — szállott ki az égető sóhaj, — boldog, kinek homlokát érinté.*

Már azok a híradások, melyek a vers Kisfaludy Társaságbeli elhangzása után íródtak, kiemelik a vers szenvedélyességét, erejét. (A Hon, 1872. nov. 28. FL 1872. nov. 29. Magyar Politika, 1872. nov. 29. Szinlap, 1872. nov. 30.) Gyulai azt mondotta a versről, hogy nem egyéb, mint az *Alfréd regénye* lírai formában. (BSzle 1877. 208. l.) Asbóth János előbb az Ellenőrben (1881. okt. 11), majd Jellemrajzok és tanulmányok c. kötetében (Bp. 1892.) a következőkben magasztalja a verset: „. . . igazán férfias költemény. . Vannak sorai, melyek a világirodalom első remekei közt foglalnának helyet. Igaz nem is leánynöveldébe való, és meglehet, az ilyeneket vádolta frivolitással is a kritikai eunuch-felfogás. De frivolitás-e az igaz szerelem által forró lázig fokozott ez a kitörő fájdalom az erény bukásán? Ki ne érezné a következő sorok hatalmát, melyben a legbevégzettebb formatökély mellett Shakespearei erő nyilvánul, kire ne hatna e forró atmosphaera, e megrázó indignátió, e mély fájdalom, ki ne érezné bennük a magyar nyelv minden zengő szépségét, impozáns méltóságát, egy férfias nemes nyelv minden hódító diadalát." Szana Tamás szerint a *Szerelem átka* c. ciklus dalaival árul el rokonságot. (Egy. 1881. márc. 29.) Bródy azonosságot és hasonlóságot állapít meg az 5—8. sorok és a *Találkozások* következő 4 sora között:

Most már szakadhat össze ég, föld,
Legragyogóbb délpontja eltölt;
Már eztán ily pillanat
Nem születik e nap alatt... (IV. é. 11. versszak)

Bóka korábbról keltezi a verset. (118—120. l.) Komlós azt írja, hogy a vers tartalma szerint a Gina-ciklushoz tartozik, kétségbeesést fejez ki, ezért nem mondható frivolnak, a végén pedig heinei modorban gúnyolódik, s az érzés annyira megváltozik a vers elejéhez képest, mintha két különböző vers tévedt volna egymás mellé. (269. l.) Hasonló Komlós-nyilatkozat van A líra műhelyében c. kötetben is (119. l.).

33—36. sor: célzás a bibliabeli mítoszra. — *God dam!:* Isten verje meg. Angol káromkodás. — *Waterloo;* belgiumi falu, ahol Napóleon 1814-ben vereséget szenvedett az angol-porosz egyesült hadaktól, s ezzel végleg befejezte európai pályafutását. — *A vörös frakk*ot mint a megvetett arisztokrácia vadászöltönyét többször is említi Vajda. (Pl. *A végrendelet* c. versben)

Szövegváltozatok:

Cím: FL: *Egy b...-i házban*
9 FL: aláhaladna —
Kisf. Évl.: S *baj!* mielőtt
ÖK: S ha*j!*
19 FL, ÖK: Röpkednek
20 ÚI: lehelő sóhajok
21 FL: itten,
22 ÚI: butor-darab
26 FL, Kisf. Évl., UK, ÖK: pók;
28 Kisf. Évl., ÚI: csók;
29 FL, Kisf. Évl., UK, ÚI: lét,
30 FL, Kisf. Évl., UK, ÚI: nyarát;
31 ÖK: vég*te*len
32 FL: [két sor kipontozva a 32. sor után].
33 ÚI: *u*gy van *u*gy
36 FL: egy — majom
37 Kisf. Évl., FL: volt,
38 Kisf. Évl., UK: viselt;
41 FL, Kisf. Évl., UK: *Ú*gy
FL: neked szivem,
43 Kisf. Évl., UK: jársz-kelsz
48 FL: *ökörré* [kiemelve]
Kisf. Évl. Jegyzet: Székfoglaló. Felolvastatott 1872. nov. 27-dikén.

1875

12. A vaáli erdőben. M: VÚ 1875. márc. 21. UK 1876. 98—99. l. PN 1876. ápr. 6. ÖK 1881. 255—256. l. Költők Lugasa. 1883. Költők Albuma. 1890. 256. l. KI 1895. 140. l.

Vajda 1873—74-ben nem írt lírai verset, mert az *Alfréd regényén* és a *Találkozások*on dolgozott. A *Találkozások* I—III. énekéből részletek jelentek meg (VU, MNV, FL) 1873-ban és 74-ben, 1875-ben pedig az *Alfréd regényé*ből, melyet ez év őszén be is nyújtott a Kisfaludy Társaságnak kiadásra. 1874-ben egy időre a Szózat c. lap megjelentetése ad gondot Vajdának. Ugyanebben az esztendőben beteg is, a Magas Tátrában üdül, s gyógyíttatja magát. A következő évben is betegeskedik, s Irmei Ferenc úgy tudja, hogy ez a vers a *Végtelenség*gel és az *Alfréd*dal együtt betegágyon született. (Koszorú,1879. II. 298. l.) A költeményben megszólaló halálvágy valóban fakadhatott a hosszas betegségből. Vajda a betegágyon visszaemlékezik gyermekkora boldog napjaira, melyeket a vaáli erdészlakban töltött, s felébred benne a pihenési vágy. Vál számára a védettséget, a békességet, a gondtalanságot jelentette. A kis házikó, melyben élni szeretne, a községtől távoleső ún. Vadászvölgyben állott, illetve áll ma is. 1934-ben (máj. 27-én) emléktáblát helyeztek el ezen az erdészlakon. (PN 1934. május 29.) A váli erdőről beszélt Vajda az 1858-ban megjelent *A vadászat mestere* c. művében is. Így véli Váli Német László (A költő és a puska. Sorsunk, 1943. 644—647. l.), de tulajdonképpen csak céloz rá az előszóban. (7. l.) A verset mindenki nagyra értékelte, még Gyulainak is tetszett egyszerűsége miatt. (BSzle 1877. 208. l. Ujabb költői beszélyeink.) Endrődi szerint kötetekkel fölérő örökbecsű terméke a magyar lírának. (Kisf. Évl. XL. k. 191. l.) Vajda *Önbirálat*ában a vers alapgondolatát tekintve legfenségesebb költeményei közé sorolja. (ÖM 1742. l.) Szana Tamás az *Ujabb költemények* megjelenésekor így ír a versről: „... csöndes borongós hangulatával költőnknél egészen szokatlan, de nem igazolatlan világba helyez át bennünket. — A küzdelmekben kifáradt lélek mély és valóban költői sóhaja ez a vadon magánya, a sürü árnyak enyhelye után. — A jól választott nyitány önkénytelenül is gondolkodóba ejti a költőt arról, ami immár közelébb van, s fölkelti benne a vágyat nézni az illanó felhőkbe, múlt időkbe, jövendőkbe. — Meghatóan szép költemény, melyet mély érzelmessége, gondolatgazdagsága és formatökélye legszebb műdalaink sorába helyeznek. E kicsiny dal... valóságos üdítő láz, melyben a hánykódó lélek csillapító összhangot és édes pihenést talál..." (Életképek, 1876. 2. sz. 16. l. Szana Tamás: Vajda J. Ujabb munkái.)

Koroda Pál szerint ez a költemény a buddhizmus egész életbölcseletét fejezi ki néhány sorával (13—24. sorok). „Akik ismerik a budhaizmus nagy hatását korunkra, mely a schopenhaueri 'Verneinung des Willens' tanában átszűrődve a legmagasabb világnézetet képezi, mélyen fájlalhatják, hogy költőnket, aki világeszméket fejezett ki, nem ismeri a külföld." (Magyar Salon, 1884. aug. 370—71. l. Koroda Pál: Vajda János.) Palágyi Menyhért tanulmányában az egész verset közli, s a következőket fűzi hozzá: „Végül amint elzúgott a szenvedély s elmúlt a dicsőség ábrándja: elül a természetittasság mámora is, megszűnik a világbánat, az embergyűlölet, megszűnik minden és marad a végtelen pihenési vágy, Vajda költészetének e negativ pólusa, páthoszának egyenes ellentéte, melynek kifejezése A vaáli erdőben. — A szenvedélynek mértéktelenül heves kifakadásai és ez a kontemplativ nyugalomvágy kölcsönösen az egymás igaz volta mellett

tanúskodnak. A műértők egy része azt tartja, hogy Vajda A vaáli erdőnél szebb költeményt nem irt . . ." (Egy. 1886. máj. 30. Palágyi Menyhért: Vajda Jánosról.) Komlós azt is megjegyzi, hogy éppúgy, mint a Válhoz fűződő többi versei, ez is ősi nyolcasban van írva, „mintha gyermekkori otthonára gondolva önkénytelenül megcsendülne benne a népdalok ritmusa . . ." (201. l.) Sőtér is ezt említi e verssel kapcsolatban (241. l.) S végül Németh G. Béla azt mondja, hogy ez a vers beleillik Arany verseinek a sorába is, . . . „egyik a szalontai ház, másik a vaáli erdő képét, emlékét siratta, dédelgette — emelte a vesztett illúziók jelképévé." (A magyar irodalom története. IV. k. 418. l. Németh G. Béla: Eszmék és irodalmi irányzatok)

Szövegváltozatok:

10 VÚ, UK, PN, ÖK: bajával;
12 UK, PN, Költők lugasa: *közelebb* [kiemelve]
18 Költők lugasa: észrevétlenül megérve,
22 PN: mindörökre,

Fordítások:

Francia: 1. Polignac, Melchior de: Poesies Magyares. Paris 1896. 113—114. l. Dans le bois de Vaal.

2. Ugyanez megjelent Kont I. cikkében. La Hongrie, 1905. 4. sz.

3. Hankiss—Molnos: Anthologie de la poesie hongroise. Trad. E. Bencze etc. Paris. 1936. 91—92. l. À la forêt de Val.

Orosz: Novics: Magyarszkije Poetij. Malenkaja Anthologija. No. 14. Petersburg 1897. 82—83. l. ford. Szadovnyikov. orosz címe: V leszu. Ugyanezt a fordítást közli Kovács Z. cikke a Studia Slavica 1964-es kötetében (165—166. l.) V leszu. B. V. Valszkom peszu.

Angol: Kirkconnel, Watson M. A.: The Magyar Muse. Kanadai Magyar Ujság Press. 1933. 111. l. In the Forest of Vaál.

Német: Vajda: Gedichte. Ubertr. N. Balogh Baja. 1926. 21. l. Im Walde von Vaál.

13. Végtelenség. M: VÚ 1875. április 4. UK 1876. 77—94. l. ÖK 1881. 239—252. l. KI 1895. 127—137. l.

A verset Vajda betegágyon írta 1874—75 fordulóján. Március közepére már kész kellett lennie vele, mert beküldte a Kisfaludy Társaság március havi ülésére felolvasás végett. Március 28-án két lap is hírül adja, hogy a Kisfaludy Társaság következő ülésén Vajda *Végtelenség* c. hosszabb, Palóczy Lipót Boldog családás című rövidebb versei és Kiss József Simon Judit balladája kerülnek felolvasásra. (FL, A Hon) Valóban március 31-én a Toldy Ferenc elnökletével ülésező Kisfaludy Társaságban Szász Károly olvasta fel „a betegeskedő Vajda János egy hosszú költeményét". (FL, 1875. ápr. 1., A Hon, 1875. ápr. 1., VÚ 1875. ápr. 4.) A felolvasást követő negyedik napon a vers megjelent a VÚ-ban, ahol az irodalom és művészet rovatban még a következőket is olvashatjuk: „Vajda János jeles költőnk hosszas hallgatás után — lapunkban közölt kis versén kívül — [*A vaáli erdőben*. 1875. márc. 21.] ismét egy nagyobb költeményt írt, mely a

Kisfaludy Társaság legutóbbi ülésén olvastatott föl, s melyet mai számunkban vesznek olvasóink. Magvas bölcselmi tartalma, erőteljes nyelve és emelkedett hangulata, illő helyet biztosít a költeménynek a szerző kiválóbb művei sorában." (VÚ ápr. 4.)

A vers Vajda bölcselő költészetének előhangja, világnézeti problémáinak foglalata. Itt jelentkezik nála nagyobb erővel az élet és halál bizonytalanságának tudata. Nem először és nem utoljára; a gondolat, a töprengés még nagyon sokszor visszatér költészetében. (*Nyári éjjel, A bikoli fák alatt, Elmult idő* stb.) Pukánszky Béla tanulmánya szerint ez schopenhaueri hatás Vajda költészetében; erre vall, hogy a pesszimizmus mint az öntudat kínja jelenik meg. Ez a belső feszültség teszi szkeptikussá az univerzum létjogosultságával szemben. (Pukánszky B: Schopenhauer és a századvégi líra. Minerva, 1922. 241—251. l.) Pukánszky szerint a *Végtelenség* c. költemény Vajda gondolatvilágának pragmatikus összefoglalása. Végigkíséri gondolatmenetét, és összeveti más Vajda-versekkel. Az örökkévalóság gondolata borzasztó dolog Vajda számára. Fogalomszörnynek, gondolatkísértetnek nevezi, a *Nyári éjjel*ben az örökéletet irtóztatónak mondja. *Nincs rém csak ez a szó: örök. (A bikoli fák alatt.)* Az öröklét titkait feszegeti a nyugtalan zarándok is, amikor azt kérdi a sírgödörtől: *Sötét ür, van-é hatalmad: Adni örök nyugodalmat?!* Pukánszky szerint „a kétségbeesés óráiban is bizonyosságot keres a költő épp úgy, mint a remény óráiban, s ezt a bizonyosságot a földi lét utáni állapotra nézve a schopenhaueri örök elmúlás gondolatában véli megtalálni. Kétségbeesett erőlködést fejt ki, hogy e gondolattal legyőzze kételyeit . . . Ebben a küzdelemben az elmúlás bizonyossága alul marad, s a költő szüntelenül tovább gyötrődik . . . A halál borzasztó, mert nem tudjuk ád-é végső nyugalmat . . . E szüntelen gyötrődéshez kapcsolódik a költő végrendelete: Égessetek meg, vagy vágjátok darabokra testemet." (Pukánszky, i. m. 250. l.) Egyik prózai cikkében is ez a kérdés foglalkoztatja Vajdát, s tagadja az öröklétet: *Az emberiség számtalan vallása majd mindegyikében benfoglaltatik az* örök *kárhozat hite . . . Részemről nagyobb istenkáromlást nem ismerek, mint e föltevést . . . Sőt ha az emberiség mélyebben gondolkoznék, egyáltalán az öntudatos egyéni öröklét fogalmát is kitörülné a lehetőség, illetőleg kívánalmai sorozatából. Mert meggondolhatná, hogy maga a mennyország, a törökök hetedik ege, isteni szép hurijaival, nem is egy öröklét, csak néhány század mulva is — a folytonosság unalomhozó természeti törvényénél fogva, valóságos pokoli kinná változik . . . (Kutyakérdés.* VÚ 1882. jan. 15.)

Vajda bölcselő költészetének genezisét, 1882-vel kezdődő kibontakozását, problematikáját, életsorsával, a kor filozófiájával és természettudományával való összefüggéseit fejtegeti Komlós monográfiájában. (170—176. l.) — A verset a kortársak és az utókor változatosan ítélték meg. Már a költemény elhangzása után reflexiót fűztek hozzá a napilapok. (A Hon, FL) Gyulai azt mondja róla: „egy hosszú szentiváni énekszerű áradozás az örökkévalóságról, halálról és hitről. Formátlan költemény, amelyben több az elmefuttatás, mint a philosophia s a homály, mint a mélység." (BSzle 1877. Ujabb költői beszélyeink.) Závodszky Károly szerint inkább nagy szavakban, mint eszmékben gazdag. (Ellenőr, 1876. ápr. 29.) Bodnár Zsigmond ellent-

mondásosnak látja, de az ellentmondások mellett sok nagyszerű gondolatot, képet talál benne. (MSzle 1881. I. k. 290. l.) Irmei Ferenc a vers nagyszerűségét bizonygatja: „A költő itt a philosophia régi és minden gondolkodó előtt ismert tételeivel foglalkozik. S azon hatást festi, melyet az anyag és szellem örökkévalóságának lesújtó érzete kelt a lélekben. Mindőn az Universum fatumszerű törvényeit vizsgálja, a megsemmisülés után sóvárgó lelke összeborzad s fennséges epitetonokkal ragyogó rajzát adja a lét kezdet és vég nélküli működésének." (MNV 1876. 308. l.) Kovács Sándor Xenophaneshez hasonlítja Vajdát e költemény alapján, majd azzal zárja fejtegetéseit, hogy Vajdának ez egyetlen olyan költeménye, melyben egész rendszerét ki akarta fejteni a legapróbb részletekig, de nem sikerült neki. (Törekvés, 1892. 48. l.) Komlós részletesen elemzi a vers főgondolatát, a halálfélelmet. Vajda a halál problémáját itt szenvedi végig, s minden bekezdéséből halálos rémület vonít, a borzadály, hogy a halál nem végleges elmúlás. „Ez az előadásmódban is tükröződik: a mondanivalót nem nyugodt fejtegetések tárják elénk, hanem minduntalan felkiáltások, kérdések és hasonlatok teszik drámaian elevenné. Az olvasó úgy érzi, mintha lángoszlopon rohanna végig." (172. l.) Lévay József mást érzett a költemény elolvasása után, azt hogy „a zúgó gőzvonaton egy sötét nyirkos alagútból a világos szabad levegőre" ért. (BSzle 1896. 34—35.)

Szövegváltozatok:

2 UK: *nem* [kiemelve]
16 UK: szédíti
18 VÚ: [új szakasz kezdete]
19 VÚ, UK: *létnek* [kiemelve]
24 VÚ, UK, ÖK: „föltámadunk!"
28 UK: Meggondolád-e mit
31 UK, ÖK: kelve, e
36 UK: megolvaszt,
38 UK: *úgy*
48 VÚ, UK: — *Az öröklét egy pillanatja* —
55 UK: *kegyelmes*
57 VÚ, UK: Utóbbi életváltozatban
58 VÚ, UK: *Egy pillanatnyi könyörületes*
60 UK: mozdulatlan néma
61 VÚ, UK, ÖK: *Sírbölcsejébe fektet, melyben egy időre*
63 UK, ÖK: öntudat, s
71 VÚ: *Mind hasztalan!* nem
74 UK, ÖK: nappal hallgatózva
75 VÚ: fejemet,
UK, ÖK: fejemet;
80 VÚ: tudat. . .
83 UK: Az ami
84 ÖK: kétségbeejt
85 VÚ, UK: *Nem létezővé* [kiemelve]
86 VÚ, UK: *Immár nem válhatok többé soha.* [kiemelve]
91 UK, ÖK: Halálkinokra

92 VÚ, UK, ÖK: *mi lehetlen itt:*
93 VÚ, UK: (Az egész sor kiemelve)
97 UK: Elváltozunk,
102 UK: nyelven
115 VÚ: tehetetlen:
124 VÚ, UK, ÖK: teremtheté!
137 VÚ, UK, ÖK: *Időben? Ám töltsünk meg zsákokat*
138 VÚ, UK, ÖK: *Esztendőszámok millióival*
139 VÚ, UK, ÖK: *Rakjuk be a naprendszer üregét*
140 VÚ: *E miriádok miriád mérföldjeit*
UK: *E miriádok mértföldjét*
ÖK: *E miriád mértföldek számait*
141 VÚ, UK, ÖK: *Tartalmazó zsákokkal, és tegyük föl*
142 VÚ, UK, ÖK: *Hogy ezek a számok mind éveket*
144 VÚ, UK, ÖK: *Jelentenek . . . s vajjon mi áll előttünk?*
145 VÚ, UK, ÖK: *Az örökkévalóság összegének*
146 VÚ, UK: *Egy észrevétlenül kicsiny tört száma,*
ÖK: *Egy észrevétlenül parányi tört száma,*
149 VÚ: [Új szakasz kezdete]
152 VÚ, UK, ÖK: látszata?
156 UK: kinpadra
164 VÚ, UK: *végre* [kiemelve]
167 UK: tagadhatatlan,
173 VÚ, UK: *A léttel szemben halál! mi leverő*
174 VÚ, UK: szük
175 VÚ: le! *ki*
189 ÖK: Villamcsapásként;
191 VÚ, UK: [Az egész sor kiemelve]
192 ÖK: vagyunk.
193 VÚ, UK: [Az egész sor kiemelve]
195 ÖK: föltámadás;
202 ÖK: Fájó törékeny
204 UK: szétzuzik
206 VÚ, UK, ÖK: *A kondor a Kordillerákra ejt.*
211 VÚ, UK: *Az örök idővel, magával a*
221 VÚ, UK, ÖK: *Mint léglakó parány, mint oly madár*
221/a VÚ, UK, ÖK: *A melynek szárnya van csak . . .*
222 ÖK: *S* e szerint
223 VÚ, UK: *A sírhalom, e forgó gömb rühe*
226 VÚ: véghetetlenségnek,
227 VÚ: fölvonásköz nagyszerü
239 ÖK: [sor hiányzik]
241 UK, ÖK: *Az élet és halál nem elmulás*
242 ÖK: [sor hiányzik]
253 VÚ: [uj szakasz kezdete]
256 UK: való.
259 VÚ, UK: unalma. *S* ki
278 UK: oda
280 VÚ, UK: *azon az uton* [kiemelve]
281 VÚ, UK: *nem térhet vissza már* [kiemelve]
286 UK: *vakhit* [kiemelve]

289 UK: csöndes
298 UK: Megnyugszik, és
300 VÚ, UK: Sirjába-
302 VÚ: *Ah ugy van ugy* *nincs visszavezető*
303 VÚ: sehol.
304 VÚ, UK: hijábavaló
311 UK: rohanásait. —
312 VÚ, UK: rémületes
315 UK: világ,

1876

14. Husz év mulva. Kézirat: Tulajdonképpen három kézirat maradt fenn: kettő a Széchényi Könyvtárban, egy a Koszorú 1880. januári számában, (egy harmadik kéziratnak a fotokópiája), sőt még van egy fénykép az ÚI 1894. december 16-i számában, de az megegyezik a második sz. kézirattal. Első számúnak vettük azt a kéziratot, melyen a cím még *Emlékkönyvbe*, tehát ahogy először nyomtatásban megjelent. A második számú kézirat viszont csonka, hiányzik az utolsó versszak. Közlésünkben a II. sz. kéziratot vettük alapul, kiegészítve az I. sz.-val.

M: Életképek, 1876. szept. 3. 78. sz. 685. l. Koszorú, 1880. jan. III. k. 11. l. VÚ 1880. jan. 11. 2. sz. ÖK 1881. 238. l. ÚI 1894. dec. 16. 1. sz. 14. l. KI 1895. 126. l.

Mi adhatott indítást a vers megírására, nem tudjuk. Találkozott-e újra Ginával, vagy csak beleringatta magát a régi hangulatba, a húsz év előttibe, hogy megírhassa a régi ciklus újabb darabját? Éppen találkozhattak. Gina egyre fogyó pénzével és szegényedő cirkuszával Pestre is eljutott. Ágai úgy emlékszik, hogy az elhízott és megcsúnyult Gina, a cirkusz-tulajdonos egyszer találkozott véletlenül Vajdával a Városligeti környékén, aki azonban amikor felismerte, leszegte a fejét, hátat fordított és elmenekült. (Ágai: Uj hantok. Bp. 1906.) Nem valószínű, hogy ilyen kiábrándító találkozás élménye húzódik e gyönyörű vers mögött, inkább az emlékezet hozta vissza azt, akiből csak az halt meg, ami nem volt. Vajda 1876 nyarát bizonyára valamelyik fürdőn tölthette. (Mindig oda szaladt, ha volt egy kis pénze!) Három kötet munkája jelent meg gyors egymásutánban (a Nisard-fordítás, az *Ujabb költemények* és a *Magyar bors*). Talán a rohicsi fürdő magányában újulnak fel emlékei és késztetik, hogy írjon még egy verset az *Emlékkönyvbe*. Az első számú kéziraton még ez a cím. A II. számún és a Koszorúban: *Husz év mulva*. Csak a VÚ-ban megjelent változat óta van alcíme is a versnek: *(Gina emlékkönyvébe)*. *Husz év mulva* címen már jelent meg vers a magyar irodalomban. Greguss Ágost (Koszorú, 1864. I. 581.) és Zilahy Imre, Mezei Albert, Zilahy Sándor, Szász Gerő költői versenyén (FL 1865. 913; 921; 929. és 937.) (Zsoldos Jenő jegyzete, Filológiai Közlöny, 1957. 152. l.)

Az I. sz. kéziratot küldte el Vajda a Jókai tulajdonában lévő Életképekhez. Ezen a kéziraton két áthúzás is van s egy betoldás idegen kéztől. A 12. sorban a *fölmerül* elé be van toldva (talán Vajda kezeírása!?) *föl*, tehát így hangzott volna az ige: *föl-fölmerül*. Ez a szóis-

métlés ritmikailag ugyan nem illik bele a sorba, de logikailag nem mond ellent a versszak tartalmának: néha föl-fölmerül, sőt az ismétlődéssel tökéletesebbé vált volna a kép. Az igekötőt egy energikus kéz (más tintával) áthúzta. A 15. sort Vajda így írta le: *Montblanc fehér hava, ha tul* — az előbbi kéz a fehér szót áthúzta és betoldotta: *örök*. Ez a szó nem Vajda írása. A Koszorúban közölt fényképen azonban már Vajda írásával olvasható a sor: *Montblanc örök hava, ha túl* . . . tehát elfogadta a szerencsés változtatást. Ezen a kéziraton az aláírás sem Vajdáé, illetve Vajda aláírása át van írva, olvashatóvá tették a szedők számára.

Újabban vita támadt arról, honnan vette Vajda a Montblanc-hasonlatot. Földessy Gyula annak a sejtésének ad kifejezést (It 1940. 86—87. l.), hogy a hasonlat Schopenhauertől származik, mégpedig a Welt als Wille und Vorstellung című művének Vom Genie című fejezetéből, melyben a nagy pesszimista bölcs azt mondja, hogy a zseni lelkiélete hasonlít az állandóan ködtel borított, de hajnalban néha kipiruló Montblanchoz. Komlós szerint ez az egyezés csupán véletlen találkozás. (176. l.), amit azzal is bizonyít, hogy Vajda ezt a képet már 1850-ben használta *Az elítéltek éjjele* c. novellájában, amikor még nem ismerhette Schopenhauert. A novellaszöveg így hangzik: „Olyanok voltunk, mint a havasok hava, távol a földtől, közelebb a naphoz, s mégis rideg, örökéletű unalomra kárhoztatott, melyre hiába kacsint a hév napsugár, soha nem lesz olvadékony . . .” (ÖM 930. l. Komlós idézi, 78. l.) Zsoldos Jenő továbbviszi a vitát (Filológiai Közlöny, 1957. 150—154. l.) azzal, hogy nem közvetlenül vette át Vajda, hanem Szemere Bertalan közvetítésével, aki még az 1830-as években találkozhatott a német filozófus 1818-ban megjelent fő művével az Eötvös, Trefort, Szalay baráti-körben, s aki beutazván Nyugat-Európát a látottakról naplót írt, amely két kiadásban is megjelent. (1840, 1845.). Íme néhány mondat a naplóból: „. . . figyelmemet később kizárólag a Montblanc . . vonó magára, épen midőn havát a leáldozó nap gyönge pirral önté le. A nap őt köszöntvén legelől s legutól is őt, hasonló hozzá(!) az emberek köztt a lángelme . . . De midőn az igazság tüzarca föllebb halad, s fölkent feje körül, mint Montblanc csúcsán a nap, kigyul; az ábrándosnak csufolt előtt térdre hull a nép . . . A Montblanc maga, mit télben s nyárban hó borít, terebély hegyfő . . . A Montblanc mindig fehér . . . örökké az.” Zsoldos idézi Szemere naplóját a 250. és a 255. lapról s hozzáfűzi: „Szemerének a Montblancról adott tájképi vázlatai a schopenhaueri Montblanc hasonlatnál meggyőzőbben mutatnak a Husz év mulva Montblancelemei felé. A télen-nyáron hóborította, örökké fehér Montblanc csúcsán kigyúló nap képe kétségtelenné teszi, hogy Vajda olvasta Szemere útinaplóját . . .” Ez az elmefuttatás igen tetszetős, de figyelembe kell vennünk Vajda ismert hajlamát, amely a nagyarányú, kozmikus hasonlatokhoz vonzza. A szikla felolvadásának képe az *Egy bolond, aki szeret* (Hölgyfutár, 1857) c. novellában is megtalálható. A novella hősét, Hadonait öt nő kerülgette, s vallott neki szerelmet. De: *Ő magát zordonabb, keményebb, ugyszólván acélosabb lelkünek hitte, nemhogy hasonló érzelemre képes legyen. Ahhoz, hogy a gránitszikla felolvadjon, egy rengeteg erdő lángja nem elég.* (ÖM 836. l.)

A vers irodalma rendkívül gazdag, így csupán egynéhány érdekesebb vélemény ismertetésére vállalkozhatunk. Általában mindenki elismeri, hogy Vajda a versben remekművet alkotott. Bodnár Zsigmond, amikor úgy értékeli, hogy ez a legszebb Vajda-vers, ugyanakkor kifogásokat is tesz: „Már az első hasonlat, hogy csöndes a szíve, mint a jég, nem találó, szabatos korunkban kissé bánt . . . a hosszú téli éjjelen pedig természetileg sem igaz, mert télen késő reggel kél fel a nap . . . (MSzle 1881. I. 291—92. l.) Schöpflin szerint: „Ez a költemény nemcsak Vajda két-három legszebb versének egyike, hanem a legszebb, legteljesebben hangzó és legmélyebb perspektívájú versek közé tartozik az egész magyar irodalomban . . . Formában is oly teljes tiszta, egyenletes ez a vers, amilyet alig találunk Vajda egész költészetében. Nyelvének van valami különös merevsége, amely Vajda minden versében megvan, de itt nem zavar, sőt még erősebbé teszi a hatást, mert teljesen megfelel azoknak a képzeteknek, melyeket az egész költemény fölidéz, összevág a vers hangulatával . . . Ebben a versben sikerült Vajdának teljesen kifejeznie magát . . .” Schöpflin Aladár: Magyar Irók c. kötet. 147—148. l. (Előbb: Nyugat, 1912. I. k. 22. l.) Rubinyi az *És ekkor még szivem kigyul* sort összeveti az *Alfréd regénye* következő két sorával:

Leégtem; szén, por és kihült
Korom vagyok: többé ki nem gyuladhatok.
(V. 33—34.) (Rubinyi, 80. l.)

Komlós a magyar szerelmi líra egyik legszebb alkotásának tartja a verset. Olyan ritka remekmű, „mely egy egész élet drámáját tudja belezárni néhány sor tömör s mégis könnyed és áttetsző kristályába . . . Ösztönös művészi ravaszsággal többet fejez ki, mint amit mond. Mondanivalója, hogy a szépség, illetve egy szerelem el nem múló emléke a kiégett szívben is fellobban. De épp az, hogy Vajda most már szíve és egykori szerelmi fájdalma kiégettségét, lehülését hangsúlyozza, sejteti velünk, mekkora lehetett e fájdalom, mikor még javában égett. Egykori szenvedéseiről Vajda egy szót sem szól. Csak abból sejtjük a tűzvész méreteit, hogy megelégedetté teszi a kialvása. De e diszkrét eljárás meggyőzőbben érezteti velünk elmúlt szenvedéseit, mint az egykori Gina-versek tombolása . Részt vesz a hatásban a vers fakturájának hibátlan tökéletessége: egyenletesen lejtő jambusai csobogása, rímei sűrűsége, nyelve tisztasága is. A kép, a jelentés és a hang kissé fáradt nyugalma egyaránt megenyhült fájdalmat áraszt.” (Komlós, 269—270. l.)

A vers legmélyebb elemzését Bóka László adja. (A Szép magyar vers. Bp. Tankönyvkiadó, 1952. 59—65. l.) Megállapítja, hogy az első két versszakból a megmozdíthatatlan nyugalom nagysága s a felhevíthetetlen jeges csúcsok hidege sugárzik, a másik kettőből az el nem múló szerelem tüze. A vers első és második fele logikailag nem függ össze, mert az egyik lemondás, a másik reménység. „Az olvasó mégsem akad fönn ezen az ellentmondáson, hanem elfogadja, mert nem logikus gondolatsorról van szó, hanem érzelmi állapotok váltakozásáról, s az érzelmek logikája szerint a túlfeszített nemre igenis következhet harsány igen. . Az érzelmek meggyőző ereje okán nem

vesszük észre, hogy a vers kezdő és záró hasonlata, bár ugyanazokból az elemekből áll, mégis ellentétes jelentésű. . . . Még azt is alig vesszük észre, hogy szívének lángot vető tüzét egy, az első képnél még hidegebb környezetben gyújtja ki: »Mint hosszu téli éjjelen«, az éjszaka setétjével, a tél fogasabb hidegével szerzi meg az első kép amúgy is örökös fagyát." Bóka továbbá arról beszél, hogyan vált a vers folyamán a hasonlat szimbólummá; a vers hatását hogyan fokozzák a vers zenei elemei: a jambikus lejtés, mely az elhúzott sorvégekkel ünnepi hangzást ad a versnek, az alliteráció nyomatékosító ereje, a szóismétlések, az u hangok méla zenéje.

Szövegváltozatok:

Cím: Kézirat I., Életképek *Emlékkönyvbe* VÚ, ÖK, KI: *(Gina emlékkönyvébe)*
1 Kézirat I., Életképek: csúcsán
2 Kézirat I., Életképek, ÖK, KI: nap se
3 Kézirat I., Életképek: szivem, többé nem ég, KI: szívem,
4 Kézirat I., Életképek, ÖK, KI: *u*jabb
5 Koszorú, VÚ: *Fölöttem* csillagmiriád
9 Kézirat I., Életképek: De néha, csöndes *éjjelen*
10 Kézirat I., Életképek: egyedül,
12 Kézirat I.: föl [áthúzva] fölmerül:
Életképek, VÚ: fölmerül:
Koszorú: fölmerül . .
13 VÚ: kigy*ul*
15 Kézirat I.: fehér [áthúzva] örök [betoldva]
VÚ *tul*

Zenei feldolgozás:

Zenéjét szerezte: Klacskó Béla. A teljes szöveg. Apolló, 1927. 119. szám. XXX. évf. 5. lapján a partitúra. Külön megvan az Apolló XV. kötetében is.

Fordítások: Német: Vajda: Gedichte. Übertr. von Nikolaus Balogh. Baja. 1926. 57. l. Nach zwanzig Jahren. Szemere L: Ungarische Lyrik Bpest. 1933. 42. l. Nach zwanzig Jahren. (In Ginas Stambuch). Ugyanezt a fordítást közli: Szemere L: Ungarische Dichtungen. 1935. 19—20. l.

Francia: Hankiss—Molnos: Anthologie de la poésie hongroise. Trad. E. Bencze etc. Paris. 1936. 92. l. Vingt ans aprés.

Svéd: Pándy—Stenborg: Ungers Dilet. Stockholm 1944. 107. l. Nar tjugo år har gått.

Olasz: Márffy O: Pulpiti del cuore magiaro nella litteratura. Torino [é. n.] 215. l. Fra venti anni.

15. A hű nemzetnapszámos. Életképek, 1876. szept. 20. ÖK 1881. 29. l.

Komlós (345. l.) az 1876-os versek közé sorolja azzal a megjegyzéssel, hogy „az ÖM. nem tudni, miért, erre az évre teszi" — de a szövegben kételkedés nélkül mondja a következőket: „Betegségében, 1876-ban

írja *A hű nemzetnapszámos* c. keserű versét, amely jól világítja meg az író, általában a dolgozó ember sorsát a kapitalista társadalomban . . ." (168. l.) Vajda már évek óta betegeskedik. 1874-ben hónapokat töltött Tátrafüreden, 1875 márciusában a beteg költő helyett Szász Károly olvasta fel a *Végtelenség* c. verset a Kisfaludy Társaságban. 1876-ban is beteg lehetett, noha semmi adatunk sincs róla, sőt eléggé lázas tevékenységet folytatott az UK megjelentetésével, a *Magyar Bors* kiadásával, a *Találkozások* részleteinek közreadásával. A nyarat talán Koritnyicán töltötte, szeptember elején közelebb költözött a Kammonhoz három házzal, az Országút 33. szám alá. (Levél Kelemen Mórhoz, 1876. szept. 13. Kézirat, OSzK.) Sőt e levél tanúsága szerint néhány napra el is utazott valahová. Mindez bizonyos ellentétben van a vers tartalmával.

A keserű hang, a létbizonytalanság érzése váddá alakul a nemzet ellen, amely nem biztosította a költő létfenntartását és a nyugodt munka lehetőségét valaminő elismerés vagy támogatás formájában. Ezt a gondolatot eddig is, s még ezután sokszor megfogalmazza (pl. *Útóirat*). Komlós a költeményt Vajda kései politikai versei közé sorolja. (233. l.)

Vajda maga a gyengébbek között tarthatta számon, mert 1895-ben kihagyta a válogatásból, talán azért, mert a nyolcvanas évek végétől magas összegű támogatásokban részesült a kormány részéről.

Szövegváltozatok:

1 Életképek: *Öreg* vagyok,
8 Életképek: fő́ld
12 Életképek: szeret.

1877

16. A nyugtalan zarándok. FL 1877. nov. 11. 258. sz. 1233. l. ÖK 1881. 257—259. l. KI 1895. 141—142. l.

Komlós az 1876-os versek közé sorolja, de nem tünteti föl, hogy a FL melyik számában jelent meg. Kozocsa az 1956-os kiadásban szintén az 1876-osok között hozza a *Husz év mulva* és *A hű nemzetnapszámos* közé iktatva. Az előbbi szeptember 3-án, az utóbbi szeptember 20-án jelent meg. E szerint tehát 1876. szeptember 4. és 19. között kellett megjelennie. Az ÖM-ben a vers alatt *1877* szerepel.

Mi is csak 1877-ben találtuk meg a FL-ban. Egy biztos, hogy az 1876-os FL-ban nincs benne. Ha megjelent, valahol máshol jelenhetett meg. A vers tartalmilag nem árulkodik az évszámról, olyan gondolatokat és motívumokat tartalmaz, amilyeneket Vajda már korábban is *(Végtelenség)* s később is megszólaltat *(Halál, Elmult idő, Nyári éjjel* stb.). Az első versszak mintha azt sejtetné, hogy valahol a *kék hegyek* aljában írta a verset, ott találkozott a nyugtalan zarándokról szóló történettel, amelynek ürügyén a saját tépelődéseit is megfogalmazza. A koponyával beszélgető hamleti kép Vajdára is ráillik. A *Végtelenség*ben *hiába Bolyonga éjjel nappal, hallgatózva. A sir füvére hajtva fejét* . mint a nyugtalan zarándok, az éppúgy

néma, mint 15 évvel később: ... *hallgat közömbösen, részvéttelen. (Elmult idő.)* Komlós úgy látja, hogy Vajda itt agnoszticizmusba menekül a megoldatlan kérdések elől (180. l.). Dénes Tibor szerint önmagától fél a nyugtalan zarándok, s megoldásnak csak egyet lát: kifutni a világból. (Dénes T: Vajda J. lelki fejlődése. Debreceni Szemle, 1931. szept.)

Szövegváltozatok:

7 FL, ÖK: kétségbeesten:
10 FL: hajléka;
14 FL: neki,
26 FL: *idő* [kiemelve] monologja
28 FL: *neki* [kiemelve] vége? [nincs kiemelve]
ÖK: vége?
29 FL, rakáson,
33 ÖK gyermekhad nyomába
37 ÖK tőle,
43 FL sirja

Megjegyezzük, hogy a 27. sor *virág* szava valószínűleg öröklődő sajtóhiba *világ* helyett, mely jobban beleillene a szövegbe.

Fordítás: Szerb: Srpske Ilustrovane Novine 1882. április 30. Fordító: Mita Popovic.

1878

17. Őszi tájék. M: PN 1878. dec. 19. FL 1878. dec. 20. VÚ 1878. dec. 22. ÖK 1881. 262—263. l. KI 1895. 145—146. l. Ezenkívül megjelent még a Virágos kert (1882.) és a Költők lugasa (1883.) c. antológiákban.

A verset a Kisfaludy Társaságnak 1878. dec. 18-án Gyulai elnökletével tartott ülésén mutatta be Rákosi Jenő. Erről a FL így ír: „Rákosi Jenő volt a harmadik felolvasó, ki Vajda »Jelenetek« című széphangú költeményét szép hangon mutatta be. A költő festi az őszi bús világot, melyben »Elhervad a rózsa, lehull a levél« s a mulandóság gyásza elszomorítja, és fájón kérdi, hogy nem »Semmit soha vissza a temető«, de megvigasztalja a keresztfa, melyen »suttogja a szél, kinyilik a rózsa, kihajt a levél.« Éljenek nyilvánították, hogy a költemény hatást tett." (FL 1878. dec. 19.) A lap csak másnap közölte a verset a következő megjegyzéssel: „E költeményt a Kisfaludy Társaság szerdai ülésén olvasták föl, s mi a Pesti Napló tegnap reggeli tárcájából vettük át." Az Ellenőr (1878. dec. 19.) tévesen azt írta, hogy Rákosi Jenő Vajdától a *Találkozások* c. reflektáló költeményt olvasta föl.

A kárhozat helyén és a *Végtelenség* után ez a harmadik vers, melyet Vajda beküldött a Kisfaludy Társaság havi felolvasó ülésére. A költő sem most, sem később soha nem szerepelt ezeken a felolvasásokon, a társaság üléseire sem igen járt el, ha megjelent, azt a lapok külön kiemelték híradásaikban. (pl. 1883. febr. 7.)

A verset a három korabeli lapközlés és az ÖK után két antológia átvette, s ez átvételek Vajdát kétszer is cikkirásra késztették. A „Virágos kert" című, Szász Károly által szerkesztett antológia ugyanis rendkívül sok hibával közölte a verset. Vajda annyira felbőszült, hogy *Nyilatkozat*ban tiltakozott a hibák ellen, s ezt a nyilatkozatot — állítólag, saját bevallása szerint — több lapban közzétette, majd a N-ben hosszabb cikkben foglalkozott a költőket érő ilyenfajta brutalitásokkal. Egy évvel később a „Költők lugasa" megjelenésekor megismételte a tiltakozást, s ekkor a cikk elején a *Nyilatkozat*ot is közölte. Ez a következőképpen hangzik: *Nyilatkozat: A Mehner Vilmos könyvkötőnél „Virágos kert" cím alatt megjelent anthologiában a „Jelenések" című versem — számos apróbb eltéréseket nem is említve — egyebek közt a következő lényegesb, mérték és értelemzavaró hibákkal van közölve: Üzi helyett üzi, hajlong helyett hajlik, sikár (kopár dombokon, temetőkben kimagzott vadfü neme) helyett sik ár (a mi által a mondat érthetetlen zagyvalékká válik.) Élnémul helyett elvénül, (az erdő t. i. a mi a hangulatot tönkre teszi), mára helyett már ma, majd helyett mind, stb, Minél fogva e verset ugy, amint itt lenyomatva van, magaménak el nem ismerhetem. A legkevesebb, amit az anthologiák kiadóitól s szerkesztőitől a szerzők megkövetelhetnek az, hogy ne állitsák pellengérre őket, oly badarságokat tulajdonitva nekik, a minőknek leirására egyáltalán képtelenek. Budapest, 1883. január 1.-én. Vajda János.* Ezután írja a tiltakozó cikket: *E több lapban közölt nyilatkozatokon kivül a Nemzet hasábjain külön cikkben szóltam az anthologiák sokasága által üzött visszaélésekről, s végre megemlitettem, hogy verseim érthetetlen zagyvalékokká csonkitása és ily alakban kipellengéreztetése ellenében nem tehetek egyebet, mintha a föntebbi nyilatkozat közlését időnként a lapokban megujitva állandósitom.*

Időközben egy fiatal pályatársam azzal biztatott, hogy ugyancsak Mehnernek egy ujabb — olcsóbb — anthologiát szerkesztend, mely talán elterjedtebb lesz az előbbinél is, és abban ő a fönnebbi és a többi vers hibáit is kijavitandja, ennélfogva elállottam az állandósitás szándékától.

Lehetetlennek tartottam, hogy ha már ugyan a cég elég bátor lesz még egy ujabb anthologiában folytatni a magyar költészet szine-javából ingyen *átvett gyüjteménnyel való* jövedelmes *üzérkedést, saját érdekében is ne biztositaná ugyan e költeményeimnek abban hibátlan megjelenését.*

Hiszen csak nem tehető fel a magyar közönségről oly mérvü szenvtelenség, hogy ha valamely versgyüjtemény szövegének hemzsegő sajtóhibákkal való elundokitása tudomására jut, e körülmény káros hatással ne lenne ama könyv kelendőségére.

De hát hogyan, micsoda indokból? — arra feleljenek az illetők — de a lehetlennek vélt eshetőség bekövetkezett. Az ujabb anthologia »Költők lugasa« cim alatt megjelent és abban közölt kilenc versem közül egyetlen egy sincs észrevehetőbb sajtóhiba nélkül, és valamennyiben összesen 31 — mondd: harmincegy sajtóhibát olvastam össze, mig éppen az első izben is legkifogásoltabb fönnebbi »Jelenések« cimü versemben magában összesen 22 — olvasd: huszonkettő!

Aki erről meg akar győződni, vegye elő három év előtt megjelent összes költeményeim első kötetét. Hasonlitsa össze abból a két szöveget egymással. Meg fogja találni a huszonkét sajtóhibát, s azok között néhány olyan

lényegest, melyek az eredeti mondat értelmét teljesen tönkre teszik. (N 1883. dec. 2. 331. sz. *Vajda János: Költők lugasa.)*

Az a cikk, amelyre hivatkozik, a „Virágos kert" c. antologia megjelenése után készült, valószínű azért, hogy a *Nyilatkozatot* megmagyarázza, vagy ha a *Nyilatkozat* nem jelent volna meg, tiltakozzék benne a szövegrontás ellen. Érdemes belőle néhány passzust idézni: *Teljesen meg vagyok győződve az e cim alatt megjelent gyüjtemény szerkesztőjének, Szász Károlynak jó indulatáról irányomban, s egyáltalán nem sorolom azok közé, kik miatt azon aggodalom támadt, mely jelen fölszólitásra késztt.*

Attól tartok ugyanis, hogy valamint Guttenberget a lópatkónyom a nyomda eszméjére, ugy a „Virágos kert" c. antologia hanyagságból elkövetett hibái bizonyos klikkeket még rávezetnek a dicső leleményre, miként lehessen az utókor előtt oly költeményeket teljesen nevetségesekké és ekként végkép tönkre tenni, melyek ellenében az ellenségeskedések egyéb rendszeresen üzött módjai egyelőre még nem igérik a teljes megsemmisités biztositását.

Avagy nincs-e okom ilyesmit — bár hallatlan minden népek irodalomtörténetében — feltételezni, midőn azt látom, hogy egyet-egyet azon verses müveim közül, melyeken magam éveken át egy betü javitanivalót nem találok, egyre másra közölgetik [! talán költögetik] *át anthologiák, naptárak, kézikönyvek olyképen, hogy a sajtóhibákat mindegyik hiven átveszi, azonkivül egynehánnyal mindegyik még megtoldja, mig végre abban egyes mondatok fából vaskarikaszerü esztelenségekké változnak, — mint ez már a legutóbb „Virágos kert" cim alatt megjelent anthologiában látható, — és mindez anélkül, hogy a napi sajtó ezer kritikusa, akiknek 990-ed része oly igen szeret hibákat felfedezni müveimben, észrevenné és megrovásra érdemesnek találná?*

De még föltéve is, hogy a további hibák mind csupa hanyagságokból lennének eredendők, mi vigasztalás rejlik abban, ha valakinek a házát nem irigy bosszuálló, de egy tüzzel játszó ártatlan gyermek keze gyujtja föl?

Nem állottam egymást kölcsönösen magasztaló irodalmi szövetkezetekbe; egyedül mindig csupán a közönségre akartam hagyni, hogy itéljen müveim fölött, ha unalmasnak találja azokat, merüljenek örök feledés éjjelébe. De éppen azért, mert a közönség elfogulatlan, meg nem vesztegetett, ki nem erőszakolt, egészen önkéntes itéletére akarom bizni müveimet, arról az egy óhajról nem mondhatok le, hogy müveim és épen a legkiválóbbak, az általam ne — ik k [sajtóhiba: nekik] *adott alakban meghamisitatlanul jussanak nyilvánosság elé.*

Törvényeink e részben nem nyujtanak biztositékot. Pedig ez nem csekélyebb, mert messzebbre kiható sérelem, mint a becsületben, anyagi kereseti üzemben rágalom által való megkárositás. Talán érdemes lenne a kérdéssel most, az irói tulajdonjog körül kifejtett vitánál, egy kissé kimerítőbben foglalkozni [Ez időben a kor lapjai sokat vitatják a szerzői jog kérdését, amely akkor a monarchiában még nem volt szabályozva.]

Csak a még kevésbé tárgyalt, mert még eddig elő nem fordult ügy megvilágitása végett hozom föl, hogy ha valakit magán körben vagy sajtó utján valami becstelen tettel rágalmaznak, gazembernek neveznek, ezt bárki is csekélyebb bajnak, kevésbé bosszantó csapásnak tekintheti.

Mert ez ezzel azonnal gyökeres orvoslást szerezhetne magának akár nyilatkozat, akár törvényes lovagias elégtétel utján. Az elégtétel szintoly csattanós, szintoly föltünő esetleg még hirében messzebb ható lehetne, mint maga a sérelem, ha kivált kiderülne, hogy az merőben alaptalan, tehát közérzületet lázasztó volt.

De mi fegyverünk van az ellen, ha például egy anthologia vagy kézikönyv egy — tegyük föl — lehetőleg tökélyes müvet valóságosan szégyenletes bárgyusággá, ostobasággá ferdítve, undokitva ad a közönség elé? Ez a könyv, ha kivált mind ez esetben a „Virágos kert" fényes kiállitásban, diszes alakban, magas áron (12 frt.), mint salon-asztal-diszitmény lesz forgandóvá, husz-harminc éven át állitja pellengérre az irót, teszi permanenssé őt abban a szellemi tótágasszerü állásban, melyben őt ama érthetlen bárgyuságok föltüntetik? És ezt a sérelmet szabadságában álljon bárkinek elkövetni, és belőle még hasznot is huzni, a szerzőt egyszerre nemcsak anyagilag, de szellemileg, irói hitelében is megkárositani, tönkre tenni?

Igen, anyagiban is, mert hát ez sem oly csekélység ám, mint gondolták abban az időben, mely a szokás törvénye alapján megállapitotta, hogy anthologiák egy nyomott ivnyit dijtalanul vehetnek át egyes költők müveiből. Mivel már benne vagyunk, nem árt a dolog ezen oldalára is egy pillantást vetnünk.

(A továbbiakban arról beszél, hogy manapság divattá vált a szellemi termékkel való üzérkedés. Régen alig adtak valami tiszteletdijat, s akkor könnyű volt belenyugodni abba, hogy díj nélkül átvegyenek az antológiák akár íveket is. De ma a kiadók palotákat építenek az írók munkáinak kiadásaiból. A költők legkiválóbb alkotásait veszik át ingyen, s adják el a köteteket jó pénzért. Ezzel rontják a költők üzletét is, mert ha az antológiákban a legjobb költeményekhez hozzájutnak, nem fogják megvásárolni a költők összegyűjtött műveit, amelyek a remekművek mellett kevésbé sikerülteket is tartalmaznak.) Majd így fejezi be: *Tehát az a körülmény, hogy az ily gyüjtemények kelendősége és elterjedése tizszeresen is fölülmúlja a saját különleges kiadásokét, — eggyel több nyomós ok arra, hogy attól tarthassak, miszerint netán még szándékosság is járul a hanyagsághoz, egyes jobb — és tán abszolute sem rossz — dolgozataim agyonsajtóhibázottan végre teljes abszurditásokká változzanak át.*

Valóban nem tehetek egyebet mint a tiltakozást ez ellen részemről is állandóvá tenni. Remélem találkozni fog egy-két, az irodalmi erkölcs és igazság mellett sorompóba álló lap, mely időnként, évnegyedként kiadja tiltakozásomat e merénylet ellen. És ha másként nem a nyilt térben vagy a hirdetési rovatban áldozattal is untalan figyelmeztetni fogom a közönséget, hogy a nyomorékká csonkitott költeményt ne tekintse sajátomnak. Ekként majd talán sikerül ellensulyozni ugy az elkövetett hibát, mint szintén visszarettenteni azokat, akik netalán szándékosan kisérelnék meg az ártalomnak ugyane módját rendszeressé tenni irányomban. (Vajda János: „Virágos kert". N, 1883. jan. 13.) E cikk arra enged következtetni, hogy a *Nyilatkozat* előbb nem jelent meg, mert nem akadt közlője, ezért lenne hajlandó még fizetni is a közlésért. A másik cikkben mondja egy évvel később, hogy elállt az „állandósitástól", mert megígérték neki, hogy gyorsan egy másik antológiát jelentetnek meg, amelyben kijavították a hibákat. Csak miután ez is éppen

olyan hibásan hozta a verseket, mint az előző, közölte Vajda a *Nyilatkozatot* és a fentebbi cikket a N decemberi számában. Érdekes fényt vetnek e cikkek az irodalmi közerkölcsökre és Vajda mindenütt rosszindulatot föltételező jellemére, valamint a szerzői jog megoldatlan problémáira.

Az *Őszi tájék* c. vers eredeti címe — legalábbis az első lapközlésekben, az ÖK-ben — *Jelenetek*, a *Költők lugasában Jelenések*, s Vajda is a fenti cikkekben „*Jelenések*"-ként emlegeti. A Költők lugasa egyébként kijavította a *Nyilatkozat*ban közölt hibákat a *sik ár* kivételével, de elkövetett más tizenöt hibát a központozásban, tehát jogos Vajda felháborodása. Úgy látszik, a *sikárt*, mely a pázsitfüvek közé tartozó magas növésű gyomnövény (Chrysopogon gryllus), kortársai sem ismerték, s kötőjellel a maguk számára értelmes szókapcsolatot teremtettek. A szó előfordul *A bikoli fák alatt* c. versben is: *sikáros part*. (54. sor.)

Vajda természetismeretét mutatja e tényleg ritka szón túlmenően a sok növény- és madárnév a versben: holló, varjú, cinege, kuvik, denevér, illetve makkfa, tüskebokor, katang, kerti haraszt, tarló. A madarak színével (hollófekete), hangjával (a halálmadár-kuvik vijjogása), a kerti haraszt sivárságával, a tarlón bujdosó katanggal, az elnémult erdővel teremtette meg azt a hangulatot, mely ezt a verset megmenti a laposságtól. Ahogyan Sőtér mondja: „... érzelmes refrénjével alig nyújtana többet az elmúlás témájának súlytalan megfogalmazásánál, ha a kezdő és a végstrófa szép hangulatképei s a reflexiót meg-megszakító hangulati utalások atmoszférát nem teremtenének a költemény köré." (706. l.)

A vers három „jelenet"-et és két reflexiót tartalmaz; a határvonalakat refrének, ismétlő sorok jelzik. Eszmeileg a halál-versek közé tartozik. Az egyik gondolat „Az élet álom" schopenhaueri; csírájában már a *Gina emlékében (XXVI)* is megvan: *Néha kérdem, vagyok én még? Álom-e ez vagy valóság?* A *Nádas tavon*ban újra fogalmazza: *Hátha minden e világon Földi életem halálom Csak mese, csalódás, álom?* (L. Rónay: A magyar költészet Petőfitől Adyig. 215. l. Szépirodalmi Kiadó Bp. 1958.)

Ez a bizonytalanság benne van már a *Végtelenség*ben, s benne lesz a *Nyári éjjel*ben. (Makay: A halál költészete ... 116. l.) Komlós ott látja az ellentmondást e vers s egyéb Vajda-művek között, hogy a költő mindig borzadállyal gondolt az örök életre, itt pedig ujjong azon, hogy a kereszt az örökéletről beszél. (181. l.) A verset egyébként a korabeli és a felszabadulás előtti irodalom érthető okokból érdemtelenül túldicsérte: Palágyi Menyhért gyöngyszemnek (Koszorú. 1885. 324. l.), az *Önbirálat* felségesnek, Renez értékesnek, Dombi Márk legszebbnek, legmagasztosabbnak (Kath.Szle 1900. 400. l.). Kéky Lajos halhatatlannak (BSzle 1927.) nevezi. Brisits Frigyes azok közé a versek közé sorolja, amelyek „úgy hatnak, mint a szeptemberi éjszaka", melyekben „egyensúlyozzák egymást a gondolat és kedély". amelyekben „költészetté szépül a metafizika, s rokon érzésszimpátiájába olvad össze érzelem és természet." (Kath.Szle 1922. 107. l.)

Lévay József szerint Vajda összehordta az *Őszi tájék* sok különböző vonását anélkül, hogy egységes képé formálta volna. (BSzle 1896. 31—32. l.)

A vers formájára nézve Komlós a szökdelő anapesztusok zenéjét említi meg (181. l.), Asbóth pedig arról beszélt, hogy a „költemény művészi stanzáiban, lüktető ritmusában annyi a zene, hogy alig lehet másképp, mint fennhangon olvasni." (Ellenőr, 1881. okt. 11. és Jellemrajzok. 262. l.)

Szövegváltozatok:

Cím: PN, FL, VÚ, ÖK: *Jelenetek*
14 PN, FL, VÚ, ÖK: *A sírban a kezdet, bölcsőben-e a vég?*
17 ÖK: üzi-hajtja
18 VÚ: tarrón [nyilván sajtóhiba]
23 PN, FL, VÚ: rángatja *a* szél:
38 VÚ: Majd
39 PN, FL, VÚ: *keresztján* [kiemelve]
40 PN, FL, VÚ: *kinyilik kihajt* [kiemelve]
FL. * „E költeményt a Kisfaludy-társaság szerdai ülésén olvasták föl s mi a P Napló tegnapi reggeli tárcájából vettük át."
Fordítások: Német: Cserhalmi Irén: Ungarischer Dichterwald. 1897. Herbstscenen. Vajda Gedichte: Übertr. Balogh. Baja. 1926. 29—30. l. Offenbarung.

1879

18. Hajón. M: Koszorú, 1879. okt. 301—302. l. VÚ 1879. okt. ÖK 1881. 268—269. l. KI 1895. 151—152. l.

Közölte a verset az Egy. is egy hír keretében (1879. okt. 5.), és Vajda halálakor a MG (1897. jan. 24.).

Komlós kronologiája a Koszorú 1879 januári számába teszi a verset, pedig nem akkor, hanem csak októberben jelent meg, amikor Vajda barátja, Irmei Ferenc tanár cikket írt Vajda költészetéről. (Ezt a tanulmányt átvette a Közvélemény c. lap is 1879. okt. 4. Egy magyar költő címmel.) Az októberi megjelenéshez füz az Egy. is megjegyzést: „A Koszorú . . . október havi tartalmas füzetéhez Vajda János arcképe van mellékletül adva és Irmei Ferenc ír a jeles költőről s erőteljes tollú publicistáról. Kár azonban, hogy Vajda költészetéről csak mellékesen mond valamit, míg fölötte nagyon is sokat foglalkozik Vajda privát szokásaival, edzett voltával, sportszeretetével, párbajával, főkép pedig egész zsörtölődve panaszkodik, hogy Vajda tehetségét nem méltányolják, s egész akadémiai klikk működik ellene; és volt idő, midőn a Vajda elleni gyülölség nem csupán közönyös hallgatásban nyilatkozott stb. E zsörtölődés foglalja el a cikk nagyobb részét. Szerencsére Vajda maga gondoskodott, hogy költészetének feltüntetése meglegyen a Koszorú e füzetében. Hajón c. költeménye újabb költészetünk egyik legbecsesebb darabja." (Egy. 1879. október 5.)

Lehetséges, hogy Vajda e verset 1879-i nyaralása idején írta, talán Karinthiában. Nincs ugyan semmi konkrét adatunk Vajda e nyári utazásairól, üdüléseiről, de néhány évvel később a N-ben megjelent egy útleírás Karinthia legnagyobb taváról, a 19 km² nagyságú,

Klagenfurt melletti wörth-i tóról, Virter (később Vértesi) Károly tollából. (N 1885. augusztus 9.) Ebben a cikkben a szerző közli a *Hajón* c. verset az első szakasz kivételével, s így vezeti be: „... Úgy tűnik fel a hajóról, mintha az egész partvidék mozogna, a mi gőzösünk pedig megállt volna. Ilyenkor mindig eszembe jut Vajdánk gyönyörű költeménye: Ringatózom e csalképen." Nem említi a cikk sehol, hogy Vajda itt szerezte a vers élményét, s lehet, hogy szerzője csak mint zombori ügyvéd volt Vajda tisztelője, s ismerte a verset, amely addig háromszor is megjelent. Mégis az a tény, hogy a wörth-i tavi utazás és a költemény összekapcsolódik, mintha azt sejtetné, hogy a költeményt kiváltó élményt a wörthi tónál keressük. Csak egy ilyen keskeny tavon való utazásnál lehet az embernek az az érzése, hogy a part szalad és a hajó áll. (A wörthi tó szélessége 1,5 km, s partjain magas erdővel borított hegyek vannak.) Vajda sokat járt egy stájerországi fürdőhelyre: Rohicsra (ma: Rogatec, Jugoszlávia), amelynek útvonala nem volt messze Klagenfurttól. Elképzelhető, hogy 1879 nyarán a wörth-i tóhoz is ellátogatott, annál is inkább, mert ez év februárjában A Hon arról adott hírt, hogy a stájer tartományi bizottság a rohitsch-sauerbrunni fürdőben egy szabad helyet ajánl föl „a gyógyvizet igénylő oly magyar író számára, kit e helyre a magyar írók segélyegyletének elnöksége fog kijelölni. E szabad hellyel: egy hónapi szabad lakás, az ivó- és fürdővíz díjtalan használata, gyógy- és zenedíjtól való mentesség és élelmezési költségre a tartományi pénztárból ötven forint jár." (A Hon, 1879. február 28.) Az állandóan anyagiakkal küszködő Vajdának ez az ajánlat egészen jól jött, s valószínűleg minden esztendőben ő volt az a magyar író, akit Vadnay Károly, a segélyegylet akkori titkára kijelölt. Néhány évvel később ugyanis Vajda Kisbaári Kiss Ferencnek, házassági pöre ügyvédjének a következőket írta: *Innen* [Szabadkáról] *hazarándulva, azután meg egyenest Rohitsra mehetnék, másik egy hónapi időzésre. Ott is ingyen szállásom és feredőzésem van.* (1885. máj. 20-i levél, megjelent VÚ 1915. márc. 29.: Várkonyi Titusz: Vajda János ismeretlen levelei.) Milkó Izidor is úgy tudta, hogy Vadnay Károly jóvoltából Vajda sokszor volt Rohicson. (Bácsmegyei Napló, 1923. jan. 14.) Könnyen elképzelhető tehát, hogy Vajda Rohicsról kirándult a wörthi tóhoz, s a „Klagenfurt" nevű gőzösről Loretto és Velden között szemlélte ringatózva a futó vidéket.

A vers alapgondolata schopenhaueri: az idő és az emberi élet összefüggése. (Makay: A halál költ. 117. l.) A mulandóság gondolatát a hajóút kelti benne; kérdéseket tesz fel, amelyekre nem válaszol, s az utolsó strófa tartalmazza a legnagyobb bizonytalanságot. (Kovács S: Vajda János. Törekvés, 1892. 48—49. l.) Vajda legjobb versei közé sorolja a költeményt Palágyi Menyhért (Koszorú, 1897. I. 20) és Pető tanulmánya. Rubinyi és Komlós a megválaszolatlan kérdéseket említik e verssel kapcsolatban, Bóka és Sőtér pedig a vers egyszerűségére, népies formájára mutatnak rá.

Szövegváltozatok:

1 Koszorú, ÖK: hajófödélen,
3 VÚ: sörényen,

Koszorú: *vígan*, serényen,
9 Koszorú: jövendő,
14 Koszorú: *úgy*
20 Koszorú, VÚ: *Föld szinén a bogarak?*

Fordítás: 1882. ápr. 15-én a kéthetenként megjelenő újvidéki képes lap, a Srpske Ilustrovane Novine (Szerb Illusztrált Újság) három fordításban is közli e verset. A fordításokat szerkesztőségi cikk vezeti be, amelyben elmondják, hogy Vajdának ezt az újabban megjelenő versét hárman is lefordították, s beküldték a szerkesztőségnek. Az eredeti magyar szöveg mellett van a három névtelen fordítás, és azt kérik az olvasóktól, döntsék el, melyik a legjobb a három fordítás közül; szavazataikat küldjék be április végéig, akkor megírják a fordítók neveit is. A felhívásnak azonban nem volt foganatja. (Szeli István újvidéki tanár szíves közlése.)

1880

19. A városligetben. M: Ellenőr, 1880. febr. 29. VÚ 1880. febr. 29. ÖK 1881. 264—67. KI 1895. 147—150. l. Szegedi Árvizkönyvben is, 1880.

A Hon már 1880. febr. 24-én tudta, hogy másnap, 25-én a Kisfaludy Társaság szerdai ülésén Beöthy Zsolt, a társaság titkára Vajdától *A városligetben* c. lírai költeményt fogja felolvasni. A következő napokban a lapok reflexiót fűznek a felolvasott költeményhez: „Beöthy Zsolt Vajda Jánosnak »Városligetben« c. költeményét olvasta föl. A költeményben a létezővel való kiengesztelődés hangja vonul át, míg a vers végén ismét erőt vesz a költőn a világbánlat . . . A hatalmas nyelven, kitűnő formában írt költemény mély hatást gyakorolt a közönségre." (A Hon, 1880. febr. 26.) „Az első felolvasó Beöthy Zsolt titkár volt, aki Vajda Jánosnak a »Városligetben« c. hosszabb lírai költeményét mutatta be, melyben a költő a városligetben, a természet ölén kibékül a világgal, az erdőt királyi palotájának, a pázsitdombot trónjának nézi s mulat a természettel együtt s egyedül, kora reggel, »midőn [a városliget] még nincs megfertéztetve.« (FL 1880. febr. 26.) Hasonlóképpen írt a Közvélemény (1880. febr. 26.) és a MNV (1880. febr. 29.) is. A Kisfaludy Társaság Évlapjaiban, amikor egy év történetét összegezték, Beöthy már nem emlékezett a vers címére, mert azt mondta beszámolójában, hogy Vajda „A városerdőben" c. költeményét mutatta be a társaság ülésén. (Kisf.Évl. XVI. k. 1880—81. 41. l.) (Városerdő a Stadtwäldchen szolgai fordítása, a városliget korábbi megjelölése.)

Másfél hónappal a vers megjelenése után A Hon ismerteti a szegedi Árvizkönyvet, s az ismertetésben azt írja a névtelen cikkíró, hogy az Árvizkönyvben Vajda „A városligetben c. moralizáló, lapos verssel éktelenkedik." (A Hon, 1880. ápr. 17.)

Vajdát természetimádata többször kivihette a városligetbe. Lakása nem volt nagyon távol (Múzeum körút), Nagy Miklós pedig éppen a városliget szélén lakott a mai Gorkij fasorban, s a szerkesztőnél megjelenő költőt az erdő fái pihenésre csábíthatták. Házasságkötése

után feleségével is többször járt a ligetben. Egyik útjukról még emlék is maradt: egy rajz, melyen egy alak látható hatalmas orral, s alatta az autográf dátum: *julius 18. 1881.* A rajz jelenleg is megvan az OSzK kézirattárában, Pásztor Árpád, aki ezt a lapocskát Bartos Rózától vásárolta, közzétette a PN-ban is. (1929. dec. 28.) (Pásztor Á: Rajzolta Vajda János.) Szerinte Vajda akkor rajzolta, amikor megismerkedett Bartos Rózával s „a városligeti sétájukról írta a Városligetben c. költeményét". Természetesen ez nem igaz, mert Bartos Róza még a láthatáron sem volt, amikor a vers már megjelent.

Az élmény nyilván sokkal korábbi lehet, mint a megjelenés, a képek a nyári erdőt mutatják: a költő derült égről, a nap ragyogásáról, a nyári égbolt arénájáról beszél. A természetet éppúgy dicsőnek nevezi, mint Petőfi a „nyári napnak alkonyulatánál". A nyári élmények értek lassan verssé, s így készült el a Kisfaludy Társaság ülésére, vagy talán a szegedi Árvízkönyv számára.

Vajda természetkultusza fejeződik ki itt, mint sok más versében, *(Őszi hangulat, Nyári les.)* — írta Mezei Ernő. „Ő a természetben az ismert tájékot, az otthonos életet, a szívéhez nőtt apróságokat keresi fel, mint ahogy a világba kalandozott fiú tér vissza a családi szentélyhez, megtépve, lihegve, hogy nyomorát, bánatát szülőjének keblén kisírja . . ." Vajda társalog a természettel, igyekszik ellesni a természet titkát. „Ezek között is van olyan kedves költemény, mint a Városligetben, amelyben végtelen szerelmét a természet iránt naiv ömlengéssel, könnyű játszisággal vallja be. Itt csak az utolsó sorok árulják el, hogy a természetimádás keserű érzelmekkel, az emberi társadalom gyűlöletével van válhatlan kapcsolatban." (eiő: [Mezei Ernő]: Vajda János, Egy. 1896. febr. 20. 21.). Asbóth is arra mutatott rá, hogy mekkora a kontraszt a vers egésze és az utolsó versszak között. (Ellenőr, 1881. okt. 11.) A N nekrologja szerint Vajda ebben a versében egybeolvadt a természettel. (1897. jan. 18.) Kerekes a *Tavasz felé* verssel veti össze, s azt mondja, hogy annak ugyan ellentéte, de alapeszméjükben megegyeznek: „A világ rosszasága által megbántott szív örömet, enyhülést talál a természet ölén. E költemény végén beállott hirtelen fordulattal nemcsak meglepi, hanem szinte megdöbbenti az olvasót." (Kerekes: O—V 1901. 230. l.) Kivételesen Lévay József is kitűnő versnek nevezi e költeményt, „meleg érzéstől áradozik szive. [Ti. Vajdának.] Túlzás nélküli, igaz, élénk és megható vonásokban rajzolja társalgását a természettel . . . Egyszerűségében is oly szép, oly meleg és szívhez szóló." (BSzle 1896. 87. k. 31. l.) Hartmann János tiszta hatású műként értékelte Vajdának ezt a versét. (Magyar Múzsa, 1920.) Komlós Vajda természetszeretetét emeli ki (182. l.), illetve másutt arra mutat rá, hogy a természet iránti vonzalmának fő tartalma a társadalomellenesség. (201. l.)

A vers alapmotívuma még egyszer megfogalmazódik prózában; Vajda a *Vadmészárosok* c. cikkében a következőket írja: . . . *a természetet lehetőleg fertőzetlen állapotában találom sokkal szebbnek.* (VÚ 1882. nov. 19.)

Szövegváltozatok:

16 Ellenőr: lám.
17 VÚ, Ellenőr: itten;
38 VÚ, Ellenőr: magad;
53 VÚ, Ellenőr: Itt *vagy*
56 Ellenőr: szüz
58 VÚ, Ellenőr: felnyitod.
67 Ellenőr: jellel.
70 Ellenőr: röptiben.
76 Ellenőr: szinmüt
78 Ellenőr: *magukban*
ÖK: magunkban, egyedül;
83 Ellenőr: megfertőztetve,
84 VÚ, Ellenőr, ÖK: emberek . . . !

20. Vége van. M: PN 1880. jún. 6. Közvélemény, 1880. jún. VÚ 1881. ápr. 3. ÖK 1881. 260—261. l. KI 1895. 143—144. l.

A Közvélemény a PN-ból vette át a költeményt a következő megjegyzéssel: „Újabban márcsak oly ritkán megszólaló jeles költőnk e hangulatteljes, kitünő kis költeményét a PN vasárnapi számából vesszük át." Úgy látszik, felhatalmazva érezte magát a lap az átvételre azzal, hogy egy héttel előbb megjelentette Vajdának egy hosszabb cikkét. *(A párbajról, ami való.* jún. 1. 2. 3.) 1895-ben és nem korábban — mint D. Szemző Piroska gondolja (Magyar Könyvszemle, 1966. 1. sz. 28—38. l. Kiadástörténet és irodalomtörténet) — Vajda három sort, a 25. 26. 27-et megváltoztatta, melyek ezzel költőibbekké váltak. Eredetileg e sorok így hangzottak:

Kik nem éltek és megholtak
Igazi fájó halottak.
Elszalasztott óra kéjét stb . . .

A versből arra következtethetünk, hogy Vajda szülőföldjén járt. Talán vadászaton, talán rokoni látogatáson, hiszen két nővére akkor még Válon élt. Az elkeseredést kiváltó közvetlen ok ismeretlen. Ez az év munkás és sikeres évnek indult. A Koszorú közölte a *Husz év mulva* kéziratának fényképét, a Kisfaludy Társaságban felolvasták *A városligetben* c. versét, áprilisban megjelent a *Vadászat mestere* c. könyvének harmadik kiadása. A Közvélemény mellett a VÚ is szignált cikkeket hoz tőle *(Anno 1848 . . ., Az idő arszlánjai, A Széchenyi szobornál* stb.) Mindössze csak A Hon cikkirója marasztalta el *A városligetben* c. verse miatt, de ez nem idézhetett elő ilyen elkeseredést, mint amilyen ennek a versnek a tartalma. Vajda inkább magányának elviselhetetlen kínja miatt ismétli a *Sirámok* kérdését: — kiégett szívvel kórdi:

Mért születni, minek élni?

A vers megírására módot adhatott valami akkor jelentősnek érzett egyszeri élmény, de a szülőfölddel való találkozás, a múlt, az elveszett tündérország emlékei vetik föl a kérdést: lehet-e meg nem történtté tenni, ami volt. A kérdést *A feledhetlenhöz* (1882) és az *Elmult idő*

(1892) is megismétli majd, s a felelet itt is éppúgy megvan, mint az *Utolsó dal, Ginához* c. költeményben. Visszatérő gondolat az is, hogy a meg nem valósult vágyak kísértetekké válnak. *(Kísértetek.)* Sőtér arra mutat rá, hogy ezt a bölcseleti eszmét változatosan szólaltatja meg, itt népies ritmusban és szándékoltan népies hangon. (244. l.) Asbóth azt emelte ki, hogy az élőt az élet fájdalmai, csalódásai üldözték a magányba. (Ellenőr, 1881. okt. 11.) Komlós Vajda szerelmi költészetéről írva, beszél a költeményről, s úgy látja, hogy az elszalasztott órák üdve miatt siratja meg azt, hogy született. (265. l.) Az elszalasztott óra *üdve* itt talán több, mint a be nem teljesedett szerelmi mámor, erre utal az álmaikban meggyilkolt, le nem zárt szemű halottak nagyszerű képe, s a könnyen félremagyarázható *kéj* szót maga Vajda cserélte fel az *üdv*-vel.

Bóka azért értelmezi hibásan a vers mondanivalóját, mert a Bartos Rózától való válás idejére teszi keletkezését. Csak a VÚ-ban megjelent harmadközlést ismerte (1881. ápr.), s nem gondolt arra, hogy a válás is csak egy évvel később kezdődött meg.

Szövegváltozatok:

5 Közvélemény: sürü
16 VÚ: tündérországról . . .
23 PN, Közvélemény, ÖK: hazajárók:
24 PN, Közvélemény, VÚ, ÖK: ábrándok.
25 PN, Közvélemény, VÚ, ÖK: *Kik nem éltek és megholtak*.
26 PN, Közvélemény, VÚ, ÖK: *Igazi fájó halottak.*
27 PN, Közvélemény, VÚ, ÖK: Elszalasztott óra *kéjét*
Közvélemény: Lapalji jegyzet, lásd fentebb!

Fordítás: A vers szerbül ismeretlen fordítótól megjelent a Srpske Ilustrovane Novine 1882. ápr. 15-i számában.

21. Rozamunda I. II. M: *I.* FL 1880. szept. 19. *II.* PN 1880. okt. 6. *III.* FL 1880. okt. 7. *I.* VÚ 1880. okt. 10. ÖK 1881. 270—74. l. *(I—II—III.)*

Eredetileg három vers tartozott ebbe a ciklusba. Az ÖK még így közölte: *Rozamunda I. II. III.* Később a költő a *II.* számút *Arabella* címmel látta el, s csak ezt vette fel az 1895-ös kiadásba. A VÚ az ÖK megjelenését hirdetvén *Rozamunda* cím alatt a *Rozamunda I.* és az *Arabella* című verset közli.

Ezek voltak az első versek, melyeket feleségéhez, Bartos Rózához írt. E szerelem és házasság történetéről annyi egymásnak ellentmondó adat, nyilatkozat, visszaemlékezés, levél maradt fenn, hogy nehéz kihámozni belőlük az igazságot. A polgári hatóságok előtt folyó pörösködés aktái a második világháborúban elpusztultak, csak néhány tanúvallomásnak, valamint a Vajdát felmentő két ítéletnek a másolatai maradtak fenn, ugyanis ezeket Pásztor Árpád lemásoltatta, amikor a Gina és Rozamunda c. regényét írta 1927-ben. Komlós feldolgozta az esztergomi főszentszék előtt folyó pör aktáit is. Ha rendelkezésünkre állana is minden ügyirat, akkor is hiányoznék ama tizenöt hónap mindennapjainak története, amikor együtt éltek mint férj és feleség, a közös öröm, a közös gond, a kisebb-nagyobb összekoccaná-

sok, az anyagi nehézségek, a sikerek, a munka ritmusának apró, jelentéktelennek látszó tényei, amelyek mégis ennek a házasságnak igaz történetét képezték. Vajda versei és Rózának küldött levelei semmit sem árulnak el arról a feszültségről, amely Bartos Róza szerint házasságuk első percétől kezdve megvolt közöttük; a pör folyamán tett Vajda-nyilatkozatok, illetve Bartos Róza visszaemlékezései az indulatoknak s a múló időnek olyan mérvű torzításait tartalmazzák, hogy teljesen ellentétesek a költői művekkel; nem magyarázzák, sőt inkább kérdésessé teszik őket. Bartos Róza rémregénynek beillő emlékeket írt meg Vajda kibirhatatlanságáról és saját áhítatos csodálatáról; Vajda pedig olyanokat hordott össze Róza állítólagos, házasságot kierőszakoló siránkozásairól, könyörgéseiről a szentszéki beadványban, amelyeknek éppen az ellenkezőjét bizonyítják a Rózához írt levelek; ti. hogy nem Róza, hanem Vajda volt az, aki könyörgött. A szerelem, házasság és válás történetét a következőkben lehet összefoglalni:

Vajda 1880 tavaszán nagyon egyedül érezte magát. Tanúskodik erről a június elején elkészülő *Vége van* c. vers. Ugyanennek a hónapnak végén látta meg a Váci utcában Rózát ismerősei társaságában, akikkel be is mutattatta magának a fennmaradt képeiről ítélve csinosnak mondható 19 éves lányt. Rózáról 30 évvel később is azt írja egy riporter, hogy finom, pikáns orra van, duzzadó ajka, karcsú arányos termete. (Világ, 1913. júl. 31. 506 levél. Látogatás Vajda János özvegyénél.) Az 53 éves költő tüzet fogott, hevesen ostromolni kezdte a lányt, és hamarosan feleségül kérte. A mama, özv. Bartos Gáspárné hallani sem akart Vajdáról, aki azonban naponként megjelent a ház előtt, írta a szerelmes leveleket. Csak egyszer történt, hogy Rózát valakivel látta az utcán, s féltékenységében azonnal kétségbeesett levelet küldött szerelmesének: *Most már megértheti lelkiállapotomat és csodálhatja lelki erőmet, hogy mindeddig meg nem haltam. Soha életemben ekkora kínt nem állottam ki.* (Közölte Reichard Piroska. Az Újság, 1911. dec. 24.) Amikor pedig Róza egy virágcsokrot kötött Vajda lakásának ajtajára, határtalan boldogsággal áradozik: *Itt van szép csokra — oltárom, kedves levele — imakönyvem. Sohase hittem, hogy a legnagyobb szépség a legnagyobb jósággal egyesülhet, de kezdek e csodában hinni. Fogadja hódolatteljes kézcsókomat mindenre kész rabszolgája.* (Közölte Kun József ÚI 1910. február 20.) Leveleinek megszólításaiban, mint egy szerelmes kamasz mindent ráaggat imádottjára: *Felséges Szépség! Imádott Szentség! Csodaszépséges arám! Gyönyörüséges bübájos jövendőbelim!* stb. Annyira áthatja a szerelem, hogy még prózai cikkbe is bekerül Róza *kedves, fekete szeme.* (Vadászat szeptemberben. VÚ 1880. szept. 19.) Szó sincs itt Róza könyörgéseiről, sőt a levelek azt bizonyítják, hogy Vajda házassága előtt szerette Bartos Rózát. Ez a szeretet nem szűnt meg a házasság első esztendejében sem. Erről tanuskodnak a *Páros dalok*ig minden Rózához írt vers és a levelek. Vajda azonban saját állítása szerint a házasságkötés után nem élt házaséletet Rózával, amiért a feleség többször megfenyegette, hogy elhagyja. 1881 júliusában a következőket írta Vajda Rózának: *Csak annyit mondok, hogy végtelenül szeretlek! ... Én nélküled nem érzem jól magamat sehol! Légy vidám, maradj hű hozzám, ha te el nem hagysz, én el nem hagylak téged soha, soha!* (Közölte

Reichard Piroska. Az Újság, 1911. dec. 24. Eredeti az OSzK-ban.) Még október végén (1881) is arra kéri Rózát, hogy őrizze meg szíve jóságát, ne veszítse el hitét. Sőt egy évvel később, 1882 szeptemberében, amikor Róza Bécsből hazajött az anyja temetésére, Vajda a következő sorokban ajánlja be barátjához, Gyurkovics Györgyhöz: *Kedves Gyuri lásd szivesen, mig itt lesz, nőmet, anyja temetését akarná bevárni. Én őt most ujra nagyon megszerettem és fájó szivvel válok el tőle. Ha majd megjövök számolunk a költségekről. Róza mégis a legjobb nők egyike a világon. Kár, hogy én már öreg vagyok hozzá!* (Közölte Pásztor Árpád: Literatúra, 1926. I. évf. 29—30. l. Eredetije az OSzK-ban.) Talán az utolsó mondatból lehetne felfejteni a szálat! Róza is szerette Vajdát. Erre ugyan más bizonyítékunk nincs, mint a 30—40 év múlva készített, hitelességében nagyon is kétes emlékirata. De a tények: hozzáment Vajdához, házasságuk első esztendejének végén meleg halinacsizmát küldött vadászaton lévő férjének abból a 6 Ft-ból, melyet Vajda kosztpénzként hagyott nála, továbbá az, hogy Vajda leveleit, képeit, a megjelent versek újságkivágatát haláláig őrizte, mind azt mutatják, hogy nem volt számára közömbös a költő még úgy sem, hogy külön szobában háltak, hogy az leányává való adoptálással gyötörte, hogy Vajda — a törvényszéki ítélet szerint — férji jogával élt és megverte. Volt-e Rózának a múltján folt, vagy csak miután Vajdát elhagyta, keresett másnál vigasztalást, ma már nem lehet tudni. (Lásd Reviczky Gyula adatát Komlósnál a 258—259. lapokon.) Valószínűbbnek látszik, hogy inkább a szétköltözés után sodorták a hűtlenség útjára körülményei. Mindenesetre ha voltak is támogatói, pártfogói, nem züllött el, igyekezett tisztességes úton fenntartani magát (varrás, árusítás, mezei munka), s haláláig reménykedett abban, hogy Vajdával kapcsolatos relikviái, s megírt emlékiratának jövedelme gondtalan öregkort biztosítanak számára. Vajda halála után a Magyar Írók Segélyegylete több ízben segéllyel támogatta Rózát. (Bartos Róza kiadatlan levele Krúdyhoz, 1923. dec. 27. OSzK.) Ugyanebben a levélben arról is ír, hogy 1919-ben már nem tudta fölvenni a kiutalt segélyt. Hogy a segélyezés nem légből kapott mese, bizonyítja egy most előkerült irat a Tanácsköztársaság idejéből, amely a következőképpen hangzik: „A közoktatásügyi Népbiztostól. 151726/1919. szám VIII. 2. Értesítem, hogy Ön részére 600 korona támogatást engedélyeztem s egyidejűleg utasítottam a budapesti IX. ker. állampénztárt, hogy ezt az összeget Önnek bélyegtelen s dr. Kupcsay Felicián a VIII. 2. ügyosztály adminisztratív vezetője által láttamozott nyugtára fizesse ki. Budapest. 1919. június hó 14. A népbiztos rendeletéből: dr. Kupcsay Felicián osztályvezető. özv. Vajda Jánosné elvtársnőnek Budapest." (Országos Levéltár. VKM. KN. 1919. Töredékiratok K. 305. 13. tétel. 151726. sz. József Farkas szíves közlése.)

A viszony tehát Vajda és Róza között 1881 végétől kezdve romlott meg annyira, hogy szétköltöztek. Róza Bécsben lakott, ahonnan több ízben visszajött Pestre, s ilyenkor napokig, hetekig, sőt 1884 őszén 4 hónapig együtt laktak, majd összekülönbözve, Vajda szállodába költözött, vagy elment vadászni, Rózának pedig megparancsolta, hogy menjen vissza Bécsbe. Vajda 1882 májusában megindította a válópört, s a „non consummatum" alapján kérte a válás kimondását.

Rózát valaki Bécsben felvilágosíthatta, hogy Vajda köteles őt eltartani, indítson a tartásdíj megállapítására keresetet a bíróságon. Róza hazajött, beköltözött a régi lakásba. 1885. január 6-án annyira összeveszték, hogy Vajda megverte Rózát, aki emiatt könnyü testi sértés címén pört indított Vajda ellen. A bíróság Vajdát felmentette a vád alól, mondván, hogy „mint férj neje irányában jogosan házi fegyelmi jogát gyakorolta". (Az ítélet másolata az OSzK-ban.) Róza ezután nyújtotta be a tartásdíj iránti keresetét, s 1885. május 12-én meg is ítéltek havi 30 Ft tartásdíjat. (Vajda János levele ismeretlenhez, 1885. máj. 15. OSzK.) Közben Vajda tanúkat vonultatott föl, hogy felesége hűtlenségét bizonyítsa. Az első tanúk (Farnek Janka, Hellebrand Johanna, Nagy Miklós) nem tudtak terhelő adatokat Rózára, ezért elmarasztaló az ítélet Vajdával szemben. Vajda fellebbezett. Újabb tanúk kihallgatását rendelte el a bíróság. Róza Csemegi Károly (jogtudós, államtitkár, kúriai tanácselnök, a régi magyar polgári büntetőtörvénykönyv megalkotója, 1826—1899.) tanácsára nem adja ki kezéből Vajda leveleit. (l. Bartos Róza kiadatlan levele Pásztor Árpádhoz. 1926 végén, OSzK.) Vajda pedig Kisbaári ügyvéd javaslatára 1885. jan. 19-én módosító kérelmet nyújtott be a főszentszékhez, melyben megelégszik az örökös ágy és asztaltól való elválasztás kimondásával. Ez meg is történt 1886. június 7-én, s ennek alapján a polgári bíróság is felmentette Vajdát a tartásdíjfizetés kötelezettsége alól. (1886. jún. 17.) Róza végleg Bécsbe települt át, de a kapcsolat továbbra is megvolt közöttük. Bartos Róza azt is állítja, hogy Vajda vele kerestette meg a 90-es évek elején Ginát. Tény az, hogy Róza birtokában volt még 1926-ban is az a miniszteri leirat, amely 1896. december végén értesíti Vajdát az 1800 Ft-os segély kiutalásáról. Ez vagy úgy került hozzá, hogy 1897-ben meglátogatta Vajdát, aki Rózának adta ezt az iratot, hogy hasznosítsa, ha ő meghalna, vagy pedig Vajda halála után megjelent a lakásban, mielőtt mindent elárvereztek volna, s magához vette a hagyatékból ezt az írást is. Az előbbi feltevés látszik valószínűbbnek.

E házasság irodalma:

1. özv. Vajda Jánosné: Emlékirataim. Egy sokat emlegetett házasság meztelen igazsága. Kézirat. OSzK. Részletes kivonata átírásban megjelent a Nyugatban: H. A.: [Hevesi András]: Vajda János vőlegénysége és mézes hetei; illetve: Vajda János házassága. A költő özvegyének emlékiratai alapján. (Nyugat, 1933. I. k. 289—294. és 337—347. l.) Egyik részlete: özv. Vajda Jánosné: Így lettem én Vajda János felesége. ÚI 1931. II. k. 566—567. l. (Ezekhez adalékul és magyarázatul szolgál: Bartos Róza kiadatlan levelei Pásztor Árpádhoz. OSzK 16 levél, 70 lap.) Sajnos, hiteles forrásként egyik sem használható.
2. Szemző Piroska: Emlékirataim . . . (Műveltség, 1946. 96—104. l.) Bartos Róza emlékiratait ismerteti és magyarázza.
3. Szaladó: Vajda János szerelme. FL 1897. jan. 19.
4. Kun József: Vajda János utolsó szerelme. ÚI 1910. I. k. 182. l.
5. Reichard Piroska: Vajda János házasságáról. Az Újság, 1911. dec. 24. 87—88. l.

6. —: 506 levél. Látogatás Vajda János özvegyénél. Világ, 1913. júl. 31.
7. Fodor Aladár: Vajda János özvegye. PN 1913. jún. 25.
8. —: Vajda János nővére — a költő özvegye ellen. PN 1913. júl. 18.
9. —: Vajda Jánosné — Vajda Róza ellen. Intimitások Vajda Jánosról. PN 1913. júl. 22.
10. —: A költő özvegye. MH 1913. júl. 23.
11. Pásztor Árpád: Niobe. Látogatás Bartos Rózánál. Literatúra. 1926. I. 10. sz. 29—33. l.
12. Palágyi Lajos: Vajda János és felesége. MH 1928. júl. 8.
13. Palágyi Lajos: Vajda János tragédiája. PH 1927. évi nagynaptára. 121—124. l.
14. Pásztor Árpád: Rozamunda. Vajda Jánosné. (Nekrológ) PN 1933. febr. 28.
15. Kemény István: Két szerencsétlen szerelem története. MH 1933. márc. 5.
16. Márai Sándor: Vajda Jánosné emlékiratai. Újság, 1933. márc. 17.
17. Reichard Piroska: Vajda János ismeretlen levelei. Újság, 1933. máj. 28.
18. Dr. Szilágyi Géza: Vajda János pokla. Lélekelemzési tanulmányok. Budapest. 1933. 249—265. l.
19. Komlós Aladár: Vajda János Bp. 1954.

Vajda a válás után szerencsétlen lépésnek minősítette házasságát. Ebből a szerencsétlen lépésből fakadt 8—10 vers 1880—1884 között. Ezek közül kettő a *Rozamunda* címet viseli. A címre vonatkozóan Komlós elmondja (264. l.), hogy Vajda ezt a nevet az Alboin-mondából kölcsönözte, közelebbről ennek drámai feldolgozásából (Alfieri tragédiája), melyet 1856-ban látott a színházban Ristorival a címszerepben. Valószínűleg ismerte Prati: Alboin király vacsorája c. balladáját, amely a Szépirodalmi Közlönyben jelent meg Vértesi Arnold fordításában 1857-ben. De ismerhette Csengey Gusztáv Rozamunda c. történeti beszélyét is az O—V 1871. évi novemberi számából. Vajda később, talán 1886-ban éppen házassági élményei alapján drámát tervezett az Alboin-mondából. Ennek tervezete megvolt az OSzK-ban, Komlós még látta (azóta elveszett!), s a következőkben foglalta össze a vázlatát: Alboin meggondolatlanul, szerelem nélkül menyasszonyának vállalja a leányt, utóbb egy másik mélyebb szerelme miatt fel akarja bontani a jegyességét, de Rozamunda sír, esdekel, térdre esik Alboin előtt, s a durva, marcona férfi a női könnyekkel szemben tehetetlen. Alboin meggondolatlanságból elveszi ugyan Rozamundát, de mivel mást szeret, elzárkózik előle mindjárt az első éjjelen s azután is. Rozamunda törvény szerint neje, de nem lesz a természet szerint is. Rozamunda esdekel, sír, vonaglik előtte, de ez csak növeli a férfi visszatetszését. A nő elhervad e bánásmód következtében, de mégsem hajlandó a válásba beleegyezni. (Komlós, 264. l.) Ebből nem szabad a részletekre kiterjedő következtetéseket levonni Vajda házasságára még akkor sem, ha sok azonos mozzanat van. A drámai Rozamunda könyörgését Vajda is szerette volna belemagyarázni saját házasságába. A tények, a levelek nem ezt mutatják!

Tehát a Rozamunda név valamikor a gepida királylány neve volt, aki feleségül ment a longobárd királyhoz. Ezzel a névvel tisztelte meg Rózát már mátkaságuk idején a költő, amikor még nem voltak név szerint sem házasok, pusztán Róza hasonló hangzású neve miatt.

Az első vers keletkezéséről Róza naplója is beszámol: Vajda levélben közölte, hogy kész az első vers, el akarja olvasni, mielőtt valamelyik újsághoz leadná. Róza egy délután átszökött Pestre Vajdához, aki leültette a lányt egy újságcsomóra, s a kezébe adta a verset: „Ő két kezét ölébe téve ösze huzot homlokkal nézett le rám és én ünnepélyesen olvastam — Rozamunda szemedből mindent megtanultam. — Mikor kész voltam felnéztem reá, mit szól a vershez, kérdezte tőlem a költő. Isteni, gyönyörü montam én és Vajda azt monta engedjem meg, hogy megcsókoljon, én némán odatartottam az arcomat fel hozá ő lehajolt hozzám." (Emlékiratai, 13. l.)

Róza rendszeresen feljárt Vajdához. Vajda egy levélben arra kérte Rózát, hogy ezt vallja meg anyjának, mert akkor hamarabb bele fog egyezni a házasságukba. 1913-ban a Savanyúkúton élő Róza a nála megjelent riporternek azt is elmondta, hogy a Rozamunda III. vers elkészülése után a Vajdáé lett egészen: „... Tetszik a vers? — kérdezte tőlem. — Nagyon, nagyon — feleltem — lelkesedve, bámulom kegyedet és mindent megtennék kedvéért. Egy pillanatig hallgatott, aztán megragadta kezemet: Ha ezt őszintén mondja, bizonyitsa is be! Engedje át magát nekem, nyugtasson meg, hogy másé nem lehet! És én nem gondolkoztam tovább. Ez 1880 nyarán történt és ősszel ... összeesküdtünk. A közbeeső időben is felesége voltam a szószoros értelmében. És ... mégis megtörtént, hogy amikor Bécsben laktam, azt kivánta tőlem, hogy jelentsem ki házasságunkat be nem fejezettnek! Ő ezen az alapon kéri majd felbontását a pápától s azután leányának fogad." (506 levél. Világ, 1913. júl. 31.) Róza emlékirataiban erről hallgat, s egészen másként meséli el házassága beteljesedését. Vajda viszont a pör kapcsán kijelentette, leírta levélben, hogy Róza soha nem volt az övé. Ez az állítás nem feltétlenül szavahihető, hacsak nem extrém patologikus esettel van dolgunk.

A *Rozamunda I.* versről Asbóth azt mondja, hogy abban az örömdiadal valóságos hozsannája hangzik. (Asbóth: Jellemrajzok. 263. l.) Komlós szerint Vajda egész szerelmi filozófiát ad a versben: egy pár szép szem fényének üdvözítő kegyelme többet ér, mint az öröklét. (263. l.) A kedves szemének hatalmáról néhány nappal előbb egy prózai cikkében is értekezett. 1880. szeptember elején Vajda Szabadkára ment vadászni, hogy Rózának küldhessen egy nyulat. Ennek a vadászatnak a körülményeit, nehézségeit leírta *Vadászat szeptemberben* c. cikkében. Ebben is szó van Róza szemének szépségéről és hatalmáról: *A nap tüzgolyója tizszer akkorának látszik az égbolton, mint egyébkor. Mintha csak féltékeny lett volna arra a két fekete szemre ott a fővárosban, és megfogadta volna, hogy csak azért is, majd meglátja, ő-e vagy azok hatalmasabbak?* Majd egy másik helyen: *A falevelek láthatólag fonnyadnak, De a megátalkodott vendég nem tágit ... érzi, hogy isten csodája mégis legnagyobb ama két fekete szemben ... a szerelmes ember tetteti magát mintha ... kihivást látna férfiereje bebizonyitására. (Vajda J: Vadászat szeptemberben.* VÚ 1880. szept. 19.)

A cikk és a vers egy napon jelent meg, de valószínű, hogy előbb a prózai cikkben birkózott a gondolattal, s ezt a gondolatcsírát fejlesztette néhány nap mulva verssé. Követni tudjuk ugyanis Vajda szeptemberi útjait: Augusztus 28-án írja Rózának, hogy kedden már indulhatna a vadászatra, amelyre Róza beszélte rá. Valószínű azonban, hogy nem kedden, augusztus 31-én indult útnak, hanem csak néhány nappal később. Van ugyan egy keltezetlen levele, amelyben hódolatteljesen jelenti, hogy elutazott, *mint Nagysádnak, azaz hogy Felségednek leghübb, legbuzgóbb, udvari jágerje, igyekezvén, hogy minél többet küldjek és hozzak a konyhára* . . . (Közölte Kun József. ÚI 1910. febr. 20.) Szeptember 6-án küldte a nyulat Szabadkáról. A vadászat körülményeit leírta a fentebb említett cikkében, mely már Szabadkán elkészült. Szeptember 9-én este hazaérkezett, s másnapra, szombat délutánra találkozót kér Rózától. A vers 10 és 19 között, de leginkább a 19-ét megelőző napokban készült el, a prózai cikket pedig legkésőbb 15-ig le kellett adnia a Vasárnapi Újsághoz, ha azt akarta, hogy a 19-i számban jöjjön. De ezt ő elküldte már Szabadkáról Nagy Miklósnak. A verssel pedig elkészülte után a Fővárosi Lapokhoz ment, mert az naponta jelent meg, s még szombaton is vállalta a vasárnapi megjelentetést. Vajdának ez sürgős lehetett, ezzel is igazolni akarta, hogy Rózát az egész világ előtt vállalja. A következő Rozamunda-verset a Kisfaludy Társaságban olvasatatja fel néhány nap mulva; nyilván azt is hódításnak szánta.

Róza szemének szépsége egyébként visszatérő motívum: a *Csillagok, Páros dalok, Bertának* c. versekben is megfogalmazódik, az unalmas halhatatlanság gondolata pedig a *Végtelenség*-ben.

Szövegváltozatok:

3 FL, VÚ: megbolondultam,
4 FL, VÚ: mondom:
12 FL: üdvözítő
14 FL, VÚ: van;
17 FL, VÚ: halhatlanság!
30 FL, VÚ: nagyobb.
34 FL: *úgy*-e
35 FL, VÚ: mit sem *érne*
48 FL: m*enny*ország, nem lehet.
50 PN, FL: jó;
53 FL: m*enny*ország
57 PN, FL: gyönyörüségem!
60 PN, FL: elveszett?

22. Arabella. M: PN 1880. szept. 30. MNV 1880. okt. 3. VÚ 1880. okt. 10. ÖK, 1881. 271—72. l. KI 1895. 153—154. l.

A költemény eredetileg a Rozamunda-ciklus középső darabja volt. Még az ÖK-ben is úgy jelent meg. A versek végleges elrendezésekor, 1895-ben csak ez az egy Rozamunda-vers került bele a kötetbe *Arabella* címen. (Nem Izabella, ahogyan Reichard Piroska idézi. Az Újság, 1911. dec. 24.) Bizonyára ezt ítélte a három közül a legjobbnak, ennek volt már valami múltja is, minthogy felolvasták a Kisfaludy

Társaságban. A másik kettő elhagyása, illetve a cím megváltoztatása a feleségétől való válással s a közöttük megromlott viszonnyal magyarázható.

Vajda e verset szeptember 19. és 25. között írta, mert ha előbb kész lett volna, együtt közölték volna a *Rozamunda I*-gyel szeptember 19-én; szeptember 26-án pedig a FL és A Hon egyszerre adják hírül, hogy a Kisfaludy Társaság szept. 29-i ülésén Vajdától költeményt olvasnak fel.

A vers megírásának valami előzménye lehetett, mert Bartos Róza egy Pásztor Árpádnak szóló kiadatlan levelében (1927. febr. 28. OSzK;) a következőket írja: „... higyje meg, hogy nagyon sok olyan van a mi magában egy történet és ép irodalmilag mindenek felett érdekes. Ilyen fűződik a Rozamunda II. költeményhez és direkt a 4-ik strófához." A *Rozamunda II.* a jelenlegi *Arabella* c. vers volt. Róza így ismerte a ciklust. De a két vers negyedik szakaszának egybevetése is azt igazolja, hogy az *Arabellára* vonatkozik Rózának e megjegyzése, mert a jelenlegi *Rozamunda II.* c. vers negyedik szakasza általánosságot tartalmaz a szerelem mindenhatóságáról, míg az *Arabella* negyedik szakaszának képe — mely szerint a kebel birtokbavételéért a hold a napot hátulról keríti meg, s ugy csúszik rá a nap arcára a ronda föld, — lehetett az az élmény, melyre Bartos Róza még 45 év mulva is emlékezett. Eredetileg ugyanis a versnek ez a része így hangzott:

De kebléhez nem jér, csak az, ki
Elhomályosithatja őt;
Mig hátul a hold megkeriti,
Arcára csusz a ronda föld?!

10 nappal később a VÚ számára már átfogalmazza Vajda a sorokat:

Reá homályt vet, ronda folt;
Mig hátul a föld megkeriti;
Arcára csusz a satnya hold? —

De még ezzel sem volt elégedett, 1895-ben újra változtatott a szövegen.

Vajda és Róza között egyre szorosabbá vált a kapcsolat. Már augusztus végén elhatározhatták, hogy összeházasodnak. Vajda augusztus 28-i levelében azt írta: ... *végtelenül óhajtom Nagysádat látni és a nélkül képtelen volnék elutazni ... de előbb mindenesetre meg kell beszélnünk azt a világtörténelmi fontosságú tárgyat, melyet tegnapelőtt félbehagytunk.* (Vajda levele Rózához. Közölte Kun József. ÚI 1910. febr. 20.)

Csütörtökön hosszabb időt töltöttek együtt, másnapra találkozót beszélve meg. Vajda péntek reggel 7 és 10 óra között várta Rózát a szokott helyen, a tabáni átjárónál, a pesti oldalon. Róza nem jöhetett. Délután azonban átjött Pestre anyjával, s valamiféle fiatalember hozzájuk csatlakozott. Közben azonban felszaladt Vajda Múzeum körúti lakására, egy csokor virágot kötött az ajtóra s nevének kezdőbetüit felírta Vajda fekete táblájára. Vajda szintén a városban csatangolt, sőt valaki jelezte is neki, hogy Rózát egy fiatalemberrel

látta. E hírre rosszul lett, de amikor hazament, s megtalálta a virágot, megnyugodott. Szombat reggel Róza még levelet is küldött arról, hogy nála járt. Elképzelhető, hogy egyik találkozásukkor a heves ostromlás közben Vajda többet követelt a szemsugárnál, s Róza rendre utasíthatta. Erre vonatkozhat a vers 3. szakasza.

A verset elkészülte után azonnal elküldte a Kisfaludy Társaságnak, s 29-én fel is olvasta Vadnay Károly. Másnap Róza Vajdánál járt, bizonyára azzal a büszkeséggel, hogy a nagy nyilvánosság előtt is vállalta őt a híres költő, s ezért lehetett oly szeretetreméltó, amit Vajda levelében a következőképpen rögzített: ... *Tegnap önmagát multa fölül kedvességben, szeretetreméltóságban. Szédülök a gondolattól, mily szerencsés boldog vagyok, s holnaputánig, mig ujra látni fogom szeretetreméltósága emlékeiből táplálkozom. Nincs boldogitóbb óhajtásom, mint önnek örömet okozni, s boldogságomat tetézi az a tapasztalás, hogy az ön angyali jó gyermeki szive mily csekélységekben is tud gyönyörködni! Legyen vidám, legyen meggyőződve, hogy sokkal mélyebben, forróbban szeretem, mint azt kifejezni birom. Kérem, vigyázzon, hogy valami baj ne érje, mert a földi végzet meg szokta irigyelni azt a nagy végtelen mennyei boldogságot, mely reám vár, és gáncsot vet, ha nem ügyelünk magunkra. Őrködjék egészsége és biztonsága fölött* ... (Vajda levele Rózához, 1880. okt. 1-én. Közölte: Kun J.: ÚI 1910. febr. 20.) Október 13-án Vajda már arról tudósítja Rózát, hogy beteg, még mindig beteg. Bizonyára már akkor is az a bélbaj kínozta, amivel később — Róza naplója szerint — sokat szenvedett.

A *Mert lelkem oly tükör* kezdetű *(Arabella)* versről a felolvasás utáni napon a FL azt írta, hogy az egy panaszos sóhaj a hölgyhöz, „ki csak abban gyönyörködik, hogy a költő lelke őt istenképnek mutatja s a rája özönlő sugarakban fürészti hiúságát. Hév fellengzés van e műben is, mint Vajda minden költeményében. Megéljenczték." (1880. szept. 30.)

A VÚ „szép és mélyen érző" költeménynek mondja a verset, amikor hírt ad a Kisfaludy Társaság üléséről. (1880. okt. 3.) Komlós az utolsó versszakot heineinek nevezi, amely nem illik a költemény fenséges hangulatához. (263. l.)

Szövegváltozatok:

Cím: MNV: *Mert lelkem oly tükör* ...
VÚ, ÖK: *Rozamunda II.*
6 MNV: Hoditó,
10 MNV: visz sugarak
13 MNV: *O* hát
15 MNV: mélyen
22 MNV: kárhozat
28 MNV: visszakap!
29 MNV: kebléhez
30 PN, MNV: *Elhomályosithatja őt;*
VÚ: vet, *ronda* folt;
31 PN, MNV: Mig hátul a *hold* megkeríti
32 VÚ: *Arcára csúsz a ronda föld?!*
VÚ: *hold?!*

Megjegyezzük, hogy a Kisf. Évl XVI. k. 46. lapon *Mert lelkem oly setét* kezdősorral említi a verset.

23. A bikoli fák alatt. M: PN 1880. dec. 25. ÖK 1881. 277—280. l. KI 1895. 157—159. l.

Vajda igen sokszor megfordult Bikolon. A Gerecse csendjébe, a bikoli erdők vadonába (Komárom megye) úgy ment, mintha hazament volna Válba. Bartos Róza emlékirataiból, leveleiből tudjuk: Vizer Kálmán birtokos vendégszeretetét élvezte, akivel együtt jártak vadászni. Vizer felesége gróf Teleki Emma volt. E keresztnév azonban nem biztos, mert Vajda egyik Rózához szóló levelében a következőket írta: ...*Itt* [ti. Bikolon] *sokat nógattak, kivált kedves szép névrokona és remélhetőleg jövendőbeli barátnője, hogy hivjam föl magát az ünnepre, ha maga előbb irt volna nekem talán meg is tettem volna, de azt hittem haragszik és majd fel sem jön, és én szégyenbe maradok* ... (Vajda levele, közölte: Reichard Piroska. Az Újság, 1911. dec. 24.) Eszerint tehát Vizerné is Róza volt, hiszen csak a háziasszony hívhatta az ünnepre Rózát is. Bartos Róza egy töredékes levelében, melyet Pásztorhoz írt, azt mondja, hogy Vizer Kálmán bikoli ur 18 éves feleségét Vizer Rózát is kihallgatták a válópörben. (1927. III. 23. OSzK.) Vajda a Teleki grófokkal is kapcsolatban állott, Kendilónára járt hozzájuk vadászni. Lehet, hogy Vizernét is még mint Teleki lányt ismerte, s így jutott ki hozzájuk a bikoli uradalomba. Ugyanakkor Róza az emlékirataiban azt is leírja, hogy Vizerné, ha levelet küldött Vajdának, azt hazánk legnagyobb költőjének, Vajda Jánosnak címezte. (Emlékiratai, 227. l.) Később aztán csak összebarátkozhattak, mert a két asszony: Vizer Róza és Bartos Róza együtt nézték végig 1881 májusában Rudolf trónörökös és Stefánia budapesti bevonulását. (1881. máj. 19.)

Bikol a Gerecse legmagasabb pontja (630 m) közelében fekszik, a Duna-menti Süttőtől délre, kb. 6—8 km-re. Ma erdei vasút vezet Süttőről Bikolra. Vajda hajón érkezett Süttőre, ahol a Vizerék kocsija várta és vitte Bikolra. Egyik levelében egy névjegyen a következő mondat van ceruzával felírva. *Megérkeztem Süttőn, a fejedelmi díszkintó is megjött, csak azt sajnálom, hogy kedves magácskával nem ülhettem bele.* Ezt a névjegyet mellékelte az 1880. november 11-i leveléhez. Tehát két héttel az esküvőjük előtt volt Bikolon. *A bikoli fák alatt* c. vers megjelenése előtt másfél hónappal. A hajóútról Vajda egy másik bikoli levelében beszél: *Eddigi elhatározásom szerint holnapután, kedden érkezem haza a bécsi hajóval ... kijöhet Rozi a hajóhoz esti fél hétkor, mert nagy vizzel az „Iris" hajó ilyen tájon szokott kikötni ...* (Vajda levele Bartos Rózához. 1881. ápr. 17. A teljes levelet közölte Pásztor Árpád: Gina és Rozamunda 284—285. l.) Bartos Róza szerint Vajda nagyon boldog volt, ha Bikolra mehetett. (Kiadatlan levele Szilágyi Dezsőhöz, 1925. jan. 19.) Ha többször volt is Bikolon, a vers megírásához az utolsó impulzust az 1880 novemberi tartózkodás adhatta. Az esküvő előtt a munka elől Bikolra menekült, hiszen Róza naplója szerint egybekelésük eredetileg november 13-ra volt kitűzve. Nem lehetett azonban kész a Tompa utcai lakás, mert a bikoli levél arról szól, hogy mihelyt Róza arról értesíti, hogy a szállás rendben, teljesen kiszáradt és ki van fűtve, akkor azonnal megy. Kb. egy hétig tartózkodott ekkor Vajda Bikolon. Az idő szép lehetett, mert attól tette függővé maradását. Lehet, hogy a vers részletei is már itt készülhettek. Korábbi emlékek is belejátszhattak, mert a nyári dél

rekkenő hőségéről, a tündöklő tájról beszél a vers első felében. A megkezdett leírt gondolatokat önthette végső formába decemberben, házassága első hónapjában, s küldte el a PN karácsonyi számába.

Valamennyi Vajda-bíráló elismeri a vers filozófiai mélységeit, a legtöbben remekműnek tartják. (Palágyi M., Szana, Rencz, Pető, Travnik, Kéky, Dénes stb.) Inczédy László 1881-ben a következőket mondja e vers kapcsán- „... a legszigorúbb bírálót is lefegyverzik, s annak elismerésére kényszerítik, hogy most élő valamennyi lyrikus között Vajda igen-igen magasan áll, hivatva van arra, hogy a világirodalom legelső költői közt foglaljon helyet." (Inczédy László: A magyar lyra legújabb termékei. Hölgyek Lapja, 1881. máj. 8. 224. l.) Mezei Ernő Vajda természetimádatáról szólva azt bizonygatja, hogy a természet nem töltötte ki Vajda lelkét, szembehelyezkedett a világegyetemmel, és a végtelenség titkait kereste. „Ez a kimeríthetetlen per ismétlődik egyre olyan költeményekben, mint a *Végtelenség*, *A bikoli fák alatt*, a *Nyári éjjel*, néha szédületes lázzas gondolatokkal és oly fantasztikus vívódással, hogy a költő elméje is megbomlani látszik, néha csendes, méla, hamleti töprenkedéssel." (Egy. 1896. febr. 21.) Dombi Márk a vers 17—18. sorát összevetette a *Végtelenség* 118—121. sorával. *A végtelenség maga itt az ur* . . . (Dombi Márk: Vajda János költészete. Kath.Szle 1900. 399. l.) Rubinyi azt mondotta e költeményről, hogy valóságos erdőimádat, de amely egyben felveti a lét nagy problémáit. (Rubinyi, 37. l.)

Sik Sándor Vajda János titka c. írásában azt állapította meg, hogy Vajdán kívül csak Vörösmarty hallotta beszélni az időt a magyar költészetben. (Kath. Szle 1937. 393. l.) Pukánszky e versnek az örök életre vonatkozó sorait összehasonlította a *Végtelenség* és a *Nyári éjjel* megfelelő soraival, ahol éppúgy megborzong, mint itt e fogalomtól. (Pukánszky: Schopenhauer és a századvégi líra. Minerva, 1922. 241—251. l.) Sőtér Vajda legnagyobb versei közé sorolja e költeményt, s rámutat arra, hogy megőrzött valamit a népies hangnemből, mely itt jól megfér a kilences-nyolcas sorkapcsolattal, „... az utolsó strófa félszeg kivitele ellenére, oly szívbemarkolóan szólaltatja meg a természetet . . ." (Sőtér, 244, 706. l.) Komlós szerint a szép költeményt majdnem agyoncsapja a lapos utolsó versszak. (174. l.)

Szövegváltozatok:

5 PN: hallgat.
18 PN: ő;
43 PN, ÖK: csalódása;
44 PN, ÖK: *Csak rész a vég, a mind örök.*
Fordítások: Német: Vajda: Gedichte. Übertr. von Nikolaus Balogh. Baja 1926. Unter den Bäumen von Bikol. (22—24. l.)

1881

24. Csillagok. M: PN 1881. jan. 6. ÖK 1881. 275—276. l. KI 1895. 155—156. l. Megjelent a költő tudta nélkül a Költők Lugasa c. antológiában. (1883.)

Bartos Róza részletesen elmeséli a vers keletkezését emlékirataiban: „... Csillagok — cimü költeménnyel nagyon nevezetes esemény történt: Esküvőnk után volt egy pár szép nap, mert előzőleg nagy esőzések voltak és én férjemel éjel néztem az eget mikor a pipázás után ajtót-ablakot kinyitva szellőszte a lakást, mert akkor kiment az uram az udvara vagy a folyosóra, és futkosot ide oda a mig a lakásból a pipafüst kihuzolódot és nekem is ki kelet meni, hogy a nagy huzatban meg ne hüljek bent. Férjem mindig fölfelé nézet, és én is néztem az eget a Milliárd csillagokkal és beszéltünk azok csodálatos szépségükről, férjem többször nagyon közel nézet az én szemembe és tet megjegyzéseket, és az ilyen beszéd után éjel [áthuzva: másnap délelőtt] megirta az uram a — csillagok — költemény első három strófáját, délben mikor behivott megmutatta, és azt mondta még nem kész még fog hozá irni, de már második éjel megirta a másik négy strófát, és oda atta nekem elolvasni. Én kérdeztem mért nem adja a költeménynek az én nevemet, akor mondta és mutatta az első strófával megirt papirt — és rajta volt az első strófa fölött — Feleségemhez — de azt monta ez nem tetcik neki, a szövegnek jobb a — Csillagok — cim és annál is marat. A csillagok — cimü versel elküldöt az uram engem a Vadnaihoz — a Fővárosi Lapok — szerkeszttőjéhez. A nagyon lovagias és kedves Vadnai elolvasta a verset és nagyon mosolygot azt kérdezte tőlem, hogy én olvastam-e a verset — hogy ne — montam én, én vagyok az első — ugy! no jó, akor tesék kedves férjének megmondani, hogy ezt a verset igy nem szabad és nem is lehet kiadni és a blajbászal alá huzta a kifogásolt szavakat — Vajda az ötödik strófában a második sorban irta —

hogy élek — hogy növök egyszerre nő a férgem —
Azt gondolom az égig ér — és én vagyok az Isten.

és eből lett — mert igy igazitotta meg Vajda — hogy éledek, hogy áradok, egyszerre nőni kezd a féreg — azt gondolom az égig érek — S uram bocsá' Isten vagyok. —

De mikor én az uramhoz jöttem és kezébe attam a kéziratot, és ő meglátta a huzásokat a mit Vadnai csinált a kéziraton felugrot és kiáltot, mi ez? te János montam én az uramhoz, Vadnai azt monta, hogy ezt igy nem lehet és nem is szabad kiadni, ezen neked változtatni kell, Vadnai csak azt kifogásolja a mit alá huzot. Hogy mer Vadnai az én kéziratomon firkálni? megyek Vadnaihoz és agyon verem. Nem János, te nem mégysz Vadnaihoz és nem vered agyon, igazizsd meg a verset és jó lesz minden. Vajda kezébe vette a kéziratot blajbászt, és leirta a verset megigazitva. Mikor kész volt azt monta nekem: ne vid el neki és én mentem megint Vadnaihoz, elolvasta és megint mosolygot, én jót nevettem és azt kérdeztem Vadnaitól mondja kérem mért nevet mért mosolyog? a férjem majd megmondja, felelt Vadnai. Megirta a nyugtát, és monta menjek a pénztárhoz tiz forintról, nem adja férjem montam és fogta a blajbászt és csinált tizenkettőt, nem ennyiért se, János monta menjek Csávolszkyhoz és az ad tizenötöt, nevetet és irt tizenötöt, montam én: no ez nyomoruságos honorárium egy ilyen isteni költeményért, mentem a pénztárhoz felvettem a pénzt, és siettem az uramhoz, a ki reám várt a

hogy a vers a „szégyelem védjegy alatt született". Rózának a naphoz való hasonlítása szinte minden hozzá írt versnek közös motívuma.

Vajda életében mindössze Prém József értékelte a verset. Megállapította, hogy már nem tudja olyan könnyedén, dallamosan, közvetlenséggel használni a dalformát, mint valamikor. Idézi a 13—16. sorokat, melyek példák arra, hogy „ilyen mondatok nehéz páncélja alatt menten kiadja lelkét a dala". (Prém J.: Vajda János új kötete. Koszorú, 1884. jan. 20.) Dombi erről is azt mondta, mint a *Csillagok*ról, hogy benne Vajda érzelgős affektációba tévedett. (Kath. Szle 1900. 395. l.) Reichard Piroska kételkedett abban, hogy ezt a verset Rózához írta Vajda: „... ki kell nyomozni, hogy a feleségére vonatkozik-e . . ." (Az Újság, 1911. dec. 24.) Komlós jelentéktelennek tartja e dalokat. (273. l.)

Szövegváltozatok:

4 kézirat: könnyű
5 kézirat: elszorva
9 kézirat: *De sőt mi több;*
10 kézirat: Mi jó, van *benne* hiba is;
11 kézirat: *Árny* a napon,
13 kézirat, Az az
15 kézirat, Egy., DB.: *Mit szégyenelsz: . . . de hát nekem*
16 kézirat: — Csodálatos! *de* [áthúzva]
17 kézirat: Van foltja is felséges alakodnak,
18 Egy.: vakítana

26. Sirboltban. M: VÚ 1882. ápr. 23. DB 1883. 29. l. UM 1886. 21. l. KI 1895. 178. l.

A vers eredetileg *Felirat egy sirboltra* címmel jelent meg a VÚ-ban. De már a *Dal és beszély* kötetben kicserélte Vajda a címet a rövidebb és általánosabb, a szöveghez simulóbb *Sirboltban*ra. Az eredeti cím arra utal, hogy a vers valaki számára kriptafeliratnak készült. Ez epigramma beilleszthető azoknak a verseknek sorába, melyekben Vajda az élet, halál, öröklét problémával vívódik — itt vigasztaló megoldással. *(Hajón, Kisértetek, Nádas tavon, Elmult idő II.* stb.)

Szövegváltozatok:

Cím: VÚ: *Felirat egy sirboltra*
1 DB: mənyben

27. Ha szépet látok. M: Egy. 1882. jún. 4. DB 1883. 23—24. l. UM 1886. 15—16. l. KI 1895. 176. l.

Komlós annyit mond erről a versről, hogy ez már Vajda és Róza különválása idején keletkezett. Valóban, a pöriratok szerint 1882. március 5-én Róza Bécsbe költözött. Így csakugyan nem éltek együtt. Vajda 1882 májusában kérte az esztergomi főszentszéktől házasságának felbontását. 1883. április 12-i keltezésű az a keresztlevele, mely később Bartos Rózától került Pásztor Árpád révén az OSzK kéziratтárába. Alkalmasint Vajda ezt a válópör számára készítette. És

semmiképpen nem felel meg a valóságnak az, ami a pöriratokban, Vajda beadványából olvasható: *Róza . . . három havi örökös zokogással, térden fetrengéssel és öngyilkossági szándékra való hivatkozással erőszakolta ki . . .* a házasságot. Vajdának Rózához írt levelei és 1884-ig versei épp az ellenkezőjét mutatják; Vajda lehetett az, aki térdenállva könyörgött Róza előtt, hogy ne hagyja el őt. (Vajda levele Rózához, 1881. júl. 10.) Nagy Miklós tanúvallomása szerint Róza 1882—1885 között „két vagy három ízben elhagyta több hónapra" Vajdát. Róza szerint Bécsbe ment akkor is, később is munkát vállalni, mert Vajda nem engedte meg neki, hogy Pesten dolgozzék. Hogy ezek a kiruccanások és visszatérések pontosan mikor voltak, nem lehet tudni. 1882 szeptemberében halt meg Róza anyja, ekkor itthon volt, bizonysága a már idézett, Gyurkovics Györgyhöz írt levél, melyben Vajda prózában is bevallja, hogy Róza a legjobb nők egyike a világon, és újra nagyon megszerette. De ilyen bizonyítéknak kell elfogadnunk ezt a verset is 1882. július elejéről. A vers minden sora, minden képe Vajda érzelmeinek gazdagságáról beszél: minden széppé válik, ha benne Róza képe megjelenik, s halottasházzá, ravatallá változik a világ Róza nélkül. A távozóban lévő vagy a távollévő feleség még „napvilága" a férjnek. Két sor erejéig még az erotikum is jelen van, amikor az éjszaka kedvességére céloz. Róza elutazott — lehet, hogy maga Vajda vitte el —, s a költő verssel is megkísérli a visszahódítást. Reichard Piroska kételkedett abban, hogy e vers ihletője Róza, (Az Újság, 1911. dec. 24.), aki pedig a Kun Annához írott levelében felsorolja ezt is a hozzáírtak között. — Fölmerült az a gyanú is, hogy 1882. dec. 28-án ezt a verset olvasták fel a Kisfaludy Társaságban *Tünemény* címmel.

Szövegváltozatok:

2 Egy. DB: gondolok.
6 Egy., DB, UM: keret:
7 Egy., DB, UM: gyönyörüséges
12 Egy., DB: éj ..!
16 DB: körűl

28. Tanács. M: MNV 1882. dec. 17. DB 1883. 27—28. l. UM 1886. 19—20. l. KI 1895. 179—180. l.

A vers szinte szó szerinti fordítása Jovánovics János szerb költő Savet c. versének. Jovánovics a magyarországi szerbek legkedveltebb költője volt a XIX. század második felében. 1883-ban született Újvidéken, ahol apja városi tanácsos, majd polgármester volt. Pesten végezte az orvosi egyetemet, s Újvidéken lett gyakorló orvos. 1849-től verseket is írogat. A 60-as évek elejétől élclapokat (Szunyog, Zmáj, Sárkány, Zsizsa) és a Javor c. szépirodalmi közlönyt szerkesztette. Verseken kívül írt vígjátékot (A ponty), novellákat (Csalogány völgye, Brankovics . . .), Rózsák címmel gyöngéd szerelmi versek jelentek meg tőle 1864-ben, Hervadt rózsák című kötetében pedig felesége halálát siratta el. Számottevő volt fordítói munkássága (magyar, német, orosz, francia költőktől fordított). A magyar irodalomból szerb nyelvre ültette át: Arany Toldiját, Petőfi János

vitézét, Madách: Az ember tragédiáját stb. Hosszasan méltatta munkásságát írói pályája 25 éves évfordulóján a MNV (1874. nov. 1. 44. sz.). Beválasztották a Kisfaludy Társaságba is, ahol Gyulai emlékbeszédével ünnepelték meg negyvenéves írói jubileumát. (PH 1889. máj. 30.) 1904-ben halt meg. Vajda bizonyára személyesen is ismerte, hiszen nagyon sok szerb barátja, vadászcimborája volt Szabadkán és környékén. A vers pesszimista hangulata ragadhatta meg az életén és házassága romjain kesergő költőt. Érdemes egymás mellé állítani a két verset, a szerbet és annak nyers fordítását, mert így érzékelhetővé válik, hogy Vajda mennyire ragaszkodott az eredeti szöveghez.

Savet	Tanács
Tužnim i svetobolnim dušama	bánatos és fájdalmas lelkeknek
Svet je ovaj muka živa,	Ez a világ fájdalom,
Iskušenje dusi, telu,	Kisértés léleknek testnek
Nigde neceš naci mira	Seholsem találsz nyugalmat
Ni u gradu, ni u selu	Se városon, se falun
Svet je ovaj tišma, vreva	Ez a világ örök forgatag
Čustva nasa on ne verma,	Semmibe veszi érzelmeinket.
Blago onom ko se skrije,	Jó annak, aki elbujik,
Blago li si kaludjerma!	Jó a szerzeteseknek!
Dok si mladjan, još se boriš,	Míg fiatal vagy, addig harcolsz,
Al' kad i ta snaga klone,	De mikor az erő is elhagy,
Prisluškuješ kako divno	Hallgatod, mily gyönyörűen
Samostanka zvona zvone.	Szól a harang a zárdában.
Svet te, gurka, svet te kinji,	A világ lökdös, a világ nyomaszt,
Svet te muči, svet te vredja, —	A világ kínoz, a világ sértget, —
Ko ti moze zameriti,	Ki veheti tőled zokon
Kad okreneš svetu ledja!	Ha hátat fordítasz a világnak!
Jest, okreni svetu ledja,	Igen, fordíts hátat a világnak.
Ta ne mari ni on za te;	Hiszen ő sem törődik veled;
Kad te vidi, prezire te;	Amikor lát megvet téged;
Kad te hvali, prevara te!	Amikor dicsér, megcsal téged.
Jest, tereti kad te skuče,	Igen, amikor a terhek rád nehezednek.
Na dušu ti padne tmina, —	A lelkedre sötétség borul, —
Ti otidi u manastir	Menj el a kolostorba
— Pa se napij dobra vina!	És idd magad tele jó borral!

Látható, hogy Vajda az eredeti szövegen mit sem változtatott. Igen sokszor még a szórendet is megtartotta. Nagyon gyatra rímekkel csendítette össze a páros sorokat *(léleknek-vidéknek; érzelmeinket-*

téged; borul-borbul). A verssel sem a klasszikus, sem az újabb irodalom nem foglalkozik. A vers ritmusa a felező nyolcas lenne, de pl. a 12. sor daktylusokból állott össze. Ebben a sorban a 95-ös kiadás *zárda-hangok*-at közöl *zárdaharangok* helyett. Ez nyilvánvaló tévedés, illetve sajtóhiba. Akármennyire nem törődött is Vajda verseinek zeneiségével, arra gondosan ügyelt, hogy a sorok szótagszáma meglegyen. A *zárdahangok*-kal a sor csak 7 szótagú lenne. A vers szövegét kijavítottuk a MNV, DB, UM alapján.

Szövegváltozatok:

2 MNV, DB: próba test,
12 KI: zárdahangok [sajtóhiba]

29. Az üstökös. Kézirat: A vers eredeti kézirata jelenleg Amerikában van New Jersey állam New Brunswick városának egyetemén. Néhány évvel ezelőtt Scheiber Sándor fedezte fel. (Magyar írók kéziratai Amerikában és Kanadában. Új Írás, 1963. okt. 1259. l.) A kézirat fotokópiáját az egyetem e kiadás rendelkezésére bocsátotta. M: N 1882. dec. 24. DB 1883. 30—31. l. UM 1886. 22—23. l. VÚ 1886. szept. 12. KI 1895. 181. l.

Megjelent még a PN-ban 1894-ben abban a cikkben, amelyet Ábrányi Emil írt Vajda jubileumára (1894. dec. 18.), továbbá a Győri Közlönyben Patyi István cikkében (1887. szept. 18.), az Egy. könyvismertetésében (1883. nov. 25.), Szana Tamás cikkében (N 1883. dec. 8.), a Költők lugasa c. antológiában (1883) és még több más XX. századi, Vajdáról szóló emlékezésben.

A vers keletkezési körülményei eléggé zavarosak. Komlós Bartos Róza emlékiratai nyomán beszéli el a vers születését. Róza terjengősen a következőket mondja: „Ebéd után haza jött dolgozott, este elment, és éjel jött haza nagy lármával felkeltet engem, mert az égen üstökös van. Kimentünk, az égen egy óriási üstökös az első és utolsó a mit életemben edig láttam. A nagy négyszögletes udvar ugy ki volt világítva mindha Milliárd gyertya égne czüstös fényel, férjem kinyitotta az ablakainkat tárva és az ajtókat, ide oda rohant, folyton be és ki az udvarba, éppen az udvar közepén volt az üstökös, a szobáink az egész lakás vakitó ezüstös fényben izzot, nekem felejthetetlen, és mindha tegnap láttam volna. A csillag nagyon nagy volt, az uszálya majdnem a földig ért ugy látcot. Férjem felfutot az emeletre a házi urhoz és bekopogot és bekiáltot, jöjön ki üstökös van az égen, az kiszólt, már alszok, egye meg a fene az üstököst — dögülj meg te spiesbürger a pénzeden felelt neki az uram és szalat le az udvarba, fent voltunk reggelik, és az üstökös mindig homályosabb lett, mikor már teljes világos volt reggel 7 óra után az ég ott a hol az üstökös volt olyan fényes volt mind éjel az üstökös, és látcot nagyon tisztán, hogy ott a fényesség mögött van valami a mi azt a részt az égnek megfényesiti de az üstökös nem látcot többé, sajnos — Én már nem feküttem le mert ezalat nyolc óra let, de az uram lefeküt én láttam hogy szobájában gyertyafény van, ergo nem alszik, nagyon csöndes voltam. Már tiz óra volt és a férjemnél még mindig éget a gyertya és az ablak redőnyök lent voltak. Halom az uramat kiáltani Nióbe

jöj be hozám — no az ajtója most az egyszer nem volt bezárva, és én lassan lábujhegyen nem is tudtam mért — bementem hozá — feküt az ágyban éget a két gyertya és a keziben papir, nézek rá ülj melém mondja nekem, én az ágyára melé ültem, ne olvasd el ezt most irtam — én olvastam hangosan fel az Üstökös cimü költeményt, a milyent még a világ egy Lyrikusa se irt ilyent csak egy Vajda ötszázhuszonötgramos agyveleje szülhet meg — mikor kész voltam még egyszer elolvastam — és amikor megint kiolvastam át öleltem és a homlokát vagy öt percig csókoltam . . . Mentem az Üstökösel a Nemzethez fizetek huszonöt forintot és Vajda csodálta, hogy enyit attak montam micsoda ! hisz egy favágó többet keres . . ." (Emlékiratai, 49, 50, 52. l.)

A verset először a Kisfaludy Társaság 1882. dec. 20-i ülésén olvasta föl Beöthy Zsolt két másik verssel együtt. *(A feledhetlenhöz, Tünemény)* (FL 1882. dec. 21., VÚ 1882. dec. 24. stb.) S csak azután jelent meg a Nemzet karácsonyi mellékletében. (1882. dec. 24.) Ismerve Vajda szokásait, azt mondhatjuk, hogy a vers nem sokkal hamarabb készült el, tehát valamikor 1882. december közepén. Üstökös pedig akkor nem volt az égbolton, hanem jóval előbb, 1881 júniusában a Biala üstökös, illetve 1882 májusában egy másik. Róza azt írja a Kun Annának szóló levélben, hogy a *Dal és beszély* kötetben van *Az üstökös* című vers, „a mit éjjel irt meg, mikor velem nézte az udvarban az üstököst 1881-ben". (Bartos Róza kiadatlan levele Kun Annához. OSzK) 1881. június 23-át írt Pásztor Árpád is regényében (Gina és Rozamunda. 286—287. l.) Az ő forrása is Bartos Róza volt. 1881 júniusa nagyon messze esik 1882 karácsonyától, amikor a vers megjelent. 1881. június 25-én valóban volt egy üstökös az égbolton. Az Egy. 1881. június 25-i számában Hoitsy Pál a következőket írta róla: „Üstökös tűnt fel az égen. Tegnap f. hó 23-án csütörtökön éjjel volt először szabad szemmel látható . . . Éjjeli 12 óra után valamivel . . . az égen egy meglehetősen szépen kifejlett üstökös volt látható. Feje, illetőleg magva egész a látóhatár legszélén állott s egy másodrendű csillag fényével birt . . . Északnak feküdt, közel a kocsis csillagképhez. Farka egyenesen fölfelé irányult az égbolt zenitje felé s nem görbült el sem jobbra, sem balra. Farkának hossza mintegy 8—10 foknyi lehetett . . . éjjel 2 óra felé oly magasra szállott a látóhatár fölé, hogy még a főváros tágabb utcáiban is látható lett. Ekker természetesen sokkal fényesebb volt, mint a látóhatár gőzei között . . ." Július 1-én ugyancsak az Egy.-ben dr. Somogyi Ignác egy ívnyi terjedelemben hosszasan beszél az üstökösről: „Jelenleg egy gyönyörű üstökös ragyog az északi égbolton . . . magvának fénye felülmúlja az ég legfényesebb csillagjának ragyoságását, s csóvájának hossza 7—8°, szélessége 3—4° . . ." Valószínű, hogy Vajda és Róza ezt az üstököst látták. Tompa utcai lakásuk ablakai észak felé nyíltak, tehát akár onnan is láthatták. De Vajda talán mégsem ennek az üstökösnek a hatása alatt írta a versét, hanem a következő esztendei üstökös láttán, amelyről szintén Hoitsy Pál számolt be az Egy.-ben: „Megjött tehát ! Az üstökös, melyet már több mint két hónap óta követ szakadatlanul a csillagvizsgálók nagyító üvege, a szabad szemmel vizsgáló földlakó előtt is látható . . . nem messze a sarki csillagtól, tehát észak felé a hol a Cassiopeia kettős W alaku csillagcsoportja feltűnik, foglal ez idő szerint az új üstökös helyet . . . most még egy homályos kócsag

boglárhoz hasonlóan, néhány nap múlva pedig neki növekedve fényben és terjedelemben, hogy az ég minden testei el fognak homályosodni mellette. A hirtelen fölmerülő zsenik örök prototipje gyanánt közeledik felénk minden üstökös. A világtérnek éjszakájában egész váratlanul tűnik föl, senki sem tudja honnan jön, hová megyen? Olykor észre veszik az ahhoz értők, s megjósolják a fényes pályát, amelyet be fog futni mielőtt látta volna a laikus szem. Magában hordja már természeténél fogva a nagyság jelét, csak észre kell venni, s kész jövendőjének prognosztikonja. Máskor nem veszi észre növekvését senki. Észrevétlenül bolyong a nagy mindenségben . . . Ma május 24-én 12 millió mérföldre van a naptól, június 10-én alig egy millió mérföld fogja elválasztani . . . Ma még hiába tekint a szem az égnek-azon helyére, melyet valamelyik elfoglal, nem látni ott semmit, holnap ezernyi ezer mérföldekre menő uszály húzódik el mögötte mely befogja az égboltozatnak egy nagy felét . . ." (Egy. 1882. máj. 25.) A vers megírását nemcsak az üstökös, hanem ez a cikk is befolyásolhatta, de még így is sokáig hordozta magában, s nem néhány óra alatt ütötte össze, mint azt Bartos Róza állítja. Az ismét lehetséges, hogy Róza volt az első olvasója, az is lehet, hogy ő vitte a N-hez közlésre, ha 1882 karácsonyát együtt töltötték. Az 1882-es esztendő hangulatilag is közelebb áll *Az üstökös* gyászos magányához, mint 1881, hiszen Vajda Róza elköltözésével újra magára maradt, 1881—82 folyamán Aignernél megjelent *Összes költeményeit* sem a kritika, sem az olvasók nem méltányolták eléggé. Állítólag alig kelt el néhány kötet, s mindez azért, mert nem tudott meghajolni, alázatoskodni az Akadémia urai előtt.

Tolnai Vilmos rámutatott arra, hogy e vers csirája benne van Petőfi: Karácsonykor c. versében. (It 1913. 375. l.)

Rubinyi Mózes pedig Jókai Aranyemberéből idéz egy hasonló képet: „Ez az én csillagom. Éppen olyan elszórt csillag, mint az én lelkem, éppen olyan céltalan a járása-kelése, mint az enyém, éppen olyan látszat az egész létele, mint az enyém, semmi valóság." (Rubinyi, 113. l.) Petőfi is, Jókai is mást ragadott meg, mint Vajda. Petőfi a magányos bujdosás jelképét látja az üstökösben, Jókai pedig a látszatéletét. Vajda azt emeli ki, hogy miért magányos csillag az üstökös: *forogni körbe nem tud, nem akar* . . . (Vö. Komlós, 275. l.) Vajda nem rideg ténykényt közli mindezt, hanem magas hőfokú emócióval. A fájdalmat is beleszövi a képbe egyfelől a fájdalom szimbólumával, a gyermekeit sirató *Niobé*val, másfelől pedig azzal, hogy a fényes csillagot, a végtelenséggel versenyt rohanó *nagy* csillagot szomorúnak nevezi. A Petőfi felvetette gondolatot Vajda önjellemzéssé, önértékeléssé mélyítette el.

Szana Tamás azt mondta erről a versről, hogy Vajda maga karakterizálta saját költői egyéniségét, amely lehet, hogy sokak számára nem rokonszenves, „de mindenesetre tündöklő és a maga nemében egyetlen". (N 1883. dec. 8. Szana Tamás: Vajda János új kötete.) Prém József *A vaáli erdőben* című elégia méltó párjaként emlegette. (Koszorú, 1884. jan. 20. Prém J: Vajda János új kötete.) Palágyi Menyhért a költő fenséges és nyugodt öntudatának a megnyilvánulását látta benne, amelyből meg lehet ismerni Vajdának a végtelent hasító képezeletét. (Koszorú, 1885. máj. 17. Palágyi Menyhért:

Vajda János és a magyar líra.) Regmeczi egészen félreértvén a mondanivalót, az egyedüllét iránti vágy illusztrációjaként fogja fel. (Borsodmegyei Lapok, 1886. okt. 29.) Milkó Izidor Vajda prózáját bírálva azt mondta, hogy a Petőfiről írott emlékezés tartalmaz olyan gondolatot, mint *Az üstökös*. (FL 1886. okt. 20. Milkó I: Vajda János prózája.) Koroda Pál azt is megállapította, hogy az elhagyottság és a magány érzése nem vette el Vajda fogékonyságát a körülötte hullámzó élet jelenségei iránt. (MSzle 1894. dec. 23. 609. l.) Komlós a „lobogó gyász" kifejezést tartja a költemény csúcspontjának, e merész és mégis rögtön érthető szókötést, melyben a jelző részben ellentmond a főnevének azért, mert „paradoxig menő tömörségben egymaga kifejezi Vajda büszkeségből és bánatból összetett ellentmondásos életérzését". Lényegében ezt fejezi ki a következő évben írt *Magány* c. verse is. (Komlós, 276. l.) Barta János szerint *Az üstökös* „kísérlet a lírai állapotnak egyetlen képben, egyetlen jelenetben való kivetítésére". (It 1955. 379. l. Barta J.: Komlós: Vajda János.) Hevesi Sándor a vers zenei hatását keresve, úgy találta, hogy a vers végén lévő „»idegen« szó az egész vers zenei kulcsa. . ez a szivszaggató triola arra a világhírű triolára emlékeztet, amely sorszerű zengéssel vezeti be Beethoven V. szimfóniáját. A vers végén áll mint egy világítótorony, amelytől értelmet és fényt kapnak az előtte lévő strófák. Az üstökös, amely idegen az égi rendszerben: a költő, aki idegen a földi világban ... az értelmi és zenei csúcspontja a versnek . . ebből a zenei motívumból kell megszólaltatni a vers minden sorát. Ebbe az egy szóba tömörül és sűrűsödik az egész vers . . ." (Hevesi S: A versek zenei titka. ÚI 1934. II. k. 112—113. l.)

Hartman János a verset elemezve arra mutat rá, hogy a jambikus lejtésű költemény második versszaka még verselési szempontból is kitűnő, csak a harmadik sorban van egy zökkenő a *nem tud* lábon, de ez a trochaikus zökkenő annál erősebben kiáltja fülünkbe a gőgös *nem akar*-t, mely a vers alapgondolata. Az első szakasz 3—4. sorának semmi zenéje nincs. (Hartmann J.: Vajda J. Magyar Múzsa, 1920. 469. l.)

Szövegváltozatok:

A kézirat csak néhány helyen tér el a 95-ös kiadástól:
8 Kézirat: boldogtalan.
10 Kézirat: kacéron
14 NDB: végzetem:
16 Kézirat: idegen . . . !

A különböző ismertetésekben teljes szöveggel közölt vers rengeteg sajtóhibával jelent meg. A Győri Közlönyben 11 központozás más, mint az eredetiben. Az Egy.-ben a *mérhetlen* szót „mérhetetlen"-nek szedték. A PN a *nagy* szót kiemelve hozta s nem idézőjelben. Végül az Új Szántás a „csillagvizsgálók" fénylő táborán át rohantatja „mérhetetlenül" az üstököst.

Fordítások: Francia, Polignac, Melchior de: Poésies Magyares. Paris 1896. 112—113. l. La comète. Ezt a fordítást közli J. Kont: La Hongrie, 1905. 4. szám.

Német: Vajda: Gedichte. Übertr. N. Balogh. Baja 1926. Der Komet. Szemere L: Ungarische Lyrik. Budapest 1933. 41. l. Der Komet. Ugyanezt közli Szemere L.: Ungarische Dichtungen. Budapest 1935. 19. l. Der Komet.

Angol: Kirkconnel, Watson M. A.: The Magyar Muse. Kanadai Magyar Újság Press, Winnipeg 1933. 110. l. The comet.

30. A feledhetlenhöz. M: VÚ 1882. dec. 31. DB 1883. 19—20. l. UM 1886. 11—12. l. KI 1895. 174. l.

A verset *Az üstökös* és a *Tünemény* c. versekkel együtt Beöthy Zsolt olvasta föl a Kisfaludy Társaság 1882. dec. 20-i ülésén, ahol általános tetszésben részesült. (FL 1882. dec. 21.) Tehát már december első felében elkészülhetett, de nyomtatásban csak az év utolsó napján jelent meg a VÚ-ban. Hogy melyik lehetett a harmadik felolvasott vers, melyet *Tünemény* címen említettek a korabeli lapok a társaság üléséről szóló beszámolóikban, nem lehet tudni. Vajdának ugyanis ilyen verse nincs. A *Tünemények* című jóval későbbi, és csak 1888 februárjában jelent meg a N-ben. Arra kell inkább gondolnunk, hogy a *Ha szépet látok* kezdetű versnek adhatta a felolvasás alkalmával a *Tünemény* címet, de amikor később kötetbe került (1883, 1886, 1895), megmaradt abban a formában és azzal a címmel, amellyel eredetileg az Egy-.ben megjelent 1882 júniusában. Az 1883-ban megjelent versek közül a többire egyikre sem illik a Tünemény cím.

Az esetleg megtörténhetett, hogy egy ilyen című vers elkallódott, hiszen a felolvasott három vers közül *Az üstökös* 5, *A feledhetlenhöz* 10 nap múlva jelent meg nyomtatásban; az előbbi a N-ben, az utóbbi azonban a VÚ-ba szorult, ahová Vajda ebben az időben nem igen adott verset első közlésre. Feltételezhető, hogy a harmadiknak nem akadt kiadója, s elkallódott; *A feledhetlenhöz* azt az 1882-es őszi hangulatot tartalmazza, mely Bartos Róza elvesztésével lett úrrá Vajdán. 1882 szeptemberében Róza Pesten tartózkodott az anyja temetése alkalmával, Vajda ismét megszerette, de elmenekült előle, s rábízta gondozását Gyurkovicsékra. Róza szeptember folyamán visszatért Bécsbe, s talán ekkor történhetett, hogy összecsett az óhségtől az utcán, s állítólag belekerült az újságba is. (Emlékiratai 170—171. l.) A vers tehát beleillik az 1882-es év utolsó hónapjainak hangulatába a múltnak, a múlt kritikus mozzanatainak kitörölhetetlenségéről vallott gondolat pedig visszatérő eszméje Vajda bölcseleti lírájának.

Prém József azt mondta a versről, hogy erőteljes és magasszárnyalású, s bár csak négy strófából áll, nagy gondolatot fejez ki, s idézi a harmadik versszakot. (Koszorú, 1884. jan. 20. Prém: Vajda János új kötete.) Komlós rámutat, hogy a vers gondolata, mely szerint nem lehet meg nem történtté tenni azt, ami egyszer megtörtént, nem új Vajdánál, benne van már az *Alfréd regényében*, a *Vége van* c. versben, sőt majd később is újra előbukkan *(Kisértetek, Utolsó dal, Ginához.)* „. . . látnivaló, hogy a megvalósulás, tehát az élet érték a szemében, a meg nem valósulás viszont szomorú kudarc." Szerinte ez a vers is Ginához szól. (Komlós, 178. l.) — Az alapgondolatot annyira jellemzőnek tartották a kortársak, hogy amikor 1895-ben a FL-ban az írókat rájuk jellemző sorokban paródiákba burkolták

az olvasók szórakoztatására, akiknek ki kellett találniuk, hogy kit rejt az álarc, s be kellett küldeniük az író nevét — Vajdát ezzel a gondolattal utánozta Palágyi Lajos:

Az elérhetlen végtelenség
Nem bántja ugy a szivemet,
Mint ama gyászos lehetetlenség,
Hogy ami nem volt, nem lehet.
Nem hozza meg a mérhetetlen
Idő azt, ami nem vala,
S az el nem ért elérhetetlen
Elérhető nem lesz soha.
(FL 1895. jan. 27. és febr. 6.)

De nemcsak gondolatilag, hanem nyelvileg is jellemzőt ragadott meg a paródia, hiszen Vajda használja következetesen a *-hat* és *-talan* képzőket összevontan.

Szövegváltozatok:

6 VÚ: idő! —
16 VÚ: elveszett!...

Fordítás: *Német:* Szemere L: Ungarische Dichtungen. Budapest 1935. 23—24. l. An die Unvergessliche.

1883

31. Szemközt. M: N 1883. jún. 28. MNV 1883. nov. 18. DB 1883. 25—26. l. UM 1886. 17—18. l. KI 1895. 177—178. l.

A verset Komlós kronológiája ugyan 1883-ra datálja, de azzal a megjegyzéssel, hogy csak Vajda *Dal és beszély* kötetében találta meg. Kozocsa az ő nyomán az 1884-es versek mögé teszi, mint olyat, amely csak kötetben jelent meg, holott 1883 folyamán két ízben is napvilágot látott. A Vajda által sajtó alá rendezett kötetekben az 1882-es versek között van: a *Ha szépet látok* (1882. jún. 4.) és a *Tanács* (1882. dec. 17.) között, illetve az 1895-ös kiadásban a *Sirboltban* (1882. ápr. 23.) előtt. Ezekből arra is lehetne következtetni, hogy a vers már 1882-ben kész volt, de talán éppen a tartalma miatt Vajda nem adta közre csak a következő esztendőben. Ebben az esetben feltételezhető, hogy Rózához szól, és problematikus szerelmi kapcsolatuk dokumentuma. Ez pedig inkább érthető 1882 első felére, mint 1883-ra, amikor már többet éltek külön, mint együtt: Róza Bécsben, Vajda Pesten, illetve Róza Pesten, Vajda vadászaton, valahol Magyarországon, vagy az Orient szállóban, ahová Róza szerint is átköltözött, valahányszor összekülönböztek. 1883-ban már nem igen látta istennek a bukott angyalt. Bartos Róza a Kun Annához írott levelében (1910. febr.) ezt a verset is felsorolja azok között, melyeket Vajda hozzá írt. Komlós szerint az utolsó versszak fejti meg azt az ellentmondást, amely Vajda levelei, versei és a házasság mindennapjai

között fennállt: „... a vérmes és érzéki Vajda nem volt hajlandó szerelmi életet élni feleségével, s házassága felbontását a matrimonium non consummatum alapján kérte ... a túlzott áhitat, földietlen imádat tartotta volna vissza Róza ölelésétől." (Komlós, 256. l.) Róza Pásztor Árpádhoz írott levele mást sejtet: „Hogy akar így válni a non consummatum miat azt tuttam, az első éjjel óta. Igen ám! de hogy és mért! Hiszen nagyszerű nyilvános thema lehetne (majd lesz is) a papok ellen." (1927. márc. 13-i kiadatlan levél az OSzK-ban.) Ez a vers is arról beszél a harmadik strófában, hogy a kárhozat épp a *vágy nagysága;* a *kis* szél éleszti a tüzet, a *nagy* eloltja azt. A korabeli fáma szerint Vajdától még az utcai nők is féltek vágyának nagysága miatt. Róza egészen Vajda felesége akart lenni, Vajda nem merte feleségévé tenni attól félvén, hogy ezzel elveszti azt, akit végtelenül szeretett, aki nélkül nem érezte jól magát sehol, akinek azt ígérte, hogy soha, soha el nem hagyja. (Vajda levele Bartos Rózához, 1881. júl. 10-én Pásztóról.) Rózán kívül más ihlető nőalakról ez időből nincs tudomásunk.

A versnek az említett Komlós-magyarázaton kívül nincs irodalma. A MNV azzal értékelte a költeményt, hogy amikor megjelent a *Dal és beszély* kötet, ezt a verset közölte mutatványként, mint a kötet egyik legjobb alkotását. (1883. nov. 18. 726. l.)

Szövegváltozatok:

6 N, MNV, UM: engemet?
15 UM: ajakam?:
16 N, MNV: velem?
23 MNV: sóhajt,

32. Megnyugvás. M: Egy. 1883. aug. 5. DB 1883. 9—18. l. UM 1886. 24—31. l. KI 1895. 182—188. l. Részletek jelentek meg belőle a VÚ-ban 1883. dec. 2-án, a DB megjelenése alkalmával a következő megjegyzéssel: „A kötet egyik legszebb darabjának, egy költői szépségekben gazdag lyrai költeménynek főbb részeit — a hozzá mellékelt illusztrációval — mutatványul itt közöljük." A vers ötödik strófája megjelent külön is az ÚI (1939. 6. sz.) nyomán az ÖM-ben 1892-re keltezve *Kisbaári Margit legyezőjére* címmel. (ÖM 318. l.)

1883-ban, a vers megjelenésének évében különösebb támadás, bírálat vagy mellőzés nem érte Vajdát, tehát semmi olyan nem történt, ami közvetlen kiváltója lehetett volna a *Megnyugvás* vádoló szavainak. Az évtizedes keserűség tört fel belőle, s bevezette azt a néhány politikai verset, melyeket a 80-as évek közepén írt a züllő úri világról *(Jubiláte, Végrendelet, De profundis, Sodoma),* Széchenyi eszméinek megvalósulásáról *(Credo, Lenni vagy nem lenni).* Az alcímben ígért nagyobb költemény soha nem készült el, de a *Megnyugvás* és az előbb felsoroltak valamennyien részei annak a „nagyobb" költeménynek nevezhető sorozatnak, melyben Vajda újra szembefordult korának hatalmasaival, amelyben folytatta röpiratainak mondanivalóját, s amellyel — mint Sőtér mondja — Ady politikai költészetének előfutárává válik. (Sőtér 707. l.) A versnek az a gondolata, melyben magának a költőnek halhatatlanságot jósol, megvan

már *A váratlan orvos* c. novellájában (NŐ 1859. április 3.): *Pedig ameddig a világon szerelem és ifjuság lesz, addig lesz az életben költészet . .*

A korabeli recenziók különbözőképpen ítélik meg a verset. Szana Tamás a legalanyibb Vajda-versnek nevezi (N 1883. dec. 8. Vajda János új kötete.) Prém József szerint „a szép gondolatok egész tárházát nyújtja hellyel-közzel teljesen méltó keretben . . . csak Vajda látja így a világ forgását, annak haszontalanságát, igazság hiányát, csak ő érezheti magát jogosultnak ily erős panaszokra és ennyi kérlelhetetlen vádra . .” Egymás mellé állítja a 11. és 20. versszakot, s az elsőről azt mondja, hogy merő próza, döcögősség, túlzás, a másodikról azt, hogy jellemző, új és költői. (Prém J.: Vajda János új kötete. Koszorú, 1884. jan. 20.) Palágyi Menyhért Vajda legszebb költeményének tartja, mert benne a költő „megpendít minden húrt, mely fölött lantja rendelkezik. Féktelen harag, szilaj fájdalom, megindító panasz, lágy epedés, fényes ábránd, emelkedő bizalom, föllengző remény, bölcseleti megnyugvás majdnem teljes összhangban egyesülnek benne.” (Palágyi Menyhért: Vajda János és a magyar líra. Koszorú, 1885. máj. 12.) Ezt a gondolatot megismétli egy év múlva, és hozzáteszi, hogy csak az irodalomtörténész fogja megérteni egészen a magányosságnak azt az érzését, mely által Vajda Byronhoz hasonlít. (Palágyi Menyhért: Vajda Jánosról. Egy. 1886. máj. 30.) A Koszorú 1888-as évfolyamában egy egész tanulmány jelent meg a versről (Pallos: Egy lírai költeményről. Koszorú, 1888. aug. 2. 481. l.), melyben az elemző a következőket mondja: „Kompozíciója teljesen elüt minden kieszelt kompozíciótól. Nem emelkedik fokozatosan, mint a hegy, de folyton emelkedik és süllyed, mint a hullám . . . A költő egy alapgondolatot számtalanszor variál, mindig ugyanazt mondja és mindig szebben. Harmincnyolc versszakon keresztül egy eszmét forgat és keresztül vezeti az érzelmek minden fokozatán: a kétségbeesésen, haragon, bánaton, irigységen, kárörömön és végül mindezt egy érzelembe olvasztja: a megnyugvásba . . A költemény alapgondolata ez: A költő, kit a világ mellőzött, kit a haza elrúgott keblétől, egyedüli vigaszát abban találja, hogy jövendő nemzedékek fognak neki igazságot szolgáltatni . . . A halhatatlanság eszméje, a nagyok, a szenvedők egyedüli menedéke tán sohasem talált ennél szebb dicsőítésre. S e költőre mondják, hogy pesszimista! Vajda az őstermészet gyermeke . . . Ami más költőnél világfájdalom, az Vajda Jánosnál »fenséges lemondás,« ami más költőnél melancholia, az nála »lobogó gyász,« ami másnál gyönge humor, az nála elkeseredett harag . . . A befejezés teljesen megfelel a költemény előbbi részének. Vajda miután fölkorbácsolta az ember minden indulatát, szenvedélyét, olajat önt a viharos tengerre, s böles megnyugvással csillapítja le a háborgó érzelmeket . . .” Lévay József *Az üstökös* bővebb magyarázatának mondja a verset; nem megnyugvás ez a költemény, hanem lázongó nyugtalanság, panasz, elégedetlenség. Kovács Sándor, a Törekvés cikkírója vallásos költeménynek ítéli a verset. (Törekvés, 1892. 51. l.) Komlós elmondja, hogy az irodalomtörténeti hagyomány szerint (Palágyi Lajos: Arany János és Vajda János. Nyugat, 1932. II. 515—520. l. Rubinyi Mózes: Az Arany — Vajda problémához. Nyugat, 1932. II. 644—646. l.) Arany Vásárban című költeményére céloz Vajda az *Abroncsszekér sok ákom-bákom*-ával, és feledést jósol Arany-

nak. Komlós ezt a hagyományt nem tartja megbízhatónak. „Nem könnyű ugyanis elhinni, hogy Arany művét Vajda épp az abroncsszekér kifejezés felől gondolta megtámadhatónak." (Komlós, 127. l.) Ismerve azt az állandó féltékenységet, amellyel Vajda Aranyt nézte, mégis a hagyománynak kell igazat adnunk. Már Rubinyi megjegyezte: „szinte tragikomikus, hogy Vajda ugyane versében az őt lenézőket korholva oly szavakat használ, melyek erősen emlékeztetnek Aranyra: Robogtok cimeres hintókban, Rám a sarat, port verve föl . . ." (Rubinyi, 109. l.)

Szövegváltozatok:

Cím: Egy.: Egy költö monologja*:* teljesen . . .
2 Egy.: nap,
15 Egy.: elborít
17 Egy., DB: *e* világot
22 Egy.: is szivem.
23 Egy.: előhív.
32 Egy.: enyím
41 Egy.: Országkeritők
46 Egy.: Fönnlebegő
51 Egy.: címeres
52 Egy.: sárat
57 Egy.: mindent,
66 Egy.: Áhítja
74 Egy., DB: fényes;
85 Egy., DB: jövőben,
88 Egy.: arató,
93 Egy.: összefolyva,
96 Egy.: alatt.
102 Egy.: líliom
108 Egy., DB, UM: szirom.
111 Egy., DB: lényem,
112 Egy., UM: az.
113 DB: alján,
129 Egy.: szappanbuborékok
141 Egy., DB: *Mézes köpüdnek, hő barátság,*
142 Egy., DB: Szép rózsafádnak szerelem
143 Egy., DB: Csak töviseit, csak *fulánkját*
146 Egy., DB, UM: hazám;
148 Egy.: igazán.
DB: igazán,
149 Egy.: Van-e a földnek *olyan* kincse,

33. Magány. M: N 1883. dec. 8. FL 1884. máj. 22. VÚ 1886. júl. 4. UM 1886. 7—8. l. KI 1895. 170—171. l.

Komlós szerint az Egy.-ben jelent meg 1883. dec. 7-én. Ott azonban nincs, hanem a N-ben található egy nappal később *Vigasz* címen a Tárca-rovatban, amelynek keltezése — minthogy reggeli kiadásról van szó — december 7. Innen a Komlós keltezése, az Egy. pedig csak elírás lehet.

Vajda 1883 folyamán, Bartos Róza Bécsbe költözésével magányos maradt. Az ősz folyamán hosszabb időt töltött Bécsben, nyilván feleségénél. Megtekintette a villamossági kiállítást, s erről *Bécsi dolgok* címmel cikket írt a VÚ-ba (okt. 7.). November folyamán látott napvilágot a *Dal és beszély* kötet, melyről valamirevaló ismertetés alig jelent meg, a legelső is éppen azon a napon és éppen a N-ben, amikor a *Magány* c. vers. Vajda tehát az agyonhallgatásból is következtetett arra, hogy a *Megnyugvás*sal ellenségeit még jobban megvadította, s így magányossága érezhetőbbé vált. Lényegében itt is a zseni magányosságának szükségszerűségéről van szó, ami sokszor megfogalmazódott a XIX. század folyamán. A vers tehát beleillik a 80-as évek hangulatába: belenyugodva a megváltoztathatatlanba, alakít ki Vajda egy újabb ellenzéki magatartást, zseni-tudatának újabb hangoztatásával. Talán ezért is került az *Ujabb munkái* című kötet elejére ez a vers.

A vers korabeli irodalma szegényes. Egyedül a soproni teológusok lapjában, a Törekvésben beszél e vers kapcsán a cikkíró Vajda viszonyáról a tételes vallásokhoz. Ezt a költeményt vallásosnak tartja, de hozzáteszi, hogy Vajda vallásossága nem keresztény, „gondolatai általában ellenkeznek a pozitív kijelentéssel s az egyházban érvényre jutott elméletekkel. Vallásos meggyőződése nem bibliai jellemű ugyan, de szilárd, észszerű, méltó egy filozófikus költőhöz." (Kovács S: Vajda János. Törekvés, 1892. 49—50. l.)

Bóka monográfiájában azt mondta e versről, hogy Vajda a legnagyobban csalódott, s e csalódás életre szóló visszhangot ver. Egyébként a *Meghasonlás* c. vershez hasonlította. (Bóka, 55. l.) Komlós szerint Vajda felséges kifejezést ad magánya fájdalmának, amely oly végtelen, hogy nincs kinek elpanaszolnia. (Komlós, 277. l.) Pető Vajda-tanulmányában azt bizonygatja, hogy Vajda kedvelt olvasmánya volt Leopardi költészete. Radóra, Leopardi fordítójára hivatkozik, aki 1890-ben megajándékozta Vajdát egy Leopardi-kötettel, amiért Vajda cserébe az 1892-es kötetének egy példányát juttatta el Radóhoz. A *Magány* c. vers Leopardi Magányos élet c. költeményéhez hasonló. (Pető, 30. l.)

Szövegváltozatok:

Cím: N: *Vigasz*
4 FL: lagnagyobb (sajtóhiba)
11 FL: élet,
12 VU: „Istenem,
15 N: minden a mi
16 VÚ: Te jes (sajtóhiba)
21 VÚ: égbolt,
22 VÚ, UM: odafönt;
23 UM: holt,
N: meredt holt
28 N, FL, VÚ: *egyedül* (kiemelve)

Fordítások: Francia: Polignac, Melchior de: Poésies Magyares. La solitude, 117. l. I. Kont: La Hongrie, 1905. 4. sz. La solitude. prózai fordítás franciára.

Angol: Loew: Magyar Poetry. New York 1899. 132. l. Solitude.

34. Bertának. M: N 1883. dec. 25. (karácsonyi melléklet) UM 1886. 32—34. l. KI 1895. 189—190. l.

A N-ben megjelent vers egy strófával rövidebb volt, a jelenlegi ötödik sorral *(Mint az égő hadigálya)* kezdődött. Az eredetit akkor egészíthette ki, amikor az *Ujabb munkái*nak kiadását készítette elő. Az is lehet, hogy valakinek a tanácsára fejelte meg a verset, talán azért, hogy egyszerűbbé tegye a kezdetet, mert az 5—8. sorban lévő hasonlat rendkívül körülményes, és nehézkes a mondanivaló kifejezése. Hacsak újabb, ismeretlen ihletőt nem tételezünk föl, a vers még mindig a különös költő furcsa házasságának antagonisztikus élményeit tükrözteti. A vers megjelenése idején, 1883 karácsonyán Vajda és Bartos Róza együtt laktak a Vámház-körúton. (L. a szentszéki ítéletet e sorozat utolsó kötetében.) A költemény azonban előbb születhetett: a harmadik szakaszban a Rózától elválasztó, ködös, mesés távolról beszél.

Bartos Róza emlékirataiban nem, de két levelében is említi a verset. Kun Annának a következőket írta: „A nemzet tárcájában megjelent vers 1884-ben »Bertának« én vagyok. Kérdeztem mért nem Róza ha én vagyok, azt monta nem akarta és gondolgozott [!] milyen nevet adjon hát a B ét vette a született nevemből. És mert haraguttam a idegen névnek nem akartam hinni hogy én vagyok irta éjjel mindjárt a Páros dalok cimü verset." Bartos Róza kiadatlan levele Kun Annához. 1910. febr. 10.) Pásztor Árpádnak is megismétli a címmagyarázatot: „Itt a »Bertának« azért Berta hogy hasonlit a Bartoshoz monta. Vajda hozta fel Bécsbe dehát ez 1884 Junius 5-én jelent meg..." (Bartos Róza kiadatlan levele Pásztor Árpádhoz. 1927. jan. 16. OSzK.) A két magyarázat lényegében nem mond ellent egymásnak. Elgondolkodtató viszont az, hogy az 1883 karácsonyán megjelent verset 1884 június végén az *Otthon* c. verssel együtt, mely június 18-án jelent meg, Vajda maga vitte fel Bécsbe. Róza megőrizte őket, s az idézett levél további részében arról beszél, hogy a *Bertának* c. versben az „én" betoldás a Vajda kezétől származik, az *Otthon* részeit pedig ő ragasztotta egymás alá. Elküldi e levéllel a két verset Pásztornak, de kéri őket vissza. Mi nem találtuk meg a június 5-én megjelent változatot. Ha volt ilyen, sajtóhibás lehetett, s Vajda utólag toldta be a személyes névmást a Rózának vitt példányon. Ezt a változatot meg kellene találni, hogy hitelesíthető legyen a levél állítása. Egyelőre az *Otthon* megjelenésének dátuma konkrét tény. Valószínűbb azonban az, hogy a *Bertának* c. verset még 1883 decemberében kivágták az újságból, amikor éppen együtt töltötték az ünnepeket. Róza később visszament Bécsbe, s vitte magával az újságkivágatot, amely a másik vers mellé került, s Róza összekapcsolta a két vers eredetét. Az „én" szó a papíron pedig Bartos Rózától származik, aki egyszerűen emlékeztetőnek odaírta, hogy „Berta én vagyok!"

Szana Tamás azt írta a versről, hogy szilaj lángolás van benne, s utolsó strófái egészen Gina emlékének szenvedélyes soraira emlékeztetnek. (N 1886. okt. 20.) Komlós a lázas révületről beszél a verssel kapcsolatban: még a templom márványoszlopai is a sóvárgott nő karjait juttatják a költő eszébe. (265. l.)

Szövegváltozatok:

1-4 N: hiányzik
13 N: hóban
22 N: szentegyházba.

35. Életbölcselem. M: N 1884. jan. 1. UM 1886. 35—36. l. KI 1895. 191. l. Közölte még a verset Vajda halálakor a M G 1897. jan. 24.

A N Tárca rovatában jelent meg a vers december 31-i keltezéssel, tehát lényegében az 1883-as versek közé tartozik. Komlós január 6-ra teszi megjelenését. 1883 végén keletkezett a vers a *Magány*, a *Bertának* címűekkel együtt. Rendkívüli termékenység jele ez a költőnél; máskor hosszú hónapokig nem írt verset, most három hét alatt hármat is átadott közlésre a N-nek: a *Magány*ban tudomásul vette sorsa alakulását, a *Bertának* szóló vallomásban a múlt visszatérő álmait rögzíti, itt pedig megfogalmazza a leszűrt életbölcsességet: *Csak az a drága e világon, Mi itt örökre elmuló.* Már egyszer leírta ezt a gondolatot, amikor az elszalasztott óra üdvét siratta *(Vége van* 1880.), csakhogy itt a gondolat továbbfejlődik. Más oldalról nézve ez a vers még mindig beletartozik a Rozamunda-ciklusba, hiszen olyan közel van időben azokhoz a versekhez, 1883 végén, amikor a vers elkészült, Vajda és Róza együtt laktak, csak éppen a földi édent nem tudták együtt elveszíteni. A három decemberi vers volt az utolsó roham, melyet Róza visszahódításáért, megtartásáért indított Vajda — sikertelenül. Az *Életbölcselem* még a szedők asztalán hevert, amikor egy csúnya összeveszésnek az lett a vége, hogy Róza visszament Bécsbe, mert nem akart saját férjének adoptált leánya lenni, Vajda pedig nem tudott gátlásain felülkerekedni.

Az is igaz, hogy egy újabb ihlető nőalak gyanúját sem lehet teljesen eloszlatni; a verset átható erős gondolati általánosítás a közvetlen élményi indíték hiányát sem zárja ki.

A BSzle cikkírója a verset szintén elvont gondolatiságában értékeli: mondanivalója mögött nem keres konkrét egyszeri élményt. (1896. 36. l.), nem véli tehát, hogy a „szép Évát" Bartos Rózának hívták. Komlós abban látja a vers mondanivalóját, hogy Vajda tanácsolja benne a jelen örömeinek élvezetét (265. l.), és besorolja az erotikus versek közé *(Album, Kisértetek, NN. emlékkönyvébe* stb.).

1884

36. A Balaton partján. M: N 1884. márc. 9. FL 1886. jún. 9. UM 1886. 37—40. l. KI 1895. 192—194. l.

A FL a következő megjegyzéssel közli: „A költőnek két kötetben megjelenő müveiből."

Vajda sokszor megfordult a Balaton partján, elsősorban mint vadász, de nyilván ugyis, mint üdülő. Van egy balatonfüredi levele, egy másik levélben Siófokot említi, hogy ott szállt be az ő vonatfülkéjébe egy ember, akitől nem tudott aludni. Ez a vers közvetlen élményből fakadt. A vers harmadik szakasza szerint a nap hidegen,

verőfény nélkül sütött, halvány, álmatag volt, tehát vagy kora tavasszal, vagy késő ősszel lehetett, amikor megállott a parton, nézte a habok játékát és elmerengett az élet értelmén. A 42. sorban a szép tavasz visszatértéről beszél, tehát valószínű az, hogy 1884 elején, február-márciusban volt a „Balaton mellett." (Palágyi Menyhért ilyen címen emlegeti a verset. Koszorú, 1885. máj. 17.)

Az élet alkonyát megérő, de az élettől keveset kapott ember filozófiáját fejezi ki a vers utolsó soraiban: ne keresd a múlt és jövő titkait, élj a jelennek! A korabeli kritika megállapította e versről, hogy filozófikus mélységű, hogy benne Vajda a lét problémáit feszegeti, de részletesebben csak Kovács Sándor ír róla: „Vajda ebben a versében mindvégig költő marad. A vízparti szemlélődés eszébe juttatja azt, hogy a föld a változások világa, semmi állandóság nincs rajta, egyedül a mulandóság örök." (Törekvés, 1892. 48. l.)

A BSzle ezt a verset kivételesen szépnek tartja. (V. Z. Vajda János. 1896. 32. l.) Rubinyi azt mondja, hogy az ógörög panta rhei kél új életre benne: a földön örökös körforgás van, amelyben a születés a halállal ölelkezik. (46. l.) Komlós azok között a versek között említi, amelyekben Vajda új filozófiát hirdet: a jelen élvezését. *(Életbölcselem, NN. emlékkönyvébe)* (Komlós, 265—266. l.)

Sőtér csak annyit mond, hogy Vajda az idő és tér végtelen kérdésén töpreng „felező nyolcasok-hetesek periódusaiban". (244. l.)

A *kis bujár hab* kifejezésben Komlós a *bujár* szót (282. l.) Vajda alkotásának tartja. Voltaképpen dunántúli tájszó, jelentése: vöcsök, vízimadár. Előfordul Jókainál is az Egy magyar nábob c. regényben. Krit. kiad. I. 297, 430. l.

Szövegváltozatok:

14 FL: morajt;
18 FL: engemet!
19 FL: árnyjáték, —
20 FL: neked!
21 FL: állandóság,
27—28 N, FL: nincs idézőjelben.
39 N: *újra ez* ember

37. Otthon. M: N 1884. jún. 19. VÚ 1884. jún. 22. UM 1886. 41—43 l. KI 1895. 195—196. l.

A verset Vajda a Kisfaludy Társaság ülésére küldte be, ahol június 18-án Beöthy Zsolt olvasta fel. Erről a tényről valamennyi lap hírt ad, és hozzáfűzik azt, hogy a verset nagy tetszéssel fogadták, sőt a N szerint zajos éljenzésre ragadta a közönséget. (1884. jún. 19.) A FL néhány szóval a verset is ismertette, melyet Vajda szerintük igazi lélekkel írt meg. (1884. jún. 19.)

Lévay József a kiválóbb versek közé sorolta e művet, „melyben panaszra megy a természethez, oda hol legsötétebb a vadon s fölszaggatva vérző kebelét kárhoztatással fordul a szülőföldi fák, völgyek, halmok, ligetek felé, azért hogy őt nyílt szívűnek, őszintének nevelték, hogy gyanútlan mohó szívét az igaznak szeretetével csordultig töltötték. A szokott sötét hangnem ugyan, de egységes, egész és

őszinte." (BSzle 1896. 32—33. l.) Vajdának van egy másik *Otthon* c. verse, melyben szüleinél tett látogatását írta le 1853-ban. Ebben a versben nem is az otthon szerepel, amely már rég nincs, hiszen szülei 20 éve porlanak a váli temetőben, nincs is hová hazamennie, hiszen nénje is kegyelemkenyéren él; a hazai tájat csak vendégként szokta felkeresni. A vers a természethez szól, Vajda ismét panaszait újítja föl saját őszinteségéről és arról a hazug világról, amely körülvette. *A városliget*ben c. versben is azt mondta, hogy a felséges szép természet nyíltnak, igaznak nevelte, s ezért sok baja volt az élet álnok versenyében, és majd mégegyszer a *Messze innen* (1892) c. versében megismétli a vádakat. Komlós e verseket ismertetve hozzátészi, hogy ez Vajda természetérzésének igazi tartalma. Az *Elitéltek éjjele* c. novellájában (1859) azt írta, hogy „az erdőben boldog az ember, ahol nincs önzés, irigység, cselszövény . . . hol rangkülönbség nem mérgezi meg a szerelmet és barátságot . . ." (ÖM 934. l.)

A vers megírásakor, illetve a korrektúra készítésekor Vajda gondosan ügyelt az ötödfeles és négyes jambikus sorok verslábaira, kár, hogy a végleges kiadásban a 32. sor első lába helyesírási és ritmikai szempontból is hibás maradt (szelíden helyett *szeliden.)*. Érthetetlen, hogy a végleges szövegben miért archaizálta az utolsó sort.

Szövegváltozatok:

16 N: Gyan*u*talan
32 VÚ: tekintenek,
36 N, VÚ, UM: *Nem jobb lett volna neked itt?*

Fordítás: Német: Adolf Sternberg: Zu Hause. Budapester Tagblatt. 1884. jún. 20.

38. Utolsó dal, Ginához. M: Magyar Salon, 1884. aug. 399. l. UM 1886. 9—10. l. KI 1895. 172—173. l.

A Magyar Salon 1884-es negyedik füzetének a végén ismerteti a cikkek és versek szerzőit, többek között Vajdát is a következőképpen: „Vajda János legkitűnőbb lirikusunk gyönyörű szép költeménnyel szerencséltette jelen füzetünket. Vajdának mély, megkapó szenvedélye nyilvánul meg e költeményben, mely a nagy költő legszebb dalai közé sorolható." (431. l.) Lábjegyzetben közli, hogy Gina: Georgina rövidítése.

Mi adhatta az ihletet e vers megírásához? Látta-e Vajda Ginát a 80-as évek közepén, 1884-ben? Mi szaggatta fel a régi sebeket Vajda lelkében? Semmilyen pontos adatunk erre vonatkozólag nincs. De Bartos Róza emlékirataiban az 1883—84-es események elmondása közben kitér egyszer Ginára is. Megtudta ugyanis, hogy az Hitzingben lakik, saját villájában, amit Lobkovitz hercegtől vett meg. Az egyik vasárnap, kint lévén a hitzingi temetőben gyermekei sirjánál, megkereste a Gina-villát a Gloriett-Gassén. Még akkor szerinte megvolt a cirkusz; Gina otthon tartózkodott, s elmondta, hogy külföldre készülődik. Ezt a találkozást Róza megírta Vajdának. (Emlékiratai, 195—197. l.) Később — amennyire ki lehet venni a zavaros elbeszélésből — 1884 tavaszán Gina megjött cirkuszával Bécsbe, Róza meg is nézte az egyik előadást és küldött egy plakátot Vajdának.

Mindehhez hozzáfűzi, hogy Gina meghízott. Egy lappal hátrább arról ír, hogy egyszer Vajda feljött Bécsbe és látni szerette volna Ginát, de az akkor már megint nem volt otthon. Vajda azonban ragaszkodott ahhoz, hogy menjenek és nézzék meg legalább a villáját. Kikocsiztak, be is csengettek, s egy öregasszony kérdezősködésükre azt mondotta, hogy Gina külföldön van. (Uo. 203—4. l.) Arról, hogy Gina elhízott, Ágai Adolf is írt az Új hantok c. munkájában: olyan kövér lett — úgymond — hogy nem ismerte meg, amikor Pesten a Városligetben a cirkusznál találkozott vele, és az asszony szólította meg: „Én vagyok a Gina." Szerinte Vajda is találkozott ekkor Ginával, de amikor meglátta, hátat fordított neki és elrohant. Sajnos, ezeknek a munkáknak a hitele nagyon kevés, de talán a tényt elfogadhatjuk most is, a későbbiek során is, hogy Vajda csakugyan érdeklődött Gina után, amikor időnként felbukkant emlékezetében. Az érdeklődésnek ez a ténye jogosít fel arra, hogy elfogadjuk Bartos Róza azon feljegyzését, amely szerint 1884-ben Vajda azért ment Bécsbe, hogy meglátogassa Ginát. Nem találkoztak, de az emlékezés eredménye lett az *Utolsó dal*, amely azonban csak ott és akkor volt utolsó, mert egy másik kerestetés, 1892-ben még néhány utolsó dalt váltott ki Gina költőjéből. Most az eredménytelen keresés után csak újrafogalmazta azt, amit már sokszor elmondott, legelőször 1856-ban a *Szerelem átká*ban: *Feltámadás van a sirban, Ujulás a természetben.; Csak az halt meg mindörökre, Amit benned én vesztettem. (Szerelem átka.* V.), — majd a *Vége van, A feledhetlenhez* c. versekben, s talán ezért sejteti Komlós (178. l.) ez utóbbiról, hogy ez is Ginához szóló vers. A Bartos Rózától való válás adott alkalmat a költőnek, hogy kifejezze a gyötrő gondolatot; nem lehet meg nem történtté tenni, ami volt, illetve itt tökéletesebb megfogalmazásban: *Hogy csak az halt meg, ami nem lett, S az él örökké, ami volt.* Nem találkozhattak, de a lehetőségek emlékei megmaradtak, s még harminc év múlva is kínoznak.

A verset szinte minden Vajda-bíráló úgy említi, mint egyik legkiválóbbat, idézik az alapgondolatot. (Koroda, Lévay, Kerekes, Ágai, Bródy, Pető, Travnik, Schöpflin és még mások.) Legelőször Palágyi Menyhért írt hosszasabban e versről: ez Vajda életbölcsességének kivonata. Az emlékek elpusztíthatatlanságáról szóló két sor tartalmazza azt az alapgondolatot, mely köré Vajdának minden más gondolata kijegecesedett. „Ami elmult, amit átéltünk, az nem veszett el, bár múlttá lett; de az ábránd, mely nem valósult, a vágy, mely nem teljesült, ez az, ami a múltból feltámadó kisértetként üldözi az embert a sírba is és az örökéleten át. Ez az egy reflexió adja nyitját minden filozofikus hangú költeménynek, így például a nem rég megjelent *Kisértetek* c. csodálatos szépségekben gazdag versének is." (Palágyi Menyhért Vajda Jánosról. Egy. 1886. máj. 30.) Kovács Sándor a következőket írta 1892-ben a versről: „. . . nem a régi érzelmek epedő hangján [szól], hanem egy filozófus higgadtságával. Szerelmére úgy emlékszik vissza, mint életének legszebb epizódjára, de nem őrzött meg belőle mást, mint azt az ígéretet, fogadást, hogy szíve utolsó dobbanása is Giná é lesz." (Törekvés, 1892. 45. l.) Sőtér az igazi megrendülést vette észre, s azt mondta, „sokkal szemléletesebben fejezi ki a bölcseleti eszmét, mint az elmélkedő költemények, mert az eszme az élő indulat." (707. l.)

Szövegváltozatok:

7 M. Salon: túlvilágon:
9 M. Salon: Eszembe jut minden átok,
22 M. Salon: több se
UM: kevesebb

Fordítás: Német: Vajda: Gedichte. Übertr. von. N. Balogh. Baja 1926. 60—61. l. Letztes Lied an Gina. Szemere L.: Ungarische Dichtungen. Budapest 1935. 21—22. l. Das letzte Lied an Gina.

1885

39. Gyermekkorom tájéka. M: N 1885. jan. 1. UM 1886. 48—51. l. KI 1895. 200—202. l.

Vajda többször kifejezte, hogy gyermekkorát tartja élete legboldogabb időszakának. A gyermekkor Válban telt, a váli völgyben, s ennek a versnek is először ez volt a címe: *A vaáli völgyhöz.* Távol a falutól (kb. 3 kilométernyire), a szőlőhegyek mögött állott s áll ma is az a ház, melyben Vajda gyermekkorát töltötte. A ház előtt és mögött kert, balra szántóföldek, jobbra az udvaron túl kezdődik az erdő. A háztól nem messzire egy kis patak csordogál. Ebben a festői környezetben töltötte életének első évtizedét, idejárt vissza mint diák vakációzni, felnőtt korában is, míg szülei éltek, s később is, nem az erdészházba ugyan, ahová 1863 után új erdőkerülő költözött, de Válba, a faluba, ahol testvérei laktak. Már 1853-ban megénekelte a szülőföld, a szülői ház gyermekkori emlékeit az *Otthon* c. versében, amelyben paradicsomnak nevezte a kis kertet: *Benne tölt el szép gyermekkorom.* Az Önéletrajzi vázlatban, melyet Zempléni Árpád adott közre Vajda halálakor (Egy. 1897. 19. sz.) szintén a legnagyobb szeretettel emlékezik vissza az erdei lakra. *Valóságos Kánaán, paradicsom, Eldorádó volt az a hely.* (ÖM 1746. l.) Prózai munkáiban még sok helyen emlegeti a gyermekkor tájékát. *(A cseh-német fenyőerdők, Az elítéltek éjjele* stb.) A 70-es évek közepén is, amikor nagyon belefáradt a küzdelembe, oda szeretett volna menekülni: a váli erdőbe. Az öregedő költő most búcsúzni szeretne a gyermekkor tájékától, a váli völgytől, s ebben az elégiában a gyermekkor tündérvilágát eleveníti föl, hogy leszámoljon az illúzióval. Kerekes Vajda-életrajzában azt írta meg, hogy a gyermekkor naiv fölfogása mellé, mely mindenütt tündéreket, fényt, ragyogást lát, odaállította az öregemberét is, amely látja, hogy mindez csak a fantázia műve. (Kerekes, O—V 1901. 230. l.) Lévay is elismerte e vers szépségét a következő sorokban: „Eleven vonásokkal fejezi ki tárgyát, anélkül, hogy túlzásba esnék. A részletek, amelyekből a szép képet megalkotja, nem hidegen egymás mellé sorozott laza elemek, hanem egybefüggő természetes alkatrészek, melyeket meleg érzés hat által és elevenít. Emeli a költemény hatását a mélabús lemondás, mellyel a költő a szeretettel rajzolt tájképtől megválik." (BSzle 1896. 33. l.) Komlós szerint a versben benne lappang Gina elvesztésének örök fájdalma (274. l.), az ilyen sorban: . *nem a tündérek, Az én szivem, az itt a holt.*

Vajda az első szöveget néhány helyen átalakította, amikor az *Ujabb munkái*ba besorolta. A 26. sorban az eredeti *diófát* kijavította *szederfára*. Vajon miért? Dunántúli jelleget akart adni a tájnak, mivel az alföldi eperfát nevezik a Dunántúlon szederfának? Vagy csupán a valósághoz akart ragaszkodni? Vagy költőibbnek gondolta a szederfát a diófánál? Hasonló változtatást eszközölt a 45—48. sorokban, s ettől a változtatástól világosabbá vált a mondanivaló.

Szövegváltozatok:

Cím: N: *A vaáli völgyhöz*
6 UM: lakot;
26 N: A *diófát* az udvaron,
32 N: keservesen.
39 N: *Nekem* [kiemelve]
45 N: Nem, nem ne menj, minek? *oh fáj a*
47 N: *Tündér-regélő bölcső fája*
48 N: *Koporsónak — jobb volna az?*

40. Az ujkori dalnok. M: Gondűző, 1885. április 19. UM 1886. 60—61. l.

A vers egyike azon keveseknek, melyeket Vajda öregkori alkotásaiból nem vett fel *Költeményei* 1895-ös kötetébe; nem tartotta méltónak a halhatatlanságra. Bizonyára a nem rég indult Gondűző (1884. szept.) — mely tulajdonképpen a magyar regényirodalom fejlesztését tűzte ki célul, új tehetségek felfedezésével és támogatásával — kérhetett Vajdától verset. Vajda a lap profiljának megfelelő „regényes" történetet küldött, amelyet később nem vállalt. Bár az is lehet, hogy valamilyen élmény van a vers mögött. Vajda sokszor forgott vadászat közben főúri körökben, s találkozhatott hervadó grófleánnyal vagy baronesszel, aki a költő dalára vágyott. A vers első változata ugyanis grófleányról beszél, s csak az *Ujabb munkái*ban változtatta *báróleány*ra a verset kérő hölgyet. Ez a rangcsere is gyanússá teszi, hogy esetleg valami megtörtént esemény van a költemény mögött, s vagy az első vagy a második közlés akart rangot rejteni. A versben Vajda demokratizmusa problémátlanul olvad össze a költői öntudat arisztokratizmusával.

A versnek semmilyen irodalma nincs.

Szövegváltozatok:

4 Gondűző: A *grófleány s a* troubadur
13 Gondűző: És szól a *grófleány* ártatlan

41. Emlékek I—III. M: Egy. 1885. júl. 19. 196. szám. UM 1886. 44—47. l. KI 1895. 197—199. l.

Komlós a verseket a *Vajda Ujabb munkái* c. kötetben találta csak meg, s ennek nyomán Kozocsa az 1887-es versek mögé helyezte, mint olyanokat, melyeknek nincs meg az első megjelenési helyük. Mind a három vers egyszerre jelent meg az Egy. 1885-ös évfolyamában, s mind a két kötetben a versek az 1885-ös művek között szerepelnek.

A három különböző mondanivalót tartalmazó vers lényegében egyetlen fürdői emlék élményeit, reflexióit hordozhatja. Az elsőben az elszalasztott alkalmon tűnődve biblikus képpel humorizál élhetetlensége miatt. A második Csokonai-reminiszcenciákat mutat (A fürdőző Lilla.) A harmadikban *Az ujkori dalnok*hoz hasonlóan bizonyos társadalmi mondanivaló van Rousseau nyomán. Komlós megemlíti e verset annak bizonyítására, hogy Vajdánál az osztálytársadalom utálata nemcsak a politikai verseiben mutatkozik. A vers alapgondolata *Az elítéltek éjjele* c. novellában is felbukkan (HF 1850), ahol arról beszél, hogy az erdőben nincs önzés, irigység, cselszövény s . . . *rangkülönbség nem mérgezi meg a szerelmet és barátságot*. (ÖM 934. l.)

Szövegváltozatok:

42 Egy.: *Lógg*
43 Egy.: *üz*
44 Egy.: *irogat*

42. A leány a kútnál. M: Egy. 1885. júl. 19. 196. sz. UM 1886. 52—53. l. KI 1895. 203. l.

Ez a vers is Komlósnál, Kozocsánál az 1886, illetve 1887-es versek között szerepel, mint az *Emlékek I—III*, holott ez is 1885-ös, és ugyanabban az Egy.-számban jelent meg, mint az *Emlékek*. Feltehető, hogy a négy vers egyszerre lett készen s Vajda együtt adta oda közlésre Csávolszkynak, az Egy. szerkesztőjének. Ez a fordítás mintha arról árulkodna, hogy Szabadkán vagy Palicson készült, ott hívhatták fel Vajda figyelmét erre a félévszázados versre, hiszen 1843-ban jelent meg, vagy talán éppen egy forráshoz fűződő anekdotaként mondták el neki, s ő megmagyarította. Néhány évvel előbb már fordított szerbből magyarra egy Jovánovics-verset. Vajda 1885 első felében kétszer is volt Szabadkán: előbb május közepén; amikor a bíróság megítélte a tartásdíjat Bartos Rózának, akkor menekült szabadkai barátaihoz. Ez a zaklatott lelkiállapot nem igen volt alkalmas arra, hogy fordítson vagy verset írjon. Egy hónappal később, június közepén megint Palicson üdült, mint Szabadka város vendége. Májusi nagy elkeseredését, lakásából való kiűzetését, ingóságainak elárverezését, felesége fosztogatásait, melyeket egy ismeretlenhez írt levelében (1885. máj. 15-én, OSzK kiadatlan) panaszolt el, elmondhatta Szabadkán barátainak, többek között Milkó Izidornak, ő meg elintézte a városnál, hogy Vajda ingyen Palicson üdülhet. Talán egy egész hónapot töltött itt, lecsillapodott, s dolgozni is tudott, hiszen egy cikket is írt szabadkai élményeiről, mely a VÚ-ban *Szerbek és bunyók* címen jelent meg. (1885. jún. 28.) Milkó Izidor három levelet őrzött meg ebből az évből, mind a három tartalmaz utalásokat a Palicson töltött kellemes napokra. Június 14-én a fogadtatást és nemes vendéglátást köszönte, június 27-én azt, hogy Milkó közbenjárásával *élvezetes és jótékony fürdői gyönyörökben* volt része, július 3-án pedig azt írja, hogy a hónap derekán újra Palicsra megy lábbaja miatt. A pesti izgalmak utáni kellemes fürdőzés, csöndesség alkal-

mas volt arra, hogy verseket írjon, így készülhettek el az *Emlékek*, s itt fordíthatta a szerb verset is.

Radicsevics szerb költő (1824—1853) jogot és orvostudományt hallgatott Bécsben, ahol költeményei is megjelentek. (1847, 1851.) A harmadik kötetet halála után apja adta ki Temesváron 1862-ben. Ő használta először a szerb irodalmi nyelvet. Költeményeiből magyarra fordítottak Szulik József és Dömötör Pál.

A szerb eredeti és a szó szerinti fordítás:

Devojka na studencu	Lány a forrásnál
Kad sam sinoć ovde bila	Amikor az este itt voltam
i vodice za'itila,	és vizecskét merítettem,
dodje momče crna oka	jött egy fekete szemű legény
na konjicu laka skoka,	könnyű léptű lovon,
pozdravi me, zboriť ode:	Köszönt engem, beszélni kezd:
„Dajte, sele, malo vode!"	„Adjál húgom egy kis vizet!"
Ove reči, slatke strele,	Ezek a szavak édes nyilak,
minuše mi grudi bele:	átjárták a lelkemet:
skoči mlada, njemu stigo',	ugrik a lányka, hozzáért,
digo' krčag, ruku digo',	fölemelte a korsót, fölemelte a kezét
ruka drhta . . . krčag dole .	keze megrezdül . . . a korsó le .
ode na dve na tri pole!	két-három darabra törött!
Još od njega leže crepi,	Még őtőle ott fekszenek a cserepek,
ali' de ja onaj lepi?	de hol van az a szép (legény)?
Kad bi sada opet došo,	Ha most ismét jönne,
ma i ovaj drugi prošo!	Nem bánná, ha ez a másik (korsó) is úgy járna!

Az eredeti nyers fordításával való összevetés meggyőz arról, hogy Vajda nem sokat változtatott a szövegen, igyekezett szó szerint fordítani, de nem tartotta meg az eredeti mértéket, amelynek minden sora, ha szabad ezt mondani, felező nyolcas, míg Vajdánál csak az 1—2 és 11—12. sor nyolcas, a többi hetes. — Bródy azt mondotta Vajda fordításairól, hogy azok általában nem jók, mert a műfordítás érdeme formai, Vajdának pedig éppen a forma a gyöngéje. (Bródy, 51. l.) — A Vajda életében háromszor megjelent vers szövegei azonosak.

43. Körúton. M: N 1885. aug. 9. O—V 1886. júl. 3. UM 1886. 54—57. l. KI 1895. 204—205. l.

Az O—V mutatványként közölte a verset a megjelenő UM-ból. Az első megjelenéskor, a N-ben és az UM-ban a harmadik sor zöld szavához a lap alján a következő jegyzetet közli Vajda: *Ez nem tulzás, nem is a rim kedvéért van ide rántva. Stájerország növényzetének és*

kivált gyönyörü erdeinek elbüvölőn élénk zöld szine világhirü s ettől kapta a zöld Stájer nevet, melyet büszkén visel. Vajda a verset Rohicson írta, ahol 1885 augusztusában tartózkodott. Erre nemcsak a fenti magyarázat utal, hanem egy cikk is a Székesfehérvár és Vidéke c. lap 1897-es évfolyamából, amikor Vajda halála után a cikk szerzőjének birtokába került a vers első fogalmazványa egy újságírótól, aki együtt nyaralt Vajdával. A székesfehérvári lap mint eddig meg nem jelentet közli a verset (sajnos sok sajtóhibával). A vers alatt a következő keltezés: *Rohits 1885. aug. 8.* A vers után a következő cikk:

„Ez a kedélyes vers, amelyet a boldogult poéta írt, amikor a földi boldogság egy aranysugara belopódzott a szívébe, hogy ott gyöngéden eloszlassa a mindig borongós, ködös hangulat komor felhőit. Egy kedves, de rövid ideig tartó szerelmi kalandocska, aminő valamennyiünkkel megesik naponta, volt szülője ennek a versnek, tizenkét éve. Másvalaki talán — ha vele esik meg ez a kis kaland — továbbsiklik rajta, mintha mi sem történt volna, megvallom magam sem találnék rajta semmi följegyzésre méltót. Ámde a „nagy mogorva", az „örökké haragos" akiről azonban csak a be nem avatottak mondják, hogy „nőgyűlölő" volt, ennek a futó ismeretségnek az emlékeül megírta a fönti verset, melyben fel-felvillan az ő ritkán — eddig még egyetlen művében sem észlelt humora, az egyetlen derű, amely a nagy poéta múltjában szerte árad. Történt pedig a dolog akképen, hogy Vajda János a rohicsi fürdőhelynek — ahol rendesen egészséget keresett — egyszerre csak megfeledkezett az üde levegőjéről, gyönyörű fekvéséről, szép zöld erdeiről, mezeiről és az útját legsűrűbben ama — szivaros bolt felé irányozta, amelyben egy szemrevaló fiatal stájer leányka volt az elárusítónő. Nyilván a lányka szép szemei, meg üde arca volt ennek az oka, meg annak is, hogy az őszülő poéta nem egyszer — megcsipkedhette a leányka gömbölyü állát . . . Persze a leány — nem tudván kivel van dolga — durcásan távolította el magától az öreg urat, sőt nem egyszer futott is előle, amint közeledni látta.

Történt azonban, hogy a poétának egy ugyanakkor ott nyaralt kebelbarátja Steiger Lajos dr. a Bp. T. [Budapester Tagblatt] akkori zenekritikusa, aki Vajdának sok költeményét bravurosan fordította le németre [egyet sem találtunk] és aki a fönti versnek kegyelettel őrzött eredeti kéziratát rendelkezésemre bocsátotta — figyelmeztette a leányt, hogy az az öreg úr Magyarországnak ez idő szerint legnagyobb költője. Amint azt a leány megtudta, bizony epekedni kezdett Vajda után: szerette volna, ha minél többször odajön; de már hiába, mert mint ahogy a fönt közölt kedves, derűs versében ő maga is mondja: A kegyetlen, kósza sors int, Künn a postakocsi vár." (Polgár Géza: Vajda János egyetlen kiadatlan kedélyes verse. Székesfehérvár és Vidéke, 1897. febr. 6.) Kivonhatjuk a fenti cikkből az újságírói fantáziát, először is a rosszul informáltságot a vers meg nem jelenéséről, (amelyet tisztázhatott volna, ha Vajda valamelyik késői kötetét felüti), de azon túl a mesét a lány epekedéséről, s kirajzolódik az a háttér, amelyben ez a vers keletkezett.

Szövegváltozatok:

3 N, UM: zöld*
12 UM: ám.
32 N: Leghívebb
38 N, UM: kéjkörutas

44. Vasúton. M: Gondűző, 1885. szept. 20. N 1885. szept. 27. Egy. 1886. jún. 20. VÚ 1886. okt. 17. UM 1886. 47—59. l. KI 1895. 206—207. l.

A N a Gondűzőből vette át, az Egy. a készülő kötetből mutatványnak közölte, a VÚ a megjelent kötetből. Ez a sok közlés is mutatja, hogy a kortársak is sokra becsülték e verset. Szana Tamás azt mondta róla: a modern élet vívmányainak hatását lehet vele lemérni Vajda fejlődésében, aki a nyelv valódi virtuozitásával festette a robogó vasúti kocsik zakatolását. (N 1886. okt. 20. Szana T: Vajda János.)

Vajda már e vers előtt is többször kifejezte csodálatát a vasút iránt, 1880-ban a következőket írta: *... a vasut ... amaz ostor, amellyel a kor szelleme az emberiség hangyabolyán keresztülvág ... ahol a vágány végignyulik, alatta, körüle egyszerre felserken a vér s piros életüdeséggel jelöli gyorsabb keringését. Csak most látjuk, hogy az egész ujabb kornak nincs oly fontos korszakalkotó találmánya mint a vasut. Akkora külső és belső, anyagi és alaki, erkölcsi és szellemi változást nem idézett elő sem a nyomda, sem a lőpor ... minden idők legnagyobb találmánya a vasut! Mikor a sikon, hegyszakadékok közt a hajdankori hitrege sárkányának megtestesülése, egy-egy füstölgő, sziporkahányó, tüzes szemü mozdony robog el előttünk, hosszu kocsisor-vonatával, bármi szokott e mindennapi látvány, a legfölvilágosultabb, babonamentes elme meglepetve áll meg ... hogy szemeivel kövesse e rendkivüli tüneményt ... minden idők legnagyobb prófétáját.* (VÚ 1880. febr. 22. Jelenről és jövőről.)

A szentgotthárdi alagút építése alkalmával újra visszatér e gondolathoz s azt mondja: *Mi az ó- és középkorok Minotaurusa, sárkánya, a mi vasutaink parázsszemü mozdonyának erejéhez képest? ... És a korszakos mű megnyitását nem koronázták jelenlétükkel a fejedelmek. Talán attól tartanak, hogy ezek a szurtos mozdonyok, melyek hatványozzák a népek egymással való közlekedését, megannyi összeesküvő kommunardok; ez alagutak, melyek átszelik az országok határait, megannyi forradalmi aknák, melyek felrobbantják a nemzeteket elválasztó válaszfalakat és siettetik az órát, melyben az emberiség egyet gondol?* (VÚ 1882. máj. 28. *Az alagut-király.)* E vers is azt a gondolatot fejezi ki, hogy a vasút segítségével az ember legyőzi a természetet, Komlós szerint a versből „a babonák pusztulásán érzett öröm kacagását is kihallani." (199. l.) Kerekes azt mondotta a versről, hogy csupa hangfestés az egész, csupa lüktetés. „Szinte halljuk a kerekek dübörgését, a láncok csörgését, a vágtató vonat zaját, a tarjagos füstfelleget, a zuhanó izzó sziklafalat ...", s hozzáteszi: „ennél fantasztikusabb költeményt hiába keresünk irodalmunkban." (O—V 1901. 230. l.)

Szövegváltozatok:

Cím: Gondűző, N, Egy.: Vasuton
9 N: lángal

14 VÚ: miatyánkot
17 Gondűző, N, Egy.: *viz*
20 Gondűző, N, Egy.: *zug*
35 Gondűző, N, Egy.: UM: Összes*ugva*
42 VÚ: dalolnak

45. Panaszok. M: VÚ 1885. okt. 4. PN 1886. jún. 20. (I—III.) O—V 1886. okt. 2. (I. III.) UM 1886. 62—64. l. KI 1895. 208—210. l. A PN és az O—V mutatványként a készülő kötetből propaganda célzattal közölték a vers első és harmadik részét.

A verseket a Kisfaludy Társaság szeptember havi ülésén (30-án) olvasta fel Beöthy Zsolt. Az O—V erről a következőképpen tudósított: „. . . elébb Vajda János három valóban remek költeményét olvasta fel Beöthy Zsolt. A három költemény közös címe: »Panaszok« s kivált az első, melyben a kifejezésre jutni nem tudó szerelem allegorikus képét adja, méltán sorakozik Vajda legjobb művei mellé. Mind a három költemény alapértelme az elfojtott szenvedély romboló hatalma, melynek önmagában kell elégnie, mert soha nem vallható be. A költő ez érzelmet a három versben háromfélekép fejezi ki: a másodikban még humort is vegyít a fájdalomba. A költeményeket lelkesen megéljenezték." (O—V 1885. okt. 2. 660. l.) Az elhallgatott vagy ki nem mondható szerelem témájának ez az újabb megszólalása olyan élményt sejtet Vajda életének ez évében, amelyről közelebbit nem tudunk.

A versnek egyébként nincs irodalma. Komlós a III. részről annyit jegyez meg, hogy az egy titkolt s ezért önpusztító vágyról szól. (265. l.) A Borsodmegyei Lapok cikkírója remek költeménynek nevezi a verseket, s hozzáteszi, hogy csak az élvezi, aki átszenvedte, átérezte a szerelem üdvét és poklát. (Borsodmegyei Lapok, 1886. okt. 29. Regmeczy: Vajda.) Sőtér szerint a vers egyes részei a meghasonlás témáját a népiesség kedves formájában, a felező nyolcasban fejezik ki, sőt „a világegyetem látomását, az emberi sors jelképeként aláhulló meteort is hetes-nyolcas sorokban jelenítik meg." (244. l.)

Szövegváltozatok:

27 VÚ, PN, UM: b*ü*vös
39 O—V: m*i*g
40 O—V: szak*í*tott . . .

46. Éjjelek. M: N 1885. nov. 1. UM 1886. 65—67. l. KI 1895. 211—212. l.

Ezeket a páratlan szépségű verseket a korabeli kritika szóra sem méltatta. Megjelenni is csupán egyszer jelentek meg hírlapban. Rubinyi azt mondta velük kapcsolatban: Vajda tudja, de nem bírja magát fékezni és megtagadni. „Nagy, szinte félelmetes nemi realitás" szólal meg e vers soraiban. (77. l.) Komlós a legművészibb erotikus versnek tartja, amely zeneiségével is megkapja az olvasót, „rövid soraival technikailag is bravúros . . . a boldog szerelemmel teli éjszakában magányosan gyötrődő férfi dallamos sírása." Kiemel

néhány szép jelzős összetételt: *égi kéj tündérharangja, méhszárnyu gyönge nesz.* (265. l.)

Barta János Komlós monográfiáját bírálva kétszer is foglalkozik a verssel: Megállapítja, hogy Vajda ebben a versben is, mint pl. a *Panaszok*ban, a *Balaton partján*ban a képek halmazával nem motivált érzelemsort ad, hanem komplex érzelmi összbenyomást, „olyan állapotot, amelynek alkatelemeit alig tudjuk elhatárolni vagy külön érzékelni. Természetesen ez az eszköz nem a nagy szenvedély, hanem a lecsendesedett hangulatok megszólaltatására vállalkozik, az érzelmi dinamika utolsó stádiumát ragadja meg." (It 1955. 380. l.) Tartalmi vonatkozásban pedig a következőket mondja: „... könnyű volna azt a banalitást elmondani, hogy fülledt érzékiség van benne; valójában meg kell éreznünk s durvább ízléssel nem is fogjuk fel azt a leheletfinom gyönyörsóvárgást és gyönyörsejtelmet, amellyé a költő a kéjvágyat desztillálta, s amelynek érzékeltetésére a nyáréji környezetből talán legbravúrosabb szimbolikáját megalkotta." (It 1955. 376. l.)

Szövegváltozatok:

2 N: Az utcán *néma* csönd.
13 N, UM: egyedül
21 N: *Nyugodj* szivem!
37 UM: sóhajok;

Fordítás: Német: Szemere L.: Ungarische Dichtungen. Budapest 1935. 20—21. l. Nächte I. II.

47. Kisértetek. M: N 1885. nov. 22. UM 1886. 68—71. l. KI 1895. 213—215. l.

A vers ugyanabból a magányérzetből vagy hiányérzetből keletkezett, mint a *Panaszok* és az *Éjjelek*. Az első az érzelem elfojtásának szükségességéről, a második az elfojtás tényéről, a harmadik az elfojtás eredményéről szól. A *Panaszok olthatlan vágyát* az *Éjjelek*ben csitítgatja, némítgatja a versszakzáró parancsokkal, de az elfojtott vágy emlékei mint kísértetek visszajárnak. A vers első fele megismétli azt a sokat hangoztatott és sokféleképpen megfogalmazott gondolatot, hogy *nem vész el innen semmi, semmi, csak ami nem birt megszületni: a testet nem öltött ábránd,* a *be nem telt vágy,* az *el nem lobbant láng, az elszalasztott meddő óra. (A feledhetlenhez, Elmult idő, Utolsó dal, Ginához, Vége van* stb.) Palágyi Menyhért azt mondta erről a versről, hogy ez Vajda életbölcsességének kivonata (Egy. 1886. máj. 30.), éppugy, mint az *Utolsó dal, Ginához.* Lévay József szerint a „mezitlen fölfogás" tör elő ebben a versben is, mint az *Életbölcselem*ben. (BSzle 1896. 36. l.) Komlós azokkal a versekkel rokonítja, ezt a költeményt, amelyekben Vajda az „új filozófiát" hirdeti: a jelen örömeinek élvezetét *(Album, A Balaton partján, NN. emlékkönyvébe).* (265—66. l.), s azt állítja, hogy Vajda ebben a versben fejti ki szerelmi drámája fő filozófiai tanulságát: *Nem azok az igazi holtak,* stb. (271. l.) Hartmann példának hozza fel e verset a romantikus képzeletre, s erőszakoltnak tartja a vers képeit. (Magyar Múzsa, 1920. 469. l.)

Szövegváltozatok:

15 N: [Nem új szakasz!]
22 N: többé,
38 N: [Új szakasz kezdődik!]

Fordítások: Német: Cserhalmi: Ungarischer Dichterwald. 1897. Gespenster.

Vajda: Gedichte. Übertr. von N. Balogh. 1926. 16—18. l. Gespenster.

Svéd: Sigrid Elmblad fordítása Ord Och Bild 1913. 6. sz.-ban (It 1914. 55. l.)

48. Jubilate. M: Egy. 1885. dec. 13. UM 1886. 72—78. l. KI 1895. 216—220. l.

Az UM kötetben a cím alatt a megírás kelte is szerepel: 1884, de először csak 1885-ben jelent meg *Korunk hősei* címmel az Egy.-ben. A 95. sorban az Egy. szövege 37 évről beszél, az UM és a 95-ös kiadás 36-ról. Ez mintha valószínűsítené, hogy a költemény valóban 1884-ben készült, s mikor egy évvel később közreadta, a harminchatot kijavította harminchétre; viszont az UM-ban éppen ezért írta a cím alá a megírás időpontját (1884), hogy visszaállíthassa az eredeti szöveget *harminchat év*-re. 1848-tól 1884-ig 36 év telt el, s a vers erre céloz. Az a politikai helyzet, melyet Vajda elemez e versben, 1885-re éppúgy ráillik, mint 1884-re, sőt már a 70-es években is olyan volt a magyar társadalom, mint amilyennek a vers rajzolja. György Aladár, amikor arról ír, hogy milyen volt a magyar társadalmi élet 1874-ben, a következőket mondja: „Az olyan ország, amelynek miniszterelnöke egy Bittó lehet, melyben egy Gregusst, egy Csengeryt elsőrangú tekintélyként tisztelnek, hol a papság a kormány felett áll s döntő szóval rendelkezik, ily ország még mindig a sötétség országa . . . a hivatalvadászat, a léha dorbézolás, a nepotizmus . . . még mindig napirenden van, egyleteinkben a „méltóságos" urak uralkodnak . . . Társalgási körökben a férfiak többnyire pipáról, lovakról s lányokról szólanak . . . a nők legnagyobb része személyeskedésekkel, divattal, s a hódítás eszközeinek elsajátításával foglalkozik." (A Hon, 1875. jan. 1.) Vajda azt az utálatot fejezi ki a versben, amely az arisztokrácia iránt eltöltötte. A nép erkölcsi nagyságát már régebben is megfogalmazta. *Egy honvéd naplójából* c. művében a következőket írta 1868-ban: *. . . az egész hadjárat és a későbbi besoroztatás alatti tapasztalataim azon meggyőződést érlelték meg bennem, hogy nemzetünk erkölcsileg legépebb rétegét, a hazafiság kimeríthetetlen bányáját a legalantibb része, a szoros értelemben vett nép képezi.* (ÖM 1459. l.) Hasonló gondolat van a *Polgárosodás*ban is. (ÖM 1161. l.) A korabeli bírálatok fájdalmas, megrázó szatírát láttak a költeményben. (Törekvés 1892. 13. l.; Politikai Hetiszemle, 1897. jan. 24.) Lévay azt mondta a versről, hogy nincs benne só csak epe, s a költemény elejét ízléstelennek tartja. (BSzle 1896. 21—22. l.) Rencz János rapszódiát látott a versben, mely a magyar társadalom osztályait ijesztő karikatúrákban mutatja be. Komlós Vajda 80-as évek közepén kivirágzott politikai költészetének nyitányaként könyveli el a verset, mely a sznobizmus kritikája, s mely lelkes vallomással fejeződik be. (230. l.)

A vers címe, *Jubilate* azt jelenti, örvendjetek, ünnepeljetek. Előfordul Csokonai Békaegérharcában. (Első pipadohány!) Egyébként ez a neve a húsvét utáni harmadik vasárnapnak, a 99. zsoltár második verse szerint, mely ezzel a szóval kezdődik. Vajda a versben levő gúnyt már a címmel is érzékeltetni szerette volna. A vers szövegében előforduló idegen szavak, kifejezések jelentése: *Fi donc* (fr.) = piha, az undorodás, felháborodás, nem tetszés kifejezésére; *martialis* = katonás, harcias; *durae capacitatis* = nehéz felfogású; *Abdera* = görög város Trákiában, polgárai együgyűsége közmondásos.

Szövegváltozatok:

Cim: Egy.: *Korunk hősei*
UM: Jubiláte *(1884)*
5 Egy.: UM: válunál
6 Egy.: UM: beleáll,
9 Egy.: körmeit,
17 Egy.: hüvelknyi
36 Egy.: *ebe* [kiemelve]
37 Egy.: Keressen,
45 Egy.: — Novemberben!
48 Egy.: Miért! *Hát*
66 Egy.: [Nem új szakasz]
68 Egy.: *önmagadtól* [kiemelve]
71 Egy.; UM: hiányzott
73 Egy.: *im*
82 Egy.: *olcsó* [kiemelve]
86 Egy.: *E teliháj növésü*
91 Egy.: megtelik,
92 Egy.: *S van köztük, a ki komolyan fitor*
94 Egy.: *van* [kiemelve]
95 Egy.: *Harminchét*
97 Egy.: *egy — igaz* [kiemelve]
98 Egy.: *nyugot* [kiemelve]
107 Egy.; Um: magas;
108 Egy.; UM: veréb;
110 Egy.; UM: elsőrendü csillag,
111 Egy.: kacsingat,
114 Egy.: Abdera ez,
117 Egy.: igenis;
120 Egy.: idő,
121 Egy.: kinő,
122 Egy.: kimar:
125 Egy.: fordulóra,

49. A végrendelet. M: O—V 1886. jan. 30. UM 1886. 79—80. l. KI 1895. 221—222. l.

A vers élményi indítéka még a 70-es évek végére tehető. 1879. július 7-én halt meg az a magyar arisztokrata, aki valóban úgy rendelkezett, hogy vörös frakkban temessék el. Vajda már ekkor elolvashatta a végrendeletet, melynek teljes szövege a Közvélemény c.

lapban megjelent, és sok szóbeszédre adott okot éppen újságírói körökben. A 80-as évek elején újra találkozhatott a végrendelettel, amikor megjelentek Degré Alajos Visszaemlékezései (1883); A vörös frakk c. fejezet gúnyos hangon ír a báró úrról, aki „bölcsebb és üdvösebb végrendeletet nem tudott tenni, minthogy vörös frakkban temessék el, mert hite szerint ez talán megóvja az enyészettől." (I. k. 56. l. idézi: Elek Oszkár: Vajda János: A végrendelet c. költeményéről. It 1918. 53. l.) 1885-ben, amikor végre a *Jubilate* c. verse megjelent, az abban szereplő vörös kabátról újra eszébe juthatott a hajdani végrendelet, megírta a verset, talán éppen azért, hogy igazolja az akadékoskodó szerkesztők előtt: az arisztokrácia valóban olyan, amilyennek ő rajzolta említett versében. A *vörös frakk* kifejezés előfordul a *Vadmészárosok* c. cikkében (VÚ 1882. nov. 19.) *A nagyurakhoz* és *A kárhozat helyén* c. versekben is.

A végrendelkező Wenckheim Béla báró A Hon nekrológja szerint 50 éven át volt az arisztokrácia vezére (A Hon, 1879. júl. 7.), 1837-től alispán, főispán, belügyminiszter, miniszterelnök, a király személye körüli miniszter tisztségeket viselte. Végrendeletében, melyet 1877. jan. 25-én vetett papírra, s halála után 10 nappal olvasták fel, az öltözetre vonatkozó passzus a következőképpen hangzik: „Temetésem lehető egyszerű legyen. Öltöztessetek vörös frakkba, s kifogástalan lovas-vadász öltözetbe. Vadászlovaim a temetőig kisérjenek . . ." (Közvélemény, 1879. júl. 23.) Hogy végrehajtották-e ezt a rendelkezést, az nem derül ki a korabeli sajtóból. Arról beszámolnak a lapok, hogy szakadó esőben a lovak valóban elkísérték a temetőkapuig a tetemet, de a halott öltözetéről csak a Közvélemény beszél. Egyik helyen azt írta: „Maga a halott fekete magyar ruhába öltöztetve fekszik a koporsóban." A temetési ceremóniákról szóló részben: „A holttetem most még fekete szalon öltözetben fekszik . . ." (Közvélemény, 1879. júl. 8.) E második mondatnak az az értelme lehet, hogy a vörös frakkba öltöztetés mégis megtörtént, mielőtt eltemették. Vajda tehát konkrét ténnyel bizonyította az uralkodó osztály hitványságát. A vers ötödik sora arra utal, hogy Wenckheim utódok nélkül halt el: valóban agglegény volt, s oldalági örökösökre hagyta vagyonát. Ellenben a *két sor az egész* túlzás, mert a végrendelet részletesen felsorolja, hogy a nagy vagyonból ki mit örökölt. A vers épp erre a túlzásra építi a csattanóját.

Elek Oszkár, aki már 1916-ban is említette ezt a Vajda-forrást (It 1916. 293. l. Arany János Kép-mutogatójáról), a fenti cikkében összehasonlította Vajda és Degré gondolatait, s megállapította, hogy a visszaemlékezés és a vers sokban egyeznek; nemcsak az epés modor, hanem a nemzeti szempont is megvan mind a két műben. „Az a gondolat, hogy mig jobbjaink támogatására nagyon is rászorul a nemzet, addig egyik-másik a jobbak közül ilyen vörös frakkos megbizatásokkal hökkenti a merészen reménykedő hazát, Vajdának pompás point-re szolgáltak tárgyat." (It 1918. 53. l.) Sik Sándor azt állapította meg a versről, hogy ebben sikerült Vajdának „egyszer szatirában a humor hangját eltalálni, de itt is a gyűlölet az ihletője." (Kath. Szle 1937. 391. l. Vajda János titka.)

A vers egyes soraiban — talán csak ösztönösen — szimultán ritmust valósít meg. (Jambus + 4 ütemű magyaros ritmus).

Szövegváltozatok:

Cím: O—V: Végrendelet
5 UM: kicsi, se
28 UM: egyetlen, utolsó

50. Nyári les. M: N 1886. szept. 5. VÚ 1886. szept. 12. és 1895. dec. 8. O—V 1895. dec. 22. UM 1886. 81—82. l. KI 1895. 223—224. l.

Több mint egy félév telt el Vajda megelőző versének megjelenése óta. 1886 tavaszán-nyarán sok minden elvonta figyelmét, erejét, idejét a versírástól. A tavasz folyamán válópöre utolsó stádiumába került. Megidéztette a bíróság azokat a tanúkat, akik terhelő adatokat vallottak Bartos Róza ellen (Erdélyi Gyula, Pilisi Róza, Gyurkovicsné), ezeket a vallomásokat pótlólag csatolta az esztergomi iratokhoz, melyek alapján 1886. június 7-én kimondták a válás engedélyezését. Közben megindult a nagy mozgalom *Ujabb munkái* kiadatása ügyében. A magyar írótársadalom színe-java patronálta a kötetek megjelenését. A nyár folyamán pedig elkészült a Jó Könyvek sorozat számára *A jó egészség és hosszu élet titka* c. több mint 500 soros tanköltemény. (PN 1886. okt. 24.) Szeptember 5-én, hét hónappal *A végrendelet* c. vers után jelent meg a N-ben az újabb Vajda-vers, mely alkalmat nyújtott Rákosi Jenőnek, hogy külön cikket írjon e versről a BH-ban. A cikk elemzi Vajda művészetét:

„»Nyári les« a címe Vajda János egy versének, melyet a napokban olvastam egyik helybeli újságban. Hogy hírlapjaink egész nyáron lesben állanak figyelni, hány előfizetője akad Vajda János sajtó alatt levő köteteinek, sőt hogy újságíró kollégáink folyton puskáznak, hol lesből, hol nyíltan is a közönségre e kötetek érdekében, az eléggé tudva van, de ezzel a »Nyári les« tartalma semmi összefüggésben nincsen.

Nekem is olyan quasi-kollegiális kötelességem lett volna Vajda verseit és prózáját a nagyérdemű közönség figyelmébe ajánlani egy tárcában, de én ezt alapos — rám nézve alapos — okoknál fogva mind eddig elmulasztottam. Hogy az ember valakit melegen és őszintén, mondjuk szeretettel mások szeretetébe ajánljon, ahhoz nem elég, hogy az ember erre az objektív okoknak bővében legyen. Ehez némineműszubjektív okok is kellenek. Ha én Vajda Jánosról eddig megírtam volna a tárcát, melyre ismételten ösztökéltettem, azt hiszem roppant hidegen és komolyan megírtam volna ugyanazt, amit mások tán melegebben és legalább is oly komolyan megírtak: hogy Vajda János a legerősebb versíró tehetség élő poétáink sorában, hogy e szerint legméltóbb az irodalom barátainak a figyelmére, hogy a nemzeti művelődés, az irodalom, a hazafiság, stb. érdeke parancsolja, hogy ily tehetség a maga jogaihoz jusson és több eféle. De mit ér ez. Ezt minden művelt ember tudja, ezt hajtogatni ízléstelen és unalmas dolog. Ha ennél többet nem tudunk mondani, ezzel nem sokra megyünk. Én pedig nem tudtam volna!

Mert ha látom egy fiatal kezdőben a vonzó tehetség jeleit vagy nyomait: szívesen rendelkezésére bocsátottam a tollamat, vagy ha tetszik a hátamat: álljon rá, hogy többen meglássák. Egy tehetséges kezdő útjából elhárítani a súlyos akadályokat: ezért lehet lelkesedni. Szubjektív momentumok ölelkeznek objektív okokkal és az ember

hevül, lelkesül és lelkesít. Mikor azonban Vajda Jánosról van szó, ekkor így okoskodik az ember: Vajda tán harminc év óta ismert alakja az irodalomnak. Folyton itt volt a tűzhely körül, állandóan szem előtt. Szolgált a porondon mindenféle fegyvernemben, százszor, ezerszer, nem egyszer vonta, mondjuk vonhatta magára a közfigyelmet. És e harminc éves küzdelem eredménye az, hogy sem mint költő, sem mint prózaíró, sem mint szociológus, sem mint publicista, sem mint magánember, sem mint a szellemi hadsereg alakja, nyilvános ember mivoltában nem tudta a közönségnek, melyet szolgált, szimpatiáit, szeretetét, érdeklődését tartósan lekötni, magának állandóan biztosítani. Népszerűtlen maradt mint ember, nem lett népszerű mint költő.

És most egy harmincéves múlt után mink, tehetségben hitványabbak, gyengébbek és kisebbek, még években is fiatalabbak jutunk abba a helyzetbe, hogy őt a közönség pártfogásába ajánlgassuk. Ránk nézve nevetséges, ő rá nézve méltatlan helyzet. De okának kell lenni, mert a dolog el nem tagadható, tényleg így van. Én és még nálamnál is kisebbek, mi állunk oda és el sem nevetjük magunkat, mikor így szólunk: tisztelt közönség, ha harminc éven át nem hitted el Vajdának magának, hidd el most én nekem, hogy ő mindannyiunk közt, akik ma éretted és számodra rímbe szedjük bájos anyai nyelvünket, valósággal a legkülönb, és nemcsak hogy legkülönb közöttünk, hanem abszolúte is értékes.

Fog-e nekünk hinni, aki nem hitt neki magának? — Nem hiszem. Ezért vonakodtam írni Vajdáról általán. Nagy tehetsége és az elmaradt külső siker egy példátlan ellentmondás; a hódító elem, mely másoknak pályát készít, hiányzik belőle a tömegre és az egyesekre nézve is. Élvezem verseit, de hallgatni is folyékonyan tudok a poétáról, mint beszélni. Fölvetném a kérdést: ő benne rejlik-e vagy a közönségben, hogy eddig ketten nem értették meg egymást. És bizonyos, hogy elsőbben is őbenne keresném a hibát és valószínűnek tartom meg is találnám.

Egy szóval e tárcával örökre adósa maradtam volna krónikás lelkiismeretemnek, ha a véletlenség megint a kezembe nem csempész egy újságlapot, amelyre ő neki egy verse volt nyomtatva. Elolvastam, tán tízszer is egy végben és csak csodálkoztam az árnyékon, amely e költői exisztencián rajta fekszik. Mit vétett a poéta Vajda az ember Vajdának, hogy őt így elmerítette egy sivár vigasztalanságba? Olvasom a verset és felkiáltok: hát én rám, az én kortársságomra s ügyesebb ajánlgató társaim szavára lenne szükség, hogy az embertől meglássák a költőt és tenyerükre tegyék? Nem írok tehát Vajdáról, hanem írok egy verséről.

»Nyári les« a címe és gyermekkori emléknek van mondva.

Ki nem volt valamikor egy nyári éjszakán erdőben magányosan? Ki nem érzette a titokzatos szorongó érzést, melyet a zsongó éjjeli élet tesz az emberi szívre? Mikor hangokat hallunk de nem látjuk forrásukat, nem ismerünk gazdájukra; alakokat látunk kísérteties bizonytalanságban, formátlanságban és változékonyságban? Érzékeink nem szolgálnak ki mint nappal, hanem játékot űznek velünk, csalogatnak, rémítgetnek, bolonddá tesznek bennünket. Hallgassátok meg a jó kedvű vadász éjjeli kalandjait. A hátatok borsódzik, szívetek

dobog, csak ő maga beszél vígan. Ez az éjjeli kép és hangulata Vajda versének a tárgya. A legmozgalmasabb költői képek egyike, tele a hangulat legalkalmasabb tényezőivel, mozgékony formában, minden borzalma az éjnek megtestesítve, ahogy végig huhog és suhog a hallgató képzeletében s középen a vadásszal, aki, sörétét nem küldhetvén, káronkodást [sic!] küld a menekülő vad után, aztán egy fordulat, és — helyreállítani a munka egységét, — még egy metsző helyzet, mely kiegészíti s befejezi a költeményt. Azt mondja: »Immár a hegyélen száll le a nap. Fák árnyai nyulnak előre. Rejtek sürűből most indul a vad, Ki, párja után, legelőre.« Látod nyájas olvasóm a vadászt, aki végig tekint a tájon, az időn s azt mondja: itt az ideje! és fogja fegyverét s indul . . . A nap lement, mire az erdő szélére ért, az est leszáll. Három strófa festi emez első után az erdő éjjeli képét . . . Mennyi szín, mennyi szürke pompa, mily erő, mily élénkség és változatosság és mennyi titokzatosság hozzá! Az erdő rémmel telik el, mert besötétül. Minden bokor, minden fatuskó, minden fatörzs és lomb megelevenül, alakot vesz tágra nyílt szemeidben. Csak suhog, de nem mozdul, csak zörög, de meggugol helyében. Ami száll is: nesztelen bagoly, az csak síri lehellet; a denevér cikázó röpülése pedig csupán káprázat, nem valami amit látni, ami van; csak ami látszik, mintha lenne.

És mily lágyan, andalítóan lép a kép keretébe a »bus éjjeli királyné a fénymezü hold . . . lenézve merengőn.« De az erdőt nem enyhíti meg! Ellenkezőleg, be-betörő fényének rezgő sugara és suhanó árnya csak újabb kisértetekkel népesíti meg borzalmait: »lovagolnak az árnyak a szellőn.« Az óklasszikus iskola művészetével van aztán a két strófa hatása megérzékítve egy harmadikban: a madár elhallgat — még pedig a »vigtorku rigó«, ez a csacska legény húzza meg magát; ellenben megszóllal aki eddig hallgatott: az ökrészfiú, akit az erdő mellett tart hivatala, fütyörészget, attól talán elhiszik az erdei rémek, hogy nem fél; s a harmadik, az eltévedt vándor felsőbb hatalmak oltalmát keresi. Ilyen rémes ilyenkor nekünk többicknek az erdő . . .

Idáig a mi félelmünk és a vadász bosszúsága. Ez utóbbi lehetne elmésebb, eredetibb és kevésbé triviális; de ha nem az, hát nem az. A vadász bosszúsága csak annyi, hogy egy káromkodással szélnek ereszti s új vadra vár a régi érdeklődéssel; a mi félelmünk meg csak a képzeletünk munkája, se baj, ha egy kicsit kilel tőle a hideg bennünket. Idáig a vers pompás, de csak külső hatású. Borzongat, meg is nevettet, ha a vadász elmésebb fordulatot kap a költőtől; — de hátra van egy utolsó strófa . . . Még valaki bolyong az erdőben . . . Bokra alján, fák árnyán suhan tovább . . . félve kitér előle parasztgyerek, asszony . . . Pedig szegénybe meg-megfagy a vér, Ha zörren a szél a haraszton!

Ez a valaki pedig az az ember, aki nem az erdő megnépesült éjszakájától, nem a rémektől, nem a kisértetektől fél, hanem az — embertől . . . A dezentor, aki bujdosik! A vétkes társadalom ellen, aki az emberek közül a rémek közé menekül. Ez már a komoly dráma és boldogtalan hőse, kit a vadász bukdácsolni, bujdosni, menekülni lát. A legrémesebb, amit az éj rémei közt látni lehet. A többit a vadász csak neveti. Ezt látva megdobban a szíve, az ő szíve is, elhallgat ajka és vége — a költő dalának is.

Én nem ajánlhatom Vajda könyvét. Magára vessen, aki ilyen költeményt olvasva nem vágyik olvasni a többit, amely ezzel egy vénából eredett." (BH 1886. szept. 8. 249. sz. Rákosi Jenő: „Nyári les.")

Ez a cikk lényegében tehát része annak a propagandának, melyet írók és hírlapok kifejtettek Vajda mellett 1886 nyarán. Vajdát meghatotta ez a kiállás, s a vers magyarázatához megjegyzéseket fűzött négy nap múlva a VÚ-ban. A cikk ugyan Y. aláírással jelent meg s ilyen jegyet Vajda nem használt cikkei aláírására, de a megjegyzés tartalma Vajdát sejteti:

„Vajda János »Nyári les« című legújabb költeménye, melyet mai számunkban a »Nemzet« után mi is közlünk, a »Budapesti Hírlap«-nak alkalmat adott arra, hogy egy külön cikkben szóljon átalán a költőről és e legújabb költeményéről. Versszakonként magyarázza annak szépségeit, kétségtelen jó akarattal, sőt egy rokon költői lélek igazi lelkesedésével és többnyire találóan ott, ahol épen csak is széptani szempontokból meríti ítéletét. Teljesen fölfogja és méltányolja a vers alaki bájait, nyelve zenéjét, a hangulat teljességét, a festésnek az ó-klasszikai iskola művészetével azonos virtuozitását. De csak is e hét szakaszos kis költemény sokoldalú gazdagsága lehet oka, hogy azért a „B.H." e magyarázata még nem teljes, sőt részben helyreigazításra szorul. Nevezetesen az utolsó két szakaszt másként értelmezi, mint ahogy azt az írásjelek világosan mutatják. E költemény teljes átértése egyébkint az erdei élet kissé mélyebb ismeretét föltételezi, és csak akkor nyerünk tiszta fogalmat a mű összes fényoldalai és egész értéke felől, midőn annak tárgyhűségét is megitélni képesek vagyunk. Ennélfogva legjobbnak véljük röviden vázolni a nyári lesre vonatkozólag itten tudni szükséges körülményeket. A nyári les abban különbözik a télitől, hogy a hosszú napon át a vad este felé megéhezvén, már napnyugta előtt megindul rejtekhelyéről, tehát a vadász is már nap szállta előtt indul el. A vad az erdő közepéből lassan, meg-megállva, óvatosan elérkezik az erdő szélére és többnyire csak akkor lép ki onnan a tisztásra, midőn már jól besötétedett. Az erdő melyet május—júniusi estéken majd fölvet ezernyi csalogány dala, nyár derekán elnémul, csöndes lesz, mert a csalogány fészkén ül és megszűnt énekelni. De ez a gyönge idegzetű okos kis állat, amint este fészkén ülve, akármi vadat lát ólálkodni alant a bokrok közt, nyilván féltében szükölni kezd és olyanforma cérnaszál hangon sipákol, mely némileg hasonlít a tücsökéhöz. Ez mintegy jeladás a vadásznak, aki erre figyelmessé lesz, hogy ott valami jár . . . De az a malheur is szokta érni a vadászt, hogy épen amint egy jó vad közelít, valami bolygó ember, utas, munkás, hazatérő paraszt arra mén és még „csés jó estét" is köszön a vadásznak, aki erre magában — néha fönnen is — nagyot káromkodik, hogy miért rontja el szerencséjét. Itt a dezentor lép föl ilyenül és mint utolsó előtti(:) kettős pont értetni kívánja, nem az ártatlan gyöngéd őzikét szidja össze a vadász, hanem a dezentort, aki miatt elugrik előle az őz, de nem lőhet rá.

Ugy ám, — de elugrik az őz, mi kár!
Hogy a mennykő szántson a hátán!
Ott jár a dezentor stb.

De hogy a bár nem érzelgős vadász szíve mégis megesik a szökevény bujdosón, aki tán most harmadszor szökött és ha megfogják, főbe lövik, ezt sejteti a költő, midőn a vadász ajkára adja a gondolatot, mely szerint:

„Szegénybe, pedig meg-megfagy a vér,
Ha zörren a szél a haraszton."

A vadász tehát nem mint a „B.Hírlap" véli, az ártatlan, neki mindig kedves őzét szidja, ami nem volna szép tőle, de a rosszkor lábatlankodó dezentort, aki elrontja estéjét. Ezekből láthatólag e versben minden egyes szónak megvan a maga okszerű jelentősége, semmi fölösleges, elhagyható, sőt tán jobbal fölcserélhető sincs benne, ami csak oly költőknél fordul elő, aki mint a jó iskolalovas teljesen ura a maga szárnyas lovának, s oda és arra megy azon, ahova neki tetszik." (VÚ 1866. szept. 12. Y: Nyári les.) Vajda néhány héttel később, amikor Milkó számára megírja *Önbirálatát*, újra beszél erről a versről s a következőképpen dicséri meg: *Ha a nyelvbeli kifejezés szépségének, a vers alakitás művészetének magyarban netovábbjára példát akarnánk felhozni, nem a Nyári les volna erre legalkalmasabb? Hol van ezekben nyoma a keresettségnek, erőlködésnek? Hol van itt feláldozva a mondat természetessége a mértéknek?* (ÖM 1742. l.) Sőt a VÚ-ban az UM megjelenése után feltehetően szintén Vajda írt néhány kiegészítést Eötvös Károly cikkéhez, s ebben a *Nyári lest* a külső alaki tökély felé törekvés tetőpontjának nevezi. (VÚ 1886 okt. 17.) Lévay József is elismerőleg nyilatkozik a versről: „Miképpen tud egy élesen kidomborított gyönyörű természeti-képet megalkotni, úgyszólván odalehellni, megmutatta a Nyári les-ben. Azon módon vászonra festheti a művész, és ha híven festi, nem lesz a képben semmi kirívó, semmi fölösleges, semmi természetellenes. Nincs hosszadalmas elnyújtás, oda nem tartozó részletekkel, nincs elborítva a reflexiók és bölcselkedések fojtó ködével." (BSzle 1896. 33. l.) Mezei Ernő szintén a természeti képek hangulatos festését emeli ki e vers kapcsán: „Hogy milyen mester a természeti képek hangulatos festésében, hogy milyen szeme és füle van az erdő titkos életének felfogására, arra a sok között elég a Nyári les c. költeményére utalnom." (Egy. 1896. febr. 21.) Komlós azt mondja erről a versről, hogy mivel csak virtuozitással megverselt tájleírás s „nem hatja át egy belevetített erős hangulat, nem is igen érezzük Vajdajánosinak." (201. l.) Pedig a korabeli kritika éppen azt hangsúlyozza, hogy mennyire jellegzetesen Vajda-vers ez. Elég ha a VÚ-ból idézünk: Közli a verset és hozzáfűzi a következőket: „. . . megismerni belőle egész Vajdát, szédületes mélységével, izzó szenvedélyével, a sötét színeket szerető ecsetének csodás erejével, szertelenségével, szóval erényeivel és hibáival együtt." (VÚ 1895. dec. 8.)

Szövegváltozatok:

Cím: N, VÚ, UM: Nyári les *(Gyermekkori emlék)*
3 O—V: Rejteksűrűből
4 UM: Ki párja
5 VÚ: pokol,
9 O—V: Bús

11 VÚ, O—V: lomb,
13 O—V: torkú búvva
VÚ: elül,
14 O—V: Ökrészfiú
18 VÚ: Ő egy maga
22 VÚ: Hah végre szerencse . . .
23 O—V: úgy
24 VÚ: mennykő
O—V: hátán
VÚ: hátán

Fordítás: Német: Vajda: Gedichte. Übertr. von. N. Balogh. Baja. 1926. Címe: Auf dem Anstand. 19—20. l.

51. Ajánló vers. M: A vers kéziratának fényképét ifj. Hegedüs Sándor közölte az ÚI 1939. febr. 5-i számában. (6. sz. 213. l.) Kötetben először Kozocsa Sándor. (ÖM 316. l.) A kéziraton rajta van a keletkezési dátum: *1886. december 21.* Hegedüs két verset talált a Kisbaári család iratai között, de az egyikről, melyet Vajda Kisbaári leányának, Margitnak a legyezőjére írt 1892. február 6-án, Németh László (váli) kimutatta, hogy a *Megnyugvás* c. vers egyik szakasza. (Sorsunk, 1944. 501. l.) Vajda válópörének ügyvédje volt Kisbaári Kiss Ferenc, akivel régebben Keresztessy József vívótermében ismerkedett meg. Barátok lettek a válópör napjaiban. Ismerjük azt a levelet (Hegedüs csak a töredékét említi), Várkonyi Titusz adta közre (VÚ 1914. márc. 29.), melyben Vajda barátságot ajánlott ügyvédjének (1886. máj. 16.) akkor, amikor a bíróság megítélte Rózának a tartásdíjat, s Vajda Szabadkára menekült. Innen Szabadkáról tette az ajánlatot: . . . *rokonszenvének kell lennie irántam, és e hitben bátorkodom innen megtenni az ajánlatot; illetőleg kérést, ami annyiszor ajkamon volt, hogy ha Önt nem zsenérozná, hát lennénk szóban is azok, amik valóságban vagyunk, testvérek, barátok — nem tekintve, hogy ebben én lennék az egyedüli nyertes.* Néhány nap múlva megbánta, s május 20-án újabb levelet irt Kisbaárinak; tekintse meg nem történtnek ajánlatát; az azonban elfogadta a baráti jobbot, s Vajda május 24-én újabb levélben köszönte ezt meg: *Kedves . . . barátom! Hát most már megvan, nem segithetünk rajta; én egy őrizetlen órámban elkövettem a merényletet s oly természetszerü volt, hogy hiába láttam be később az inconvenientiát, te arra nem találhattál más kadenciát mint elfogadni a „frère et cochon" ajánlatát. S már most én sem tehetek jobbat, minthogy némileg helyrehozzam tolakodásomat, kijelentvén, hogy te lész a „frere"* [testvér] *és én a „cochon"* [disznó] . . . A válópör befejezése után szintén levélben köszönte meg Kisbaári közreműködését és áldozatait. (Levele 1886. jún. 20.) Hegedüs szerint Vajda sokszor megfordult az ügyvédnél, akinek felesége, Weifert Paula gyakran látta teára vendégül a költőt. Egy ilyen teadélután alkalmával írta Kisbaári lányának a legyezőjére a *Megnyugvás* egyik strófáját emlékül (1892. febr. 6.), de még előbb, miután megjelent az UM két kötete, a díszmunka első oldalára írta az *Ajánló verset*. Vajda már 1882-ben említette egyik cikkében Kisbaári nevét, mint aki legjobb tanítványa Keresztessy József vívómesternek. (VÚ 1882. márc. 26. Vajda J.: Keresztessy József)

1887

52. De profundis. M: Egy. 1887. febr. 13. K 1892. 5—8. l. KI 1895. 226—228. l.

Vajda öregkori politikai lírájának legjobb darabja ez a vers — állapítja meg róla barát és ellenség egyaránt. A korabeli kritika igazi hazafias versnek tartotta, mely nem egy pártnak, hanem az egész nemzetnek érzéseit fejezte ki. (N 1897. jan. 18.) Újrafogalmazta azt a gondolatot, melyet 1855-ben *A virrasztók* című versében elmondott. Ezt azzal is érzékelteti, hogy ugyanazt a versformát használja. Mindössze annyiban különbözik, hogy *A virrasztók*ban következetesen véghezviszi az x a b b a rímelhelyezést, itt a rímképlet a b a a b volna, de kivitele nem következetes. Sőt míg — Bóka szerint — *A virrasztók*ban a második és ötödik sor összecsengése erőeljes, egyikben-másikban Kosztolányi is kedvét lelhetné (Bóka, 78. l.) addig itt a második-ötödik sorok rímelése eléggé kényszeredett. Lévay József azt állapítja meg, hogy az első versszak megadja az egész költeménynek az alaphangját. A vers féltő aggodalma egy lángoló szívnek, „melyet őrüléssel fenyeget az a csalódás, hogy szenvedése mind hiábavaló" volt (BSzle 1896. 22—23. l.), s azon kevés költemények közé sorolja, amelyek méltók írójának tehetségéhez. Komlós a *Sodomá*val együtt említi a költeményt; e kettőben legizzóbban mutatkozik meg Vajda gyűlölete a kor politikai viszonyai iránt. Összehasonlítja *A virrasztók*kal is, s ezt a képet sötétebbnek, a hangot kétségbeesettebbnek találja, de ugyanakkor azt is megállapítja, hogy ez a költemény nem ad oly érzékletes képet, mint *A virrasztók;* látszik, hogy itt a virrasztás csak ötlet. (Komlós, 233—234. l.) Arra is utal, hogy a versben a félgyarmati helyzetünkön érzett harag is benne van, erre céloznak az első versszak fekete, sárga szavai, és a 9. 10. strófa gondolatai, amelyek értelme szerint „a halál: az closztrákosodás".

A biblikus cím (A mélységből): a 130. zsoltár kezdő szavai, katholikus gyászének és a nagyheti gyászszertartás része. Halotti ének értelmében használja Vajda is. Még egy képet kölcsönöz a bibliából dühének s egyben tehetetlenségének kifejezésére; az evangéliumok híradása szerint Jézus korbáccsal kergette ki a pénzváltókat a templomból. Vajda a maga jóságát, hűségét a haza iránt többször megfogalmazta, legutóbb a *Megnyugvás*ban. Ady „kétféle velszi bárdok" szabadító énekét embrionális állapotban Vajda fogalmazta meg ebben a versben, s e versnek más képe is Adyt idézi emlékezetünkbe. — Az aeolhárfa a szabadban felállított hárfaféle, amelyből a szél, a légjárás hangokat csal elő.

Szövegváltozatok:

20 Egy.: *én* [kiemelve!]
25 Egy.: *eláldoznám*
28 Egy., K: fájna,
32 Egy.: eltaszitanak
36 Egy.: őrjöngő
52 Egy.: istenemet,

53. Albumba. M: N 1887. febr. 20. K 1892. 3—4. l. KI 1895. 225. l.
A verset az utolsó megjelenés alapján közöljük, noha kézirata is van (OSzK kézirattár), mely nem egyezik egyetlen megjelent variációval sem.

Az első sorok kifakadása jogos, mert 1860-tól nyolc olyan emlékverset írt, melyet köteteibe is felvett, s bizonyára voltak olyanok is, melyeket örökre eltemettek az ismerős hölgyek emlékkönyvei. A Magyar Salon VI. kötete megemlékezett egy emléksorról, melyet Birkássné Szutsits Adrienne emlékkönyvébe írt talán éppen ebben az időben, amely gondolatilag is egyezik az *Albumba* utolsó soraival: *Csak addig boldogulunk, amig bolondulunk.*

Komlós azt mondja e versről, hogy benne Vajda új filozófiát hirdet: „Csak az óra feledhetlen, Amelyben elfeledkeztünk." (265. l.)

Szövegváltozatok:

2 N, K, KI: lelkesítő
5 Kézirat: *Egy-egy kinrimért, emlékül*
6 Kézirat: irva . . .
7 N, K: nélkül —
9 Kézirat: szebben
13 Kézirat: szivbe
14 Kézirat: vérrel
16 N, Kézirat: sirban
20 Kézirat: A melyben elfeledkeztünk .

54. Az első. M: O—V 1887. máj. 14. K 1892. 51—53. l. KI 1895. 263—264. l.
Bizonyára egy hallott vadász-adomának feldolgozása a vers, amelynek sem klasszikus, sem jelenkori irodalma nincs. A vadászlakomák anekdótáira, csevegésére, tréfás beszélgetéseire több vadászati cikkben is utal Vajda.

Szövegváltozatok:

1 O—V: vadász asztal
24 O—V: rest:
26 O—V: Jöttmentek
30 O—V: látom
32 O—V: *S ti jártok a világon . . .*
33 O—V: nálam:
36 O—V: „egyuralom" *[lap alján: **monarchia*]
37 O—V: egyedül
41 O—V: vig
44 O—V: előre!"

55. Sodoma. M: BH 1887. máj. 15. K 1892. 47—48. l. KI 1895. 259—260. l.
Komlós kronológiája és egy lapalji jegyzete szerint (234. l.) ez a vers a BH-ban 1887. aug. 20-án jelent meg. Ezért került az 1956-os kiadásban a *Szerelem hatalma*, *A legszebbnek* és a *Fürdői emlékek* mögé.

Nyilván valamiféle elírás lehet, mert a *Sodoma* május 15-i és a *Szerelem hatalma* augusztus 20-i, tehát a két vers felcserélődött. A vers megírására az 1887-es politikai mozgalmak, az ezévi parlamenti választások korteskedései adtak indítást. Vajda nemcsak mint újságíró kísérte figyelemmel a politikai életet, hanem mint pályatársai, ő is képviselő szeretett volna lenni. Egy 1891-ből keltezett, Milkó Izidorhoz címzett levelében azt írta: ... *már az elmult két utóbbi választást megelőzőleg kormánypárti intéző (központi) körök fölajánlották nekem támogatásukat, kerület is volt már, ahonnan jelölni akartak (a vaáli) — de nem fogadtam el, mert ugy vélekedem most is, hogy egyszerü falusi földmüvesekből álló népe bármi érdemes iróra nem sokat ad, s ha valahol csak egy az irodalomért lelkesedni tudó értelmes városban számithatnék sikerre.* (Sch 41. l.) Eszerint tehát Vajda már a 80-as években, többek között 1887-ben is gondolt a képviselőségre, ha ugyan igaz, amit Milkónak írt, de mivel kivül maradt a „vásáron", megírhatta a kerületek árverelésén érzett utálatát. A levélrészlet csak annyiban gyanús, hogy Vajda a kormánypárt ajánlatáról beszél benne, s a 80-as évek közepén — ezt a versei is igazolják — nem szimpatizált a kormánypárttal. Valószínű, hogy ezzel a megjegyzésével Milkónak akart érvelési fogódzót adni, ha arra vállalkoznék, hogy ajánlja őt a szabadkaiaknak. A *Sodoma* sem rokonszenvből, hanem oppozícióból íródott. Rónay A magyar líra Petőfitől Adyig c. könyvében azt mondja, hogy ennek a versnek első darabos kidolgozása *A csüggedetlen*, melyet Vajda 1858-ban írt.

A *Sodomát* szinte minden Vajdáról írt ismertetés, kritika említi, nagyszerűnek, hatalmasnak, grandiózusnak mondják. A vádak és a képek egyaránt hatalmasak. A cím maga a bibliai történetet idézi: Sodoma romlottságát, amelyet kénköves eső pusztított el, s csak Lót és háza népe menekült meg a pusztulástól. A költő azonban nem menekül el a modern Sodomából, mint hajdan Lót, mert látni akarja a gyáva gazok rémületét. Szuggesztív erővel kapcsolja ehhez a képhez azt a történetet, hogy 79-ben, Pompéji pusztulásakor egy római katona kötelességteljesítésből, mivel a távozásra parancsot nem kapott, a hamuesőben is helyén maradt, s megkövült alakját később a kihült láva alól ásták ki. A maga hűségének jelképét látja benne.

Lévay József azt fűzi e vershez, hogy Vajda önmagáért kívánja a kénköves esőt. A fölemelt fő és üres kéz pedig önhittséget mutat, igaz, „az önhittségben nemcsak dicsekvés, hanem egy kis vád és panasz is van elrejtve." (BSzle 1896. 24—25. l.) Sik Sándor e verssel bizonyítja, hogy Vajda lírája nem egyhúrú, „... egész zenekar szól benne — a nagy lírikust a képeknek és a dallamoknak ... mélysége teszi ... a két utolsó sor igazi vajdai kép. Ez a nagy líra hangja.' (KathSzle 1937. 392. l.) Komlós azt állapítja meg, hogy e vers nem intellektuális jellegű, csak érzelmi tartalma van: „utálat a hazát kifosztó, kapzsi politikai szélhámosok iránt." „... Ezeket az érzéseket ... a gyors egymásutánban következő célbataláló szavak, erőteljes képek ritka szerencséjével tudja kifejezni. E képek (a süllyedő hajó, kitörő hajsza a gyönyör után, a pompeji katona) voltaképp nem éppen eredetiek, de a tömör és találó szavak olyan erővel idézik fel őket, hogy mégis újszerűnek hatnak ... Az egész költemény végig a feszültségnek ugyanabban a vajdajánosi magasságában van tartva:

nincs benne — ami Vajdával megesik, — egyetlen bágyadtabb jelző, vagy suta rím: Vajdának talán sosem sikerült ilyen megragadóan kifejezni magatartását korával szemben." (Komlós, 234—235. l.) Egy Nagy Miklóshoz írt Vajda-levél szerint a BH 30 Ft-ot fizetett a versért. (46. sz. levél, Kozocsa Sándor birtokában.) A vers gondolatai a következő prózai művekben is megtalálhatók. *Perczel Mór merénylete...* ÖM 1231. l.; *Hitágazatok.* ÖM 1258. l.; és *Magyar birodalmi politika.* ÖM 1271. l. Ezekből a párhuzamos helyek tömegét lehetne idézni. A 3. versszak matróz-motívuma előfordul a Szeverina c. novellában.

Szövegváltozatok:

3 K: föloszlik,
16 BH: egy *pohár sörért* . . .
22 BH: éhesen;
K: éhesen!
30 BH: gaz;
36 BH: maradt:

56. A legszebbnek. M: N 1887. aug. 13. K 1892. 54—46. l. KI 1895. 265—266. l.

Komlós ezt a verset a kései Gina-versek közé sorolja, mondván: „Hiszen ki lehet más, mint Gina, az az elmúlt, kihalt naprendszer, amelynek eltévedt sugara azon az egy árva csillagon ragyog legtovább, amely a legmesszebb van tőle?" Lehet, hogy a sorok, képek, frázisok Ginára emlékeztetnek, a vers élményi anyaga azonban sokkal közvetlenebb, kézzelfoghatóbb. 1887. augusztusában Vajda Rohicson nyaralt. Igazolja ezt az NN. emlékkönyvébe c. vers most előkerült kézirata, melyen rajta a keletkezési hely és dátum: *Rohits aug. 1887.* Az emlékkönyv birtokosa, K. L.-né és Vajda között — versek tanúsága szerint — valamiféle érzelmi kapcsolat keletkezett. Ebből fakadtak 1887 nyarának szerelmes, erotikus versei: *A szerelem hatalma* (aug. 20.), *Fürdői emlékek* (aug. 20., szept. 9.), esetleg az *Idyll* (nov. 27.) s a reminiszcenciák belejátszottak az *Utóiratba* is (dec. 23.).

A vers első négy szakasza helyzetrajz egy nyáresti beszélgetésről. Az ötödik strófa kapcsolja ezt a személyes indítékhoz; ebben rokona a Bartos Rózához írt első versnek *(Rozamunda I.)*, kérdéseire a választ itt is a kedves szemében találja meg. Az utolsó négy versszak az *Arabella* c. vers érzelmi beállítását és panaszát ismétli meg, kozmikus perspektívára felnagyítva. Komlós egyébként azt is mondja a versről, hogy nyugodt architektúrájú, s a *Kísértetek* c. verssel azonos filozófiát hirdet, ti. hogy ami egyszer megtörtént, nem lehet elfelejteni. Itt ezt a gondolatot „általános fejtegetés helyett egy szerelmi jelenet keretében, mintegy kedveséhez fordulva s egy kozmikus hasonlat formájában mondja el". (Komlós, 271. l.) Ignotus Vajda egyik legszebb versének tartja ezt a költeményt. (A Hét, 1897. 4. sz.)

Szövegváltozatok:

37 K: bűbájaidnak
38 K: üdvözítő
48 N: kihülten
(Az 1956-os kiadás 44. sorában a *kihalt* helyett *kihajt* van.)

57. Fürdői emlékek I—II. M: N 1887. aug. 20. az I., N 1887. szept. 9. a II., K 1892. 9—11. l., KI 1895. 229—231. l.

A vers első része egy napon jelent meg a *Szerelem hatalmával*, egy héttel később, mint *A legszebbnek*, s valószínű, hogy az első rész mind a kettőnél idősebb néhány nappal, ha szabad hinni a versekben megjelenő szituációknak. Itt ugyanis arról beszél, hogy még csak látásból ismeri az asszonyt, akit átlag-lelkek veszne'k körül, s akik a vallomást *Levelező-könyvből szedik*. *A legszebbnek* hetedik strófájában is a *léha hadról* ír, akik az asszony »bűbájainak üdvözítő fényéből ittak«, de ebben a versben már együtt keresik a csillagokban az élet titkait, s Vajda épp azt bizonygatja, hogy az átlag-lelkek, a léha had rég el fogja feledni az asszonyt, amikor ő még emlékezni fog rá. A *Fürdői emlékek*ben szerelmét még a sűrű vadonnak vallja meg. A II. rész viszont egy későbbi állapotot tükröz. Alkalmasint vége a nyaralásnak, a hölgy is, Vajda is hazatérnek. S a költő szerelmi vallomásainak sikertelenségét szerelmi élményeinek végtelenségével magyarázza, amely ijesztően a realitások fölé emelkedik, s így elveszett *üdve az egeknek s a földi kéjnek egyaránt . . .!*

Már a korabeli kritika is észrevette a vers szertelen, vad képeit. A Hét karácsonyi könyvszemle-írója az *Életbölcselem* utolsó szakaszával hasonlítja össze e verset, s azt mondja: „felbúg belőle a kétségbeesés, amiért sem kincseket nem gyűjtött, sem a mezítlen Ádám örömeiből elég része nem jutott és a babért is csak őszülő fürtjeibe fűzheti." (A Hét, 1892. dec. 18. PP. Karácsonyi könyvpiac.) Ugyancsak a szertelenséget állapították meg később Rencz János, Dombi Márk, Sik Sándor, Hartmann, Románné, Komlós, míg Barta János szerint az első részben „elhumorizált önmagán." (It 1955. 376. l.) Rubinyi kétszer is foglalkozik tanulmányában ezekkel a versekkel. Előbb azt mondja: „Vajda szerelmi költészetének egyik legpozitívabb tulajdonsága az, hogy leírásaiban, jellemzéseiben buján pompáznak az érzékiség rikító színei. Itt is nagy szélsőségek között váltakozik, az ízléstelen, közönséges, majdnem durva utalásoktól egész a test költészetének legragyogóbb soraiig minden változat megvan Vajda szerelmi lírájában." (Rubinyi, 71. l.) Majd később Heinéhez hasonlítja Vajdát ennek a versnek kapcsán, mondván: „. . . kétségbeesett zord érzékisége hamar megtalálja Heineben azt, ami hozzá legközelebb van. A költői hangulatból a cinizmusba való átzuhanást, azt a sajátos dalszerkezetet, mely Heine specialitása, mely egy költői hangulatból kiindulva a verset egy bántó cinikus fordulattal fejezi be . . ." (Rubinyi, 120. l.)

Szövegváltozatok:

5 N: eltünsz
15 N: *ugy*

19 K: *sürü*
26 N: szívü
40 N: A tengeren *törött* hajón.

58. Szerelem hatalma. M: BH 1887. aug. 20. K 1892. 57—58. l. KI 1895. 267—268. l.

Ez is rohicsi vers ugyanabból az élményből, mint *A legszebbnek* (l. ott!). Komlós monográfiájának szövegéből úgy tetszik, mintha ez a vers 1893-ból való lenne. Szerinte Vajda, aki fiatal korában lekicsinylő hangon beszélt a szerelemről, „mint amely kevésbé méltó az igazi férfihez a dicsőségvágynál, 1893-ban 66 éves korában azt fejtegeti, hogy a szerelem a legnagyobb hatalom . . ." s idézi a 11—16. sorokat. Sőt azt is hozzáfűzi, hogy a szerelemhez fordulás Vajdánál már Világos óta a csőd jele, s mindig olyankor teszi, ha „elveszti a hitét a dicsőség elérhetőségében, azaz a közösségért való munka és harc értelmében". (Komlós, 266. l.) Ekkor azért ábrándult ki a közösségből, mert nem lehetett képviselő. Lévay József a képek miatt megfeddi Vajdát: „örök vívódás, önmagát tépő sivár gyötrődés egy olyan eszményért, amely könnyen bírható, neki mégis birhatatlan . . . a folyvást legmagasabb húron játszó nagyhangúság nem ébreszthet bennünk észrevétet. Fáraszt ahelyett, hogy gyönyörködtetne." (BSzle 1896. 30—31. l.) Szilágyi Géza: Vajda János pokla c. tanulmánya szerint: „A Csimborasszo légbe röppen sorban Vajda saját túlméretezett testi alkatára gondolt." A körülmények nem ismerése mondatta ezeket a véleményeket. Nem történt más — s ezt foglalta Vajda versbe —, mint hogy hatvan éves létére szerelmes lett egy asszonyba, a „legszebbe," s érezte ez érzés keletkezésének groteszk voltát a szerelem lenyűgöző hatalmával együtt. Azért használja azokat a nagyméretű képeket, hogy önmagának (vagy talán másnak is!) megmagyarázza; egy 60 éves ember is lehet szerelmes. A Csimborasszót másnak magyarázni még freudi alapon is túlzás. A sor egyébként is a BH-ban a következő magyarázattal jelent meg: *Pár éve Amerika egyik nagy városa egy közlekedést akadályozó, a tengerből kiemelkedő sziklacsoportot dinamittal eltávolított. Az ünnepélyen az elnök 3 éves lánykája a huzal végére alkalmazott gombot a kitüzött percben megnyomta és az egész — egy kis szigetet képző — szirthegy a légbe röppent. V. J.* Ezzel a verssel is udvarolni, ostromolni szeretett volna, mint *A legszebbnek* című*vel*, azért is volt sürgős a megjelentetése. Minthogy a VÚ a N, az Egy. már hoz verset augusztus 20-án Vajdától, odaadta közlésre a BH-nak, amelyben egyébként nem szokott verset adni (mindössze három Vajda-vers jelent meg benne!), hogy az asszony lábai elé tehesse ajándékként. A hatás azonban éppen az ellenkező volt, mint amit Vajda várt. Legalább is erről tanuskodik az *NN. emlékkönyvébe II.*: a hölgyben még nagyobb a tisztelet, a csodálat a költő iránt, aki pedig még egy szekér borostyánt is elcserélne egy maroknyi szerelemmel.

Szövegváltozatok:

1 2 K: cár dölyfös,
1 BH: E szép szemek *egy* sugarától
2 BH: csuszol-mászol

13 K: négykézláb;
18 BH: *így*
19 BH, K: Hogy e kicsiny bársony *kacsókák*
20 BH, K: *E kerek földet kormányozzák.*
25 BH: furva
26 BH: *u*jja
28 BH: röppen.*

59. Segitség. M: Segitség-album 1887. aug. 20. 29. l. Innen átvették a következő lapok: Egy. 1887. aug. 20. PH 1887. aug. 20., VÚ 1887. aug. 21., K 1892. 78. l., KI 1895. 298. l.

A versnek két kézirata maradt fönn, mindkettő az OSzK-ban van. Az I-es sz. kézirat nem Vajda kézírása, de ez tartalmazza azt a szöveget, mely 1887. augusztus 20-án megjelent a fenti lapokban, csak a címe tér el a megjelenttől; itt: *Dum duo faciunt idem.* Az utolsó sorban a másoló előbb azt írta: „S ott fönn marad a végitéletig", egy más valaki a „fönn marad"-ot áthuzta s aláírta: „tartva számon". Valószínű, hogy ez valamelyik lap szedőpéldánya volt.

Később Vajda átfogalmazta a verset, s *Költemények* c. kötetében *Segitség* címmel jelent meg. Ez az új szöveg van a *Költeményei* 1895-ös kiadásában is. Ezt a változatot tartalmazza a II. sz. kézirat, ez Vajda kezemunkája, sőt rajta van az aláírása is. E szöveget közöljük.

A verset egy olyan album számára készítette, melynek jövedelméből három helység tüzkárosultjait kívánták segélyezni. Vajda az ilyen társadalmi mozgalmakban nem vett részt. Eddig is jelentek meg hasonló albumok, könyvek, de ezekben nem találkozunk Vajda nevével. (Kivétel a Szegedi Árvizkönyv.) Bizonyára eszébe juthatott az előző évi nagy támogatás, melyet a magyar írók részéről élvezett *Ujabb munkái* kiadásakor, s most nem utasította el azt a kérést, hogy írjon valamit a segély-album számára, annál is inkább, mert az albumot Jókai és Nagy Miklós szerkesztették. A díszes kiállítású album teljes címe: Segítség, az Eperjes—Nagykároly—Torockó tűzkárosultak emlékalbuma. Szerkeszti Jókai Mór, társszerkesztő Nagy Miklós, művészeti rész szerkesztője Roskovics Ignác. A három város egy hét alatt pusztult el. Nagykároly április 28-án, Torockó május 1-én, Eperjes május 7-én. Több száz ház lett a lángok martalékává.

Szövegváltozatok:

Cím: Segitség, Egy., PH, VÚ: *Si duo faciunt idem*
I. sz. kézirat: *Dum duo faciunt idem*
K, KI: „Segitség"
1 Egy., VÚ, I. kézirat, Segitség, PH: *Ha gazdag a szegénynek hullatott*
KI: dús gazdagok
2 Egy., VÚ, I. sz. kézirat, Segitség, PH: *Dús adományt, megirják a lapok,*
3 K, KI: Oszt
5 Egy.: falat

6 Egy., VÚ, I. kézirat, Segitség, PH: *S ott tartva számon* — végitéletig
I. sz. kézirat: fönn marad (áthúzva) alatta: tartva számon

60. N.N. emlékkönyvébe. M: II. rész VÚ 1887. szept. 4. I. rész N 1887. szept. 9. K 1892. 12—13. l. KI 1895. 232. l.

A vers első részének kézirata megvan a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Ezen a cím: *Emlékkönyvbe (K. L.-nének).* A vers alatt pedig: *Rohits aug. 1887. Vajda János.* Bizonyára a második rész is K. L.-nének készült, de a „lovag" a névtelenségbe burkolta a szépasszonyt, kinek lángjánál megperzselődött. A versekből össze lehet állítani ez érzelmi kapcsolat mozzanatait. A fürdőhelyen Vajdának feltűnt egy szép asszony, K. L.-né, akivel sokszor találkozott, s akit mindig az udvarlók hada vett körül. Vajdából fellángol a szenvedély, de egyelőre — mint már annyiszor eddig is — csak az erdőnek vallhatja meg. *(Fürdői emlékek I.)* Maga is csodálkozik azon, hogy 60 éves elmúlt, s újra szerelmes, megmagyarázza magának a szerelem hatalmát, mely a világ uraiból is bolondot csinál. *(Szerelem hatalma.)* Végre sikerül megismerkedni a nővel, sőt esti beszélgetésre, sétára mennek, választanak maguknak csillagot. Vajda igyekszik elszakítani az asszonyt léha udvarlóitól úgy, hogy szembeállítja velük saját hűségét. *(A legszebbnek.)* Az ostrom eszközeihez tartoznak az írt és megjelent versek. Az esti találkozásról szóló jelent meg először a N-ben. Másnap vihette az asszonyhoz szerelme igazolására. Sőt, érzelme nagyságát és múltját igazolandó, még gyorsan közreadott két verset, s hogy biztos legyen a megjelenésben, csak az egyiket küldte a N-hez, a másikat a BH-hoz, amelyben néhány hónappal előbb a *Sodomát* is közölték. A megjelent versek azonban az ellenkező hatást érték el, mint amit Vajda várt. Az asszonyban fokozódott a tisztelet a költő iránt, holott Vajda szerelmet várt. Vajda ezt a kegyeletet, csodálatot szégyennek és gyalázatnak érzi magára nézve. Az asszony a költőnek és az öreg embernek kijáró tiszteletre hajlandó, Vajda azt szeretné, ha erről elfeledkeznék, s szerelmet ajándékozna. *(N.N. emlékkönyvébe II.)* A sikertelenségért a költő saját szertelenségét, hevességét okolja, amely miatt *Elvesztve üdve az egeknek S a földi kéjnek egyaránt . . . ! (Fürdői emlékek II.).* A ciklus — ha szabad annak nevezni e néhány verset — záróversét *(N.N. emlékkönyvébe I.)* kétféleképpen értelmezhetjük: úgy is, mint a mindent elnyert férfi gőgös, kioktató szavait a szerelem folytatását váró nőhöz, de inkább — s ez a valószínűbb — a be nem teljesült szerelem emlékének továbbzengetését az időben — a válás után.

Ha nem is ez volt a történések rendje, tény az, hogy ez a hat vers rövid három hét alatt egyetlen élményből fakadt, s kiváltója az a bizonyos K. L.-né, aki a vers kéziratán szerepel.

Ez emlékversek előzménye gyanánt fogja föl Komlós a *Sodoma* c. verset (266. l.): miután a *Sodomá*ban leszámol azzal az illúzióval, hogy a korrupt politikai életet meg lehet javítani, szerelmet ajánl önmagának és NN-nek dicsőség helyett. A kapcsolat nem ilyen közeli, a *Sodoma* hibás keltezéssel került Komlós jegyzetei közé, hiszen az május 15-én jelent meg. Komlós a „maroknyi szerelmet" úgy értelmezi, hogy az nem szerelmet, hanem szexualitást jelent, a szerelem

és a borostyán szembeállítása pedig az önző egyéni örömök és a közösségi élet ellentétét szimbolizálná.

Szövegváltozatok:

Cím: Kézirat: *Emlékkönyvbe. (K. L.-nének)*
6 VÚ: tiszteletdísz
9 VÚ: Szívedben hogy ha nincs egyéb,
15 VÚ: *Add papucsod'* nem bánom, inkább,
19 VÚ: szerelemmel . . . !
(Az 1895-ös kiadásban a 7. sor sajtóhibás: kezéből. Szövegünkben javítottuk.)

61. Idyll. M: N 1887. nov. 27. K 1892. 14—15. l. KI 1895. 233—234. l.
Sem a verset kiváltó élményt, sem a vers szereplőit nem ismerjük. 1887 őszéről semmi adatunk nincs Vajda életéről. Azt tudjuk, hogy ez év tavaszán visszaköltözött a Vámház krt 2 szám alá, abba a lakásba, ahonnan a válópör kizavarta. Ez az idill azonban nem itt játszódhatott le, mert Vajdának nem voltak macskái. Minthogy az etikett félredobásáról beszél, felmerülhet a gondolat: vajon nem a fürdői kaland folytatódott még Pesten is a beteljesedés örömével.
A versnek szinte semmi irodalma nincs. A *Költemények* c. kötetének ismertetésekor a PH recenzense azt írta, hogy „tiszta idyll az ily című költemény, a kötet egyik legbájosabb száma."
A Vajda életében háromszor megjelent költemény azonos szövegű.

62. Lenni vagy nem lenni. M: BH 1887. dec. 11. K 1892. 27—28. l. KI 1895. 239—240. l.
A kötet összeállítása közben hosszas keresgélés után került elő a vers első közlése. A Nagy Miklós-féle levélgyűjtemény egyik töredéke terelte a figyelmet BH-ra: *E verset a B. Hírlapnak adom, de előbb o k v e t l e n van szükségem az ön véleményére . . . és nevezetesen, hogy a második oldalon előforduló sorokért nem érhet-e valami baj? Ön tudja mit értek ezalatt; felülről lecsapható villámot bármi alakban . . . sajtópör . . . de úgy vélem, ha ön a dolgot veszélytelennek látja, hát megbízhatom . . . kérem sietve küldje vissza a verset és véleményét mellékelje . . . Ha Sodomáért a B.H. 30 frt-ot adott, ezért megadhat jóval többet . . .* (Vajda kiadatlan levele Nagy Miklóshoz. Kozocsa Sándor birtokában. 46. sz. alatt.) *Sodoma* után politikai vers, amely miatt sajtópört indíthattak volna, csak kettő jöhet számításba: a *Credo* és *Lenni vagy nem lenni*. A *Credot* az Egy.-nek szánta, s ismerjük a sorsát (l. ott!). A *Sodomára* való hivatkozás azt is sejtette, hogy nem lehet messze időben a két vers, valamint azt, hogy terjedelmesebb, mint az, hiszen több pénzt vár érte. A két kötetben (K, KI) a 88-as versek között szerepelt, Lévay 1896-os bírálata a *Credo* előtt beszél erről a versről, sőt a *Credo*nál azt jegyzi meg; nem baj az, hogy a *Credo*nak némely apró mozzanata megtalálható a *Lenni vagy nem lenni* c. költeményben is. (BSzle 1896. 22—24. l.) Az oroszlán rabságáról szóló kép ebből a versből került át az *Állatkert* c. költeménybe, mert ez folytatja a *Lenni vagy nem lenni* gondolatát, vagy legalábbis másik oldalról mutatja a rab oroszlánt. Komlós is úgy gondolta, hogy a

vers nem 1892-es, s a korábbi származást azzal bizonyította, hogy összevetette a vers gondolatát az *Ungarische Agilität* c. Vajda cikkel, mely 1884. november 30-án jelent meg a Budapester Tagblattban, amelyben még a *lenni vagy nem lenni* kifejezés is benne van. Egyező az a gondolat is, melyben a kapitalizmusra való ösztönzés mellett a kapitalizmus kritikája is jelentkezik. (Komlós, 236. l.) Azt is hozzáteszi, hogy 1893-ban már időszerűtlen volt a kapitalizmusra való biztatás, mert közben erősen megindult a kapitalizálódás.

A versben előforduló királyi szó „Szebb lesz mint volt" Szegeden hangzott ugyan el Ferencz József szájából, de 1887-ben emlegették sokszor és erőteljesen, amikor a leégett Nagykároly, Torockó és Eperjes újjáépítéséről beszéltek. (BH 1887. jún. 23.) Erre a tűzre utal a vers 142-ik sorában a *Phőnix hamvain* kifejezés is; a Főnix az egyiptomiak szent madara volt, amely a monda szerint 500 évig élt, s minden 500. évben a fészkében elégette magát, de hamvaiból ifjan feltámadt. Vajda ebben az értelemben használta, s nem a szegedi árvízre gondolt, hanem az elhamvadt városokra, amelyeknek támogatására maga is írt verset a Segitség-albumba. A vers egyébként is tele van aktuális célzásokkal: a románok és a bolgárok függetlenségét 1878-ban ismerte el a berlini kongresszus. A bolgárok 1885-ben szabadultak meg a szerbektől, 1886 augusztusában ellenforradalom tört ki, ezért beszél Vajda róluk jövő időben. (6. sor.) A horvátok 1868-ban autonomiát kaptak, a 80-as években teljes függetlenséget követeltek, s a horvát-kérdés évek során át napirenden van a képviselőházban. (14. sor) A kiegyezési törvény a katonaság vezényleti nyelvéül a németet tette, erre vonatkozik a 15—18. sor. S talán éppen ezek azok a sorok, amelyek közlésétől félt. (Lásd a fentebbi levelet Nagy Miklóshoz!) Az *ik huszár, du Hanswurst* kitétel Vajda egy régebbi cikkéből *(Pest és Bécs.* Bécsi Híradó, 1865. jún. 11.) került át a versbe. Komlós ezt így idézi: „Nem természetes-e, hogy látva az aránytalan termetű porosz huszárt, kire mintha úgy aggatták volna a huszárruhát, mely csak idomai tökéletlenségét emeli ki, s vele magát összehasonlítva visszautsítja a bruder megszólítást mondván önérzetteljesen: nix bruder, ik huszár, du hanswurst!" [paprikajancsi]. Bizonyos nacionalista önteltség sugárzik ebből, s ez a nacionalizmus a vers egyéb helyein is megtalálható. Vajdában már a 80-as évek elején gyökeret vert a pánszlávizmustól való félelem, e versben is a nemzetiségektől való rettegés látható. A vers egy része az oroszlánvadászatról beszél, melyet Vajda egyszer már leírt részletesen a Gerard-fordításban. (L. e kiadás IV. kötetében!).

Sőtér a vers gondolatait összeveti a Vajdának tulajdonított Hitágazatokkal. (Sőtér: Jókai és a Rab Ráby. It 1956. 10. l.) Kerekes abban látta a vers alapgondolatát — amely csírájában már benne van a *Vadmészárosok* c. Vajda-cikkben (VÚ 1882. nov. 19.) —, hogy a költő kifejezi jövőbe vetett hitét: „az a nép, amely századok viharát kiállotta, most a béke küzdelmében, a munkában is megállja a helyét." (O—V 1901. I. k. 10. l.) Ugyanezt mondta el Banó István is (Kelet Népe, 1940. máj. 15.) Egyébként az *Önbirálat* és *Polgárosodás* eszméit fogalmazza itt meg versben (pl. ÖM 1130. l.). „Szent István ország"-ról a *Magyar birodalmi politiká*ban beszél (ÖM 1288. l.)

Szövegváltozatok:

6 BH, K: rumén
9 BH: ruhában,
23 BH: viseled,
46 K: gulyát,
68 K: csoportja.
73 K: azután (sajtóhiba)
95 BH: *írva*
110 K: kell a
119 K: utfelen
144 K: tenní

63. Őszi hangulat. M: N 1887. dec. 25. K 1892. 59—60. l. KI 1895. 269—270. l.

A természet elmúlása eszébe juttatja Vajdának a régi nagy kérdést; *a vég nélkül való mindenben elenyész-e csak e percnyi élet?* A *Végtelenség* töprengő kérdése ez, melyet még sokféleképpen fogalmazott meg Vajda sok költeményében (*Nyári éjjel, Őszi tájék, Búcsu a naptól* stb.). Itt a végső konklúzió az, hogy nincs pihenés még a halálban sem, mert minden *újulásban forgó mulandóság*. Rónay összeveti ezt a verset a *Végtelenség*gel; Vajda már abban is beszél arról, hogy az idő úgy keveri össze a kínt és a gyönyört, *mint álomtalan játékos a kártyát, melyet kiosztott*. Később az *Őszi hangulat*ban azon tépelődik, mi az ember itt a földön, s a választ egy földre perdülő száraz falevél adja meg. Azt is megjegyzi, hogy amikor Vajda a kártya-hasonlatot írta, „valószínűleg Lenau Faustjának azok a sorai kísértették, melyet A mult költészete c. cikkében Reviczky is idézett (1874):

Wenn ich vorbei an einem Kirchhof geh
Und Gräber mit den Leichensteinen seh
Und mir das Wechselspiel bedenke,
Das mit den hier Vergessnen ward getrieben,
Ist 's wie ein Blick in eine leere Schenke
Wo auf dem Tisch die Karten liegen blieben."
(Rónay Gy: A magyar líra Petőfitől . . . 183. l.)

Mezei Ernő azt mondta erről a versről, hogy a legfölségesebb allegória, amelyet valaha magyar nyelven írtak. (Egy. 1896. febr. 21.)

Szövegváltozatok:

20 N: itt *a* földön
35 K: itt,
36 N: Újulásban *örök* mulandóság?
K: *örök* mulandóság . . .

Fordítás: Német: Vajda: Gedichte. Übertr. Nikolaus Balogh. Baja. 1926. 31—32. l. Herbststimmung.

64. Utóirat. M: Egy. 1887. dec. 25. K 1892. 49—50. l. KI 1895. 261—262. l.

Az 1887-es esztendő Vajda számára sok csalódást hozott. Szeretett volna bejutni az új választásokon a parlamentbe, hogy élete utolsó esztendeit anyagi gondok nélkül tölthesse. Így ír erről Milkónak: *. . . jó lenne képviselőségre törekednem. Most öt évre választanak — (enynyi lehet legcsodásabb esetben hátra életemből) — a díjakat is fölemelik, ez hát jó lenne existentiául . . .* (1886. nov. eleje. Közölte Sch. 34—35. l.) Ez a terve nem sikerült. Ekkor nyomtatta a közismert névjegyet: *Vajda János nem képviselő, Vámház-kör-ut 2.* Anyagilag is rosszul állhatott, mert ugyancsak Milkónak arról panaszkodik, hogy nem mehet valami drága fürdőre, szívesen elfogadja a szabadkaiak meghívását, és egy hónapra beköltözik az ingyenes szállóba Palicson, Szabadkán pedig Miloszavlyevitsékhez száll, mert takarékoskodnia kell. (Levél, 1887. május 7.) Augusztusban igénybe vette a rohicsi ingyen fürdőt is, ahol egy sikertelen szerelmi kalandban volt része, mert a hölgy nem tudta legyőzni a költő iránt érzett tiszteletét, — s tudatára ébredt annak is, hogy megöregedett. Ennek a sikertelen esztendőnek a végén írta Vajda az *Utóirat*ot, amelyben mérlegelve élete évi javait, a haza hálátlanságáról panaszkodik. A PH egy kiégni készülő vulkán utolsó kitöréséhez, egy haldokló oroszlán nyögéséhez hasonlította a verset. (PH 1893. jan. 4. Robin: Vajda János.) Az Élet pedig azt írta, hogy Vajda gúnyosan mulat a versben saját boldogtalanságán. (Élet, 1893. I. 49. l. el: Költemények. Irta Vajda János.) Lévay József ebbe a versbe is beleköt. Azt nyomozza, hogy miért utóirat, s azt mondja, hogy az előirata a *Sodoma* volt, „melyben a költő eltemette magát késő évezredek számára hamuözönbe. Ez az utóirat . . . voltaképp leszámolás a hazával". A vers tartalmának prózai közlése után elmarasztalja Vajdát a silány panasz és szemrehányás miatt. „Vörösmarty a rossz bort énekelte meg, alkalmat nyert aztán a jó borról is énekelni, de hogy a koszt ellen panaszkodott volna, vagy az ellen, hogy a leányok festett édenét pénzzel kellett megfizetnie: arra példát nem tudunk . . . De hát jó volna tudnunk és világosan látnunk, hogy mik azok az írói és egyéb valódi érdemek, melyeket az ő személyében észre nem vett és nem méltányolt a feledékeny, vagy épen háládatlan nemzet . . ." Végül azt mondja, hogy ez a vers sem tartalmi igazság, sem ízlés tekinkintetében nem méltó arra, hogy Vajda versei közt szerepeljen. (Bp Szle 1896. 25. l.) Rubinyi azt írta a vers kapcsán, hogy Vajda kétféle világban élt: egy érzékiben és egy érzék-felettiben. „. . . a nemi élet s a konyha rabszolgája a hitvány por vonaglásait költészetté magasztosította." (Rubinyi, 18—19. l.) Barta János pedig azt állapította meg, hogy a „teljesületlen vágy rezignációvá szelídítve" jelent meg ebben a versben. (It 1955. 376. l.) Károly Sándor a közös ritmikai elemeket keresve Vajda és Ady költészetében, ezt a verset hozza példának arra, amikor az egyszerű hasonlatokat tömör, súlyos szavakból álló mondatok váltják fel. (It 1961. 470. l.)

A vers szövegében előforduló *frankfurti* szó virslit, kolbászfélét jelent.

Szövegváltozatok:

4 K: érted
7 Egy.: kicsinyenkint.

11 Egy.: kócot,
12 K: tisztítottak.
24 Egy.: hüségben

1888

65. Tünemények. M: N 1888. febr. 19. K 1892. 16—17. l. KI 1895. 235—236. l.

Vajda költeményei 1892-es kiadását ismertetve közlik az egész verset a következő lapok: A Hét, 1892. dec. 18. (rengeteg hibával); PN 1893. jan. 4. Ezenkívül megjelent még a Koroda Pál és Baló Tasziló szerkesztette Fehér Virágok c. antológiában (Laufer Vilmos kiadása 1891.) a 11—12. lapon. Rubinyi közli azt az irodalomtörténeti anekdotát, amely szerint a verset Vajda állítólag azért írta, mert Toldy Ferenc kihagyta az irodalomtörténetéből. (Rubinyi, 17. l.) Ezt átveszi Pásztor Á. regénye, Bródy és Bóka monográfiája is. A megállapítás azért kétséges, mert Toldy művei a 70-es évek elején jelentek meg, maga Toldy is meghalt 1875-ben, s nem valószínű, hogy Vajda másfél évtizedig hordozta volna mellőzöttségének keserűségét. Volt mellőzésben része a 80-as évek második felében is, tehát a verset kiváltó élmény sokkal későbbi, mint Toldy irodalomtörténete.

A PN azt írta e versről: Vajda jós lélekkel s önmagára vonatkozó „hatalmas metaforával" intette a kortársait, hogy ne igyekezzenek a költőnek szobrot emelni. „Horatius Exegi momentumja közönséges szájhősködés, ha e páratlanul szép invenció mellé helyezzük." (Robin: Vajda János. PN 1893. jan. 4.) A vers utolsó két strófája célzásként fogható fel az Arany-szobor körüli problémákra. 1887 végén a lapok állandó témája volt az Arany-szobor pályázata, mely 1887. okt. 31-én járt le. Elég sok huzavona volt, sürgették a döntést, s elképzelhető, hogy Vajda ezzel kapcsolatban tanácsolja a várakozást.

A vers legmélyebb elemzését Bóka adja: Az első húsz sor tökéletes szimbólum, s Ady ezzel be is fejezné a verset, de Vajda nem tehette; a korízlés megkövetelte, hogy a kép értelmét megmagyarázzák. Vajda azonban ezt a magyarázatot három csillaggal elválasztotta a képtől. Elemzésül még a következőket fűzi hozzá: ‚Ez lett a Memorandum bosszúvágyából, fenyegetőzéséből. Lélektani szempontból figyelemreméltó, mily gyorsan megtágult az idő, a bizonytalan határnap immár hosszú századok múltára tolódik ki. Ijesztő is: a sérelemre felfortyant dac majd megmutatom én hangulata, mintha emberibb lett volna, mint ez a hűvös józanságot mímelő hang, mely megett pedig sértődés, megalázott gőg és mérhetetlen hiúság ágál; szívszorító ez a biztonság, mely félreérthetetlenül halhatatlanná nyilvánítja önmagát. Egyensúly ez — a vers nyugodt üteme is elárulja — de a legszélsőbb végletek egyensúlya, félelmetes egyensúly." (Bóka, 120—121. l.) — Mindezek a megállapítások természetesen akkor igazak csak, ha a „tünemények" nem általában a költőkre, a szobor pedig nem Arany Jánosra vonatkozik.

1915-ben Vajda síremlékének leleplezésekor Beregi Oszkár ezt a verset szavalta a Kerepesi temetőben. (It 1915. 260. l.) A vers első megjelenése és a két kötetben megjelent szöveg azonos. Az ismerteté-

sekben és az antológiában közöltek eltérnek ugyan a Vajda megállapította szövegtől, de nem közöljük változatként, mert a költő tudtán kívül láttak napvilágot.

Fordítás: Német: Cserhalmi Irén: Ungarischer Dichterwald Stuttgart 1892. Erscheinungen címmel.

66. Szobrok. M: O—V 1888. febr. 25. K 1892. 36—37. l. KI 1895· 251. l.

Komlós ezt a verset 1886-ra datálja, s azt állítja, hogy az O—V 1886. jan. 2-i számában jelent meg. Ezt a besorolást átveszi Kozocsa is. A vers az idézett lapban nincs meg, csak két évvel később, a február 25-i számban. Ha 1886-ban jelent meg, helye valamelyik más lap vagy folyóirat lehet, nem az O—V, de ez nem került kezünkbe. Valószínűbbnek látszik azonban az 1888-as keletkezés. Az Arany-szobor körüli vita, valamint a Deák-szobor 1887. szept. 29-i leleplezése adhatta Vajda számára az ösztönzést, hogy a szobrokról írjon. — A szobor-kérdés fiatalabb korában is érdekelte. A Csatár c. lap Kispuskatűz rovatában több ízben (1861. ápr. 14., máj. 2., 12.) gúnyolódik a szobortervezetek miatt.

Komlós Vajda János válogatott művei (Szépirodalmi, 1951.) kiadásának magyarázó jegyzetei között (328. l.) azt írja, hogy az „egyik ül" kifejezés valószínűleg Arany Jánosra vonatkozik, akit Vajda nem szeretett, a „másik" Petőfi, a „legnagyobb" pedig Széchenyi István. A monográfiában (231. l.) már csak annyit mond, hogy a főurak önzésére villant rá a vers második része, „amely irónikusan azt ajánlja, hogy Széchenyi szobrán mitologikus mellékalakok helyett azt a bitót kellett volna ábrázolni," amely alatt a vármegye a „legnagyobb magyar" könyveit megégette. Az Arany Jánosra vonatkozó célzás kizárt dolog, mert hisz Arany szobrát csak 1893. május 11-én leplezték le, tehát nem ő lehetett az a bizonyos egyik, aki ül, hanem sokkal inkább Deák Ferenc; az ő szobrát 1887. szept. 29-én állították föl, s erről nagyon sok cikk jelent meg a napilapokban egész az év végéig. Egyik éppen Vajdának a Magyar Népben megjelent cikke után *(Lókötő-vetély*, december), ahol még a képet is közölték. A Lánchídról nagyon jó rálátás van a Széchenyi- és Deák-szoborra. S Vajda korábbi dicsérő nyilatkozatai után talán ez időben Deákot sem szerette, nemcsak Aranyra haragudott. Felesége, Bartos Róza naplójában azt írja: „Valahányszor szoborja mellett elment, megállt és soká nézte körös körül ment és folyton nézett fel rá, ül, az egész életében ült, mert sérve volt neki, — monta Vajda. Ha Széchenyit nézte akkor azt monta, no ez legalább megérdemelte a szobrát." (Bartos Róza Emlékiratai. Kézirat, 96. l. OSzK) Valószínű tehát, hogy a három Dunaparti szoborról szól a vers: a Széchenyi-szoborról (1880), a Petőfi szoborról (1882) és a Deák-szoborról (1887), A Széchenyi-szoborról Vajdának annak idején cikke is jelent meg a VÚ-ban. (1880. máj. 23.), s már abban a következő szavakat kívánta fölvésni a szobor homlokára: „A legnagyobb ember romja vagy te, ki valaha az idők méhében született." 1890-ben pedig ugyancsak a három szoborról a következőket írta a PN-ban: *A vidékről fölránduló földműves pór is kitalálhatja, hogy az egyik egy fellengő, lánglelkű költő, aki népét nagy tettekre buzdítja, s a másik egy nyugodt bölcs, akinek tanácsadását nemzete mély figyelemmel hallgatja. Amaz pedig a nagy hazafi, aki*

kezében tartott iratban lángszelleme egész kincsét, egy valóságos nemesi politikai szentirást ad nemzetének. (PN 1890. aug. 3. Vajda János: *A legujabb szoborkérdés.)* E cikkében még az elhelyezés sorrendjét is megtartotta. De a vers szövege is jobban illik Deák Ferencre, aki „békét prédikált", akinél a lábvizet és hálósipkát hiányolta. A harcra hívás, a koldustarisznya Petőfit idézi. A Széchenyi-szoborral kapcsolatban kifogásolt, Hellasból hozott figurák a szobor mitologikus alakjai.

Szövegváltozatok:
5 O—V: lábvíz
6 O—V: koldus-tarisznya
11 O—V: Hellasból— holott
14 O—V: A vármegye-hazafiak

67. Pásztor-órák. M: N 1888. júl. 22. FL 1888. aug. 10. K 1892. 30—31. l. KI 1895. 247—148. l.

Vajda a verset Rohicson írta, s úgy küldte el néhány nappal a megjelenés előtt a N-nek, hogy szedés után küldjék el számára a kefelenyomatot. Kívánságát teljesítették, átjavította a kiszedett verset, a megjelenéskor azonban bennehagytak egy hibát a szövegben. Így ír erről Pálágyi Lajosnak: . . . *A Nemzetben legutóbb megjelent versem utolsó előtti szakaszában egy szótag kimaradt, mely pedig a kéziratban is megvolt, a levonatban is — mert ide küldték — kijavitottam, és mégis benn maradt a hiba. Majd halálos beteg lettem bele . . .* (Kiadatlan levele Palágyi Lajoshoz, 1888. júl. 26. OSzK)

Lehet, hogy emiatt egyezett bele, hogy a vers három hét múlva megjelenjen a FL-ban. Ez azonban még hibásabb szövegű lett, mint az előbbi.

A vers tehát rohicsi születésű. A fentebb idézett levélből azt is megtudjuk, hogy Vajda rengeteget dolgozott. Cikket küldött a PN számára, akkor írta a *Credót*, *Az állatkertben* című versét. Közben azonban újabb szerelmi kalandja akadt, amelynek kifejezője ez a vers. A PH azt írta, hogy egy huszonöt éves szerelmes is megirigyelhetné Vajdát e költeményéért. (PH 1892. dec. 24.) Pető szerint pedig e vers a bizonyíték arra, hogy Vajda tudott boldog is lenni. (Pető, 48. l.) A vers ritmikájával részletesen foglalkozik Károly Sándor (Közös ritmikai elemek Vajda János és Ady költészetében. It 1961. 408—415. l.) Előbb azt állapítja meg, hogy a vers át van itatva kozmikus tárgyú képzetekkel „és a századvégi ember paradoxont kedvelő képeivel". Elmondja továbbá, hogy háromféle versláb található a strófákban, így minden sornak más és más a jellege, az egyik gyorsabb, a másik lassúbb, s a ritmusváltás tartalmi, gondolati ellentétet is mutat. De lehet hangsúlyos ritmussal is olvasni. „A kétféle, magyaros és időmértékes tagolás lehetősége szimultán van ugyanabban a versben." Különleges a mondatszerkesztés is. A mondatok rövidek, a mondatrészek egymásnak mellérendeltek, köztük szünetet kell tartani, így zökkenőt jelentenek a vers ritmusában.

Szövegváltozatok:

11 FL: a Korán,
16 N: Csodálatosöszhangban

23 N, FL: *gyujt*
24 FL: villám, olthatatlan . . .
27 N: Sötétben . . . ah, még csak ott!
FL: is — ah, ott! —
28 FL: *Ugy*
30 K: bővösd [sajtóhiba]
32 FL: menyországnál!

68. Credo. M: PN 1888. aug. 5. K 1892. 79—81. l. KI 1895. 285—286. l.

Komlós monográfiájában három lapon háromféle megjelenési dátum szerepel. Előbb azt írja, hogy 1885-ben írta Vajda a *Credot*, s a lapalji jegyzetben hivatkozik Ábrányi Emil PN-beli 1894-es cikkére, mely szerint a vers 1884-ben készült. (Komlós, 231. l.) A következő oldalon a helyes dátum van: 1888. aug. 5., de két lappal hátrább a lapalji jegyzetben 1887. augusztus 20. van megjelölve megjelenési időpontként. (Komlós, 234. l.) A verset Vajda Rohicson írta 1888 júliusában, és 26-án elküldte közlésre az Egy.-hez. Nem bízván azonban Csávolszkyban, egyidejűleg írt Palágyi Lajosnak is, hogy nézzen utána a kéziratnak, s vállalja a korrektúrát. A Palágyihoz írt levél a következőképpen hangzik: *Kedves Palágyi Ur! Kénytelen vagyok ismét önhöz fordulni egy kéréssel, melyet csak ön igazithat el sikeresen. Credo cimü politikai irányzatos versemet illetőleg nem lehetetlen, hogy iránya, vagy némely egyes kitétele miatt Csávolszky is megijed tőle, kinek kezéhez az egyidejüleg jut holnap ez önhöz irott soraimmal — tehát arra kérem, menjen azonnal Csávolszkyhoz, és ha nem adja a verset ez esetben vigye el a Pesti Hirlaphoz, adja Kenedy Gézának, hogy közölhesse vasárnap. Ha ön a verset elolvassa, érteni fogja azonnal, hogy jobb hatása lehetne az Egyetértésben— de hát a fő, hogy megjelenjen, és P. H.-ról szinte lehetlen föltenni, hogy örömmel ne vállalkoznék kiadására. Bárhol jelen meg arra kérem önt, revidealja nagy gonddal át a levonatot, kéziratom szinte a nyomtatás olvashatóságával bir, akarattal figyelemmel elérheti, hogy* egy *komma, egy rövid i hosszu accent, egy betü hiba nélkül jelenjen meg. Csak poéta korrigálhat jól verset, a Nemzetben legutóbb megjelent versem utolsó előtti szakaszában egy szótag kimaradt, mely pedig kéziratban is megvolt, a levonatban is — mert ide küldték — kijavitottam és mégis benn maradt a hiba. Majd halálos beteg lettem bele. Kérem tehát nagyon szépen mindenre ami szent ön előtt javitsa át jól a levonatot. A honoráriumot az illető szerkesztő küldje ide utalvánnyal, mert itt idegen földön, mindig rettegek, hogy elfogy a (bank) nóta. Annyit dolgozom itt, ahol mások pihennek, mint soha még otthon bármikor. Vajon Menyhért ki lett-e nevezve? A Naplónak már kész egy tárcacikk a napokban leküldöm. Üdvözli szeretettel tisztelő hive Vajda János. Juli 26. Rohits-Sauerbrunn. (Steiermark.)* Utóiratként még hozzáfűzi a levélhez a következőket: *Szeretném, ha oly betükkel nyomnák mint a vezércikket. Küldöm Ábrányi nevére ezennel a tárcát is mert hátha ön már nincs Pesten. E tárcát jó lenne keddre halasztani, mialatt reviziója innen tőlem megfordulhatna: de hátha Ábrányi netalán mégis most vasárnap akarná adni, ez csak az esetben történhetnék nagy veszedelem nélkül, ha ön ezt a cikket is — mint ha sajátja lenne — a legnagyobb gonddal átrevideálná — mert ön*

képes az én szörnyü kéziratomat olvasni. — Ha akarja hát képes ugy revideálni, hogy egy comma hiba sem marad benn. Tegye meg kérem, édes, kedves, kis, szép, okos, nemes szivü kollega! (Kiadatlan. OSzK)

A verset azonban sem az Egy., sem a PH nem vállalta. A levélben közölt prózai cikk már július 29-én (vasárnap) megjelent a PN-ban *Beszélgetések* címmel, a vers egy héttel később ugyancsak PN-ban látott napvilágot. Vajda a PH-pal szemben elszámította magát. A lap általában nem közölt verseket. Elvétve található benne egy, kettő. Vajdától is csak egyetlen verset hoz másodközlésben 1889-ben. Azért szerette volna, ha az Egy.-ben jelent volna meg, mert ez volt a legrangosabb lap a 80-as években Magyarországon, baloldalinak számított, az értelmiségből rekrutálódott olvasótábora. Csávolszky azonban, nem tudni miért, elzárkózott a vers közlésétől. Vajda emiatt meg is haragudott rá, többé soha nem adott semmit a lapnak. Türelmetlenül várhatta Palágyi híradását a vers sorsáról, s amikor az nem jött, hazautazott. Megérkezésekor a következő levelet írta Palágyinak: *Ma reggel megérkeztem, amit a végből tudatok nehogy esetleg Rohitsra tessék irni. Én legközelebb fölkeresem valahol, mert nagyon kiváncsi vagyok mi lesz a Credoval. Talán egy sorban — ha ideje engedi — azonnal is tudathatná — vagy a kéziratot, ha fölösleges — visszahozná. Üdv.* (Keltezetlen, kiadatlan levél az OSzK-ban.) Valószínű, hogy augusztus elsején vagy legelején érkezett haza, s az első gondolata a *Credo* volt. Végül is a verset Ábrányi Kornél, a PN akkori szerkesztője közölte augusztus 5-én.

A verstől nyilván azért ijedtek meg még a baloldalon is, mert radikális változást kívánt a társadalom fejlődésében, megnevezvén azokat a dolgokat, amelyeket föl kell számolni, el kell tüntetni, hogy megszülethessék a polgári Magyarország. Mezei Ernő azt írta hogy ebben a versben Vajda folytatja azt a hivatását, melyet ifjú korában a *Virrasztók*kal kifejezett. (Egy. 1896. február 21.) Lévay József szerint a versnek egyes gondolatai a *Lenni vagy nem lenni* költeményben is megtalálhatók. Komlós a *Magyar birodalmi politika* c. röpirattal veti össze a vers 31—32. sorát, s azt mondja: egy szokottnál terjedelmesebb gnómának kell tekinteni a verset, mely azzal hat, „hogy tartalmát szellemes és újszerű módon költeményben szokatlan felsorolás formájában, egy körmondat talpraesett, zárt szerkezetében adja elő". (Komlós 232. l.)

Cortez Nándor (1485—1547) Mexikó meghódítója volt (1519—20), majd 1530-ig kormányzója.

Szövegváltozatok:

1 PN, K: vármegyének,
4 PN: „bogár után"
10 PN, K: *uri* [kiemelve]
14 PN: polgár,
22 PN, K: *eltökélten* [kiemelve]
23 PN, K: *uj világot* [kiemelve]
24 PN, K: *vissza* [kiemelve]
26 PN: cégér;
34 K: kitömve.

69. Az állatkertben. M: N 1888. aug. 5. K. 1892. 28—29. l. KI 1895. 245—246. l.

Költeményei 1892-es kiadásakor mutatványkényt közlik ezt a verset: VÚ (1892. dec. 25.), A Hét (1892. dec. 18.), valamint a Törekvésben Kovács Sándor cikke. (1892. 49. l.)

Valószínű, hogy a vers végleges formába öntése Vajda rohicsi tartózkodása alatt történt; talán még a *Pásztorórák*kal együtt elküldhette a N-nek közlésre, de ha nem is ekkor, minden bizonnyal a *Credo* előtt (júl. 26.), melyet nem a N-ben, hanem az Egy.-ben vagy a PH-ban akart megjelentetni, tudván, hogy a N-nél már van közlésre kész verse. E művet Vajda bölcselő költeményei közé sorolták (Rencz, Dombi, Pető, Hartmann), mert a végtelenség problémájával gyötrődik, összehasonlítva azt a porszemnyi emberi élettel. A PH azt írta, hogy eredetiség dolgában az egész világirodalomban nincs hozzá hasonló vers, „amelynél szebben költő és találóbban filozófus még nem fejezte ki az emberi lélek vergődését s végtelen szomját a mindenség határtalanságával szemben." (Robin: Vajda János. PH 1893. jan. 4.) Rubinyi Petőfi Rab oroszlánjával veti össze, aki a sértett oroszlánban a sértett szabadság szimbólumát látta, Vajda pedig metafizikai elmélkedést fűz a raboroszlán képzetéhez. (Rubinyi, 116. l.) A *György-harang* c. cikkben Vajda bevallja, hogy élményei voltak a rab oroszlánról: *Valamikor igen szorgalmas látogatója voltam a schönbrunni állatkertnek is, s türelmesen vártam ki, mig a nagy him oroszlán estebédje után egy-egy hatalmas bődületben adott kifejezést belső megelégedettségének az elköltött lakoma fölött.* (N 1893. ápr. 2.)

Szövegváltozatok:

17 N: *tul*

Az utánközlésekben (VÚ, Hét, Törekvés) van eltérés a végleges szöveghez viszonyítva, de azok nem Vajda hozzájárulásával és korrekciójával jelentek meg.

70. Nádas tavon. M: N 1888. szept. 23. K 1892. 32—34. l. KI 1895. 249—250. l.

A „nádas tó" a Szabadka mellett elterülő palicsi tó, ahová Vajda a 70-es évek közepétől évente többször is lement vadászni, illetve nyaralni. Szabadka város ingyen szobát bocsátott rendelkezésére. 1883-ban egy tárcacikkben is írt a tóról: *Ez a tó nem lehet olyan nagy mint a velencei, mely a földrajz szerint az ország harmadik tava, de mikor partja elvész szemeid elől, pedig az csakhamar elvész, mikor bezárul mögötted egy, két, három, majd egy tucat sáskapu, e nádrengeteg a maga végtelennek és kitanulhatatlannak tetsző tévegszerüségében döbbenetes kilátástalanságában a tájékozás teljes hiányában — óriásival nagyobbnak tetszik amannál a szelid, nyájas képü viztükörnél . . . (A Ludas, a Vértó meg Radonevác.* VÚ 1883. febr. 4.) Rubinyi szerint az *Őszi kopózás* c. cikkében (megj. VÚ 1881. nov. 12.) már olyan szavakkal jellemzi a tavat, amelyekben benne van a *Nádas tavon* egész hangulata, frazeológiája. „. . . a nádas erdő halkan suttogó árnyas csatornái között, a benne fürdő nyári nap ragyogó vagy a teli hold kisérteties fényétől elöntött csöndes sík víz tükrein, nesztelenül hajtott csónak-

ban fütyülő szárnyú kacsákra [vadászni] — ez már tündéri." De benne van a vers háttere a *Fürdőből vadászatra* c. cikkben is. (Egy. 1881. szept. 17.)

Vajda 1888 nyarán két Milkóhoz írt levélben is arról beszél, hogy szeretne Palicsra menni, de a nyáron visszariasztotta az újságokban megjelenő hír, hogy a fürdő tele van duhaj vendégekkel. Ősszel azonban mégis rászánhatta magát az utazásra; egy augusztus—szeptemberből való keltezetlen levél (részvétét fejezi ki Milkónak, akinek apja 1888. augusztus 8-án halt meg) erre enged következtetni, ugyanis a következőket írja: *Voltaképp már hetek óta készülök le és szeretnék mielőbb ott lenni —, de előbb tudnom kellene, hogy M-nál* [Miloszavlyevits] *valószínű-e a szives látás? Mivelhogy vadászni a vizre csak vele mehetek. De ha e részben nem volna is kedvező a kilátás, azért pár napra mégis leráncdulok, egy kis szellőztetés végett is* . . . (Sch 40—41. l.)

Valószínű tehát, hogy szeptemberben lent járt Szabadkán, Palicson, vadászni is volt a „nádas tavon", s ekkor öntötte versbe nemcsak a tó szépségeit, hanem elsősorban filozófiai gondolatait a világ és élet álomszerűségéről. Makay Gusztáv idézi azt a Schopenhauertől való gondolatot, mely ebben a versben is kifejezésre jut: „A végtelenség létem után és a végtelenség létem előtt . . . semmi által nem különbözik egymástól, mint egy tünékeny életálom közbelépte által. A meghalás pillanata . . . hasonlít egy nehéz nyomasztó álomból való fölébredéshez." (Makay: A halál költészete . . . 117. l.)

A versről szóló bírálatok, melyeket alább felsorolunk, elismerik e vers tartalmi és formai szépségeit, s Travnik Jenő a magyar impresszionizmus egyik legszebb példányának nevezi a verset. (Travnik Jenő: A társtalan költő.) Hevesi Sándor pedig a vers zeneiségét magasztalja és csodálja. (ÚI 1934. II. 112—113. l.) A vers irodalma: Dombi Márk, Kath. Szle 1900. 397. l. Schöpflin Nyugat, 1912. I. 22. l. Hartmann J., Magyar Múzsa, 1920. 469. l. Brisits F., Kath. Szle 1922. 99. l. Kéky BSzle 1927. 600. l. Dénes T., Debreceni Szemle, 1931. szept. Rubinyi, A Sajtó. 1933. 104. l. Pető, 81. l. Rubinyi, 32—33. l. Komlós, 185. l. Sőtér, 706. l.

Szövegváltozatok:

1 K: nap;
7 K: berekben;
15 N: *Majd* a fénylő viztükörben
K: *Majd* a fénylő . . .

Fordítás: Német: Vajda: Gedichte. Übertr. von. N. Balogh. 14—15. l. Címe: Auf dem Schilfteich.

71. A köröndnél. M: N 1888. szept. 30. K 1892. 18—19. l. KI 1895. 237—238. l.

A Körönd a pesti nép vasárnap délutáni szórakozóhelye volt a Városliget szélén, a mai Dózsa Gy. út és az Ajtósi Dürer sor találkozásánál. A 80-as évek elejére már veszíthetett régi fényéből, mert Ágai Adolf egyik cikkében a Körönd pusztulásán siránkozik (Egy. 1883. máj. 13.): „S mivé lett a körönd . . Mikor ott bámészkodva megálltunk s szinte szédülettel néztük a körül vágtató fogatokat.

Hintó mögött, melyben néha csak egy selyemszalagos ölbeli kutyácska ült a fél lovon, zöldre mázolt tejhordó szekér, melyen egy egész nagy család kuporgott s ugyancsak élvezte, hogy ő is kocsikázik vasárnap a városligetben." A ligetnek ez a része a későbbi „Vurstli" szerepét tölthette be körhintájával és olcsó szórakozásaival; főként vasárnap délután igen népes lehetett. A körhintán (ringlispiel) forgolódó pestiek látványa indította el Vajdában a gondolatsort, a világ forgandóságáról. Rónay György azt írja e verssel kapcsolatban, hogy Vajda Schopenhauertől vette át a szimbolikus képet, mely szerint a világ: színház, és bár változnak a világ színpadán a darabok és a maszkok, a színészek ugyanazok maradnak, így volt ezer év előtt és így lesz ezer év múlva. Az élet értelmetlen körforgása olyan, mint a vidámvásár. Ezt fejezi ki Vajda költeménye is „... kozmikus arányúvá tágítja benne a szimbólum jelentését és a hagyományos vásárképet beleállítja ... a schopenhaueri metafizika távlatába." Vajda a „világszínház" élményt legegyénibben és legerőteljesebben fejezte ki, s egyenrangúan a világirodalom hasonló témájú költeményeivel. (Rónay, 170. l.) Hasonló gondolattal említik a verset Pető (91. l.) és Sőtér (705. l.), valamint Rencz.

Szövegváltozatok:

2 K: mulat;
17 N: kering e
26 K: Jönnek — mennek

1889

72. A meyerlingi halott. M: VÚ 1889. márc. 10. K 1892. 38—44. l. KI 1895. 252—256. l.

1889. január 30-án lett öngyilkos a Bécs melletti meyerlingi vadászkastélyban Rudolf trónörökös, akinek Vecsera Máriához fűződő titkos szerelméről már jóval a halála előtt nyiltan beszéltek. Az Egy. pl. azzal vádolta a berlini Deutsches Tagblattot, hogy szemérmetlen híreket terjeszt Rudolfról. (Egy. 1888. nov. 28.) A tragédiát később sokan megírták, magyarul a Magyarország 1930-as évfolyamában (május 25-től folytatásokban) tették közzé Claude Anet: Meyerling. Rudolf trónörökös és Vecsera Mária halálos szerelme c. riportját. Rudolf személye körül még életében megindult bizonyos legendásítás, amelybe aztán belekapcsolták illegális, de egyáltalán nem titkolt szerelmét is. A legenda mögött meghúzódó valóság tele van döbbenetes patologikus vonásokkal és életényekkel, amelyeket az időben próbáltak diszkréten elleplezni. A versből az derül ki, mintha Vajda nem tudott volna róluk. Ilyen értelemben van igaza Komlósnak, aki meglepőnek tartja, hogy Vajda egyáltalán írt erről az eseményről, méghozzá ilyen terjedelmes verset. De azzal menti Vajdát, hogy a trónörökös magyarbarát hírében állott, népszerű volt, alakját a nép mondákkal szőtte körül, s hivatkozik Kálmány Lajos népköltési hagyatékára. Még azt is hozzáteszi: Vajda Rudolftól remélte azt, hogy a királyi ház Budára teszi át székhelyét.

A két vers hangja elüt egymástól, az első vajdajánosi, mert a trónörökös halála is alkalom arra, hogy kikacagja a halált, megkérdőjelezze az élet értelmét. A másodikban mintha mentegetné magát az előző vers miatt: a költők fognak énekelni a királyfiról, sőt népköltészeti alakká fog válni, ő csak megindítja a hagyományt. A két vers eszmeileg csak a halál problematikájában találkozik. Korabeli kritika nincs a versről, A Hét recensense a *Költemények* megjelenése alkalmával azt mondta, hogy Vajda „legjobban még azon kor hagyományain csügg, amelyben ifjúsága telt el és hazafias, királyfizengő versei mintha más korból csengenének által". A MSzle nekrológírója pedig csak annyit jegyzett meg, hogy a költemény „jó vers". (Gáspár Imre: Vajda János. MSzle 1897. jan. 24.) Rubinyi szavai szerint a királyfi halála alkalmat adott Vajdának, hogy beszéljen az élet megkönnyezni való ajándékáról. (Rubinyi, 49. l.)

Szövegváltozatok:

4 VÚ: szüzek
5 VÚ, K: Ép erős testben lélekben;
49 K: S jertek ide sorban *mint* ti,
78 VÚ: dalban

73. Borongás. M: N 1889. nov. 17. K 1892. 45—46. l. KI 1895. 257—258. l.

A köröndnél című vers gondolatát fogalmazza újra ebben az anapesztikus lejtésű költeményben: az élet örök körforgás, de az idő mégsem halad előre: *Csak tolja muló létünk mutatóját... de ő maga helybe marad. A köröndnél* c. versben ezt úgy fogalmazta, hogy az idő nagy orsóként forog, de nem halad tova.

A verset a következő tanulmányok említik: Pető (31. l.), Hartmann (Magyar Múzsa, 1920. 469. l.), Rubinyi (46. l.), Komós (174).

Szövegváltozat:

29 K: világon, fellegekben

Fordítás: Német: Vajda: Gedichte. Übertr von. N. Balogh. 27—28. l. Címe: Dämmerschatten.

74. Emlékkönyvbe (Rögtönzet). M: Magyar Salon, 1889. dec. II. k. 238. l. Kézirat fotokópiája. N 1889. dec. 1. K 1892. 35. l. KI 1895. 271. l.

A vers kéziratának fényképe a Magyar Salonban jelent meg, s a N innen vette át közlésre a következő bevezetéssel: „A Magyar Salon decemberi füzete igen érdekes tartalommal jelent meg... A füzet legérdekesebb részét kétségkívül a költemények képezik, melyeket arcképeik alá a bemutatott költők írtak. A szebbnél szebb versekből terünk szüke miatt csak a következő szemelvényeket közölhetjük..." A sorban a harmadik Vajda verse. A Magyar Salonból azt is megtudjuk: a folyóirat szerkesztősége felkérte Szana Tamást, hogy mutassa be az olvasóközönségnek a magyar költőket, és mellékelte a bemutatandó költők névsorát. Szana azt a kifogást tette, hogy az nem teljes, mert Vajda szerint Magyarországon 80 000 poéta van, s mind megérdemelnék a szereplést. Szana végül is megkereste a költőket és ver-

set kért tőlük. Vajda, aki lassan érlelte verseit, írt erre a célra egy versikét, de melléírta azt is, hogy rögtönzet. Szana pedig közölte a költő arcképét és a verset; ezt megelőzőleg bemutatta Vajdát, mondván, hogy Lévay Józsefnek ellentéte (Lévay után következett ugyanis Vajda), szilaj, rakoncátlan szenvedélyességű, a szabadságharc korának lázát és merészségét szívta magába, hazafias verseiben az erő oly fokáról tesz tanúságot, „aminővel Berzsenyi óta magyar költő még nem szólt nemzetéhez, . . . szerelmi dalaiból nem a boldogító szerelem édes melege, hanem a szenvedély gyilkoló lángja csapdos felénk." Érdekes még a bemutatott költők neveit felsorolni: Vajdát megelőzik: Lauka Gusztáv, Gyulai Pál, Lévay József, Szász Károly, Vajdát követik Dalmady, Komócsy, Dóczy, Kiss József, Endrődi stb. Általában életkor szerint következnek a költők, de Szász Károly pl. 2 évvel fiatalabb volt Vajdánál, s megelőzte.

Közlésünkben a kéziratot vettük alapul, illetve a Magyar Salonbeli fényképét, de két helyen kijavítottuk: ékezetet tettünk a második sor *csöpp* szavára, mely a kéziraton *csopp*-nak látszik, valamint a negyedik sor *sugarát* szavára, mely *sugarat*-nak olvasható. Ehhez viszonyítva a következők a

Szövegváltozatok:

2 N: harmatcseppben,
KI: hogyha
3 N: hánykodó
5 N: *szent* gyöngyharmattól,
6 N: szived,
N: Nincs két versszakra osztva.

75. Halál. M: N 1889. dec. 25. PH 1889. dec. 27. VÚ 1891. márc. 29. K 1892. 61—63. l. KI 1895. 272—274.

A vers először *Utolsó ábránd* címen jelent meg a N karácsonyi mellékletében, s csak az 1895-ös kiadásban lett végleges a cím: *Halál.*

A megjelent variánsokat tekintve az az érdekes, hogy a PH úgy közli a verset, mint a N-ből átvettet, de hetedik sora nem egyezik az eredetivel, hanem azonos a kötetek szövegeinek első változatával. Ez arra enged következtetni, hogy a költő engedélyével vették át, sőt Vajda maga javíthatott a N-beli szövegen. Később a VÚ a N szövegét közölte újra. A versben visszatér az élet és halál bizonytalanságának tudata. (*Végtelenség, Nyugtalan zarándok* stb.) Itt azzal bővíti a gondolatot, hogy tetemét illetően kéri: *Égessetek meg . . .!* Később úgy rendelkezett, hogy halála után vágják szét darabokra testének nemesebb részeit. Ágai Adolf visszaemlékezéseiben leírja, hogy egyszer Vajdával beszélgettek ezekről a kérdésekről: „Hát tisztább dolog is tüzben hamvadni el . . ." — mondja neki Ágai. — „Beletörődöm — szólt [Vajda]: de te vagy az oka, hogy irtózom ettől is. A Halálról írt bús elmélkedésedben van egy passzus, melyet szörnyedve olvastam. Mikor a Crematoriumban a test hólyaggá puffad és brr . . . ! Vele álmodtam három éjjel. De különben mennyivel szebb a szemüregben ficánkoló kukachad?" (Uj hantok. 138. l.) Rubinyi azt mondja, hogy a halál utáni bizonytalanság Hamlet-hatás Vajdánál. (Rubinyi, 118. l.)

E versről írt emlékező sorok is azt emelik ki, hogy Vajda kéri testének megégetését. (BSzle 1896. 37. l. Kath. Szle 1900. 400. l., Debreceni Szle 1931. szept. Minerva, 1922. 250. l.) Valójában Vajda régi makacs eszméjéről van szó, amelyet már 1854-ben megverselt. *(Tömlöctartó lehetett . . .)*

Szövegváltozatok:

Cím: N, PH, VÚ, K: *Utolsó ábránd*
2 N, PH, VÚ: Rut szépitni
PH: lehet,
3 VÚ: alakja;
7 N, VÚ: Örökre *minden oda*, elenyészett?
9 PH: *u*jabb
17 N, PH: legszörnyübb
18 K: *Ú*tálatosabb
32 VÚ: *I*stent
33 N, PH: Gyógyithatatlan
41 PH: fönséges
47 K: enyhített
55 VÚ, PH: átkozottat.

1891

76. Emléksorok. M: Élet, 1891. márc. 15. VÚ 1891. márc. 29. K 1892. 70. l. KI 1895. 282. l.

1889 karácsonyára írt utoljára verset Vajda. 1890-ből nem került elő költemény. Úgy látszik, hogy az 1888 végén elnyert állami támogatás ellenkező hatást váltott ki, mint amit mindenki várt, maga Vajda is, az anyagilag függetlenebbé váló költőt nem ösztönözte alkotásra. Csáky kultuszminiszter ugyanis 1000 Ft nyugdíjat utalványozott Vajda számára, amint erről Vajda akarata ellenére az Egy. hírt adott: „Vajda János, az ösmert nevű jeles költő, ezentúl kevesebb gonddal fog megélhetni, mint eddig . . . Ez a segítség évi 1000 forintból fog állni, amit Vajda nyugdíj képpen kap." (Egy. 1888. dec. 23.) Társadalmilag is nagyobb a megbecsülése, mint régebben. A PH arról tudósít, hogy a Lampelnél megjelenő harmadik osztályos polgáriiskolai magyar olvasókönyvekbe Vajdától is vettek be költeményt vagy költeményeket (PH 1890. ápr. 6.) Prózai cikke is csak egy jelent meg egész esztendőben, a PN-ban. 1891-ben új irodalmi, művészeti folyóirat indul (Élet), amely „az élet folytonosan változó, fejlődő jelenségeinek és követeléseinek tolmácsa akar lenni". Vajdát is felkérték közreműködésre. A lapot előbb Katona Lajos, majd Vikár Béla szerkesztette. A munkatársak között Vajda neve is szerepel. Azonban ez a munkatársi viszony egyetlen versecskére ihlette csupán. Ez jelent meg az 1891. március 15-i számban, s nem a februáriban, mint Komlós jelzi. A verset Ignotus nekrológja Vajda legszebb darabjai közé sorolta. (A Hét, 1897. 4. sz.) Valóban, Vajda halál-elmélkedéseinek legtömörebb, legsokatmondóbb változatáról

van szó. Komlós azt jegyzi meg, hogy amennyire megkapó mint igazság, annyira meglep lapidáris megfogalmazásával. (184—185. l.)

A vers utolsó négy sora van rávésve Vajda síremlékére a Kerepesi temetőben.

Szövegváltozat:

5 Élet, VÚ: király!
K: király

77. Messze innen! M: VÚ 1891. márc. 29. K 1892. 64—66. l. KI 1895. 275—276. l.

Mi volt az elkeseredést kiváltó közvetlen ok, nem tudjuk. Két éve alig van adatunk Vajda életéről, működéséről. 1889-től kezdve szinte évente megjósolja közeli halálát. Alig közöl valamit. Szokatlan, hogy a VÚ fenti márciusi száma egyszerre három verset is hoz Vajdától. *(Halál, Emléksorok, Messze innen.)* A három közül a legkeserűbb a *Messze innen.* Elvágyódását fogalmazza meg, ha már nem tud meghalni. A PN-ban azt írták e versről, hogy pesszimista, de nem a schopenhaueri pesszimizmus van rímekbe szedve, hanem egy „erős, nemes lélek utálata és undora az aljasságtól, mely visszaélt jóságával, megrabolta bizalmát és elvette hitét az emberekben." (Robin: Vajda János. PN 1893. jan. 4.) Az Élet c. lap süvöltő orkánhoz hasonlította a verset, amelyben a harag szól az emberi haszonlesés és szívtelenség miatt. (Élet, 1893. I. 49. l. el: Költemények. Irta V. J.) Pető a tanulmányában (74. l.), Dénes Tibor a Debreceni Szemlében (1931. szept.) említi ezt a verset. Sik Sándor pedig azt mondja, hogy a vers az emberek elől a vadonba menekülés vajdai gondolatát variálja. A 25—28. sorokról megállapítja, hogy a bennük található kép nem a váli erdő, hanem „Vajda belső erdeje." (KathSzle 1937. 391. l.) Komlós egyetlen mondatba foglalja össze a vers mondanivalóját. (233. l.) Rubinyi pedig Arany elvágyódásával hasonlítja össze a Vajdáét. (Nyugat, 1933. II. 645. l.)

Szövegváltozatok:

5 VÚ: keresnem;
6 K: Hajh, *talán már* késő is belátnom . . .
7 VÚ: bűnversenyben
8 VÚ: forditni *a* világon.
13 VÚ: hiuság
19 VÚ: sugára,
29 K: társaságban:
31 VÚ: illatárban,

Forditás: Német: Vajda: Gedichte. Übertr. von N. Balogh. 25—26. l. Weit von Hinnen! címmel.

78. Mákszemek. M: VÚ 1892. jan. 3. K 1892. 67—69. l. KI 1895. 277—278. l.

A három különböző tartalmú kis verset bizonyára azért nevezte *mákszemek*-nek, mert úgy válogatta össze töredékeiből a VÚ számára. Az első kettő gnóma, az egyik az élet könyörtelen tényével való szembenézés: „meg kell halni", a második erotikus árnyalatú. A harmadik érdekesebb, mert mintegy előjátéka a *Harminc év után* c. költeménynek. Tudtára adja utoljára a világnak, hogy kihez írta a verset. Öreg emberhez illően teljes nevén nevezi a megszólítottat: *V*[éghelyi] *Georginának*. Vajda tudta, hogy Gina Véghelyire magyarosította a nevét, hiszen egy névjegyre írott levélpótlásban Véghelyi Georginát kerestette egy barátja révén, aki meg is találta. A verset mint feledhetetlent teljes egészében közli Mezei Ernő tanulmányában. (Egy. 1896. febr. 20.)

Szövegváltozat:

18 K: lelkén, megmarad

Fordítás: Német: Szemere L.: Ungarische Lyrik. Budapest 1933. 42—43. l. Alles Vergessen. (An Georgina V.) Szemere L; Ungarische Dichtungen. Budapest 1935. 24. l. Alles Vergessen. (An Georgina V.)

79. Elmult idő. M: N 1892. jan. 10. K 1892. 71—75. l. KI 1895. 279—282. l.

A Ginával való találkozás felszaggatta a régi sebeket, a fájdalom elmélkedésre készti, s mint Komlós mondja, elkészíti léte mérlegét. (277. l.) Az első rész témája ismerős az addigi versekből: minden elmúlik, csak azt nem lehet meg nem történtté tenni, ami egykor megesett, ami őt egy életre megsebezte. A vers második részében visszatér a régi gondolat, vajon a halállal valóban megsemmisül-e az ember, vagy a lélek tovább él, emlékezve az üdvre, amely egykor örökre elveszett. *(Végtelenség, Nyári éjjel, Halál.)*

A verset a következő tanulmányok említik: Rencz, Pető, Travnik, Dombi Márk (KathSzle 1900. 390. l.) Hartmann (Magyar Múzsa, 1920. 461. l.), Dénes T. (Debreceni Szemle, 1931. szept.), Sik Sándor (KathSzle 1937. 392. l.), Pukánszky B. (Minerva, 1922. 250. l.).

Szövegváltozatok:

15 N: borulok,
28 N: igazitni
62 K: ny*a*galmat (sajtóhiba)
64 N: elveszett?!
65 N: szív!

80. Harminc év után. M: N 1892. júl. 17. K 1892. 76—77. l. KI 1895. 283—284. l.

Vajda és Gina utolsó találkozásának történetét az állítólagos szervező, Bartos Róza is kétféleképpen mondja el. 1910-ben Kun József-

hez írott levelében úgy költi meg az eseményt, hogy Vajda 1892-ben nagyon vágyódott Ginát látni. Rózának sikerült nagy fáradsággal felkutatni a hajdani szépséget, aki a Mariahilferstrassén lakott. Értesítette Vajdát, az menten Bécsbe sietett, de csak a kilencedik délután sikerült Ginát rávenni arra, hogy sétáljon egyet. Mire azonban a két nő az utcára ért, Vajda nem volt sehol. Ekkor az előre megbeszélt helyre, a Demel cukrászdába mentek; Vajda ott állt komoly arccal, de nem szóltak egymáshoz, Gina észre sem vette a költőt. Ez volt az egyetlen alkalom, hogy Vajda Ginát látta — fejezi be elbeszélését Bartos Róza. (Kun József: Gina. ÚI 1910. ápr. 24.)

Az emlékiratokban a következőképpen meséli el az eseményt: „Éppen szép őszi nap volt, és férjem már készült vissza utazni pestre, mert pár napja volt nálam bécsben, este monta nekem, hogy holnap vasárnap még itt marad és hétfőn megy haza, és holnap vasárnap, mivel én otthon vagyok, tehát ráérek megtehetném azt, hogy valamikép sikerüljön neki a Véghelyi kisasszonyt látni. No jó, és már meg volt a tervem, mert csak így lehet. Én vasárnap, azaz másnap délig voltam az üzletben, hazamenve délben magammal vittem egy a műhelyben heverő öreg fekete selyem ruhát amit főnököm megengedet. Délután az uramal elmentem a kisasszonyhoz, férjem az utcán várt. Én Véghelyit meghivtam hogy jöjjön velem sétálni és majd valahova be ozsonálni, azt nem tudta, hogy férjem othon van, azaz bécsben, és hogy ne legyen kibeszélése oda attam neki a fekete selyem ruhát. Nem igen akart, de végre rá ált és felöltözködöt és mentünk el. Az uccára érve férjem a tuloldalon ált, én nem néztem rá, és élénken beszélgetve mentem a kisasszonnyal a Gumpendorferstrasseből a Ringre mentünk, be a Kohlmarktra, azt észre vettem, hogy az uram jön utánunk. A demelhoz érve behivtam én a kisasszonyt és bár mentegetőzve de engedet a kérelmemnek és mink belépve elhelyezkettünk az ablaknál. Férjem oda jött az ablakhoz és direkt ránk nézet azután át ment a tulsó oldalra és eltünt . . ." Majd néhány sorral lejjebb így folytatja: „Férjem monta hogy a mind ő a kisasszonyt megpillantotta, mikor én vele a kapun kiértem röktön ráismert mert az arcszine és a vonásai ugyan azok csak hogy egészben öreg asszony és semi más — Montam férjemnek, hogy én észre vettem hogy ő elszomorkodot mikor a Véghelyit meglátta. Igazad van Niobe, szomoru lettem mert hirtelen eszembe jutott az elmult ifjuságom és láttam hogy ez a nő öreg koldus lett, én is öreg koldus vagyok, de egyebet nem éreztem, monta az én férjem nekem . . ." (Bartos Róza emlékiratai. Kézirat 228—229. l. OSzK.)

1910. február 10-én, Gina halálakor a következőket írta ugyancsak ő Kun József húgához: „És ez a Gina előttem. Oly élénken beszélek vele, majd megőrülök hogy mért nem fedeztem fel még élt a felejthettettlen Vajda . . ." (A kiadatlan levél kézirata az OSzK-ban. L. e kiadás utolsó kötetében!)

Mindebből az derül ki, hogy nagyon is kétes Bartos Róza közreműködése a Vajda—Gina találkozó előkészítésében, föltehetően sem a Kun Józsefhez írott levél, sem az emlékiratai nem a valóságot tartalmazzák. Talán azt is mondhatjuk, Vajda és Gina 1891—92-ben, a *Harminc év után* c. vers megírása előtt nem találkoztak. Feltevésünket a következőkre alapozzuk:

Vajda egyik bécsi barátjának levelet írt, melyben azt kéri, hogy kutassa fel Gina lakását. A levél ugyan nem került elő, de van az OSzK kézirattárában egy Vajda-névjegy *(Vajda János nem képviselő Vámház-körut 2.* szövegű felirattal), melyen a költő sajátkezűleg a következőket írta: *Jó hogy még idejében eszembe jut, imént postára tett levelemben elfeledtem a neupenzingi nőnek nevét: Véghelyi Georgina, a ki Oroszi név alatt cirkusz igazgatónő volt, üdv. hived Vajda János.* A névjegy alján idegen kézzel: „Neupenzig Sichereichen gasse 14. ajtó 13." Ebből rekonstruálható a tény: Valamikor a 90-es években Vajdát megrohanták a régi emlékek, szerette volna Ginát látni. Írt egy hosszabb levelet, melyben akarta is, nem is mondani, hogy keres valakit, egy asszonyt, de a levélből éppen azt feledte, amiért írni kezdte, Gina nevét. Ez azután juthatott eszébe, amikor már feladta a postán a levelet. Sebtiben megfirkantotta a fenti névjegyet, s a levél után dobta. A megkért ismeretlen teljesítette Vajda kérését, mert az idegen kézzel felírt cím az utánjárás eredményét rögzíti: Gina valóban Bécs külvárosában, Neupenzingben lakott. E levél, illetve névjegy pontos dátuma bizonytalan, de a 90-es évek elejénél nem lehet korábbi. Fennmaradt ugyanis egy Nagy Miklóshoz írt levél (Alszeghy-féle másolat 35. sz. levele Kozocsa Sándor birtokában), melyben a többek között az alábbi sorok olvashatók: *A legutóbbi Montagblatt egy rám nézve szerfölött érdekes hirt közöl az Oroszi— Véghelyi nevezetü nőről, aki iránt régóta tudakozódik egy fölkért jóbarát. . . Most már talán sikerül fölfedeznem lakását és az esetben fölmegyek Bécsbe . .* A jelzett cikk 1894. november 19-én jelent meg a lap Tagesneuigkeiten rovatában Tempora mutantur címmel. A szerző leírja, hogy az Oroszi-cirkusz 1879-ben nyitotta meg kapuit Budapesten, miután európai turnéjáról visszatért. A cirkusz igazgatónője, Gina nagy közkedveltségnek örvendett nemcsak a közönség körében. hanem az artista világban is. A cirkusz azonban 1880-ban Budapestről vidékre ment, ahol még az év őszén anyagi nehézségek miatt feloszlott, s Gina műlovarnőként helyezkedett el más cirkusznál. A szerencse azonban itt sem szegődött mellé, egy idő múlva felhagyott foglalkozásával és Bécsben, a Práterben telepedett meg mint egy mulatóhely házfelügyelőnője.

A cikk és a Nagy Miklós-féle levél arra enged következtetni, hogy a „fölkért jóbarát" is ebben az időben, vagy ha szó szerint vesszük a régóta folyó tudakozódást, néhány éve kereshette Gina lakcímét. 1891 végén — 92 elején, a vers születésekor még nem történhetett meg az a bizonyos találkozás, amelyre a versből következtetni lehet. Bartos Róza fentebb idézett levelének mondata pedig mintha azt is mondaná: a 90-es években soha nem is találkoztak, a költő és muzsája. A versnek konkrét élményi alapja nincs ezek szerint (mint annyi más Vajda-versnek), s csupán egy hangulatot tükröz, amely belső élmények, emlékek hatására keletkezett, talán éppen a jóbaráthoz küldött levél idején, amikor elképzelte, hogy majd találkozni fognak *utolszor egyszer még* a halál előtt. Az első sor így nem a viszontlátásra vonatkozik, hanem a beteljesedett gyászsorsra, arra, hogy a költő az élet alkonyához, a sírhoz érkezett. A 29. és 30. sor fiktív tartalma pedig arra szolgál, hogy előkészítse a sokszor megfogalmazott gondolatot, az el nem nyert éden fájdalmát. A belső átélés élményei több versben öltöttek formát. *(Mákszemek, Elmult idő.)*

A verset Endrődi Sándor emlékbeszédében felolvasta, mint Vajda legszebb költeményét. (Kisf. Évl XL. k. 189. l.) A verset elemző, említő tanulmányok: Bródy, (28. l.), Pető (60. l.), Rubinyi (114. l.), Bóka (151. l.), továbbá KathSzle (1900. 394. l.), Egy. 1896. febr. 20., O—V 1901. I. 30. l., ÚI 1910; 17. sz., Nyugat, 1912. I. 22. l., Magyar Múzsa, 1920. 469. l., Nyugat, 1922. II. 1240—42. l., Pásztortűz, 1922. II. 788—790. l., BSzle 1927. 600. l., Pásztortűz, 1927. máj. 8., Nyugat, 1933. I. 644—46. l., KathSzle 1937. 343. l.

Szövegváltozatok:

Cím: N: Harminc év *mulva*
1 K: elkövetkezett:
6 N: fájdalom,
34 N: *Tüzét kihányt* nagy . . .
39 N, K: nagy nehéz
Fordítás: Német: Vajda: Gedichte. Übertr. N. Balogh. 58—59. l.
Cím: Nach dreissig Jahren.

81. A szomorú körutas. M: MG 1892. dec. 4. K 1892. 82—97. l. KI 1895. 301—312. l.

Ezt a verset eddig a *Költemények* c. kötetből ismertük. Most került elő a Hevesy József és Karczag Vilmos szerkesztette MG 1892-es évfolyamából az első változata. A folyóirat a következő bevezetéssel jelentette meg a költeményt: „A nagyszerű szerző legújabb költeményét a múlt szerdán olvasta fel a Kisfaludy-társaságban. E költeményt, mely a költő legújabb kötetében a Szépirodalmi Könyvtárban fog megjelenni, lapunk mutatja be először a közönségnek." (MG 1892. dec. 4. 49. sz. 355. l.) Vajda a vers megírására Hevesyvel kötött szerződést, sőt előleget is vett fel. Közben azonban anyagi zavarba jutott, s már veszélybe került a határidő tartása, amikor Nagy Miklós segíthette ki Vajdát azzal a 60 Ft-tal, amit kért. Nagy Miklóshoz írt levelének erre vonatkozó sorai a következők: *A legnagyobb veszély az, hogy Hevesynek f. hó 20-án tartozom átadni egy uj (egy ivnyi) költeményt, különben szerződés szerint vissza kell fizetnem a 300 frt-ot. De emiatt dugába dőlhet Mehnerrel is az alku, mert már igy csak 1500 frt-ért adnám neki, ő pedig csak ezret akar adni. Tehát 1300 frt-ról van szó; ezt menthetném meg, ha a verset megirom — de a kivánt 60 frt a minimum — e nélkül minden elveszett — a versből már meg van egy jó nagy rész — de pillanat nincs veszteni való — küldje . . . a 60 frt-ot . . .* (32. számu kiadatlan levél Kozocsa Sándor birtokában.) A levélből kiderül, hogy a verset Hevesynek készítette — nyilván a MG számára —, de úgy szólhatott az alku, hogy az épp sajtó alatt lévő *Költemények* c. kötetben is megjelenik. Sőt éppen ezért akarta 500 Ft-tal felemeltetni a tiszteletdijat, mert Mehner könyvkiadó csak 1000 Ft-ot igért a kötetért.

Nagy Miklós megküldhette a kívánt összeget, mert Vajda elkészült a verssel határidőre, hiszen november 30-án felolvasták a Kisfaludy Társaságban. A vers témája, gondolatmenete már nyilván előbb kialakulhatott Vajdában, mert tudta, hogy egy ív terjedelmű lesz a

vers. Nem lett ugyan egy ívnyi, mert csak 348 sor, de a strófákat elválasztó üres sorokkal majdnem megközelíti a 400-at.

A féléve hallgató Vajda tehát egyszerre három helyen is szerepelteti a verset: a MG-ban, a kötetében és a Kisfaludy Társaság ülésén, ez utóbbi helyen talán azért, hogy a társasági ülésről szóló beszámolók felkeltsék a figyelmet a kötet iránt. Vajdának egyébként ez volt a kilencedik szereplése a Kisfaludy Társaságban. A halála utáni főtitkári jelentés úgy rögzítette, hogy Vajda hétszer olvasott fel a minden hónap utolsó szerdáján tartott üléseken. (KisfÉvl 1897. XXXI. k. 65—66. l.) Kilenc alkalommal a következő 11 verset olvasták föl tőle: (Őmaga ugyanis egyszer sem szerepelt.)

1872. nov. 27.	*A kárhozat helyén*	*Felolvasta*	Vadnay Károly
1875. márc. 31.	*Végtelenség*	”	Szász Károly
1878. dec. 18.	*Őszi tájék (Jelenetek)*	”	Rákosi Jenő
1880. febr. 25.	*A városligetben*	”	Beöthy Zsolt
1880. szept. 29.	*Arabella (Rozamunda II.)*		Vadnay Károly
1882. dec. 20.	*Tünemény, A feledhetlenhöz, Az üstökös*		Beöthy Zsolt
1884. jún. 18.	*Otthon*		Beöthy Zsolt
1885. szept. 30.	*Panaszok I. II. III.*		Beöthy Zsolt
1892. nov. 30.	*A szomoru körutas*		Beöthy Zsolt

A Kisfaludy Társaság novemberi üléséről a lapok beszámoltak, s egy-egy mondat erejéig *A szomoru körutas*ról is megemlékeztek. A PH szerint a megkapó részletekben gazdag költemény zajos hatást váltott ki. (1892. dec. 1.) A FL a vers bölcseleti tartalmát méltatja. (1892. dec. 1.) A VÚ a megkapó szépségekről beszél, melyeket a közönség zajos tetszése kísért. (1892. dec. 4.) Mezei Ernő tanulmánya az ősrégi vanitatum vanitas alapgondolatát tulajdonítja a költeménynek. (Egy. 1896. febr. 21.) Kerekes szerint a versben több az érzelmi elem, mint az epikum, s az elmélkedő költészet körébe sorolja, megállapítva, hogy alapeszméje szerint a hatalom nem képes az embert kielégíteni. (O—V 1901. I. 90. l.) Komlós a vers megértéséül azokra a nyilatkozatokra hivatkozik, amelyekben Vajdának a dicsőségből való kiábrándulása, egyszerű életkörülmények közé vágyása szólal meg. „A királyi dicsőségnél is többet ért volna, gondolja mostan, megmaradni Vaálon erdésznek.” (267. l.)

A vers egyes képei, mint pl. a sátoros cigányok, benne vannak a Magyar képek albumában: A dádé rajkóival.

Szövegváltozatok:

1 MG: Líbia
4 MG: elhalad;
12 MG: divat
27 MG: hír
39 MG: [nem kezdődik új szakasz!]
MG, K: vampir
62 MG: gazdagon.
63 MG: *De mind* mit ér, ha fáj neki,

K: fáj neki.
64 MG: Szívét
68 MG: *Jól termett*, hősi alkatát,
77 MG: *útat*
80 MG: tudnák! . . ."
107 MG: [Új szakasz kezdete!]
110 MG: áll,
142 MG: koszoruzottan
145 MG: senki —
146 MG: ismeretlen —
149 MG: [Nem kezdődik új szakasz!]
155 MG: mozdulatlan
156 MG: hangulatban
157 MG: térde
159 MG: zokogva,
161 MG: itten
170 MG: ragyog,
K: *ugy*
179 MG: alatt,
K: alatt
187 MG: tépelődik,
195 MG, K: régesrégen —
196 MG: népélet,
198 K: rá minő
201 MG: [Új szakasz kezdete!]
210 MG, K: [Nem kezdődik új szakasz!]
219 MG: húzódoz
225 MG: hiába
228 MG: És, *óh* csodák
229 MG: *óh*
233 MG: közepében
238 MG: cigányokat,
241 MG: [A sor hiányzik!]
247 MG: „Hát
251 MG: járva,
254 MG: Emelkedett kis bucka *szélén*
255 MG: cövek,
257 MG: paraszt,
258 MG: araszt,
259 MG, K: parancsoló;
261 MG: héja-szem
267 K: *Vajon ki e hatalmas ősz?*
274 K: kergeti;
277 MG: kincs,
280 MG: kukorica-cséve
283 MG: szalonnát
284 MG: szomját
293 MG: gombostűben
300 MG: [Új szakasz kezdete!]
MG, K: Nagy Sándor a hiu!
306 MG: szőrt veled

311 MG, K: önmagából,
315 K: [Új szakasz kezdete!]
322 MG: kisszerű,
326 MG: Szívében
327 MG, K: [Nem kezdődik új szakasz!]
332 MG: hazug képzelt
342 MG: *leomoltak* [kiemelve]
345 MG, K: idő enyészet

1893

82. Nyári éjjel. M: I. N 1893. aug. 20; II. VÚ 1893. szept. 10; III. VÚ 1894. okt. 7; I. VÚ 1894. dec. 23; KI 1895. 287—294. l.

A megjelenés dátumaiból látszik, hogy a vers egy esztendőnél tovább készült. Komlós szerint ez a három vers a filozófiai líra csúcsait jelenti. „... az elsőben, ahol istent keresi és nem találja a végtelenben, az az érzés szólal meg, amit Pascal úgy fejezett ki: A végtelen terek örök csendje megborzaszt; a másodikban a kialvó és kigyulladó égitestek körforgásának megdöbbentő látomásain keresztül a Madáchéhoz hasonló aggodalom sajdul meg, aggodalom az emberiség jövője miatt; a harmadikban a vallás olcsó vigaszát elveszített, magát sötétben és elhagyatottnak érző ember fohásza sír fel a megsemmisülés után." (Komlós, 185. l.) Mezei Ernőt Leconte de Lisle-re emlékezteti a vers. (Egy. 1896. febr. 21.). Lévay József csak azt veszi észre, hogy Vajda szabadjára bocsátotta képzelődését és nyugtalan töprengését ... „Az egész költemény oly túltengése a csapongó képzeletnek, melytől megvonja helyeslő mosolyát a lyrai múzsa." (BSzle 1896. 33—34. l.) A Kath.Szle cikkírói szerint Vajda a „személyes isten fogalmához menekül". (1900. 399. és 1922. 99. l.) A Debreceni Szemle is azt állapítja meg, hogy Vajda megtalálta az istent. (1931. szept.) Sőtért a költemény nem gondolatiságával, hanem költői képeinek szépségével kapta meg. (It 1953. 282. l.) Makay összeveti a vers gondolatát a *Végtelenség*gel: az elmúlás tudata is megkeseríti az életet, de az örökélet eszméje meg egyenesen elviselhetetlen. Irtóztató — amint Vajda mondja. De ugyanez a gondolat benne van *A bikoli fák alatt* c. költeményben, sőt az *Elmult idő II*-ben is. Hasonlókat állapít meg Pukánszky is. (Minerva, 1922. 241—151. l.) Károly Sándor, aki a közös ritmikai elemeket keresi Vajda és Ady költészetében, azt mondja, hogy ennek a versnek az ilyen kifejezései mint az *Ur vetése*, a *Halál*, az *ugar*, az *életre keltő fényesség*, egy *láthatatlan kéz kioltja* nemcsak ritmikában, hanem szóhasználatban is Adyra mutatnak. A 40. sor ritmikáját külön is elemzi. (It 1961. 408. l.)

A harmadik résszel kapcsolatban írta Vajda azt a levelet Nagy Miklóshoz, melyben a nyomdászok ellen kifakad: ... *A Végtelenség — melyről tegnap külön is irtam Önnek — megint nincs kijavitva Végetlenségre!! Ha ez meg nem történik, abból halálos szerencsétlenség lesz — embert ölök! De nem javitották ki a 4-ik szakaszban a ki-t sem* hol-*ra, amint ezt tegnap én a levonatban kijavitottam! Azt hiszem ez a tegnapi levonat nem is volt a szedőnél? — Az égre! Kérem, küldjön nekem*

megnyugtatásomra azonnal ujabb levonatot — hiszen csak nem képzelhetem, hogy ön, aki maga igazitotta ki a végtelenséget helyesen végetlenségre — ne akarná e javitást a nyomtatásban, vagy ki ne tudná eszközölni, hogy a szedő őfensége kijavitsa? Igazán szörnyü mennyi kellemetlensége van a mai nap szerzőnek a nyomdával! Az önök által eszközölt változtatások egynek kivételével jók — de a vág prózai lenne a ‚neki vált' igazi népi kifejezés, képletes, költőibb és ennélfogva maradjon meg — a ki helyett is hol-t kérek okvetlen, mert a ki ismétlés volna abban a sorban — Nagyon kérem a föntebbiek teljesitését — és egy uj tökéletes levonat küldését, mert halálra betegszem az aggodalom és bosszuság miatt. — Pincérek, nyomdászok számára különleg be kellene hozni a botbüntetést. (Közölte Pásztor Árpád: Gina és Rozamunda c. regény 293—294. l.) A kívánt javítások megtörténtek a 79., 80. és 90. sorban.

Megmosolyogni való Vajda dühe a szedők ellen, de nagyon sok kellemetlenséget okoztak neki. Reviczky leír egy esetet, amikor *A kárhozat helyén* c. vers egy sorát úgy szedték ki, hogy Vajda nevetségessé vált, ugyanis „*a*gyamban ez a jelenet" helyett „*á*gyamban ez a jelenet" jelent meg a nyomtatásban. (Reviczky: A betű fillokszéra. Aradi Hírlap, 1884. 74. sz.) — A fenti levélből kiviláglik, hogy Nagy Miklósék változtattak valamicskét a Vajda szövegén, de hogy mit és mennyit, a kézirat hiányában nem lehet tudni.

Szövegváltozatok:

2 N: képzelem fárasztó
13 VÚ: menelnek, *s* mint
N: menelnek, mint a *hadvezéri*
44 VÚ: egymást jéglepelben
68 VÚ: buboréklét . . .
82 VÚ: Hol menthetetlen *oda van*,
93 VÚ: *Körültem*, bennem és fölöttem
103 VÚ: halmán
115 VÚ: pihenni,
131 VÚ: világra;
138 VÚ: látszanak —

1895

83. Búcsu a naptól. M: VÚ 1895. febr. 3. KI 1895. 295—297. l. Komlós február 6-ra jelzi a megjelenést. A halálra készülő Vajda számba veszi az élet javait, tanulságképpen levonja, hogy az életet uzsorára kapja az ember. Belenyugszik a változhatatlanba, szívesen meg is halna, csak ne kellene a sírban eltölteni a halál utáni létet. Fő motívumainak jelentős része korábbi Vajda-versekben is megtalálható. Makay éppen azt jegyzi meg a költeménnyel kapcsolatban, hogy Vajda belenyugodott a halálvárásba, mint a *Hosszu éjjel* és *A vaáli erdő*ben c. verseiben. (Makay: A halál költészete 118. l.) Lévay József ritka szép költeménynek nevezi ezt a verset: „Teljes méltánylatunkkal adózunk e darabnak. Erő és gyöngédség, képzelet

és érzelem mélysége és elevensége ömlik el azon. Egy önfeledt pillanata a muzsa ihletének, melyre véletlenül nem esett árnyék a gyűjtemény nagy része, csaknem egésze fölött lebegő vastag felhőkből." (BSzle 1896. 31. l.) Komlós azt állapítja meg, hogy nincs az az életszerető költő, aki szívbehasítóbb szavakkal válhatna el a föld gyönyörűségeitől, mint a pesszimista Vajda . . . (185. l.) Megemlékeznek a versről Mezei Ernő (Egy. 1896. febr. 21.), Gáspár I. (MSzle 1897. jan. 24.), Dombi M. (Kath.Szle 1900. 390. l.), Schöpflin (Nyugat, 1912. I. 22.), Kéky L. (BSzle 1927. 600.), Dénes T. (Debreceni Szemle 1931. szept.); a vers ritmikájával Károly S. (It 1961. 412. l.) foglalkozik. A 42. sorban levő *vágás* szó irtást jelent, benne van *A váratlan orvos* c. novellában is. (ÖM 1010. l.) A Czuczor—Fogarasi szótár szerint erdészeti nyelven az erdőnek az a része, amelyről a fát levágták. (A magyar nyelv szótára. VI. k. 730. hasáb.)

Szövegváltozatok:

56 VÚ: A hol sötét, csöndes, hideg lesz . . .

84. Melyik nagyobb?

A vers kézirata Ernst Lajos gyűjteményében maradt fenn és innen került az OSzK kézirattárába. Először nyomtatásban az ÖM-ben jelent meg (318—319. l.) a kézirat alapján. A két lapból álló kézirat 1. oldalán 8 sor (2 strófa) a másodikon 9—20 (három strófa); a harmadikon 21—36 sor (4 strófa); a negyediken 37—40 sor (1 strófa) található. A negyedik oldalon az aláírás *Igazi*. A lap alján idegen kézzel „Vajda János." Az első lapról az is leolvasható, hogy a nyomda számára készült, a cím mellett ugyanis Vajda kézírásával a következő olvasható: *levonatot Kézirat vissza*. A szöveg mellett zárójelben „Vajda János 1895." Ez is idegen írás. Nyilván ez évszám alapján sorolta Kozocsa az 1895-ös versek közé.

Vajon melyik újságban, folyóiratban jelent meg? Arra gyanakodhatunk inkább, hogy valamelyik humorisztikus, szatirikus lapban, mint folyóiratban, vagy napilapban. Ha mégsem jelent meg, akkor annak többek között az is oka lehetett, hogy meghalt Szarvas Gábor, a nagy nyelvész (1895. okt.), a Nyelvőr szerkesztője, s nem lett volna ildomos megjelentetni egy verset, mely őt tiszteletlenül aposztrofálja. A vers legnagyobb része a nyelvészeket, nyelvőröket támadja, amiért a nyelvet tönkretették, sőt a 31. sor idézőjelben „Szarvas" nevét is említi megtoldva azzal, hogy *marha*. Szarvas Gábor és a Nyelvőr az ortológiát képviselte; üldözték a nyelvi idegenszerűségeket, s ezen a címen a nyelvújítás befogadott eredményeit és ki akarták küszöbölni. Nemcsak Vajda, hanem a Gyulai-kör is szembefordult a Szarvas-féle irányzatával. Egyébként Vajda költői és prózai nyelvét több ízben említi a Nyelvőr (1880, 1884, 1885, 1887.), egyszer a ragvesztett határozókkal, máskor a szóegyeztetéssel, ismét máskor a névragozással és a tárgyesettel kapcsolatban. De csak mint példát idézi Simonyi Zsigmond, aki társszerkesztője volt a Nyelvőrnek. A vers bizonyára egy tőről fakadt a *Vissza* című Vajda cikkel, amely a Magyar Salon 1895. augusztusi füzetében jelent meg. (903—926. l.) Ebben a következőket írja Vajda: *A nemzetek önérzete legérthetőbb a saját nyelvök*

megbecsülésében és az idegen szavak iránt érzett iszonyodásában — legyőzhetetlen megvetésben nyilvánul . . . Irók, szónokok, sajtóban, parlamentben csak ugy fürdenek, kéjelegve lubickolnak a legförtelmesebben hangzó idegen szavak használatában, melyeknél nyelvük sokkal szebb hangzásu, kifejezőbb és nem is ujabban gyártott, de valóságos régi jó szót tartalmaz . . . Hát annak van értelme, hogy a cinkefejü gigerli miért gyüri föl nadrágját nyári derült ég alatt, száraz jó uton is? Dehogy van! hiszen éppen ezért cselekszi, mert érthetlen, bolond, esztelen. Ezért mond vagy ir tünet helyett szimptomát, tábornok helyett gyenyerálist, szabadelvü helyett liberálist, kimutatás helyett expozét, festő helyett piktort, költő helyett poétát, sürgönyöz helyett telegrafál, fényképez helyett fotografál. És aztán azon egy lélekzettel meg sovin magyarnak vallja magát . . . A mi akadémiánkban mindig termettek nyelvészeti csodabogárságok, de abban a mostaniak magasan fölöttük állanak a régebbieknek, hogy csodálatraméltóan eltalálják azt, ami éppen legalkalmasabb arra, hogy a nyelvet elcsufitsa, szegényebbé, tehetlenebbé, durvábbá tegye . . . Nyelvünk . . . nincs . . . szépséghibák nélkül. Ezek közé tartoznak . . . minők például: annak a szép vadállatnak a neve, melyet némely előkelő uri ajk már agancsárnak keresztelt, de melynél jobb nevet is lehetne rá találni. (Az idegen szavak között felsorolja a *sánszai, affér* szavakat és magyart ajánl helyettük.). . . *Az előfizető közönség minden oly lapot, . . . melyben föntebb idézett gyalázatos szavak . . . özönét találja, . . . keresztkötés alatt küldjön vissza a kiadónak.* Szinte az egész vers benne van ebben a szövegben, illetve a vers valamivel fiatalabb. De októbernél később nem keletkezhetett, nemcsak Szarvas Gábor halála miatt, hanem azért sem, mert október 11-én, 27-én az Egy.-ben újabb nyelvészeti cikkek jelentek meg Vajdától *(Névváltozás, Nemzeti önérzet)*, melyek már más témájúak. 1896 márciusában a N-ben (4, 5, 6-án), májustól novemberig pedig a Jelenkorban közöl Vajda ilyen vonatkozású cikkeket, de ezek egyike sem mutat rokonságot a verssel, s nem valószínű, hogy ezek írása közben tért volna vissza a prózában megfogalmazott gondolatokhoz, hogy versbe öntse őket.

A vers kéziratán négy javítás van. Az 5. sor első szavai eredetileg másként hangzottak, át van írva az eredeti fogalmazás, mely szintén egy felsőfokú melléknév lehetett, mert a „leg" szótagot és szóvégi bb-t el lehet olvasni.

A 36. sor szórendje eredetileg a következő volt: *Irna neki egyszer vissza.* Vajda maga jelölte meg aztán a szavak cseréjét.

A 35. sor *Hej, csak pár előfizető* sorban Vajda húzta át a *csak* szót és írta fölébe: *ha.*

A 38. sor első szava is át van írva *Abszurdumnak*-ra, az eredeti nem rekonstruálható.

A 33. sort Kozocsa mind a két kiadásban így közli: *S a ki ebben fővonzerő*, a kéziraton azonban nem *vonzerő*, hanem *vezető* van. Ha nem lehetne biztosan olvasni, rimpárja: *előfizető* is eligazítana, de biztosan olvasható: *vezető.*

A vers negyedik strófájában Petőfi-remineszcencia: A világ és én „szolgazsarnoka" olyan, mint a Vajda *gőgös kanpulykája.* A felsorolt idegen szavak zöme latin eredetű, de két szó a közös hadsereg vezényszavai közül került ki: *Rekcum:* Rechts um, jobbra át!; *kerdáj:* Kehrt euch, hátra arc!

Kemény István írt a versről, s gyilkos szatírának nevezi; szerinte azt a kérdést veti fel, hogy kora felfordult világának sok jellegzetes figurája közül melyiknek adja a babért. (ÚI 1949. febr. 5.)

1896

85. Est-harang. M: N 1896. jan. 26.

A N Vajda halála alkalmával is közli a verset azzal a megjegyzéssel, hogy ez volt Vajda utolsó költeménye, mely a N-ben megjelent. Komlós szerint: ez utolsó filozófiai költeményében Vajda ateista önállóságát hangoztatja, amikor azt mondja: *Légy ura istene magadnak.* (Komlós, 180—181. l.) Összeveti a költeményt *A György-harang* c. cikkel, mely a Lipót-templom, a mai Bazilika harangjáról szól — és amelyben Vajda a következőket írja: . . . *vannak, akik . . . nem cserélnék el azt az adományt, mely abban áll, hogy szinte leirhatatlan gyönyört éreznek a természetben és a müvészetben nyilatkozó, részint ingyen, részint csekély áldozattal megközelithető jelenségek, látományok és hallományok iránt.*

A proletár, aki ugy van alkotva, hogy idegrendszerének, érzékeinek rendkivüli fogyatékosságával mintegy láttani mü- vagy zenei hangszert képez, melyen a légbe kiáradó hangok különféle édes dallamokat játszanak, a szinek bübájos képeket rajzolnak le, az illatok csodálatos, kéjes érzelmeket keltenek; ez a proletár boldogabb és többet él, mint a millióit olvasgató, de minden efféle étheribb, benső gyönyörre képtelen zsugori lélek . . .

Mindezeket felülmulja a magasztos hang, mely egy idő óta — sajnos, csak nagy ritkán — a Lipót-templom tornyában megkondul . . . elannyira, hogy szinte bocsánatot kell kérnem a profán előzményekért, melyeket csak annak megértésére bocsájtottam előre, hogy vannak kotta nélküli hangok is a földi életben, melyek bizonyos érzékekre csodálatos, elragadó hatást gyakorolhatnak.

Mert a szép nagy harang hatása kettős. Nemcsupán hangjával hat szépérzékünkre, de magasztos jelentőségével is. Voltaképen föladata nem kevesebb, mint az ami képzelhetőleg a legnagyobb: Istenhez akarja fölemelni, vagy legalább — arra inditani a lelket, hogy Istenről gondolkozzék . . .

Az oly méretü és oly szerencsés vegyitésü harang . . . mint a lipót-templombeli György harang, megközelithetetlenül a legfönségesebb minden hangszerek közt. Az a körülmény, hogy rendeltetése katolikus felekezetiek áhitatát emelni, nem lehet akadálya annak, hogy az utca semleges terén bármely más felekezetbeli, protestáns, zsidó vagy bármely lakója a sötét égboltozatu északnyugati földrésznek élvezze benne a zenei szépséget . . . (N 1893. ápr. 2.)

Ezeket a gondolatokat próbálta Vajda újrafogalmazni ebben a költeményben. De a súlyos mondanivalót nem tudta teljesen verssé olvasztani.

Károly Sándor ritmikai szempontból összeveti a verset Ady A csodák esztendeje c. költeményével. (It 1961. 408. l.)

86. Tél utója. M: FL 1896. febr. 16.

Vajda az 1870-es évek végétől haláláig nagyon sokszor megfordult az alsó-stájerországi glaubersavas, savanyúvizes fürdőhelyen, Rohicson. Jelenleg a fürdő neve: Rogaška Slatina. A hetvenes évek végén egy ingyenes helyet ajánlott fel a fürdő vezetősége a magyar írók számára. Ez a magyar író legtöbbször Vajda volt, aki ingyen töltött így el évente egy hónapot, sőt még 50 forintot is kapott a fürdő pénztárából. (A Hon 1879. febr. 28.) Vadnay Károly volt ugyanis az Írói Segélyegylet titkára, Vajdának tisztelője, barátja, s az ő hozzájárulása is kellett a rohicsi ingyenes hely igénybevételéhez. Ezért írta Milkó Izidor, hogy Vajda Vadnay Károly jóvoltából sokszor megfordult Rohicson. (Bácsmegyei Napló, 1923. jan. 14.) A N nekrológ-írója egy kis adomát is elmondott Vajda utolsó rohicsi tartózkodásával kapcsolatban: „Tavaly Rohicson megpillantott egy szép fiatal leányt és mindenképpen közelébe igyekezett jutni. Végre akadt egy úr, aki szívesen vállalkozott rá, hogy a költőt a lánynak bemutassa. — Ne még, — mondta Vajda, — két hete, hogy készül egy versem a kisasszonyhoz és azt hiszem tíz nap múlva meg is lesz. Majd akkor mutasson be neki." (N 1897. jan. 18.)

Vajda halála után egy évvel Palágyi Lajos írt egy cikket a költőről, s abban elmondja, hogy Vajda halála előtt megénekelte a fürdőhelyet egy költeményben, mely még nincs kiadva, s idézi a *Tél utója* 53—60 sorát. A FL nekrológja is megemlékezik a versről Vajda halálakor, s emlékezteti olvasóit, hogy náluk jelent meg az a vers, mely a rohicsi forrást éltető második otthonának nevezi, valóban tudjuk a korábbi évekből, hogy Vajda itt igen termékenyen alkotott. (Pl. 1887-ben; l. az *N.N. emlékkönyvébe* c. vers jegyzeteit.)

1897

87. Hosszú éjjel. Vajda utolsó verse, melyet a halála előtti héten hétfőről keddre virradó éjjel írt, de nem fejezett be. A verset Vajda halálakor szinte valamennyi pesti újság közölte: január 18-án: N, FL, Egy., Nemzeti Újság, Magyar Újság, BN, Magyarország, PH; január 19-én: Magyar Állam; január 24-én VÚ, O—V.

A versnek két változatát hozták a lapok: a legteljesebb szöveg, tehát 64 sor, a N-ben, FL-ben, és a VÚ-ban található. A lapok közül az Egy. csak 60 sort adott közre, a második részből csak három strófát az első és negyedik strófa összeolvasztásával: *Oh hátha így van...* s utolsó strófaként közli a másodikat: *Vagy mégis tán ...* stb. Mindegyik újság azzal vezette be a közlést, hogy a költő testvére, Vajda Róza szívességéből jelentetik meg a verset. Valószínűnek látszik, hogy az Egy. riportere nem tudott mindent elolvasni a kéziraton, s másképp is állította össze a strófákat. Mi a VÚ szövege nyomán közöljük, amely abban tér el a Kozocsa szövegétől, hogy az utolsó sorban nem *Határidőn tul* van, hanem *Határidon tul* ... A versről megemlékezik Schöpflin tanulmánya (Nyugat, 1912. I. 27.), Rubinyi (23. l.), aki Vajda utolsó éjszakájának emlékeként könyveli el, és Dénes Tibor (Debreceni Szemle, 1931. szept), aki középkori haláltáncra emlékeztető versnek mondja.

88. A nagyurakhoz. Megjelent Vajda halála után a Kisfaludy Társaság Évlapjainak 1905/1906-os új folyamában a XL. kötet 185—186. lapján, Endrődi Sándor emlékbeszédében.

Endrődi a következő szavakkal vezette be a verset: „A nagyurakra főkép azért haragudott, hogy bár isten bőven adott nekik a jóból s bőven is szórják a pénzt minden haszontalanságra, a szegény küzdő magyar poéta jobb sorsra méltó könyvei sohasem jutnak eszükbe . . . Hátrahagyott iratai között találtam egy eddig kiadatlan verset, mely ebbeli keserűséget apostrofálja."

A vers szövegéből nem lehet megállapítani a születés időpontját. A vörös kabát emlegetése a *Végrendelet*re emlékeztet. — Károly Sándor elemzi a vers ritmikai sajátságait. (It 1961. 412. l.)

89. Töredékek I—IV. E címen gyűjtöttük össze azokat a töredékeket, melyek ez ideig kötetben nem jelentek meg. Részben ismertek, részben most kerültek elő.

[Album lapok]

A Magyar Salon 1886/87. évi VI. kötetében a 478. lapon *Album lapok* című cikkben található ez a sor, Vajda kézírásának és aláírásának fotokópiája. A lap azt is közli, hogy kinek az albumából valók a beírások, amelyek között pl. Mikszáth is szerepel: „Birkásné Szutsits Adrienne urhölgy naplójából."

Harminc év mulva

Kéziratának fényképei az OSzK-ban. A fényképek a XIX. század végén készültek Vajda jellegzetes írásáról, és Sárdi Jánosnétól (talán Pásztor Árpád leánya) kerültek a könyvtár birtokába. Vajda egyik költeményének fogalmazványait, töredékeit tartalmazzák. A szöveg jelentős része megjelent Pásztor Árpád: Gina és Rozamunda c. regényében úgy, mint a *Harminc év után* c. vers első kísérlete. Komlós erre való hivatkozással a vers első fogalmazványának nevezi. (281. l.) A szövegtöredékekből megállapítható, hogy a két vers nem azonos; az a szó, melyet Pásztor Árpád félremagyaráz, nehezen olvasható, ugyanis a Pásztor-olvasta „teljék be gyászsorsunk" helyén a kéziratban teljék be az átok ott vagy valami hasonló áll. A vers rokonságot mutat a késői Gina-versekkel. *(A kárhozat helyén, Mákszemek III., Gina emléke XXXI., Búcsu a naptól.)* A kézirat törlésein, javításain látszik, hogy előbb az 1. 2. lapon próbálkozott a gondolatok formába öntésével, de csak 16 sorra futotta erejéből. Később letisztázta ezt a tizenhat sort és megtoldotta hárommal, majd még hat teljes sort elkészített, egyébként teleírta a lapokat gondolatmorzsákkal. Ez a vers-kísérlet nem kapott végleges formát. A két változat bepillantást enged Vajda költői műhelyébe, ahol nehezen, kínok között formálódtak a költemények.

A *számum-lehe* kifejezés először a *Vadmészárosok* c. tárcacikkében fordult elő. (VÚ 1882. nov. 19.)

Vadászdal

Sonkoly István zenekritikus talált rá erre a dalra az Apolló c. folyóirat 1898. 48. számában a 184—186. lapon. A szólamok számára

készült földolgozásban így hangzik a cím: „*Vadászdal.* Szövegét írta Vajda János; zenéjét férfikarra szerző Szentirmay Elemér." Szentirmay Elemér (1836—1908) Németh János művészneve volt. Vajdának fiatal korától kezdve jóbarátja, Vajda 1861-ben verset is írt hozzá. *(Emlékkönyvbe. Németh Janinak.)* Sikeres népszínművek zenéjét komponálta a század második felében. (Falu rossza, Sárga csikó, Piros bugyelláris stb.) A *Vadászdal* tehát bármikor keletkezhetett 1860 és 1897 között. Valószínűbbnek látszik a szövegből, hogy fiatalabb korában írhatta Vajda, esetleg megrendelésre, e verset.

Vajdának több versét is megzenésítették: például a Holnap Nagyváradi matinéján 1908. szeptember 27-én a korabeli újságok szerint Vajda-dalokat énekeltek. (Szegedi Egyetem, Acta, Irodalom II. 1959. 98—99. l.)

Pásztor Árpád féle töredékek

Pásztor Árpád Gina és Rozamunda c. regényében közöl néhány töredéket, melyeket ő a Nagy Miklós hagyatékában talált. Ezek a versek, illetve töredékek a halállal vívódó Vajdát mutatják. Valószínű, hogy élete utolsó hónapjaiban készültek.

A kert elpusztult . (Pásztor, 327—328. lap.). Pásztor szerint október végén írta. A vers rokonságot mutat a *Végtelenség*, *A bikoli fák*, a *Nyári éjjel*, c. versekkel, melyekben azt a félelmet fejezi ki, hogy a halál nem jelenti a teljes pusztulást.

Gyászvég. (Pásztor, 330. l.) Pásztor szerint ez is 1896. október végén készült. Ez is azt mondja: nem a halál a vég.

Már lefelé megy. (Pásztor, 333. l.) Pásztor szerint Nagy Miklósnak olvasta fel decemberben. A gondolat ugyanaz, mint a *Búcsu a naptól* c. versben.

NÉVMUTATÓ

(A kettőspont előtt álló szám az I., ill. a II. kötetre utal.)

Abafi Lajos l. Aigner
Abonyi Lajos 1 : 487
Ábrányi Emil 1 : 280, 327, 334, 369, 383, 401, 410, 418, 433, 435, 483, 499, 513, 515, 517, 529, 2 : 182, 183, 185, 187, 203, 205, 220, 281, 324, 325, 330, 336
Ábrányi Kornél 2 : 180, 205, 328, 329
Ady Endre 1 : 260, 373, 381, 389, 390, 415, 417, 418, 434, 444, 446, 448, 455—459, 464, 466, 469, 471, 473, 490, 491, 495, 515, 516, 2 : 287, 313, 324, 325, 327, 343, 347
Ágai Adolf (Csicseri Bors, Porzó) 1 : 301, 305, 322, 400, 435, 2 : 180, 207, 208, 234, 242, 249, 295, 331, 334
Aigner Lajos (Abafi) 2 : 194, 195, 283
Áldor Imre 1 : 265, 354, 358
Alfieri 2 : 268
Alszeghy Zsolt 1 : 263, 336, 369, 381, 394, 419, 432, 484, 493, 2 : 188, 339
Angyal Dávid 1 : 438
Angyal János 1 : 339, 341
Anaxagorász 1 : 298
Arany János 1 : 273, 281, 296, 358, 363, 383, 390, 441, 471, 494, 502, 506, 509, 2 : 187, 231, 233, 279, 288, 306, 325, 326, 336
Arany László 1 : 438, 2 : 181, 182, 183, 184
Argus l. Berczik Árpád
Asbóth János 1 : 327, 387, 435, 459, 463, 471, 515, 2 : 199, 242, 259, 262, 264, 269, 276
Baedecker l. Milkó Izidor
Bajza Jenő 2 : 180, 184, 229
Balassa Menyhért 1 : 275, 420, 421, 422
Balázs Sándor 1 : 462
Balla Károly 1 : 347
Balla László 1 : 465
Baló Tasziló 2 : 325
Balogh, Nicolaus 1 : 259, 390, 391, 393, 396, 397, 401, 443, 449, 458, 463, 2 : 245, 252, 259, 274, 277, 285, 296, 304, 312, 323, 331, 333, 336, 340
Banó István 1 : 328, 388, 393, 525, 2 : 228, 322
Barabás Miklós 1 : 502, 503
Bariska Mihály 1 : 262, 267, 332, 378
Barna Ignácz 1 : 438
Barta János 1 : 268, 304, 329, 335, 337, 338, 343—345, 347, 348, 350, 351, 353, 354, 356—363, 365, 370, 371, 378—381, 385, 386, 388, 392, 393, 395, 396, 400, 402—404, 406, 408, 412, 415, 418, 423, 428, 436, 438, 443—453, 455—459, 461, 463, 465, 466, 469, 471, 473, 478, 486, 491, 495, 509, 519, 2 : 284, 302, 317, 324
Bartha János 1 : 480
Bartalus 2 : 183, 184
Bartók Lajos 1 : 431, 2 : 205
Bartos Gáspárné 2 : 265
Bartos Róza 1 : 263, 301—304, 312, 313, 319, 323, 330, 450, 466, 468, 523, 2 : 194, 200, 213, 218, 240, 241, 262, 264—270, 273, 275, 277, 278, 281—283, 285, 286, 290, 291, 294, 295, 307, 316, 326, 337, 338

Báthory István 1 : 421
Batthyány Lajos 1 : 363, 364
Bay Ferenc 1 : 262, 331, 343, 348, 351, 355
Békési Béla 1 : 493
Beksics Gusztáv 2 : 207
Bem 1 : 367
Benedek Aladár 2 : 192, 235, 236
Benedek Elek: 1 : 490, 2 : 180, 207, 216
Benkő Kálmán 1 : 289, 290
Beöthy László 1 : 294, 440
Beöthy Zsolt 1 : 490, 2 : 202, 205, 261, 282, 285, 293, 302, 341,
Béranger 1 : 337, 345, 362, 371, 378, 380, 382, 383, 422, 507, 2 : 220
Berczik Árpád (Argus) 1 : 324, 387, 435, 473, 488, 496, 499, 502, 517, 529, 2 : 186, 205, 231
Beregi Oszkár 2 : 325
Berényi Antal 1:295, 301, 307, 431
Berzsenyi Dániel 1 : 281, 2 : 237, 334
Bethlen Miklós 1 : 480
Birkásné, Szutsits Adrienne 2 :314, 349
Bisztray Gyula 1 : 262, 331, 332, 335, 337, 342, 343, 345, 348—351, 353—356, 358, 360, 362—366, 368, 370, 371, 376, 378, 380, 387, 403, 438, 498, 2 : 229, 235
Bittó 2 : 304
Bodnár Zsigmond 1 : 352, 412, 427, 456, 476, 484, 499, 501, 2 : 198, 228, 232, 246, 251
Bodolay Géza 1 : 343
Bóka László 1 : 259, 285, 286, 301, 304, 322, 328, 330, 335, 336, 339, 342, 348—350, 369, 373, 381, 386—388, 390, 394, 398, 400, 403, 404, 406, 407, 409, 412, 414, 416, 444, 449, 456, 458, 461, 466, 490, 498, 499, 515, 525, 2 : 175, 216, 229, 231, 239, 241, 243, 251, 252, 260, 264, 276, 290, 313, 325, 340
Both István 1 : 515
Bölöni Farkas Sándor 1 : 378
Böszörményi László 2 : 236
Brisits Frigyes 1 : 44, 471, 2 : 258, 331
Bródy Mihály 1 : 259, 336, 353, 373, 381, 387, 397, 406, 412, 416, 418, 422, 438, 442, 444, 449, 476, 483, 490, 494, 495, 509, 511, 515, 2 : 175, 238, 242, 295, 299, 325, 340
Bródy Zsigmond 2 : 205
Buttler, E. D. 1 : 397
Büchner 1 : 514
Byron 1 : 514, 2 : 199, 288

Cabet, Etienne 1 : 375, 376
Caesar 1 : 377, 510
Cavour 1 : 506
Celanói Tamás 1 : 524
Cenci, Beatrice 1 : 524
Chamisso 1 : 290, 382, 507
Claude, Anet 2 : 332
Cortez Nándor 2 : 329
Czakó 1 : 344

Csák Máté 1 : 423
Csáky Albin 2 : 206, 217, 218, 335
Császár Ernő 1 : 478
Császár Ferenc 1 : 441, 470
Csávolszky Lajos 2 : 179, 205, 275, 298, 328, 329
Cseh Gábor 1 : 421
Csemegi Károly 2 : 267
Csengey Gusztáv 2 : 268
Csengery Antal 1 : 420, 2 : 304
Cserhalmi Irén 2 : 259, 304, 326
Csernátony Lajos 2 : 233
Csokonai 2 : 234, 298, 305
Csukássi József 2 : 205

Dalmady Győző 2 : 190, 205, 229, 334
Damjanich 1 : 376
Danielik József 1 : 436
Dankó Pista 2 : 220
Deák Ferenc 2 : 326, 327
Degré Alajos 1 : 301, 2 : 207, 233, 306
Dénes Tibor 2 : 254, 274, 331, 336, 337, 348
Deutsch Zsigmond 2 : 218
Devecseri Gábor 1 : 343
Dobsa Lajos 1 : 292, 293, 480, 748

Dóczy 2 : 334
Dombi Márk 1 : 336, 353, 369, 387, 390, 401, 402, 407, 411, 416, 418, 432, 447, 450, 459, 466, 471, 490, 518, 2 : 258, 274, 276, 278, 317, 330, 331, 337, 345
Doppler F. 1 : 477
Dömötör János 1 : 515
Dömötör Pál 2 : 299
Dugovics Titus 1 : 475
Dürer Albert 1 : 385

Egressy Gábor 1 : 480
Elek Oszkár 2 : 306
Elekes Lajos 1 : 475, 505
Emich Gusztáv 1 : 270, 272
Endrődi Sándor 1 : 300, 321, 322, 324, 326—328, 339, 369, 373, 380, 387, 407, 408, 412, 414, 416, 427, 435, 438, 442, 451, 456, 466, 470, 476, 481, 489, 494, 496, 509, 515, 517, 524, 528—530, 2 : 186, 188, 198, 220, 228, 232, 234, 238, 244, 334, 340, 349
Eötvös József 1 : 356, 420, 2 : 250
Eötvös Károly 2 : 203, 205, 214, 215, 311
Eötvös Loránd 2 : 220
Erdélyi Gyula 2 : 307
Erdélyi János 1 : 281, 283, 284, 297, 324—326, 336, 373, 380, 383, 385, 388, 390, 392, 396, 398—402, 427, 435, 442, 444, 451, 471, 478, 480, 484, 488, 489, 494, 496, 498, 499, 505, 2 : 188, 198
Ernst Lajos 2 : 345
Eszterházy Lajos 1 : 302
Eszterházy Pál 1 : 276

Falk Miksa 2 : 205
Farnek Janka 2 : 267
Fazekas László 1 : 259, 356, 381, 395, 434, 456, 490, 495
Fejes István 2 : 199
Féja Géza 1 : 454
Fekete Sándor 1 : 356, 358, 360, 375
Ferenc József 2 : 322
Ferenczy Jakab 1 : 436
Ferenczi Sándor 1 : 310
Ferenczi Zoltán 1 : 265, 332, 356, 357
Fodor Aladár 2 : 268
Földessy Gyula 1 : 259, 335, 389, 415, 416, 434, 436, 466, 469, 471, 478, 490, 495, 500, 509, 513, 515, 519, 529, 530, 2 : 250
Frankenburg Adolf 1 : 333, 334

Gaál József 1 : 505
Gajári Ödön 2 : 179
Gáldi László 1 : 338, 354, 356, 358, 361, 381
Garibaldi 1 : 533
Gáspár Imre 1 : 469, 2 : 333, 345
Gerard, Jules 1 : 264, 276, 510
Gluck 1 : 483
Goethe 1 : 525, 2 : 215
Görgey 1 : 378
Grecsák Károly 2 : 205
Greguss Ágost 1 : 273, 274, 293, 294, 305, 308, 310, 336, 380, 387, 396, 397, 403, 416, 418, 423, 427, 476, 2 : 184, 249, 304
Guttenberg 2 : 256
Guyon 1 : 378

Gyalui Farkas 1 : 494
György Aladár (r) 1 : 280, 298, 299, 487, 518, 2 : 186, 189, 190, 304
Gyulai Pál 1 : 280, 298, 299, 487, 518, 2 : 178, 181—184, 194, 197, 198, 202, 209, 233, 242, 244, 246, 280, 334, 345
Gyurkovics György 2 : 266, 279, 285, 307

Halász Boldizsár 1 : 364
Hanák István 1 : 260, 438, 486, 487, 506, 508, 509, 512, 531
Hankiss János 2 : 245, 252
Hartleben K. 1 : 289, 290, 291, 298
Hartmann János 1 : 328, 383, 478, 490, 495, 511, 2 : 262, 284, 303, 317, 330, 331, 333, 337
Hebbel 1 : 514, 2 : 187, 232
Heckenast Gusztáv 1 : 268, 274—

278, 285, 288, 290, 295, 476, 491, 2 : 236
Heine 1 : 364, 390, 460, 465, 507, 514, 2 : 187, 317
Hegedüs Sándor 2 : 179, 205, 312
Hellebrand Johanna 2 : 267
Hennig G. W. 1 : 259, 464
Hentzi 1 : 372, 2 : 207
Hevesi András 2 : 267
Hevesy József 2 : 340
Hevesi Sándor 1 : 454, 460, 2 : 284, 331
Hoffmann E. T. D. 1 : 299, 483, 514
Hoitsy Pál 2 : 282
Homonnai Béla 1 : 261, 2 : 200
Horváth János 1 : 342, 343, 386
Horváth Mihály 1 : 347, 423, 437, 441, 442, 475, 505
Hugo, Victor 1 : 290, 330, 382, 510, 511, 523, 525, 2 : 215
Hunfalvy János 1 : 375

Ignotus 1 : 324, 2 : 219, 224, 238, 316, 335
Inczédy László 1 : 323, 327, 390, 418, 515, 529, 2 : 199, 274
Irányi Dániel 2 : 178, 236
Irinyi József 1 : 364
Irmei Ferenc 1 : 295, 432, 435, 470, 490, 513, 515, 2 : 193, 194, 196, 199, 202, 205, 232, 237, 240, 244, 247, 259

Jankó János 2 : 199, 200, 201
Jókai Mór 1 : 292, 301, 334, 365, 368, 423, 432, 437, 438, 441, 442, 476, 505, 2 : 178, 179, 205, 283, 293, 319, 322
Jósika Júlia 1 : 295
József Farkas 2 266
Juhász Géza 1 : 325, 328, 448, 469, 471, 490, 495
Jovánovics János 2 : 279, 298

Kass Ivor 2 : 205
Kálmány Lajos 2 : 332
Karádi Pál 1 : 420
Karczag Vilmos 2 : 340
Károly Sándor 1 : 345, 348, 382, 388, 392, 400, 402, 403, 422, 443, 447, 448, 452, 459, 461, 462, 465, 483, 496, 507, 516, 528, 2 : 324, 327, 343, 345, 347, 349
Katona Lajos 2 : 335
Kazár Emil 2 : 205
Kazinczy 1 : 512
Kecskeméthy Aurél 2 177
Kéky Lajos 1 : 259, 305, 335, 387, 388, 412, 418, 457, 469, 490, 519, 525, 2 : 258, 274, 331, 345
Kelemen Mór 2 : 178, 253
Kemény István 1 : 358, 2 : 268, 347
Kemény Zsigmond 1 : 271, 346, 389, 420, 2 : 178
Kenedy Géza 2 : 205, 328
Kerekes György 1 : 323, 335, 336, 353, 369, 376, 380, 387, 397, 403, 404, 407, 408, 414—416, 419, 422, 428, 436—438, 442, 450, 456, 459, 466, 471, 476, 478, 479, 490, 493, 494, 501, 502, 509, 513, 515, 518, 523, 525, 529, 530, 2 : 175, 204, 229, 262, 295, 296, 301, 322, 341
Keresztessy József 2 : 312
Kertbeny Károly 1 : 338, 435
Keszi Imre 1 : 418, 444, 452
Kirckonnel, Watson M. A. 2 : 245, 285
Kisbaári Kiss Ferenc 2 : 260, 267, 312
Kisbaári Margit 2 : 287, 312
Kisfaludy Sándor 1 : 324, 327
Kiss József 2 : 190, 245, 334
Klacskó Béla 2 : 252
Kolozsvári Aladár 1 : 326, 336, 385, 392, 394, 400, 401, 402, 403, 407, 408, 415, 433, 443, 446, 450, 452—454, 458, 460, 461, 476, 478, 483, 496, 499, 501, 2 : 203
Koller István 1 : 387
Komjáthy Jenő 1 : 260, 302, 321, 387
Komlós Aladár 1 : 259, 262—264, 272, 276, 293, 294, 301, 304, 313, 319, 328, 329, 331—336, 339, 343—345, 347—349,

351, 353—355, 357—363, 365, 367, 369—373, 376—381, 383, 385—388, 390, 392, 393—397, 401, 402, 404—407, 409, 412, 415—419, 421—423, 428, 434, 436, 438, 442, 443, 444, 450, 452, 454, 456—458, 459, 461, 463—466, 469, 471, 473, 476, 478—480, 482, 484, 486, 490, 491, 493, 495, 496, 500, 503, 505, 508, 512, 513, 515, 516, 525, 531, 532, 2 : 175, 180, 187, 190, 213, 227, 231, 235, 239, 240, 241, 243, 245, 247, 250—253, 258—260, 262, 264, 266, 268, 269, 272, 274, 276, 278, 281, 283—298 301—304, 311, 313—316, 318, 320—322, 326, 328, 329, 331—333, 335—337, 341, 343, 345, 347, 349
Komócsy József 2 : 205, 334
Kont, Jean 2 : 239, 245, 284, 290
Koroda Pál 1 : 327, 402—404, 410, 419, 428, 436, 447, 448, 452, 463, 464, 489, 499, 529, 2 : 203, 228, 232, 237, 244, 284, 295, 325
Kossuth 1 : 346, 362, 363, 364, 377, 437, 438, 2 : 177, 178, 192, 233, 235, 236
Kosztolányi 2 : 313
Kovács Elemér 1 : 485
Kovács Kálmán 1 : 503, 2 : 227
Kovács Pál 1 : 267, 343, 348, 349, 350, 351, 355
Kovács Sándor 1 : 323, 328, 336, 352, 369, 400, 403, 456, 458, 459, 466, 469, 471, 489, 494, 497, 499, 501, 2 : 238, 247, 260, 288, 290, 293, 295, 330
Kovács Zoltán 2 : 245
Kozma Andor 1 : 490
Kozocsa Sándor 1 : 260—263, 331, 333, 334, 346, 366, 393, 402, 431, 528, 2 : 180, 213, 235, 253, 286, 297, 298, 316, 321, 326, 339, 340, 345, 346, 348
Kölcsey 1 : 381
Kövér Lajos 1 : 293, 294
Köveskuti Jenő 1 : 325, 463, 525
Krúdy 2 : 266
Kuliffay Ede 1 : 386, 397, 453, 473, 485
Kun Anna 2 : 277, 279, 282, 286, 291, 338
Kun József 1 : 302, 304, 322, 323, 466, 486, 2 : 265, 267, 270, 271, 274, 337, 338
Kuncz Aladár 1 : 304
Kupcsay Felicián 2 : 266
Kuttner 2 : 221

Lakatos Ottó 1 : 372
Laskóczy Lajos 1 : 480
Laube 2 : 187
Lauka Gusztáv 1 : 301, 364, 431, 440, 441, 2 : 233, 334
Lázár Béla 1 : 309, 387
Leconte de Lisle 2 : 225, 343
Léczfalvi Bodor László 1 : 362
Léderer Emma 1 : 475, 505
Lenau, Nicolaus 1 : 269, 382, 383, 387, 483, 507, 514, 2 : 323
Leopardi 1 : 388, 461, 469, 2 : 290
Lermontov 1 : 514
Leroux Péter 1 : 484
Lévay József (V. Z.) 1 : 200, 273, 274, 305, 325, 326, 394, 398, 406, 407, 433, 444, 448, 454, 457, 464, 466, 469, 471, 490, 494, 2 : 199, 224—226, 228, 234, 238, 247, 258, 262, 288, 292, 293, 295, 296, 303, 304, 311, 313, 315, 318, 321, 324, 329, 334, 343, 344
Libényi János 1 : 437, 438
Lieber 1 : 264
Lisznyai Kálmán 1 : 272, 276, 293, 296, 301, 335, 340, 341, 343, 431, 477, 506, 512, 528, 2 : 228, 229
Liszt Ferenc 1 : 275, 477, 478, 486, 501
Loew, W. N. 1 : 409, 500, 2 : 290
Longfellow 2 : 199
Lónyai Menyhért 1 : 316

Madách 2 : 280
Madarász Viktor 1 : 437, 491
Makay Gusztáv 2 : 258, 260, 331, 343, 344
Márai Sándor 2 : 268

Márffy Oszkár 1 : 478, 2 : 252
Márki József 1 : 298
Márki Sándor 1 : 442
Marót Károly 1 : 495
Mártonffy Károly 1 : 480
Mayne 1 : 264
Méhner Vilmos 2 : 221, 222, 255, 340
Meltzl Hugó 2 : 184
Mezei Albert 2 : 249
Mezei Ernő 1 : 259, 324, 328, 489, 2 : 205, 214, 216, 224, 262, 274, 311, 323, 329, 337, 341, 343, 345
Milkó Izidor 1 : 331, 471, 2 : 177, 180, 203, 206—209, 213, 216, 260, 276, 284, 298, 311, 315, 324, 331, 348
Miloszavlyevits Milán 2 : 206, 208, 324, 331
Mikszáth Kálmán 2 : 205, 349
Molière 1 : 483
Molnár 1 : 299
Molnos 2 : 245, 252
Molter Károly 1 : 490
Móricz Zsigmond 1 : 310
Mozart 1 : 483
Musset, Alfred de 1 : 514, 2 : 225
Müller Gyula 1 : 393

Nagy Béla 1 : 295
Nagy Ignácz 1 : 431
Nagy Miklós 1 : 263, 309, 313, 334, 2 : 179, 186, 188, 200, 203, 205, 207, 208, 215, 261, 267, 270, 279, 316, 319, 321, 322, 339, 340, 343, 344, 350
Németh G. Béla 2 : 245
Németh János 1 : 296, 335, 431, 2 : 227, 350
Nisard Dezső 1 : 264, 2 : 189
Novics 2 : 245

Nyári Pál 1 : 364, 365

Oláh Gábor 1 : 305, 387, 388
Orlay Petrich Soma 1 : 437
Ormódi Bertalan 1 : 528
Oroszi Georgette 1 : 301, 302, 304, 319
Osztie József 1 : 507

Pach Zsigmond 1 : 260, 438, 486, 487, 506, 508, 509, 512, 531
Pákh Albert 1 : 279
Palágyi Lajos 1 : 301, 304, 309, 325, 387, 401, 419, 2 : 206, 217, 218, 220, 268, 286, 288, 327—329, 348
Palágyi Menyhért 1 : 325—327, 387, 407, 411, 416, 448, 471, 489, 515, 518, 530, 2 : 203, 237, 244, 245, 258, 260, 274, 283, 288, 293, 295, 303, 328
Pálffy Albert 2 : 233
Pallos 2 : 288
Palóczy Lipót 2 : 245
Pándy 2 : 252
Papp Ferenc 1 : 271
Pascal 2 : 343
Pásztor Árpád 1 : 263, 302, 303, 312, 400, 414, 454, 457, 459, 461, 471, 2 : 188, 200, 241, 262, 264, 266—268, 270, 273, 278, 282—287, 291, 325, 344, 349, 350
Patyi István 1 : 403, 451, 452, 466, 2 : 214, 216, 281
Pázmándi Horváth Endre 1 : 321
Perczel Mór 1 : 316, 357, 364, 366, 2 : 316
Pesty Frigyes 1 : 294
Péter Vendel 1 : 477
Pető István 1 : 260, 336, 387, 388, 390, 398, 401, 406, 412, 431, 433, 438, 446, 449, 450, 459, 461, 463, 466, 469, 473, 492, 495, 509, 525, 529, 2 : 175, 260, 274, 290, 295, 327, 330, 331—334, 337, 340
Petőfi Sándor 1 : 260, 265, 268, 273, 275, 280, 297, 298, 304, 330, 331, 334, 337, 338, 342, 344, 349, 350, 354, 356, 358, 360, 362—365, 369, 371—373, 377—379, 381—383, 386—388, 390, 400, 402, 403, 417, 418, 427, 432, 434, 435, 444, 446, 452, 455—459, 464, 466, 469, 471, 473, 491, 494, 495, 498, 499, 514, 2 : 187, 198, 203, 228, 237, 262, 279, 283, 284, 326, 327, 330, 346
Pfitzner György 1 : 358

Pilisi Róza 2 : 307
Podhradszky György 1 : 330
Poë, Edgar 1 : 290, 330, 499
Polgár Géza 2 : 300
Polignac, Melchior de 1 : 388, 2 : 245, 284, 290
Pompéry János 1 : 431
Popovics, Mita 2 : 254
Porzó l. Ágai Adolf
Prati 2 : 268
Prém József 2 : 201, 202, 278, 283, 285, 288
Prielle Kornélia 1 : 294, 493, 512
Pukánszky Béla 2 : 246, 274, 337, 343
Pulszky Ferenc 1 : 347
Puskin 1 : 483

Radicsevics 2 : 299
Radó Antal 1 : 263, 2 : 290
Rakodczay Pál 1 : 480
Rákosi Jenő 1 : 517, 2 : 180, 203, 205, 254, 307, 310, 341
Ravasz Árpád 1 : 336, 378, 383, 403, 478, 490, 498, 502, 507, 510, 525, 2 : 224, 225
Regmeczy János 2 : 214, 216, 284, 302
Reichard Piroska 2 : 265—268, 270, 273, 278, 279
Reid 1 : 264
Rencz János 1 : 260, 353, 369, 373, 385, 395, 418, 422, 428, 438, 448, 450, 478, 483, 490, 495, 499, 503, 510, 513, 518, 530, 2 : 176, 228, 258, 274, 304, 317, 330, 332, 337
Reviczky Gyula 1 : 260, 302, 321, 387, 406, 2 : 197, 218, 266, 323, 344
Riedl Frigyes 1 : 260, 302, 319, 387, 411, 415, 416, 443, 448, 449, 457, 500
Ristori 2 : 268
Robin l. Ábrányi Emil
Románné 2 : 317
Róna Béla 2 : 220
Rónay György 1 : 260, 381, 392, 434, 451, 452, 454, 455, 464, 491, 506, 514, 516, 2 : 258, 315, 323, 332
Roskovics Ignác 2 : 319
Rousseau 2 : 298
Rubinyi Mózes 1 : 260, 261, 280, 304, 321, 328, 333, 335, 336, 339, 348, 350, 353, 354, 362, 369, 380, 381, 385—387, 389, 390, 395—401, 403, 406, 407, 411, 412, 414, 415, 416, 418, 419, 422, 428, 432—434, 442—444, 446, 447, 449, 450, 454—457, 459—464, 466, 469, 471, 473, 476, 478, 479, 481, 483, 484, 490, 492, 495—497, 500, 503, 506—509, 513, 515, 519, 525, 530, 2 : 176, 216, 227, 228, 251, 260, 274, 283, 288, 289, 293, 302, 317, 324, 325, 330, 331, 333, 334, 336, 340, 348
Ruttkai Gyula 1 : 276

Salamon Ferenc 1 : 294, 433, 512
Salm Miklós 1 : 420
Sárdi Jánosné 2 : 349
Sárossy Gyula 1 : 286, 293, 357, 360
Scheiber Sándor 2 : 176, 281
Schopenhauer 1 : 514, 515, 2 : 220, 250, 331, 332
Schöpflin Aladár 1 : 260, 309, 310, 454, 471, 490, 2 : 251, 295, 331, 345, 348
Scitovszky János 1 : 375
Sebők Zsigmond 2 : 218
Shelley 1 : 383, 524
Shakespeare 1 : 298, 309, 328, 448, 529
Sik Sándor 1 : 328, 490, 2 : 274, 306, 315, 317, 336, 337
Silberstein Adolf 2 : 205
Simon István 1 : 335, 388, 454, 491
Simonffy Kálmán 1 : 373
Simonyi Zsigmond 2 : 345
Somogyi Gyula 1 : 372
Somogyi Ignác 2 : 282
Sonkoly István 2 : 349
Sőtér István 1 : 260, 329, 335, 338, 343—345, 347—349, 351, 353, 354, 356, 357, 359, 360,

362, 365, 367, 370, 371, 376, 379, 381, 388, 390, 392, 396, 397, 406, 411, 412, 417, 423, 432, 434, 436, 438, 439, 445, 446, 450, 452, 453, 455, 460, 466, 471, 482, 483, 491, 495—498, 506, 508, 509, 513, 533, 2 : 176, 239, 245, 258, 260, 264, 274, 287, 293, 295, 322, 331, 332, 343
Spectator 1 : 489, 515, 518, 2 : 199, 237
Spira 1 : 260, 360, 361, 363—367, 376
Steiger Lajos 2 : 300
Stenborg 2 : 252
Stendhal 1 : 524
Steinacher Gusztáv 1 : 260, 388, 397, 464, 478
Sternberg Adolf 2 294
Strauss 1 : 483
Strobl Alajos 1 : 313

Szabad György 2 : 235, 236
Szabó Endre 2 : 205
Szabó Richard 1 : 462
Szabolcska Mihály 1 : 386
Szadovnyikov 2 : 245
Szalay László 1 : 420, 421, 422, 423, 437, 441, 475, 476, 505, 2 : 250
Számvald Gyula 1 : 270, 271, 272
Szana Tamás 1 : 323—326, 390, 399, 407, 408, 410, 416, 440, 466, 470, 489, 494, 515, 2 : 193, 196, 198, 201, 202, 205, 214, 215, 237, 242, 244, 274, 281, 283, 288, 291, 301, 333
Szarvas Gábor 2 : 345, 346
Szász Gerő 2 : 199, 249
Szász Károly 1 : 298, 300, 382, 420, 422, 510, 2 : 181, 182, 184, 231, 245, 253, 255, 256, 334, 341
Szathmáry Károly 1 : 269, 320
Széchenyi István 1 : 346, 532, 2 : 287, 326, 327
Székács 2 : 183, 184
Székely György 1 : 475, 505
Székely József 1 : 297
Szelestey László 1 : 281, 484, 499
Szeli István 2 : 261
Szemere Bertalan 2 : 250
Szemere László 1 : 376, 401, 414, 452, 2 : 252, 285, 286, 296, 303, 337
Szemző Piroska 2 : 263, 267
Szendrey Júlia 1 : 487
Szentirmay Elemér l. Németh János
Szigligeti Ede 1 : 438
Szilágyi Dezső 2 : 273
Szilágyi Géza 1 : 309, 310, 469, 2 : 242, 268, 318
Szini Károly 1 : 269, 270, 274, 308, 323, 325, 326, 387, 390, 393, 396, 401, 406, 409, 410, 412, 419, 423, 427, 435, 444, 453
Szulik József 2 : 299

Taine 2 : 225
Táncsics Mihály 1 : 363, 365, 376
Tasnádi Attila 1 : 508
Teleky Emma 2 : 273
Teleki László 1 : 364
Tennyson 2 : 199
Thaly Kálmán 2 : 229
Thurzó Anna 1 : 421
Tisza Kálmán 2 : 233
Tokody Gyula 1 : 312, 319
Toldy Ferenc 2 : 182, 184, 202, 245, 325
Tolnai Adél 1 : 441
Tolnay Lajos 2 : 205
Tolnai Vilmos 2 : 283
Tomori Anasztász 1 : 487
Tompa Mihály 1 : 321, 441, 489, 494, 517—519, 2 : 187, 238
Tooth István 1 : 438
Tóth Endre 1 : 487
Tóth Kálmán 1 : 277, 279, 294, 295, 297, 298, 301, 431, 432, 433, 441, 480, 510, 512, 2 : 181, 182, 183, 184, 197
Tóth Lőrinc 2 : 183, 184
Török János 1 : 435, 532
Török Sándor 1 : 272, 308, 310, 326, 330, 371, 373, 387, 394, 427, 435
Törs Kálmán 2 : 180, 205
Travnik Jenő 1 : 260, 419, 432,

434, 446, 448, 513, 515, 519, 2 : 176, 228, 274, 295, 331, 337
Trefort Ágoston 2 : 250

Uhland 1 : 507
Urváry Lajos 2 : 180, 205, 276

Vachott Sándor 1 : 353
Vadnay Károly 1 : 293, 2 : 180—182, 184, 205, 207, 241, 260, 272, 275, 276, 341, 348
Vahot Imre 1 : 293, 335, 340—342, 346, 348, 352, 361, 362
Vajda Péter 1 : 333, 334, 348, 351, 428, 530
Vajda Róza 1 : 350, 2 : 348
Váli Németh László 1 : 261, 335, 350, 388, 419, 490, 493, 2 : 244, 312
Vámbéri Ármin 2 : 194
Várady Antal 2 : 205
Vargha Gyula 2 : 194
Várkonyi Titusz 2 : 260, 312
Várnai B. Sándor 2 : 201
Vas Gereben 1 : 301
Vasvári Pál 1 : 356, 358, 360, 364, 375, 376, 377
Vecsera Mária 2 : 332
Véghelyi Georgina 1 : 313—315, 318, 2 : 337—339
Veigelsberg Leo 2 : 205
Vértesi Arnold 2 : 268
Vértesi (Virter) Károly 2 : 260
Vida József 1 : 298
Vidor Zsigmond 2 : 239, 240
Vikár Béla 2 : 335
Viriathus 2 : 237, 238, 239
Visi Imre 2 : 179, 205
Vizer Kálmán 2 : 273
Vörösmarty Mihály 1 : 327, 436, 441, 455, 473, 478, 517, 519, 530, 2 : 239, 274, 324

Waldapfel József 1 : 262, 331, 364, 365, 370, 371, 374, 376, 377
Washington 1 : 377
Weifert Paula (Kisbaáriné) 2 : 312
Wenkheim Béla 2 : 306

Zách Klára 1 : 268, 437, 438, 439
Zalár József 1 : 282, 422
Závodszky Károly 2 : 193, 246
Zempléni Árpád 1 : 301—304, 306, 312, 319, 333—336, 338—341, 344, 348, 350, 352, 354, 435, 468, 2 : 220, 241, 296
Zilahy Imre 2 : 184, 249
Zilahy Károly 1 : 295, 298, 299, 331, 352, 470, 502, 509, 514, 528, 530, 2 : 184, 198
Zilahy Sándor 2 : 249
Zrínyi Péter 1 : 438
Zsoldos Jenő 2 : 176, 249, 250

BETŰRENDES CÍMMUTATÓ

A Balaton partján	74	292
A bikoli fák alatt	54	273
A feledhetlenhöz	62	285
A hű nemzetnapszámos	40	252
Ajánló vers	98	312
A kárhozat helyén	28	240
A köröndnél	124	331
Albumba. .. .	101	314
A leány a kútnál	84	298
A legszebbnek	104	316
A mayerlingi halott I. II.	126	332
A nagyurakhoz	165	349
A nyugtalan zarándok	42	253
Arabella .	53	270
Ártor és Ída	14	231
A szomorú körutas	139	340
A vaáli erdőben	30	243
A városligetben.	47	261
A végrendelet	96	305
Az állatkertben	122	330
Az első	102	314
Az ujkori dalnok	81	297
Az üstökös	62	281
Bertának ..	71	291
Boldog szerelem	19	234
Borongás .	129	333
Búcsu a naptól	154	344
Credo...	121	328
Csapongás.	8	227
Csillagok	57	274
De profundis	99	313
Éjjelek ..	88	302
Életbölcselem...	72	292
Elmult idő I. II. ..	136	337
Emlékek I. II. III.	82	297
Emlékkönyvbe	7	227
Emlékkönyvbe (Rögtönzet)	130	333
Emléksorok	132	335
Est-harang	158	347

Fürdői emlékek I. II.	106	317
Gyermekkorom tájéka	79	296
Hajón	46	259
Halál	131	334
Harminc év után	138	337
Ha szépet látok ...	60	278
Hosszú éjjel I. II.	163	348
Husz év mulva	40	249
Idyll	110	321
Jubilate!	92	304
Kisértetek	90	303
Körúton	84	299
Lenni vagy nem lenni	111	321
Luzitán dal I. II.	22	235
Magány	70	289
Mai dalok I. II.	21	235
Mákszemek I. II. III.....	135	337
Megnyugvás	65	287
Melyik nagyobb?	156	345
Memento mori.....	11	229
Memorandum.....	14	230
Messze innen!	133	336
Nádas tavon	123	330
Nem ugy van ám	18	233
NN emlékkönyvébe I. II.	109	320
Nyári éjjel I. II. III.	149	343
Nyári les	97	307
Otthon	76	293
Őszi hangulat	115	323
Őszi tájék	44	254
Panaszok I. II. III.	87	302
Páros dalok I. II.	59	277
Pásztor-órák	119	327
Rozamunda I. II.	51	264
Segítség.....	109	319
Sirboltban	60	278
Sodoma	103	314

Székesfehérvárott 26 239
Szemközt . . . 64 286
Szerelem hatalma 108 318
Szobrok. 119 326

Tanács. 61 279
Tél utója 160 348
Töredékek. . 165 349
Tünemények 118 325

Utóirat 116 323
Utolsó dal, Ginához. 77 294

Vasúton 86 301
Vége van 49 263
Végtelenség 31 245

TARTALOMJEGYZÉK

Az első lapszám a vers, a második a vonatkozó jegyzet lapszáma

1861

1. Emlékkönyvbe 7 227

1862

2. Csapongás 8 227

1863

3. Memento mori 11 229

1864

4. Memorandum 14 230
5. Ártor és Ída 14 231
6. Nem ugy van ám 18 233

1866

7. Boldog szerelem 19 234

1867

8. Mai dalok I. II. 21 235
9. Luzitán dal I. II. 22 235

1869

10. Székesfehérvárott 26 239

1872

11. A kárhozat helyén 28 240

1875

12. A vaáli erdőben. 30 243
13. Végtelenség 31 245

1876

14. Husz év mulva 40 249
15. A hű nemzetnapszámos 40 252

1877

16. A nyugtalan zarándok 42 253

1878

17. Őszi tájék 44 254

1879

18. Hajón 46 259

1880

19. A városligetben 47 261
20. Vége van 49 263
21. Rozamunda I. II. 51 264
22. Arabella 53 270
23. A bikoli fák alatt 54 273

1881

24. Csillagok 57 274

1882

25. Páros dalok I. II. 59 277
26. Sirboltban 60 278

27. Ha szépet látok 60 278
28. Tanács . 61 279
29. Az üstökös ... 62 281
30. A feledhetlenhöz 62 285

1883

31. Szemközt 64 286
32. Megnyugvás 65 287
33. Magány 70 289
34. Bertának 71 291
35. Életbölcselem 72 292

1884

36. A Balaton partján 74 292
37. Otthon . . . 76 293
38. Utolsó dal, Ginához 77 294

1885

39. Gyermekkorom tájéka 79 296
40. Az ujkori dalnok . 81 297
41. Emlékek I. II. III. 82 297
42. A leány a kútnál 84 298
43. Körúton 84 299
44. Vasúton 86 301
45. Panaszok I. II. III. 87 302
46. Éjjelek I. II. 88 302
47. Kisértetek 90 303
48. Jubilate! 92 304

1886

49. A végrendelet 96 305
50. Nyári les 97 307
51. Ajánló vers 98 312

1887

52. De profundis 99 313
53. Albumba 101 314

54. Az első.. 102 314
55. Sodoma 103 314
56. A legszebbnek 104 316
57. Fürdői emlékek I. II. 106 317
58. Szerelem hatalma 108 318
59. Segítség 109 319
60. N.N. emlékkönyvébe I. II. 109 320
61. Idyll 110 321
62. Lenni vagy nem lenni 111 321
63. Őszi hangulat 115 323
64. Utóirat 116 323

1888

65. Tünemények 118 325
66. Szobrok 119 326
67. Pásztor-órák 119 327
68. Credo . . 121 328
69. Az állatkertben 122 330
70. Nádas tavon 123 330
71. A köröndnél 124 331

1889

72. A meyerlingi halott I. II... 126 332
73. Borongás . . . 129 333
74. Emlékkönyvbe (Rögtönzet) 130 333
75. Halál 131 334

1891

76. Emléksorok . 132 335
77. Messze innen! 133 336

1892

78. Mákszemek I. II. III. 135 337
79. Elmult idő I. II.. 136 337
80. Harminc év után 138 337
81. A szomorú körutas 139 340

1893

82. Nyári éjjel I. II. III. 149 343

1895

83. Búcsu a naptól . 154 344
84. Melyik nagyobb? 156 345

1896

85. Est-harang 158 347
86. Tél utója 160 348

1897

87. Hosszú éjjel I. II. 163 348
88. A nagyurakhoz 165 349
89. [Töredékek I—IV 165 349

Jegyzetek. 173
Rövidítések 175
Vajda írói pályájának második szakasza 177
Kötetkiadások . 181
A versek jegyzetei. 227
Névmutató . . 351
Betűrendes címmutató 361

48103

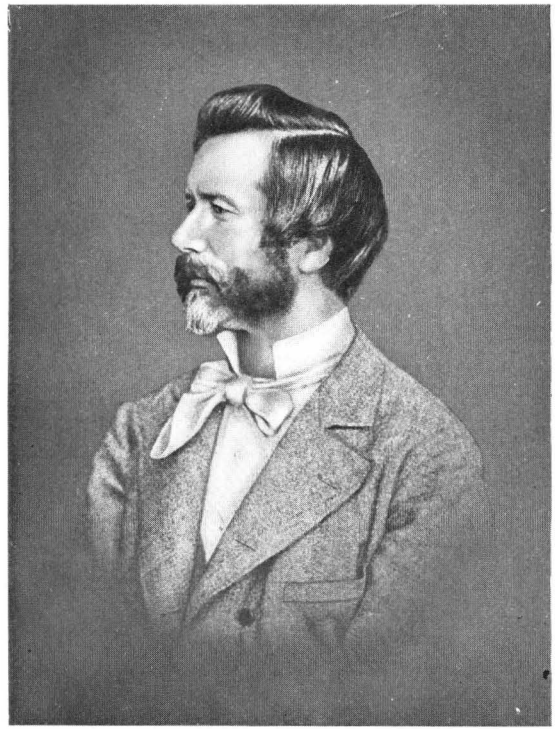

Vajda János és menyasszonya, Bartos Róza. Új Idők 1910

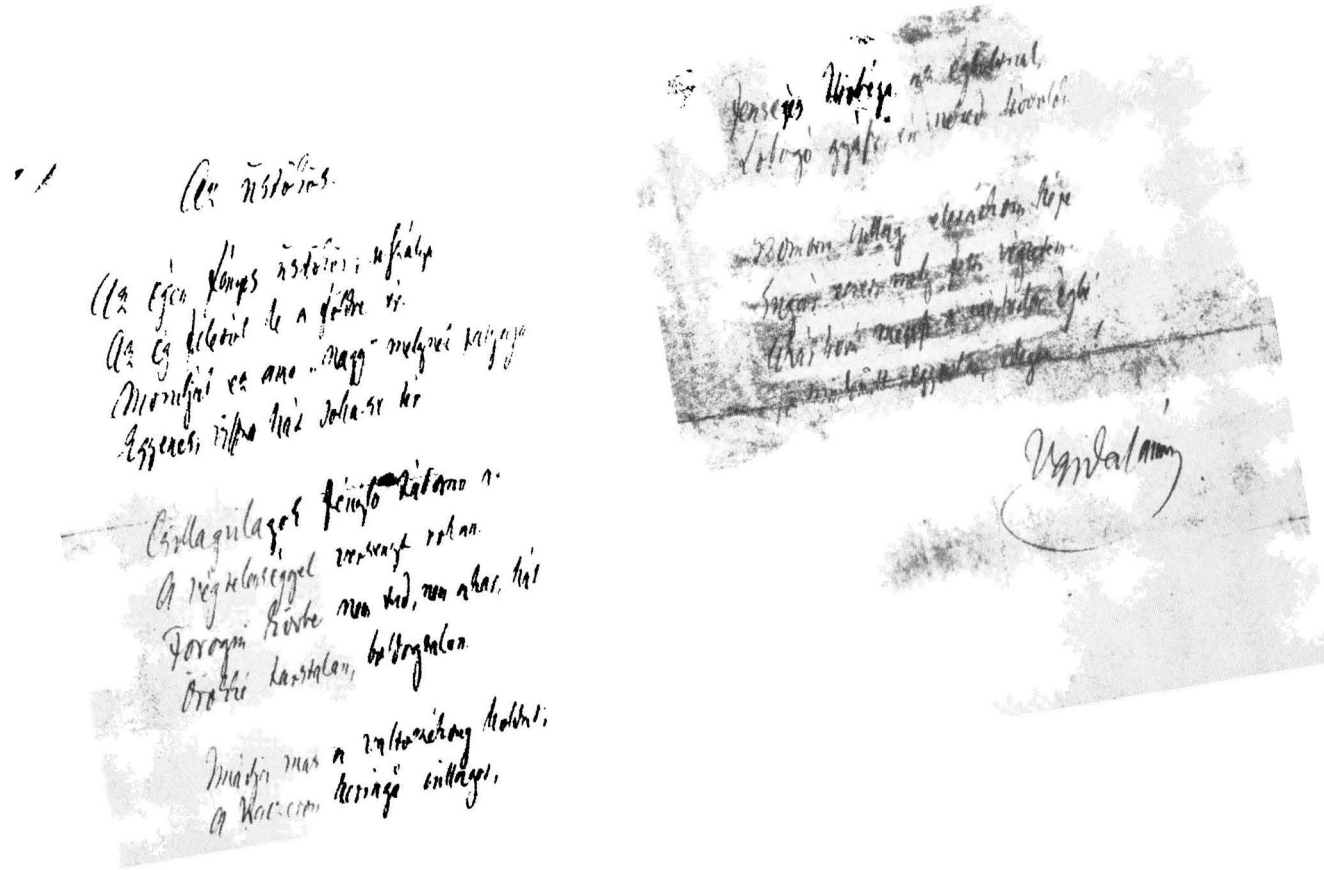

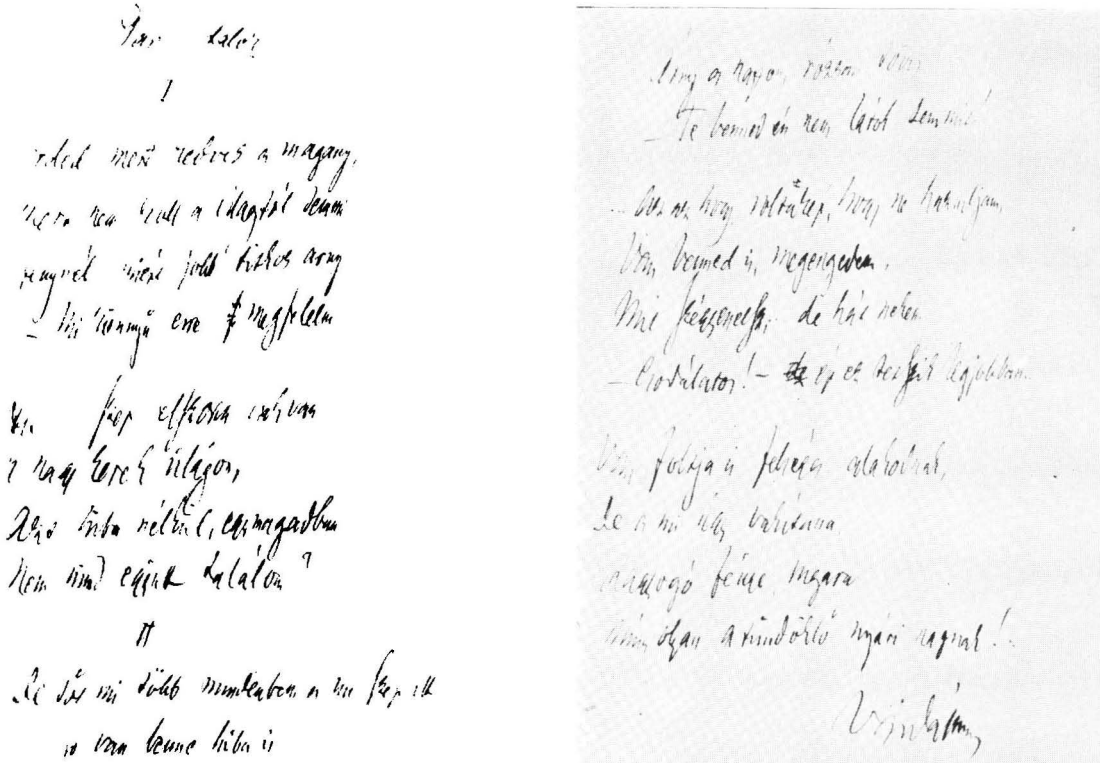

A *Párosdalok* c. [illegible]s kézirata. 1882. A Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdona

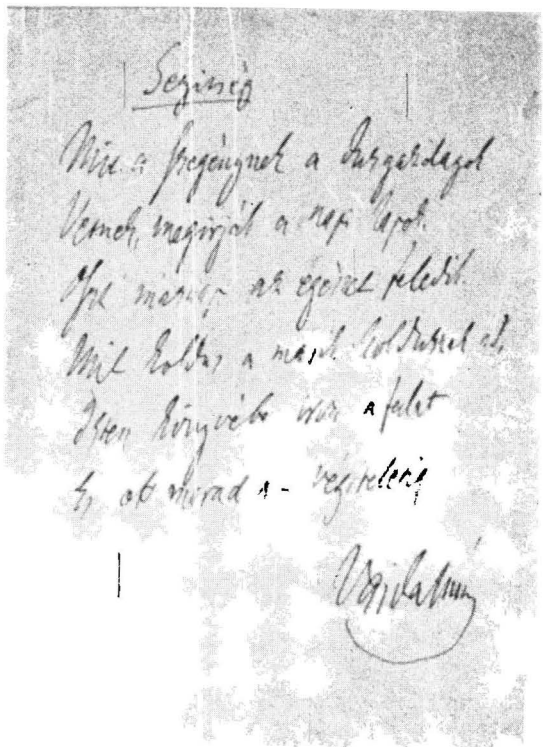

A *Segítség* c. vers kézirata. 1887. A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona

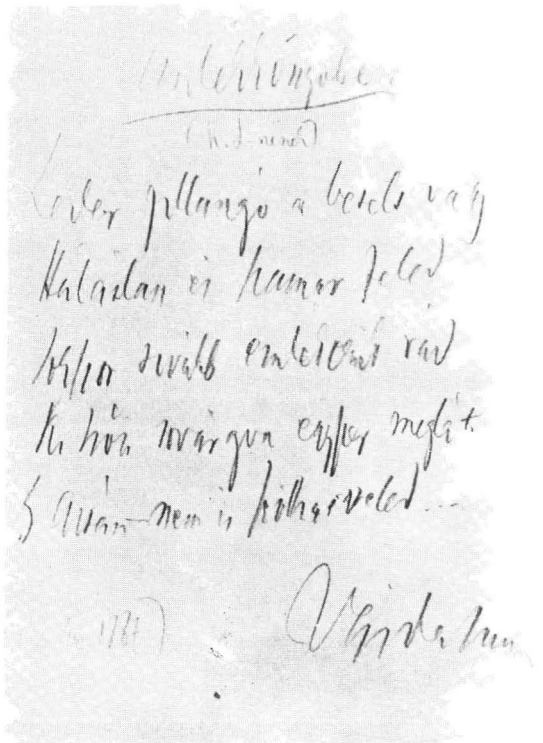

Az *N. N. emlékkönyvébe* c. vers kézirata. 1881. A Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdona

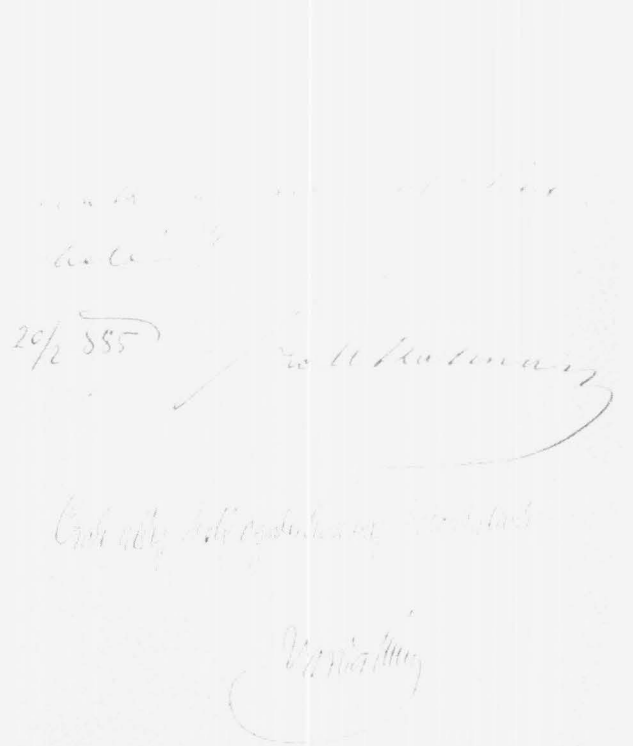

Vajda János bejegyzése Birkásné Szutsits Adrienne emlékkönyvében. Magyar Salon 1886/87. VI. kötet

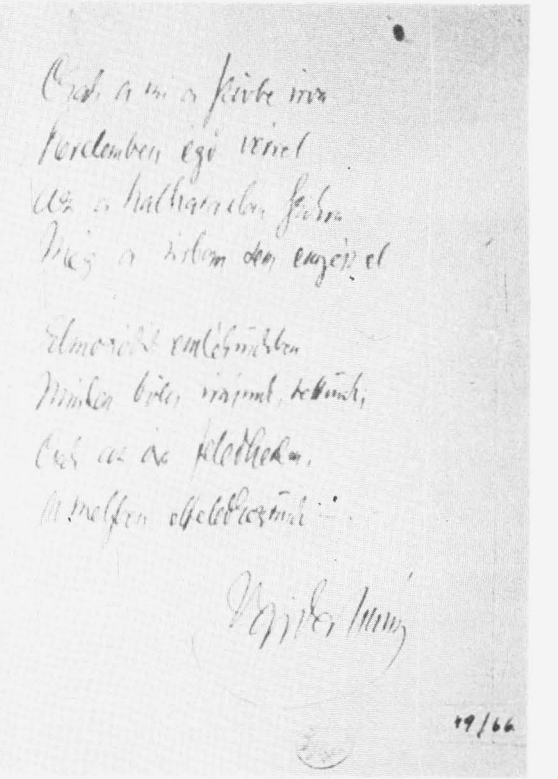

Az *Albumba* c. vers kézirata, II. lap. 1887.
A Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona

Új folyam. (81.) I. Füzet.

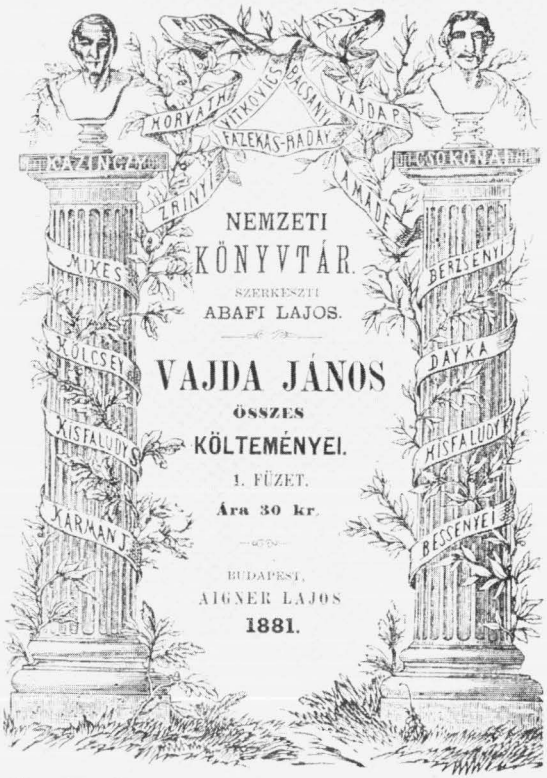

Havonkint 2 füzet jelenik meg. Előfizetési ára egész évre, vagyis 24 füzetre 7 frt 20 kr.; félévre, vagyis 12 füzetre 3 frt 60 kr.

Vajda János *Összes költeményei*nek címlapja. 1881

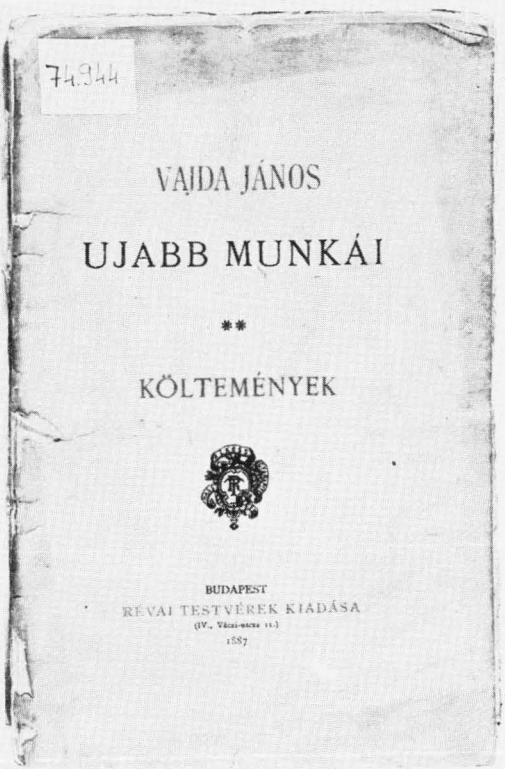

Vajda János *Ujabb munkái*nak címlapja. 1886

VAJDA JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI

I. kötet

Kisebb költemények
1844—1860

Kritikai kiadás

540 oldal — Kötve 53,—Ft

A kritikai kiadás első kötete Vajda János 1844—1860 között keletkezett lírai és kisebb epikai költeményeit tartalmazza.

A kötet gazdag jegyzetanyaga tágabb háttérbe helyezi a költő alakját és tevékenységét, és a pályakezdés korszakának hiányos életrajzi adatait is több ponton kiegészíti vagy módosítja. Külön fejezet ismerteti Vajda és Gina kapcsolatát, s e fájdalmas szerelem történetében újszerű Gina-arckép bontakozik ki az olvasó előtt. Az újabb adatok Gina életének több, eddig ismeretlen mozzanatára világítanak rá. Hivatalos bejegyzés tanúskodik 1857-es budai lakásáról, az 1860—70-es évekbeli bécsi palotájáról, újságcikkek adnak hírt 1879. évi cirkuszigazgatónői szereplésérő́l, majd bukásáról, nyomoráról.

A kötet egyrészt az újabban feltárt adatok, másrészt a felvetett új szempontok révén járul hozzá a Vajda-irodalom kérdéseinek tisztázásához.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 38,— Ft